ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 58

3–4

IULIE-DECEMBRIE

2007

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN"

În țară revista se poate procura prin poștă, pe bază de abonament la: EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, 050711, București, România, Tel. 4021-318 81 46, 4021-318 81 06; Fax: 4021-318 24 44, E-mail: edacad@ear.ro, web: www.ear.ro; RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P.O. Box 33-57, Fax: 4021-318 70 02, 4021-318 70 03, Tel. 4021-318 70 00, 4021-318 70 01, București, România; ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P. O. Box 77–19, sector 3, București, România, Tel./Fax: 4021-610 6765, Tel./Fax 4021-210 6787; Tel.: 0311 044 668; E-mail: office@orionpress.ro.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite Colegiului de redacție pe adresa: str. Henri Coandă nr. 11, 010667, București, tel./fax: 4021-212 88 62.
E-mail: mirceababes@yahoo.com. și redactie_iab@yahoo.com
Normele de redactare a manuscriselor și lista abrevierilor folosite în revistă au fost publicate în tomul 46, 1995, nr. 3–4, p. 343-370.

Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5,
Tel. 4021-318 81 46; 4021-318 81 06, Fax: 4021-318 24 44,
050 711, București

STUDII ŞI CERCETARI
DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 58 – 2007 **3–4**

SUMAR

AREA
ARCHIVES OF EUROPEAN ARCHAEOLOGY

MIRCEA BABEŞ, Proiectul ARHIVELE ARHEOLOGIEI EUROPENE 191
IRINA ACHIM, Grigore Tocilescu şi antichităţile creştine de la Tropaeum Traiani 195
CRISTINA-GEORGETA ALEXANDRESCU, Arhiepiscopul Raymund Netzhammer şi problemele antichităţilor dobrogene 211
ADINA BORONEANŢ, Vasile Pârvan şi patrimoniul arheologic dobrogean în timpul Primului Război Mondial. Documente în Arhiva Muzeului Naţional de Antichităţi 229
FLORIAN MATEI-POPESCU, Imaginea Daciei romane în istoriografia românească între 1945 şi 1960 265
ANDREI MĂGUREANU, Dezbateri privind etnogeneza românilor în anii '50. De la Manualul lui Roller la Tratatul de istorie 289
MIRCEA BABEŞ, Arheologia românească şi congresele internaţionale în epoca „Războiului Rece" 321

DISCUŢII

PETRE ALEXANDRESCU, Însemnări arheologice histriene 345
CONSTANTIN PREDA, Unele observaţii cu privire la Tratatul de „Istoria Românilor", I, 2001 353

CRONICA

CONSTANTIN C. PETOLESCU, Cronica epigrafică a României (XXVI, 2006) 365

Prof. dr. Walter Meier-Arendt – *Doctor honoris causa* al Universităţii din Bucureşti

Laudatio (Mircea Babeş) 390
WALTER MEIER-ARENDT, Despre noţiunea de cultură în neoliticul european 393
WALTER MEIER-ARENDT, Zum Begriff der Kultur im Neolithikum Europas 401

RECENZII

CEZAR BOLLIAC, *Excursiuni arheologice*, antologie, prefaţă şi realii de N. Georgescu, studiu introductiv, note, comentarii şi glosar de Mariana Marcu, notă asupra ediţiei, verificarea şi colaţionarea realiilor de Doina Rizea, Bucureşti, 2005, 222 p. + 3 pl. (*Dragoş Măndescu*) 409
JOHAN CALLMER, MICHAEL MEYER, RUTH STRUWE, CLAUDIA THEUNE (ed.), *Die Anfänge der ur- und frühgeschichtlichen Archäologie als akademisches Fach (1890-1930) im europäischen Vergleich – The beginnings of academic pre- and protohistoric archaeology (1890-1930) in a European perspective*, Berliner Archäologische Forschungen 2, Verlag Marie Leidorf GmbH, Rahden/Westf., 2006, 335 p., inclusiv 120 fig. şi 1 tabel (*Mircea Babeş*) 415
MICHAEL L. GALATY, CHARLES WATCHINSON, (ed.), *Archaeology under Dictatorship*, New York – Boston – Dordrecht – London – Moscow, Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2004, 218 p., numeroase fig. (*Iulian Bîrzescu*) 416
MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIŢA, *Amintirile unui arheolog*, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, XVII, Piatra Neamţ, 2006, 266 p. (text 152 p., ilustraţie 116 p.) (*Adina Boroneanţ*) 419
FLORIN CONSTANTINIU, *De la Răutu şi Roller la Muşat şi Ardeleanu*, Bucureşti, 2007, 520 p. (*Florian Matei-Popescu*) 420

ABREVIERI 425

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 58 – 2007 **3–4**

SOMMAIRE

AREA
ARCHIVES OF EUROPEAN ARCHAEOLOGY

MIRCEA BABEŞ, The Project ARCHIVES OF EUROPEAN ARCHAEOLOGY 191
IRINA ACHIM, Grigore Tocilescu et les antiquités chrétiennes de Tropaeum Traiani 195
CRISTINA-GEORGETA, ALEXANDRESCU, The archbishop Raymund Netzhammer and the problematic of the antiquities in the Dobrudja 211
ADINA BORONEANŢ, Vasile Pârvan and the archaeological heritage of Dobrudja during WW I. Documents in the archive of the National Museum of Antiquities 229
FLORIAN MATEI-POPESCU, The image of the Roman province of Dacia in the Romanian historiography 1945-1960 265
ANDREI MĂGUREANU, Comments on the origin of Romanians in the '50. From Roller's manual to the *History of Romania* 289
MIRCEA BABEŞ, L'archéologie roumaine et les congrès internationaux à l'époque de la « Guerre Froide » 321

DISCUTIONS

PETRE ALEXANDRESCU, Observations d'archéologie histrienne 345
CONSTANTIN PREDA, Quelques observations sur le traité de *Istoria Românilor* I, 2001 ... 353

SCIVA, tomul 58, nr. 3-4, Bucureşti, 2007, p. 189-190

CHRONIQUE

CONSTANTIN C. PETOLESCU, Cronique épigrafique de Roumanie (XXVI, 2006) 365

Prof. Dr. Walter Meier-Arendt Doktor honoris causa der Universität Bukarest

Laudatio (Mircea Babeş) 390
WALTER MEIER-ARENDT, Despre notiunea de cultură în neoliticul european 393
WALTER MEIER-ARENDT, Zum Begriff der Kultur im Neolithikum Europas 401

COMPTES RENDUS

CEZAR BOLLIAC, *Excursiuni arheologice*, antologie, prefaţă şi realii de N. Georgescu, studiu introductiv, note, comentarii şi glosar de Mariana Marcu, notă asupra ediţiei, verificarea şi colaţionarea realiilor de Doina Rizea, Bucureşti, 2005, 222 p. + 3 pl. (*Dragoş Măndescu*) 409
JOHAN CALLMER, MICHAEL MEYER, RUTH STRUWE, CLAUDIA THEUNE (ed.), *Die Anfänge der ur- und frühgeschichtlichen Archäologie als akademisches Fach (1890-1930) im europäischen Vergleich – The beginnings of academic pre- and protohistoric archaeology (1890 – 1930) in a European perspective*, Berliner Archäologische Forschungen 2, Verlag Marie Leidorf GmbH, Rahden/Westf., 2006, 335 p., inclusiv 120 fig. şi 1 tabel (*Mircea Babeş*) 415
MICHAEL L. GALATY, CHARLES WATCHINSON, (ed.), *Archaeology under Dictatorship*, New York – Boston – Dordrecht – London – Moscow, Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2004, 218 p., numeroase fig. (*Iulian Bîrzescu*) 416
MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIŢA, *Amintirile unui arheolog*, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, XVII, Piatra Neamţ, 2006, 266 p. (text 152 p., ilustraţie 116 p.) (*Adina Boroneanţ*) 419
FLORIN CONSTANTINIU, *De la Răutu şi Roller la Muşat şi Ardeleanu*, Bucureşti, 2007, 520 p. (*Florian Matei-Popescu*) 420

ABRÉVIATIONS 425

AREA

ARCHIVES OF EUROPEAN ARCHAEOLOGY

Proiectul ARHIVELE ARHEOLOGIEI EUROPENE

Intrat în cea de-a IV-a sa fază de activitate (2005-2008) şi finanţat de Comisia Europeană prin programul *Cultura 2000*, proiectul AREA reuneşte eforturile de cercetare depuse de grupe de specialişti din douăsprezece instituţii partenere din întreaga Europă: Universitatea „La Sapienza" din Roma (Italia), Muzeul Arheologic din Poznan (Polonia), Universitatea din Göteborg (Suedia), Arhiva Naţională a Monumentelor din Atena (Grecia), Universitatea din Durham (Marea Britanie), Universităţile din Freiburg şi Leipzig (Germania), Institutul de Arheologie din Praga (Rep. Cehă), Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" din Bucureşti, Centrul Andaluz de Arheologie Iberică din Jaén (Spania), Muzeul Monografic Conimbriga (Portugalia) şi, în calitate de lider al proiectului, *Maison de l'archéologie et de l'ethnologie* din Nanterre (Franţa). Aşa cum o spune şi titlul proiectului, scopul său principal constă în identificarea, catalogarea, studierea şi prezervarea fondurilor arhivistice relevante pentru istoria arheologiei, privită dintr-o perspectivă transnaţională, europeană. Practic, primul obiectiv îl reprezintă alcătuirea unor baze de date, accesibile *online* prin intermediul website-ului www.area-archives.org. În paralel, pe acest temei documentar, membrii reţelei AREA şi-au orientat în chip special cercetările pe patru direcţii de investigare, deosebit de importante pentru istoria disciplinei, dar şi pentru stabilirea locului ei în peisajul actual al ştiinţelor socio-umane şi al culturii în general: *1. Tradiţiile*

SCIVA, tomul 58, nr. 3-4, Bucureşti, 2007, p. 191-193

anticvarice; 2. Arheologia peste granițe; 3. Arheologia sub regimuri dictatoriale şi 4. Memoria siturilor.

Invitați să se alăture acestei rețele de cercetare începând cu anul 2005, membrii colectivului AREA din Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" şi-au dedicat eforturile în principal ordonării şi studierii Arhivei istorice a Institutului (Arhiva Muzeului Național de Antichități), fără însă a uita alte fonduri importante, precum cele de la Biblioteca Academiei Române (Secția Manuscrise şi Cabinetul de Stampe) sau unele arhive personale, care au putut fi recuperate şi sunt în curs de înregistrare (arhiva I. Nestor, arhiva Ec. şi R. Vulpe). În măsura posibilului, aceste investigații s-au extins şi asupra unor fonduri arhivistice din străinătate, cum ar fi cele de la Museum für Vor- und Frühgeschichte (Berlin), de la Römisch-Germanische Kommission (Frankfurt a. Main) sau de la mănăstirea Maria Einsiedeln, din Elveția. Pornind de la documente inedite aflate în aceste arhive şi, în egală măsură, de la publicații pertinente mai vechi sau mai noi, colaboratorii bucureşteni au adâncit studiul unor teme care se încadrează în direcțiile mai sus amintite ale proiectului AREA. Au rezultat, astfel, mai multe comunicări care au fost prezentate la sesiunile AREA de la Praga (februarie 2006: M. Babeş şi I.C. Opriş) şi Durham (iulie 2006: M. Babeş şi C. Nicolae) sau la al XV-lea Congres UISPP de la Lisabona (septembrie 2006: M. Babeş).

Alte şapte comunicări au constituit substanța unei secțiuni speciale AREA, organizate cu ocazia sesiunii ştiințifice „Institutul de Arheologie *Vasile Pârvan* al Academiei Române la 50 de ani", la data de 13 decembrie 2006. Cu acelaşi prilej, în cadrul şedinței festive desfăşurate în Aula Academiei, contribuția românească la proiectul european AREA a fost prezentată de M. Babeş. Şase dintre aceste comunicări sunt publicate în prezentul număr al revistei SCIVA. Subiectele lor, ca şi maniera de tratare, sunt foarte diferite şi reprezintă opțiunea individuală a autorilor, în funcție de interesele lor ştiințifice şi de documentarea de care au dispus. Într-un cadru cronologic larg, de peste un secol (1881-1989), atenția diferiților autori se opreşte asupra unui sit (Tropaeum Traiani), asupra unui cercetător (R. Netzhammer), asupra unor evenimente care au afectat patrimoniul arheologic (Primul Război Mondial), asupra impactului regimului comunist în viața ştiințifică (congresele internaționale) sau în „orientarea ideologică" a cercetării (Dacia romană, etnogeneza). În ciuda acestei varietăți, subiectele se înscriu predominant în două dintre direcțiile de investigare AREA: 2. arheologia peste granițe şi 3. arheologia sub regimuri dictatoriale. În această din urmă privință, contribuția românească este deosebit de importantă, dacă ținem seama de faptul că în fazele anterioare proiectul AREA s-a ocupat de regimurile autoritare antebelice din sudul Europei (Italia, Spania, Grecia, Portugalia), ignorând total dictatura comunistă din URSS şi din țările satelite.

Articolele publicate aici se deosebesc între ele, cum am spus, nu numai prin subiect, ci şi prin maniera de tratare. Unii autori au o înclinare mai accentuată spre generalizare, alții adoptă o manieră descriptivă sau narativă; unii citează scurt din

documente sau fac doar trimitere în note, alţii preferă publicarea integrală a documentelor. Am respectat opţiunea fiecăruia. Ca urmare, ordonarea acestor contribuţii în sumarul revistei nu are în vedere „valoarea" sau „importanţa", ci – după cum se poate vedea – cronologia subiectelor tratate. Prezenta publicaţie îşi doreşte a fi o modestă demonstraţie a importanţei temelor de istorie a arheologiei în România, respectiv a bogăţiei izvoarelor ce aşteaptă a fi valorificate[1]. Înaintea unui „tratat", acest domeniu aşteaptă încă studii de detaliu, precum cele de faţă, şi, mai ales, publicaţii sistematice de documente. Un proiect viitor dedicat „arhivelor arheologiei din România" este de dorit în cel mai scurt timp[2].

Mircea Babeş

[1] Aceluiaş scop îi serveşte site-ul www.histarch.ro îngrijit în numele echipei AREA România de Andrei Măgureanu.

[2] În prezent (2005-2008), un proiect cu titlul *„Arheologi fără frontiere". Dimensiunile europene ale arheologiei în România (1834-1989)*, finanţat prin Grantul CNCSIS 1050 (director M. Babeş), este dedicat legăturilor internaţionale ale arheologiei României.

GRIGORE TOCILESCU ŞI ANTICHITĂŢILE CREŞTINE DE LA TROPAEUM TRAIANI

Remarci asupra cercetărilor savantului după documente de arhivă[1]

IRINA ACHIM

Auzi rugăciunea mea, Doamne, şi cererea mea ascult-o;
lacrimile mele să nu le treci,
Căci străin sunt eu la Tine, şi străin ca toţi părinţii mei.
Lasă-mă, ca să mă odihnesc mai înainte de a mă duce şi de a nu mai fi.

(David, *Ps* 38, 16–18)

Lucrarea tratează problematica monumentelor de cult creştin descoperite la **Tropaeum Traiani** în perioada 1891 şi 1909, aşa cum se reflectă această cercetare în documente de arhivă inedite, provenind din două fonduri principale: **Biblioteca Academiei Române** şi arhiva istorică a Institutului de arheologie (**Arhiva MNA**) din Bucureşti.

Personaj complex şi savant a cărui valoare şi notorietate au depăşit în epocă graniţele naţionale, Grigore Tocilescu a fost primul învăţat care, cunoscând deja ruinele antice de la Adamclisi, s-a aplecat asupra lor, cercetându-le cu neobosită pasiune şi plăcere. Se scria astfel o pagină importantă din istoria arheologiei în spaţiul românesc, chiar dacă constant contestată de contemporani şi fără o reflectare în publicaţii pe măsura descoperirilor[2]. Vasta arhivă a savantului conservată la secţia de manuscrise a Bibliotecii Academiei Române este în măsură să ofere lumii academice

[1] Acest text a fost prezentat la lucrările Colocviului *Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan. La 50 de ani"*, Bucureşti 13–15 decembrie 2006, în cadrul sesiunii dedicate proiectului AREA/Archives of European Archaeology din 13 decembrie 2006 cu titlul *Cercetările lui Grigore Tocilescu în cetatea de la Tropaeum Traiani în lumina documentelor de arhivă.*

[2] Rezumatul campaniilor de cercetări, cu unele citate din manuscrisele lui Gr. G. Tocilescu, a fost publicat de prof. I. Barnea în volumul *Tropaeum Traiani. I. Cetatea*, Bucureşti, 1979, p. 13–25, volum pe care l-a coordonat. Autorul avusese atunci intenţia publicării *in extenso*, dar a fost nevoit să rezume, sub presiunea Editurii Academiei. Informaţie oferită de prof. Al. Barnea, coautor al volumului anterior menţionat.

SCIVA, tomul 58, nr. 3-4, Bucureşti, 2007, p. 195-210

contemporane o imagine de ansamblu obiectivă asupra acestor cercetări[3], rămase până astăzi inedite[4].

Din bogatul material de arhivă disponibil am ales pentru prezentarea de față o serie de documente şi un lot de imagini şi planuri[5] ce fac referire la monumentele de cult creştine descoperite la Tropaeum Traiani în urma cercetărilor întreprinse sub coordonarea ştiinţifică a lui Gr. Tocilescu, între 1891 şi 1908. Am dorit astfel, să readucem în discuție problematica basilicilor paleocreştine de la Adamclisi aşa cum se reflectă ea în jurnale şi alte documente redactate la momentul cercetării lor arheologice (fig. 1).

Numit în 1881 în postul de profesor de istorie antică la Universitatea din Bucureşti şi concomitent în cel de director al Muzeului Național de Antichități, post pe care-l ocupase pentru o scurtă perioadă şi între 1877 şi 1878, Tocilescu a fost preocupat constant până la sfârşitul vieții de cercetarea şi de valorificarea monumentului triumfal de la Adamclisi[6]. Astfel, între 1882, dată când viziteză pentru întâia oară regiunea, şi 1890, când cercetarea acestui obiectiv a fost încheiată, Gr. Tocilescu a întreprins mai multe campanii arheologice în zona monumentului.

---

[3] Arhiva Gr. Tocilescu însumează 45 de tomuri, dintre care trei, cotate manuscris românesc 5128, 5129 şi 5130, sub titlul *Monumentul dela Adamklisi*, cuprind 932 de pagini legate exclusiv de prospecțiunile arheologice de la Adamclisi desfăşurate sub coordonarea lui Gr. Tocilescu. Regăsim în aceste volume însemnări, note, comunicări, rapoarte, cópii după inscripţii, dar şi scrisori şi hârtii cu caracter contabil, contracte, inventare, desene şi schițe, tăieturi din presa vremii anunţând descoperirile de la Tropaeum. Câteva informații prețioase şi-au găsit locul în manuscrisul 5140, un volum miscellaneu, ce include textul unei conferințe despre monumentul triumfal ţinute la Ploieşti şi câteva notițe despre basilica de marmură. În legătură cu aceasta din urmă, la întocmirea *Catalogului manuscriselor româneşti. Biblioteca Academiei Române 4414–5920*, vol. 4, Bucureşti, 1992, editorul G. Ştrempel credea că textul face referire la o basilică paleocreştină de la Tomis. În realitate, este vorba despre basilica episcopală de la Tropaeum Traiani, descoperită în 1906 de arhitectul G. von Cube, colaborator al lui Tocilescu.

[4] Din paginile reunite în manuscrisul 5128, f. 5–170, reiese că spre sfârşitul vieții savantul intenţiona să publice rezultatele cercetărilor sale la Tropaeum şi că redactase numeroase note, adunate sub titlul *Cetatea dela Adamklissi. Municipium Tropaeum Traiani*. La filele 6–7, sub titlul *În loc de prefață*, găsim următorul pasaj, ce traduce pe deplin preocupările savantului: *„ne propunem în paginile de mai la vale ca să înfățişăm într-o formă cât mai concisă rezultatele săpăturilor ce am întreprins într-un şir de ani în cetatea de la Adamklissi, şi asupra cărora nu am lipsit la timp ca să întreţin atât pe Academia Română, cât şi lumea învățată din străinătate la diferite congrese arheologice din Germania, Anglia şi Francia, precum şi Academia de Inscripţiuni şi Frumoase Litere din Paris. Însemnătatea din ce în ce mai mare a acestor rezultate ca şi a problemelor la care ele au dat nascere mă face a spera că guvernul şi naţiunea vor sprijini năzuințele mele mai departe şi că-mi vor da mijloace pentru a învinge uriaşele greutăți ale unei întreprinderi care nu este o operă de interes numai atât istoric, arheologic şi artistic, dar în acelaşi timp şi de interes național."*

[5] Aceste documente provin din fonduri conservate la Secţia de Manuscrise a Bibliotecii Academiei Române şi în arhiva istorică a Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan" din Bucureşti (Arhiva MNA).

[6] V. Barbu şi C. Schuster, *Grigore G. Tocilescu şi „cestiunea Adamclisi". Pagini din istoria arheologiei româneşti*, Târgovişte, 2005, p. 17-57 (volum citat mai departe Barbu- Schuster, *Grigore G. Tocilescu....*).

Rezultatele acestor cercetări au fost ulterior valorificate într-un volum cu caracter monografic[7], cu colaborarea altor doi specialişti, O. Benndorf şi G. Niemann[8].

Odată terminată investigarea monumentului triumfal, interesul ştiinţific al lui Gr. Tocilescu se îndreaptă asupra cetăţii din valea Urluii, situată la 1,5 km sud-vest de monument[9]. Cercetările la cetate au început efectiv în vara anului 1891[10], fără participarea savantului austriac G. Niemann. Acestea s-au desfăşurat pe durata a 12 campanii, între 1891 şi 1909, cu unele întreruperi. Durata campaniilor era de aproximativ trei luni, din iunie până către sfârşitul lunii august a fiecărui an, iar pentru unele campanii, cu întreruperi, din aprilie până în noiembrie. Lucrările erau

---

[7] Volumul a fost publicat în 1895 la Viena, în ediţie bilingvă, sub titlul *Monumentul dela Adamklissi: Tropaeum Traiani.*

[8] Un contract de colaborare şi editare a acestui volum a fost perfectat în 1890 de Gr. Tocilescu şi G. Niemann, contract al cărui original se conservă în manuscrisul 5129, f. 2. Documentul, datat 5/17 juillet 1890, este redactat în limba franceză în două exemplare şi este semnat atât de Tocilescu, cât şi de Niemann (text reprodus integral în anexa 1); la articolul 1, textul acestui document ne informează despre intenţia celor doi savanţi de a executa săpături arheologice în cetate. Onorariul lui G. Niemann pentru participarea sa la lucrările de la Adamclisi era de 4000 de mărci aur, plătibili în două tranşe, prima la semnarea contractului, iar cea de-a doua la încheierea lucrărilor. Acest sistem de plată, în lei aur, era probabil menit să evite fluctuaţiile monedei româneşti în raport cu principalele monede europene. Este de asemenea ştiut că România adopta în 1889 monometalismul aur, eliminând astfel disagiul aur–argint ce a caracterizat între 1880 şi 1890 sistemul monetar românesc. Neavând la dispoziţie o referinţă pentru cursul de schimb marcă–leu în cursul anului 1890, vom preciza doar că, în cursul anului 1892, 100 de mărci germane se puteau schimba pentru 123,77 lei (curs mediu anual), iar în 1906 pentru 123,67 lei (curs mediu anual) aşa cum rezultă din tabelele întocmite de V. Axenciuc, *Evoluţia economică a României. Cercetări statistico-istorice 1859–1947, 3. Monedă–credit–comerţ–finanţe publice*, Bucureşti, 2000, p. 29, 287–289, tabel 5.

[9] În linii generale, traseul incintei, precum şi existenţa fortificaţiei anexe, erau cunoscute deja la începutul săpăturilor, aşa cum reiese din planul lui P. Polonic, dar şi din descrierile lui Mihail C. Sutzu. Gr. Tocilescu comentează într-un document din manuscrisul 5128, f. 75 (Partea a II-a: *Edificiile şi alte construcţiuni desgropate în cetate*):

„Civitas tropaeensium a lui Constantin, vechea cetate de la Adamklissi, ocupă un platou de circa 400 de metri măsurat în lungime şi 330 m în axă transversală, deci are o suprafaţă de 10 ½ hectare. În colţul sud–ostic se află alipit un adaos pătrat de circa 1 hectar înconjurat cu ziduri şi legat de cetate".

Manuscrisele lui P. Polonic confirmă această configuraţie în teren a cetăţii romane de la Tropaeum Traiani, cf. BAR, arhiva personală P. Polonic, *22 de pachete cu planuri şi desene arheologice*, I varia 98, 100.

[10] Din manuscrisele lui P. Polonic, păstrate în original la Biblioteca Academiei Române (I Mss. 8, *Săpăturile cetăţilor romane*, caiet 5, f. 9–16) aflăm că: *„înainte de a începe săpăturile am ridicat a) planul cetăţei; şi b) planul împrejurimilor cetatei pe scara 1: 25 000"*. Acelaşi autor afirmă mai departe: *„ cu ocazia cercetărilor şi săpăturilor dn jurul monumentului în anul 1890 dl. Director al Muzeului de antichităţi, Gr.G. Tocilescu, a pus o echipă de soldaţi subt supravegherea studentului Theodorescu să facă şi în cetate în mai multe locuri săpături"*.

Mapa de desene (I varia 102 şi 103) aparţinând aceluiaşi autor include planurile despre care se face vorbire în caietul 5. Unul dintre acestea este adnotat de autor: *planul cetăţii Tropaeum Traiani de la Adamklissi redicat de mine înainte de a începe săpăturile din 1892, 1 aprilie.*

de regulă conduse de delegaţi angajaţi pe bază de contract[11], Tocilescu supraveghând efectiv săpăturile numai în primul an, iar în anii următori numai atunci când îndatoririle sale şi starea de sănătate i-au permis-o. Mâna de lucru era asigurată în cea mai mare parte, prin colaborarea cu Ministerul de Război, de soldaţi din unităţi militare aflate în împrejurimi[12] şi după caz, de lucrători civili.

De-a lungul celor 12 campanii în cetate, colaboratorii lui Gr. Tocilescu au fost numeroşi. Cei mai mulţi dintre ei, persoane cu înaltă calificare, ingineri, arhitecţi, topografi şi desenatori, nu au coordonat lucrările pe teren mai mult de doi ani[13]. În ordine cronologică diriginţii de şantier au fost : P. Polonic (1892 şi 1893); lucrările au fost reluate în 1895 şi 1896 sub conducerea arhitecţilor H. Jacobi (Köln) şi J. Fakler (Bucureşti); J. Fakler şi O. Richter (1897). După o întrerupere de

---

[11] Existenţa contractelor de prestare a serviciilor de către diverşi specialişti este susţinută de arhiva inedită a savantului de la Academia Română unde câteva dintre acestea se păstrează în original, vezi Mss. 5129, f. 97 (contract al arhitectului J. Fakler din Bucureşti pentru participarea sa la lucrările de la Adamclisi în anul 1896); f. 197 (contract al arhitectului german G. von Cube, datând din 17 iulie 1906, pentru executarea săpăturilor arheologice de la Tropaeum Traiani în anul 1906). O serie de date referitoare la plata onorariului de participare la săpăturile de la Adamclisi rezultă şi din textul unei scrisori datate 28 iunie 1892 (Mss. 5129, f. 12) adresate de Tocilescu, aflat la Paris, (la o adresă din 63, rue de Richelieu) lui P. Polonic. Geograf şi cartograf la Muzeul Naţional de Antichităţi din Bucureşti, între 1892 şi 1901, P. Polonic a fost unul dintre colaboratorii cei mai constanţi ai profesorului Tocilescu, care îi încredinţase *cercetarea locurilor istorice din ţară şi conducerea săpăturilor cetăţilor romane*. Tonul scrisorii, extrem de caustic, exprimă clar nemulţumirea emitentului: *„Domnule Polonik, am primit raportul al doilea al dumitale şi am văzut resultatul săpăturilor. Am citit cu surprindere depeşa, care mă anunţa că eşti în Bucureşti şi că ceri 500 lei. Regret foarte mult, că ai părăsit fără motiv serios lucrările. În adevăr, dumneata primind cei 300 lei în ziua de 11 iunie, cu această sumă te găseşti plătit până la 23 august, deci încă cu două luni înainte. Cred că asemenea aranjament n-ai fi găsit nicăirea."*

Urmează o serie întreagă de calcule, iar la sfârşit constatarea amară a lui Tocilescu: *„tote acestea m-au pus în mare nemulţămire"*.

[12] Despre diligenţele pe care Gr. Tocilescu le face pe lângă autorităţi pentru a rezolva problema mâinii de lucru în anul 1890 vezi Barbu–Schuster, *Grigore G. Tocilescu....*, p. 119–120, notele 11–12. Ulterior, despre executarea săpăturilor *manu militari* ne informează, chiar dacă doar parţial, în legătură cu unităţile de provenienţă Mss. 5128, f. 35: în campania 1893 cu soldaţi din regimentul 32 Tulcea, sub comanda unui sublocotenent; f. 41: în campania 1895, cu 40 de soldaţi din regimentul 34 de infanterie sub comanda sublocotenentului Calotescu.

[13] Aceştia erau retribuiţi cu salarii nete ce au variat între 400 de lei (J. Fakler, în 1896) şi 457 lei (G. von Cube, în 1906); în afara salariului propriu-zis, în bugetul de cheltuieli era prevăzută şi rambursarea cheltuielilor de transport din oraşul de provenienţă până la Adamclisi, însoţită după caz de certificate de liber parcurs valabile pe căile ferate. Cuantumul acestor retribuţii corespunde nivelului de salarizare al unui arhitect în epocă, vezi Ghe. Iacob şi Luminiţa Iacob, *Modernizare–europenism. România de la Cuza vodă la Carol al II-lea*, Iaşi, 1995, 1, p. 176–177: din statisticile prezentate de autori aflăm că în 1890 şi în 1905 salariul brut al unui arhitect era de 480, respectiv 500 lei, iar în aceiaşi ani un medic de circă era plătit cu 100 lei, un contabil cu 150, respectiv 178 lei, un inginer şef clasa a II-a cu 665, respectiv 594 lei, un impiegat de mişcare cu 175, respectiv 163 lei. În cursul anului 1895, personalul Serviciului lucrări tehnice al primăriei Iaşi câştiga după cum urmează: inginer şef 1000 lei, arhitect şef 500 lei, vizitiu 50 lei, păzitor 40 lei.

câţiva ani[14], cercetările au fost reluate în 1904 de inginerul italian E. Frollo, ajutat, în 1905, de V. Richter. Arhitectul german G. von Cube (München) a condus lucrările în 1906; în 1907 la coordonarea şantierului se afla arhitectul V. Mironescu, căruia i-a succedat, pentru ultimele două campanii, arhitectul german H. Brötz, de la Wiesbaden.

Putem deci constata o discontinuitate formală în cercetare ca urmare a schimbării, aproape o dată la doi ani, a conducerii tehnice a şantierului, care a condus de fapt şi la o tratare inegală ca valoare a descoperirilor care ne interesează în expunerea de faţă. Cu toate acestea, este fără îndoială meritul arhitecţilor români şi străini care au colaborat cu Gr. Tocilescu că deţinem astăzi unul dintre cele preţioase loturi cu documentaţie de şantier pentru cele patru basilici paleocreştine tropeense *intra muros*.

Îndelung analizate, cercetate şi comentate, cele patru edificii de cult creştin de la Tropaeum alcătuiesc un corpus ce traduce vigoarea fenomenului creştin în zonele din interiorul provinciei Scythia, pentru că, cel puţin în această fază a cercetărilor de teren, nici un alt centru urban şi episcopal din interiorul teritoriului dobrogean nu se bucură de o aşa de mare densitate de monumente de cult.

O primă informaţie despre o basilică o avem chiar de la inginerul P. Polonic[15], care mărturiseşte că, încă înainte de începerea săpăturilor în cetate, a descoperit un capitel de marmură cu cruce chiar pe locul unde mai tâziu a fost identificată o biserică. Nu ştim despre care dintre acestea este vorba, dar cel mai probabil că se referea la basilica A, aşa numită *simplă*.

Basilica A, *simplă* sau *forensis*[16] (fig. 2/1). Este primul edificiu de cult creştin scos la iveală la Tropaeum, încă din cursul săpăturilor din cea dintâi

---

[14] Între 1898 şi 1903 nu s-au executat săpături la Tropaeum. Această întrerupere a fost motivată de organizarea şi desfăşurarea cercetărilor de la Hinog/Axiopolis atestată atât de documente din arhiva Tocilescu [cf. BAR, Mss. 5128, f. 54 spune explicit că: *„după o întrerupere de trei ani când primii doi ani (1898 şi 1899 s-a săpat la Hinok), iar în 1900 şi 1904 nu s-a lucrat nicăieri din diferite împrejurări – mai ales din lipsă de fonduri*], cât şi de jurnalele de săpătură ale lui P. Polonic (cf. BAR, arhiva personală P. Polonic, I Mss. 8, *Săpăturile cetăţilor romane*, caiet 11, f. 12). Cu toate acestea, textul unei scrisore adresate de P. Polonic lui Tocilescu la 30 iulie 1898 (cf. BAR, Mss. 5129, f. 144) face referire la o vizită a topografului la cetate cu scopul de a pregăti vizita regelui. Cu această ocazie, P. Polonic îi propunea lui Tocilescu o încercare de restituire a uneia dintre porţi: *„cred că ar fi bine ca pentru primirea A.S. regale să facem, ori la poarta de ost ori la cea de vest o restaurare a unei porţi făcută din scânduri. Mă însărcinez să o fac forte frumoasă"*.

Tot din arhiva lui P. Polonic ştim că în perioada august–septembrie 1900 au avut loc cercetări la Reşca, cf. BAR, arhiva personală P. Polonic, *22 de pachete cu planuri şi desene arheologice*, I varia 92–94, 96–97; în 1901 la Mangalia, cf. *Săpăturile cetăţilor romane*, I Mss. 8, caiet 10, f. 1–11; alte săpături, de salvare, au avut loc la Constanţa, în necropola tomitană, cu ocazia diverselor amenajări urbanistice, cf. *Săpăturile cetăţilor romane*, I Mss. 8, caiet 9, f. 51–77 şi f. 4–9, foi volante notate *Constanţa*, descriind morminte şi canalul antic.

[15] BAR, arhiva personală P. Polonic, I Mss. 8, *Săpăturile cetăţilor romane*, caiet 5, fila 9.

[16] BAR, Mss. 5128, Fond Gr. Tocilescu, *Monumentul dela Adamklisi. I. Memoriu, comunicări, note şi dări de seamă cu privire la săpături (1891–1909)*, f. 29, 39–40, 47–48; Cetatea Adamklisi.

campanie, 1891. Descoperirea este pomenită de Gr. Tocilescu în raportul tehnic pe acel an înaintat ministrului cultelor şi instrucţiunii publice la data de 2 ianuarie 1892. Raportul cuprinde nouă pagini şi un scurt pasaj referitor la basilica A, fără detalii de plan sau alte precizări suplimentare.

Bogata documentaţie încă inedită din fondul P. Polonic de la Academia Română acreditează observaţia că încă din anul 1891 erau cunoscute liniile generale ale edificiului: cele trei nave, care se terminau la est cu o absidă semicirculară, precum şi anexele care flancau faţada sudică pe toată lungimea sa. În plus de anexele de pe latura de sud a monumentului, pe releveul de plan al lui Polonic figurează alte trei anexe situate două în colţul nord-estic şi cea de-a treia alipită faţadei de nord[17]. În anul 2006, Adriana Panaite[18] a reluat cercetarea acestor încăperi anexe. Va trebui însă să aşteptăm finalizarea explorărilor arheologice pentru a putea cunoaşte configuraţia exactă a anexelor de pe latura de nord, precum şi relaţia lor stratigrafică cu basilica.

În campania 1893, lucrul asupra vestigiilor basilicii A a condus la degajarea faţadei vestice a narthexului (fig. 2/2). Sondajul practicat în interiorul monumentului a avut rolul de a verifica adâncimea fundaţiilor[19]. Cercetarea acestui obiectiv a continuat în anul 1896, sub coordonarea arhitectului german H. Jacobi. Clişeele pe sticlă realizate de H. Jacobi cu ocazia lucrărilor din anul 1896 păstrate în original în Arhiva istorică a Institutului de Arheologie din Bucureşti permit restituirea relativ exactă a aspectului faţadei vestice a narthexului. Cercetările ulterioare ale lui Ion Barnea au stabilit că basilica era precedată la vest de un atrium triportic, din a cărui curte se pătrundea în narthex printr-o scară monumetală cu cinci trepte[20]. Acest acces monumental care conducea la intrarea în narthex corectează diferenţa de nivel dintre atrium şi narthex, diferenţă ce depăşeşte un metru.

Raportul rezumativ al lucrărilor până în 1897 inclusiv, f. 120 verso–121; BAR, arhiva personală P. Polonic, I Mss. 8, *Săpăturile cetăţilor romane*, caiet 5, f. 16, pl. I varia 102–103, 106–107; Gr. Tocilescu, *Castrul Tropaeum Traianum de la Adam-klissi. Raport presintat dlui ministru al cultelor şi instrucţiunii publice*, Bucureşti, 1892, p. 3; Idem, IV. Fouilles et nouvelles recherches archéologiques en Roumanie. Communication faite à l'Académie des Inscriptions et belles lettres de Paris, séance du 22 juillet 1898, în *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie. Communications faites à l'Académie des inscriptions et belles lettres de Paris*, 1892–1899, Bucureşti, 1900, p. 91, fig. 54 (plan al cetăţii de la Tropaeum Traiani), 57 (plan al basilicii).

[17] Gr. Tocilescu, în *Fouilles et recherches...*, p. 91 oferea următoarea descriere: "*L'ornementation de l'abside est à méandres. L'édifice a 28 m de long sur 9,38 m de large; en face se trouvait un portique à 5 marches et de chaque côté des chambres*".

[18] Cf. Al. Barnea – A. Panaite, în CCA 2006 (2007), p. 23.

[19] BAR, Mss. 5128, f. 39 Tocilescu precizează: „*la basilica forensis cu scop de a găsi o peatră cu inscripţie la această biserică s-a desfăşurat săpături în interiorul părţii de sud pe o lungime de 31,95 m şi o lăţime de 10,00 m... în partea de vest s-a dat de trepte*". Urmează un text tăiat cu o linie oblică chiar de autor, care menţionează că s-au făcut sondaje şi în interiorul narthexului, dar şi în nava centrală şi pe latura de sud a basilicii, chiar în propria săpătură, precum şi menţiunea că fundaţiile, realizate din piatră fără ciment, erau adânci de 2 metri.

[20] Vezi I. Barnea, *Atriile bazilicilor paleocreştine de la Tropaeum Traiani*, SCIVA 26, 1975, 1, p. 57–67, în special p. 61–63, fig. 7.

Basilica B, zisă *de marmură* sau *episcopală*[21] (fig. 2/3–4). Cercetarea acestui monument s-a desfăşurat în campania 1906 sub coordonarea arhitectului G. von Cube[22]. Se păstrează un jurnal de săpătură foarte amănunţit, nesemnat, redactat în limba germană, în creion, precum şi cinci scrisori adresate de arhitect, de la Adamclisi, lui Gr. Tocilescu. Un amplu raport dactilografiat, reprezintă o variantă de cabinet a jurnalului de şantier al arhitectului von Cube.

Textul jurnalului lui G. von Cube conţine numeroase detalii tehnice, măsurători, schiţe ale tuturor părţilor componente ale basilicii[23], atrium şi narthex incluse, ale căilor de acces situate pe faţada occidentală a edificiului, precum şi a celei de pe latura de sud a narthexului. Câteva pagini şi desenele aferente au fost dedicate dispozitivului liturgic. Suntem astfel informaţi despre aspectul barierei sanctuarului din care se păstrează integral stylobatul din blocuri de marmură, despre un posibil ciborium ce suprapunea altarul principal, precum şi despre un presupus amvon[24].

---

[21] BAR, Mss. 5128, Fond Gr. Tocilescu, *Monumentul dela Adamklisi. I. Memoriu, comunicări, note şi dări de seamă cu privire la săpături (1891–1909)*, f. 54; Mss. 5129, Fond Gr. Tocilescu, *Monumentul dela Adamklisi. II. Acte, rapoarte de lucrări şi scrisori dela arhitecţi şi custozi, conturi de cheltuieli, note şi dări de seamă etc. Cu privire la săpături, pe anii 1890–1907*, Raport al architectului G. von Cube, adnotat cu creion roşu *Adamklissi. 1901*, f. 150–166; V. Richter, raport datând din 17 noiembrie 1905, f. 193–194 (pagina a doua este un crochiu al basilicii); G. von Cube, *Das Municipium Tropaeum Traiani. Die Marmorbasilika*, f. 247–257; V. Mironescu, raport datând din septembrie 1907 (?), f. 260; Mss. 5130, Fond Gr. Tocilescu, *Monumentul dela Adamklisi. III. Rapoarte şi scrisori, note şi dări de seamă, schiţe de planuri, desenuri şi fotografii, cu privire la săpături anii 1908–1909*, foto nr. 228, 230; Mss. 5140, Fond Gr. Tocilescu, *Basilica de marmură (din Tomis)*, f. 280–282; BAR, arhitect G. von Cube, corespondenţă activă, S 30/1–5 XCIII, 137903–137906: cinci scrisori datând din anul 1906, adresate lui Gr. Tocilescu.

[22] Şi poate şi în 1905 sub conducerea lui V. Richter aşa cum pare să sugereze manuscrisul 5128, Fond Gr. Tocilescu, *Monumentul dela Adamklisi. I. Memoriu, comunicări, note şi dări de seamă cu privire la săpături (1891–1909)*, f. 54 (manuscrisul se păstrează la Biblioteca Academici Române).

[23] BAR, Mss. 5129, Raport al architectului G. von Cube, adnotat cu creion roşu *Adamklissi. 1901*, f. 151: un prim crochiu al basilicii reprezintă doar *quadratum populi*, fără absidă şi fără narthex; la f. 152 putem vedea o schiţă de mână a presbyteriului basilicii, schiţă ce ignoră total existenţa unei intrări în sanctuar şi amplasamentul său exact pe frontul de vest al stylobatului barierei de cancelli; reluat la f. 156 desenul presbyteriului prezintă intrarea în sanctuar deplasată spre sud faţă de ax, lată de 0,81 m, fiind indicată pe plan ca o lacună (menţionez că această deplasare a axului intrării în sanctuarul de tip rectangular poate fi încă verificată pe teren).

[24] Vezi BAR, Mss. 5129, Raport al architectului G. von Cube, adnotat cu creion roşu *Adamklissi. 1901*, f. 164 unde figurează o schiţă a unei piese de arhitectură publicată în 1970 de Al. Barnea, care o identifică cu o posibilă bază de amvon cu suprastructură de lemn, vezi Al. Barnea, *Piese arhitecturale inedite din cetatea Tropaeum Traiani*, SCIVA 21, 1970, 4, p. 683–696, în special 688–689, fig. 7/1. În textul unei scrisori adresate de G. von Cube lui Gr. Tocilescu de la Adamclisi, în 10/25 mai 1906, se face referire la baza din piatră a amvonului, vezi BAR, corespondenţă pasivă Gr. Tocilescu, S 30, 1/XCIII. Existenţa amvonului a fost semnalată şi de I. Bogdan Cătăniciu, *Note sur l'évolution architecturale de la basilique de marbre (B) de Tropaeum Traiani*, în *ACIAC*, 12, 1, p. 583. Amplasarea acestui dispozitiv la circa 3,30 m vest de bariera de cancelli, în ax, este postulată de autoare în cel mai recent studiu al său dedicat basilicii, vezi I. Bogdan Cătăniciu, *The Marble Basilica (B) in Tropaeum Traiani*, Dacia, N.S. 50, 2006, p. 244.

Un text nedatat al lui Tocilescu tratează despre aspectul fațadei sudice a basilicii[25]. Că este vorba despre basilica de marmură de la Adamclisi şi nu despre un monument tomitan aşa cum credea G. Ştrempel o demonstrează o indicație a lui Tocilescu (din josul filei 281) care face trimitere la un anume Richter. Acesta din urmă a fost colaborator al lui Gr. Tocilescu la Adamclisi, şi deținuse funcția de custode al muzeului. Observațiile arhitectei Monica Mărgineanu-Cârstoiu[26] cu privire la urbanismul cetății de la Adamclisi şi în special în legătură cu trama rutieră a oraşului sunt favorabile identificării la sud de basilică a unei piațete, a cărei configurație inițială pare să fi fost alterată prin construirea baptisteriului. Cercetările de teren ale Ioanei Bogdan Cătăniciu[27] par să confirme teoria lui Gr. Tocilescu referitoare la existența unui spațiu de circulație de-a lungul fațadei sudice a basilicii. Autoarea restituie o intrare secundară la extremitatea estică a navei laterale sud, la nivelul sanctuarului. Un argument suplimentar în favoarea existenței unui spațiu de circulație de-a lungul laturii de sud a basilicii îl reprezintă anexele târzii ce înglobează absida basilicii, încăperi ce se deschideau spre sud, asigurând probabil circulația cvasidirectă între sanctuar şi baptisteriu.

O pondere importantă în economia jurnalului o dețineau piesele de architectură[28], alături de ale căror desene regăsim şi o schiță ce reprezenta fragmente de decorație *al fresco* provenind din absidă[29].

O schiță i-a fost dedicată baptisteriul, mai exact încăperii sale de nord, situate cu colțul său nord-estic la 2,70 m distanță de atrium şi cu cel nord-vestic la 3,12 m de acelaşi obiectiv. Lectura acestui plan ne permite să observăm o uşoară asimetrie în inserția celor trei absidiole ale încăperii de nord a baptisteriului[30]. La o dată ulterioară săpăturilor efectuate de G. von Cube, arhitectul Sp. Cegăneanu a pregătit, pentru a ilustra volumul monografic din 1912 al lui V. Pârvan, o serie de restituții axonometrice şi secțiuni ale baptisteriului (fig. 3/1–4).

---

[25] BAR, Mss. 5140, Fond Gr. Tocilescu, *Basilica de marmură (din Tomis)*, f. 280–282. Autorul precizează: *„peste măsură şi surprinzătoare este bogata formă architectonică a laturii sudice. E de constatat, că narthexul în latura sa sudică avea un portic, la care conduce trepte. Afară de acesta, apare pe întreaga latură pavagii, parte de piatră, parte de cărămidă, aşa că e de admis că latura sudică a bisericei merge pe o stradă lată sau pe o piață liberă."*

[26] M. Mărgineanu-Cârstoiu şi Al. Barnea, în *Tropaeum Traiani I. Cetatea*, Bucureşti, 1979, p. 120–121, fig. 104.

[27] Bogdan Cătăniciu, *Note sur l'évolution architecturale de la basilique de marbre (B) de Tropaeum Traiani*, în *ACIAC*, 12, 1, p. 580; Eadem, *The Marble Basilica (B) in Tropaeum Traiani*, Dacia, N.S. 50, 2006, p. 251, nota 27, fig. 11–13.

[28] BAR, Secția Manuscrise, Mss. 5129, Raport al architectului G. von Cube, adnotat cu creion roşu *Adamklissi. 1901*, f. 151 verso capitel ionic impostă cu baza decorată de volute; f. 154 verso: capitel ionic impostă, provenind din nava centrală, cu fața principală decorată de o cruce latină, iar baza cu volute încadrând o ovă şi săgeți, în timp ce fețele laterale comportau un decor cu frunze de acant; f. 155: capitel din calcar provenind din absidă; f. 157 alte piese de arhitectură: două baze de coloană şi un capitel; f. 161 verso: fragment de pilastru provenind de la bariera de cancelli.

[29] BAR, Secția Manuscrise, Mss. 5129, Raport al architectului G. von Cube, adnotat cu creion roşu *Adamklissi. 1901*, f. 154.

[30] BAR, Secția Manuscrise, Mss. 5129, Raport al architectului G. von Cube, adnotat cu creion roşu *Adamklissi. 1901*, f. 165 verso.

Cinci scrisori adresate de arhitectul G. von Cube lui Tocilescu în cursul campaniei 1906 completează imaginea noastră despre acest monument[31].

Este posibil ca alte săpături, mai restrânse, să se fi desfăşurat în 1908 sub conducerea lui H. Brötz în zona basilicii de marmură, aşa cum par să o ateste cubajele pe care dirigintele de şantier le raporta lui Gr. Tocilescu ca realizate la data de 30 iulie[32].

Basilica C sau *cisternă*[33] (fig. 4/1–4 şi 5/1–3). Acest edificiu de cult creştin a beneficiat de o amplă cercetare arheologică, între 1892 şi 1909, sub coordonarea

[31] În cuprinsul primei scrisori (BAR, Corespondenţă pasivă Gr. Tocilescu, S 30, 1/XCIII, Adamklissi, 10/25 Mai 1906) se vorbeşte despre mersul lucrărilor, von Cube declarându-se mulţumit de rezultate şi povestind pe scurt descoperirile de la basilica de marmură. Cea de-a doua scrisoare (BAR, corespondenţă pasivă Gr. Tocilescu, S 30, 2/XCIII Adamklissi, 14 Mai 1906) conţine descrierea basilicii B, înainte de identificarea atriului şi a narthexului; reproduce în culori o schiţă de plan pe care figurează absida, naosul şi presbyteriul; sunt de asemenea marcate traseele liniilor de vagoneţi pe partea de nord a edificiului, la est de absidă, treptele ce conduceau din narthex la intrarea în cele trei nave. Reia *in extenso* descrierea basilicii de marmură într-o a treia scrisoare (BAR, Corespondenţă pasivă Gr. Tocilescu, S 30, 3/XCIII, Adamklissi, 27 Mai 1906): precizează printre altele că narthexul basilicii datează din prima fază; vorbeşte despre *Vorhalle*, indicând existenţa în acest spaţiu a unei structuri portante – baze de coloane sau chiar resturi de coloane. Cea de-a patra scrisoare (BAR, Corespondenţă pasivă Gr. Tocilescu, S 30, 4/XCIII, Adamklissi, 14. 06. 1906) nu conţine nici o informaţie referitoare la edificiile de cult creştin de la Tropaeum. Corespondenţa dintre G. von Cube şi Gr. Tocilescu se încheie cu cea de-a cincea scrisoare (BAR, corespondenţă pasivă Gr. Tocilescu, S 30, 5/XCIII, Adamklissi, 14 Juli 1906). Arhitectul vorbeşte din nou despre cercetările sale la basilica de marmură, rezervând o mare parte din prezentarea sa descrierii baptisteriului (însoţind textul de o schiţă minusculă a basilicii şi a încăperii nord a baptisteriului) şi a cuvei acestuia, instalaţie a cărei existenţă a fost reconfirmată arheologic după 1978, când cercetările în acest sector au fost reluate în vederea restaurării complexului. Era deci vorba despre o cuvă baptismală plasată în camera de la nord, în poziţie centrală. Putem deduce chiar forma cuvei de mari dimensiuni: un tetraconc ce se insera pe un plan pătrat la interior. Deducem şi existenţa unui sistem de evacuare a apei din cuvă printr-o conductă practicată în absidiola de la vest, conductă ce se diriga către strada ce lonja faţada occidentală a basilicii.

[32] BAR, Mss. 1530, Fond Gr. Tocilescu, *Monumentul dela Adamklisi. III. Rapoarte şi scrisori, note şi dări de seamă, schiţe de planuri, desenuri şi fotografii, cu privire la săpături anii 1908–1909*, f. 15 de unde reiese că cercetările se concentraseră în zona baptisteriului şi indică cifrele exacte realizate: *5. baptisterium west: 8,40 x 6,00 x 2,30 m; 7. baptisterium (hoch): 4,00 x 2,00 x 1,40 m.*

[33] BAR, Mss. 5128, Fond Gr. Tocilescu, *Monumentul dela Adamklisi. I. Memoriu, comunicări, note şi dări de seamă cu privire la săpături (1891–1909)*, f. 34, 54; Mss. 5129, Fond Gr. Tocilescu, *Monumentul dela Adamklisi. II. Acte, rapoarte de lucrări şi scrisori dela arhitecţi şi custozi, conturi de cheltuieli, note şi dări de seamă etc. Cu privire la săpături, pe anii 1890–1907*, G. von Cube, *Das Municipium Tropaeum Traiani. Die Marmorbasilika*, f. 227–228; *Jurnalul săpăturilor întreprinse la cetateta Tropaeum (Adamclissi) în vara anului 1904*, fără semnătură, f. 180–183; V. Richter, Jurnal zilnic, octombrie, 1905, f. 189–190; V. Mironescu, raport datând din septembrie–octombrie 1907 ?, f. 269–270, 273–274; Mss. 5130, Fond Gr. Tocilescu, *Monumentul dela Adamklisi. III. Rapoarte şi scrisori, note şi dări de seamă, schiţe de planuri, desenuri şi fotografii, cu privire la săpături anii 1908–1909*, H. Brötz, Raport datând de 4 août 1908, f. 23–36, cu o schiţă a basilicii la f. 31; Raport datând din 21 august 1908, f. 37–38; H. Brötz, *Allegemeiner Bericht der Ausgrabungen zu Adam Clisi (Cetatea) von 26 Mai bis 26 August 1908*, f. 39–41, cu un releveu al ruinelor la f. 168, foto nr. 208–209, 234, 236–238; G. Murnu, *Dela cetatea Tropaeum–Adamclisi: „Basilica cisternă". Studiu arheologic. Şedinţa dela 15 Noemvrie 1913*, ARMSI 36, 1913, p. 421–440, cu 10 planşe; Idem, *Monumente de piatră din colecţia de antichităţi a Muzeului dela Adamclissi*, BCMI 6, 1913, p. 100–101, 117–118, nr. 1–3, 36–40, fig. 1–3, 29–32.

mai multor diriginți sau șefi de șantier. Basilica a fost identificată de P. Polonic în anul 1892, fără ca la data respectivă să se fi putut determina natura exactă a edificiului, deși Gr. Tocilescu intuise că ar putea fi vorba despre o cisternă. Săpăturile au fost reluate abia în 1904[34] de E. Frollo, al cărui jurnal de șantier se păstrează în manuscris la Biblioteca Academiei Române. Aflăm din paginile acestui jurnal că cercetarea basilicii C s-a desfășurat între 11 și 20 iulie 1904 și că explorarea arheologică a condus la degajarea părții orientale a ansamblului de cult și la identificarea criptei. Investigarea dispozitivului liturgic[35], terminată la 13 iulie, îi permitea lui E. Frollo să constate că prin intermediul unui șanț vizibil pe latura sa de nord, cripta fusese violată încă din antichitate.

În 1905 cercetările au fost continuate de V. Richter, din al cărui raport de săpătură nu căpătăm informații care să permită localizarea zonei cercetate. Raportul este de altfel scris într-o română incomprehensibilă, cu o grafie greoaie, aproape ilizibilă. În 1906, arhitectul G. von Cube completa raportul lui Frollo din 1904 cu propriile sale observații asupra monumentului, fără însă a fi executat cercetări personale în această zonă.

În 1907 cercetările la basilica cisternă, cunoscută la vremea respectivă sub numele de „basilica dublă” au fost continuate în lunile septembrie și octombrie de arhitectul V. Mironescu, ale cărui însemnări s-au păstrat în original la Biblioteca Academiei Române. Cercetările sale s-au concentrat în special asupra laturilor de nord și de vest ale basilicii.

Cu cercetările din 1908 și 1909, desfășurate sub coordonarea arhitectului german H. Brötz, s-a trecut la o etapă de cercetare mai amănunțită, cvasisistematică a acestui obiectiv. Stă mărturie în sprijinul acestei afirmații o documentație mai amplă, însoțită de planuri și de fotografii ce se păstrează în original în manuscrisul 5130 de la Biblioteca Academiei Române. Cercetările s-au axat pe degajarea laturilor de sud și de est ale basilicii și au condus la descoperirea unor morminte[36],

---

[34] În pofida inexactității care se strecoară în Mss. 5128, Fond Gr. Tocilescu, *Monumentul dela Adamklisi. I. Memoriu, comunicări, note și dări de seamă cu privire la săpături (1891–1909)*, f. 34 unde Tocilescu spune: *„dar reluându-se (n.n. cercetarea) în anul 1903 s-a constatat că avem o duplă basilică ridicată pe un mare edificiu anterior – o cisternă cu boltă și deasupra o fântână.”*

[35] BAR, Mss. 5129, Fond Gr. Tocilescu, *Monumentul dela Adamklisi. II. Acte, rapoarte de lucrări și scrisori dela arhitecți și custozi, conturi de cheltuieli, note și dări de seamă etc. Cu privire la săpături, pe anii 1890–1907, Jurnalul săpăturilor întreprinse la cetateta Tropaeum (Adamclissi) în vara anului 1904*, fără semnătură, dar aparținând lui E. Frollo, f. 182 spune: *„în interiorul criptei nu s-a găsit absolut nimic. Este de remarcat că această criptă a fost construită chiar pe dărâmăturile care umplu interiorul basilicei, iar fundul ei este mai ridicat cu 90 cm decât pardoseala clădirei. Camera de intrare (vezi schița) nu este dreptunghiulară, se vede că construcția ei s-a făcut la iuțeală, luându-se pietrele găsite prin prejur, și provenind probabil de la zidurile basilicei, care basilică, neapărat că era deja ruinată în momentul construirii criptei.”*

[36] Este vorba despre două morminte descoperite și cercetate în campania 1908, vezi BAR, Mss. 5130, Fond Gr. Tocilescu, *Monumentul dela Adamklisi. III. Rapoarte și scrisori, note și dări de seamă, schițe de planuri, desenuri și fotografii, cu privire la săpături anii 1908–1909*, reprezentate de H. Brötz, pe planurile de la f. 40 verso și 168; primul, situat la est de basilică, era un cavou rectangular, acoperit cu boltă, care adăpostea mai mulți defuncți, săpat la o adâncime de circa 4,00 m;

precum şi a unei incinte de zidărie – curte (?) – care înconjura basilica şi cimitirul său, incintă accesibilă printr-o deschidere situată pe latura de nord. Cercetările arheologice au stabilit definitiv faptul că ipoteza lui Tocilescu din 1892 era valabilă şi că basilica fusese amenajată în interiorul unei cisterne dezafectate. Investigaţiile ulterioare, desfăşurate în 1976 de profesorul Ion Barnea, au condus la descoperirea altor morminte în jurul basilicii, probabil contemporane cu monumentul de cult[37].

Îi datorăm arhitectului Sp. Cegăneanu[38], colaborator al lui V. Pârvan, o primă încercare de restituţie axonometrică, precum şi secţiuni longitudinale şi transversale ale basilicii, schiţe ale unor piese de arhitectură şi un releveu al criptei. Toată această documentaţie, care datează din epoca de după cercetările lui Gr. Tocilescu la Adamclisi, se păstrează în original în Arhiva istorică a Institutului de Arheologie din Bucureşti (fig. 5/4).

Basilica D, *bizantină* sau cu *transept*[39]. Despre acest al patrulea monument de cult *intra muros* aflăm din arhiva P. Polonic că a fost scos la lumină încă din prima campanie, în 1891. Îi datorăm lui P. Polonic un prim releveu al ruinelor, precum şi al criptei[40] (fig. 6/1–2).

al doilea mormânt a fost identificat la sud, într-o groapă de formă circulară în care au fost descoperite mai multe cranii şi alte oseminte umane, iar la mică distaţă de această groapă a fost identificat un tezaur monetar cu piese de la Iustinian, Iustin al II-lea şi Sophia, Mauriciu Tiberiu.

[37] I. Barnea, *La basilique cisterne de Tropaeum Traiani à la lumière des dernières fouilles archéologiques*, Dacia, N.S. 21, 1977, p. 233.

[38] Desenele sale au fost incluse în documentaţia grafică a volumului lui V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum. Consideraţii istorice*, Bucureşti, 1912, fig. 13, 31–34.

[39] BAR, Mss. 5128, Gr. Tocilescu, *Monumentul dela Adamklisi. I. Memoriu, comunicări, note şi dări de seamă cu privire la săpături (1891–1909)*, f. 40, 46–48, 54; Mss. 5129, Fond Gr. Tocilescu, *Monumentul dela Adamklisi. II. Acte, rapoarte de lucrări şi scrisori dela arhitecţi şi custozi, conturi de cheltuieli, note şi dări de seamă etc. Cu privire la săpături, pe anii 1890–1907*, Raport al arhitectului H. Jacobi, *Die Ausgrabungen von Adamclise, 1895*, august 1895, f. 52–53; Cetatea Adamklisi. Raportul rezumativ al lucrărilor până în 1897 inclusiv, f. 121 verso (despre criptă); V. Richter, Jurnal zilnic, octombrie, 1905, f. 189–190; O. Richter, Adamclisi, 1897?, f. 327–328, pl. 329 (releveu, semnat de O. Richter); G. von Cube, *Das Municipium Tropaeum Traiani*, f. 230–232; arhiva personală P. Polonic, I Mss. 8, *Săpăturile cetăţilor romane*, caiet 5, p. 16–17, pl. I varia 102–103, 105, 107; Gr. Tocilescu, în *Fouilles et recherches* ..., p. 90–91, fig. 54 (plan al oraşului), 55–56 (plan al basilicii şi al criptei).

[40] BAR, arhiva personală P. Polonic, I Mss. 8, *Săpăturile cetăţilor romane*, caiet 5, p. 16–17 inginerul Polonic face precizarea că: „*supt altar am dat de o pivniţă mică pătrată în care te scobori pe 12 trepte*." Este un detaliu interesant, pentru că dacă în manuscrisele semnate de Gr. Tocilescu şi de P. Polonic se face vorbire despre 12 trepte, în raportul semnat de O. Richter în 1897 (?) autorul spune, printre altele, că accesul în criptă se făcea printr-o scară cu 10 trepte, late de 0,61 m. În articolul său din 1980 I. Barnea, *Le cripte delle basiliche paleocristiane della Scizia Minore*, RÉSEE 19, 1981, 3, p. 497, face menţiunea că aceeaşi scară nu mai număra decât opt trepte. În funcţie de numărul acestor trepte, simbolismul este diferit: în Noul Testament opt este cifra perfecţiunii, a învierii lui Iisus, a Paştelui, a odihnei veşnice, vezi P. Underwood, *The fountain of Life in Manuscripts of the Gospel*, Dumbarton Oaks Papers 5, 1950, p. 81–86, notele 158, 161, 175 şi G. Cuscito, *Depositus in hanc piscinam. Morte e risurrezione nell'antico cristianismo aquileiese*, Aquileia nostra 43, 1971, col. 60–62), în vreme ce cifra 12 îşi găseşte mai degrabă un punct de sprijin în simbolistica veterotestamentară (ex.: cele 12 triburi ale lui Israel).

Investigațiile arheologice au continuat în 1893, sub conducerea lui P. Polonic, cu cercetarea interiorului edificiului. Ulterior, în 1895 şi 1896, arhitecții H. Jacobi şi J. Fakler au procedat şi la dezvelirea străzii laterale din fața basilicii cu transept[41]. Suntem informați despre acest monument într-un raport rezumativ al cercetărilor de la Tropaeum Traiani, datând din 1897, cu autor necunoscut, cel mai probabil Gr. Tocilescu[42].

Îi datorăm lui O. Richter un nou releveu al basilicii, datând probabil din 1897 ca urmare a colaborării sale cu J. Fakler. Putem observa că liniile generale ale monumentului erau deja stabilite, toate părțile sale componente figurând deja pe plan. Nu putem preciza cu exactitate dacă în 1905, sub coordonarea lui V. Richter, au avut sau nu loc noi cercetări în aria acestui monument, dat fiind textul eliptic al raportului fostului custode, care face referire la piese de arhitectură provenind dintr-o basilică, dar nu menționează care anume. Un an mai târziu, raportul de sinteză al lui G. von Cube reia informațiile cunoscute despre monument, fără însă ca arhitectul să fi întreprins cercetări proprii aici.

Cercetarea arheologică a basilicii cu transept continuă şi în prezent. Planul s-a îmbogățit prin identificarea unor structuri arhitectonice anterioare, aparținând unui edificiu termal, din care – pe latura de sud a transeptului – unele au fost încorporate în planul basilicii[43].

Documentele de arhivă invocate reprezintă un corpus de primă mână care contribuie la reconstituirea unei pagini din istoria cercetării arheologice româneşti, marcate indiscutabil de activitatea lui Gr. Tocilescu în general şi de investigațiile sale la monumentul şi în cetatea de la Adamclisi, în particular.

---

[41] În legătură cu cercetările acestor doi arhitecți Tocilescu nota în manuscrisul 5128, f. 48 că: *„s-a desgropat până la pardoseală şi s-a alcătuit schița de plan a ei. (vezi Jacobi: plan şi raport); s-a găsit şi litera I din primul rând al unei inscripțiuni săpate pe o placă de marmură lucrată pe amândouă părțile; probabil că era de la Sf. Prestol; ca material: plăci de piatră din pardoseala bisericei, fragmente arhitectonice de marmură."*

[42] BAR, Mss. 5129, f. 121 verso, sub titlul *Templul* aflăm că: *„mai întâi s-a descoperit altarul în partea dinspre răsăsit care are forma cunoscută a unui semicerc – spre interior s-au descoperit mai multe postamente, colone şi capitele de marmură foarte bine lucrate, având şi semnul crucii pe dânsele. Înaintea altarului s-a găsit o subterană îngustă în care duc trepte bine conservate si care nu pote fi alta decât un cavou în care însă nu s-a mai găsit nimica. Este de remarcat că pardoseala acestei biserici era construită din lespezi mici pătrate care deasupra aveau un strat neted ca marmura, un fel de mozaic artistic."*

[43] Al. Barnea – M. Mărgineanu Cârstoiu, în CCA 1983–1992 (1997), p. 118–119; Al. Barnea, în SCIVA 43, 1992, 4, p. 433; Idem, în SCIVA 44, 1993, 4, p. 397; Idem, în SCIVA 45, 1994, 4, p. 375; Idem, în CCA 1994 (1995), p. 3; Idem, în SCIVA 46, 1995, 3–4, p. 281; Idem, în CCA 1995 (1996), p. 1; Idem, în SCIVA 47, 1996, 4, p. 421; Idem, în SCIVA 48, 1997, 4, p. 373; Idem, în SCIVA 49, 1998, 3–4, p. 291; Idem, în CCA 1999 (2000), p. 7; Idem, în CCA 2000 (2001), p. 20–22; Idem, în CCA 2001 (2002), p. 21; Idem, în CCA 2002 (2003), p. 25–27; Idem, în CCA 2003 (2004), p. 14–16; C. Olariu *et alii*, în CCA 2004 (2005), p. 15–16; C. Olariu *et alii*, în CCA 2005 (2006), p. 35–36; C. Olariu *et alii*, în CCA 2006 (2007), p. 26; A. Panaite, în CCA 2007 (2008), p. 21-22, pl. 2.

Fără a insista asupra dificultăţilor cărora Gr. Tocilescu a trebuit să le facă faţă de-a lungul celor douăsprezece campanii arheologice în cetatea de la Tropaeum Traiani, vom constata că doar o stranie ironie a istoriei a făcut să fim în posesia vastei arhive a savantului. Această arhivă a fost cerută cu insistenţă familiei Tocilescu, după dispariţia prematură a profesorului, în 1909, cu scopul de a fi predată direcţiunii Muzeului Naţional de Antichităţi din Bucureşti[44]. Ministerul instrucţiunii publice din epocă a instituit o comisie însărcinată cu preluarea arhivei lui Gr. Tocilescu. Astfel, ceea ce în epocă a constituit poate o exagerare, a devenit cu trecerea vremii un act reparator. Oricât de incomplet, de mutilat de trecerea timpului sau de acţiunea umană, ori de inegal ca valoare a tratării monumentelor, acest lot de documente conţine informaţii, ilustrate parţial cu fotografii şi clişee pe sticlă, a căror acurateţe sau valoare nu s-au diluat în timp. Mai mult, în pofida dispariţiei inexplicabile a unora dintre documentele ce alcătuiau arhiva lui Gr. Tocilescu – mai cu seamă planuri şi fotografii – fondul arhivistic al savantului este astăzi una dintre arhivele istorice de şantier cea mai completă din România.

Suntem deci cu toţii, fie numai şi din perspectiva unei solidarităţi profesionale, chemaţi să ne aplecăm asupra acestei mărturii inedite prin care, de peste timp, savantul Gr. Tocilescu aşteaptă, de aproape un veac, să-şi rostească povestea pe care puţini au fost cei curioşi să o cunoască aşa cum a fost.

Anexa 1

BAR, Mss. 5129, f. 2, faţă verso
Contract de colaborare cu G. Niemann pentru începerea săpăturilor la Adamklissi; scris de mână, cu cerneală neagră de China, pe hârtie de format A4.

„ Monsieur Gr. G. Tocilescu, directeur du Musée National de Bukarest, au nom du Ministère des Cultes et de l'Instruction Publique de Roumanie, et Monsieur Georges Niemann, professeur d'architecture à l'Academie des Beaux-Arts de Vienne, ont conclu l'arrangement suivant :

1. MM Niemann et Tocilescu procéderont au plus tard le 15/27 août 1890 à des fouilles régulières et scientifiques à l'emplacement du monument d'Adam–klissi atribué à Trajan et à ses alentours, ainsi qu'au camp romain situé à proximité de ce monument.
2. M. Tocilescu s'engage à fournir le logement et la nourriture nécessaires pendant tout le temps des fouilles qui dureront quarante jours, ainsi que les ouvriers ; les outils et les aides nécessaires à cette exploitation. Cette expédition scientifique aura aussi un photographe à sa disposition.
3. M. Niemann reçevra comme honnoraire pour sa participation à ces travaux la somme de 4000 Marks (quatre milles) en or, dont il reçevra la moitié au moment de la signature du présent contract; et la moitié à la fin des travaux, ainsi que 240 Marks pour fraies de voyage.
4. La publication archéologique, épigraphique et artistique du monument et des explorations d'Adam-klissi se fera par M. Tocilescu, avec la collaboration de M. Niemann, sous les auspices du Ministère des cultes et de l'Instruction Publique de Roumanie.

[44] Barbu–Schuster, *Grigore G. Tocilescu*..., p. 129–130, notele 46–47.

ARHIEPISCOPUL RAYMUND NETZHAMMER ŞI PROBLEMELE ANTICHITĂŢILOR DOBROGENE

CRISTINA-GEORGETA ALEXANDRESCU

Nota de faţă prezintă rezultate ale unei cercetări asupra informaţiei relevante din punct de vedere arheologic din scrierile şi fondurile de arhivă ale arhiepiscopului **Raymund Netzhammer**. Sunt menţionate punctual referinţe la studiile de **arheologie paleocreştină**, **cercetările arheologice** din **Dobrogea** în primele decenii ale secolului trecut, situaţia siturilor şi a materialelor arheologice (exemplificată cu **Tomis** şi **Râmnicu de Jos**), precum şi documente referitoare la **Vasile Pârvan** şi la **Accademia di Romania** de la Roma.

În cadrul proiectului AREA este înscrisă şi direcţia tematică „Arheologi peste frontiere" implicând între altele activitatea unor arheologi străini în România. Subiectul de cercetare propus de autoare – „Raymund Netzhammer şi antichităţile dobrogene" – este motivat de constatarea că în lucrările arhiepiscopului Netzhammer (1862-1945), călugăr benedictin, arhiepiscop al diecezei romano-catolice de Bucureşti între 1905 şi 1924, se găseşte o bogată informaţie de interes arheologic, în unele cazuri indispensabilă[1]. Calitatea acestei informaţii este cel puţin teoretic asigurată de pregătirea şi atenţia pentru detalii ale lui Netzhammer şi, nu în ultimul rând, de continuitatea interesului său, dacă o putem numi aşa, în sensul că, odată reperată o zonă sau un sit de interes, se ocupa de documentare şi vizitarea acestora, eventual repetată.

Raymund Netzhammer a fost, dacă ar fi să facem abstracţie de întreaga sa activitate teologică, un intelectual cu un larg orizont de interese precum geografie istorică şi fizică, topografie şi topometrie, arheologie şi antichităţi, istorie, dar, în primul rând, cu un interes deosebit pentru oameni[2].

---

[1] C.-G. Alexandrescu, *Archbishop Raymund Netzhammer and the antiquities of Dobrudja*, comunicare susţinută în cadrul colocviului „40 de ani de cercetări la *Orgame/Argamum*" (Bucureşti/Tulcea, octombrie 2005) şi rezumatul acesteia în Mihaela Mănucu-Adameşteanu (ed.), *Orgame/Argamum, Suppl. 1*, Bucureşti, 2006, p. 437. R. Netzhammer este primul care menţionează urmele de fortificaţii de la Capul Dolojman: Netzhammer 1909, p. 218 şi urm. (de reţinut este că respectivul capitol *Auf dem Razelm* a apărut pentru prima dată în 1907); Netzhammer 1918, p. 165.

În nota de faţă este prezentată o parte a comunicării susţinute în decembrie 2006 în cadrul sesiunii AREA organizate în cadrul manifestării *Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" la 50 de ani*, precizând motivele pentru care lucrările lui R. Netzhammer prezintă interes pentru arheologii de astăzi şi pentru istoria arheologiei din România.

[2] Pentru o privire de ansamblu asupra domeniilor sale de interes vezi lista publicaţiilor anexată la Netzhammer 1996, p. 1571 şi urm. (studii de teologie, ştiinţe exacte, istorie, geodezie, cartografie,

Raymund Netzhammer – repere cronologice

Născut la Erzingen/Baden în 1862, R. Netzhammer urmează cursurile gimnaziului mănăstirii benedictine Maria Einsiedeln din Elveţia şi intră în comunitatea acesteia unde, în 1886, este hirotonisit. Începând cu 1887, Netzhammer predă matematică şi chimie la gimnaziul mănăstirii, până în anul 1900, când este numit superior al Seminarului Teologic din Bucureşti, unde va şi preda matematică, fizică şi chimie. Trei ani mai târziu este numit cellerarius şi profesor de chimie la Colegiul Central al Ordinului benedictin de la San Anselmo din Roma. În 1905, Papa Pius al X-lea îl numeşte arhiepiscop de Bucureşti. În iulie 1924, după 19 ani de păstorire, din motive conjuncturale, Sfântul Scaun i-a cerut demisia, pe care arhiepiscopul Netzhammer şi-a înaintat-o. În 1927, Netzhammer se stabileşte pe Insula Werd de pe Rin, lângă localităţile Stein am Rhein şi Eschenz, unde va rămâne până la moartea sa, în 1945 (fig. 1). R. Netzhammer este înmormântat în cripta bisericii mănăstirii Maria Einsiedeln.

Personalitate de vastă cultură, arhiepiscopul Netzhammer s-a manifestat, în cele aproape două decenii trăite în România, deosebit de activ în viaţa religioasă, politică şi culturală.

Modul de lucru

Netzhammer nu a fost arheolog de formaţie. Ca orice sursă de informaţie, şi scrierile sale trebuie, în măsura posibilităţilor, verificate şi revăzute[3]. Un deziderat al arhiepiscopului a fost publicarea unei părţi a memoriilor sale şi anume a celor din perioada de până în 1926, pe care le-a pregătit pentru tipar. Din motive de circumstanţă această întreprindere nu a fost posibilă decât în ultimii ani ai secolului trecut, sub îngrijirea nepotului său, N. Netzhammer şi a istoricului Krista Zach (Netzhammer 1995; Netzhammer 1996). Din dorinţa de a face mai uşor accesibile scrierile sale unui cerc cât mai larg de cititori, câteva dintre acestea au fost traduse în limba română[4]. Publicarea în limba germană şi în limba română a fost de fapt şi modul de lucru al arhiepiscopului, care s-a străduit să publice şi în limba română (pe care o stăpânea foarte bine) o parte dintre scrierile de interes pentru români,

---

arheologie, numismatică, note de călătorie, portrete de oameni politici). O subliniere a conştientizării rolului jucat de această personalitate în secolul al XX-lea o constituie simpozionul care a avut loc la Roma în luna mai 2007 la Pontificio Istituto Orientale „Raymund Netzhammer – Arcivescovo latino di Bucarest (1905 – 1924)".

[3] E. g. greşita lectură a unor inscripţii, precum cea de la Salsovia: Netzhammer 1906, p. 15; Netzhammer 1918, p. 19-20, cf. V. Pârvan, *Salsovia* (Bucureşti 1906); IGLR nr. 271b.

[4] Deja publicate: Netzhammer 2005a; Netzhammer 2005b. Aceste traduceri se datorează tot angajamentului şi strădaniei domnului N. Netzhammer şi ale fundaţiei germano-române „Episcop Raymund Netzhammer" de la Bonn.

unele dintre acestea apărând în paginile publicaţiei trimestriale „Revista Catolică” pe care a iniţiat-o la Bucureşti în 1912[5].

Referindu-ne acum strict la lucrările de interes pentru arheologi, situaţia nu este foarte bună. Prezentarea pe care I. Barnea a făcut-o memoriilor lui Netzhammer în paginile acestei reviste este o sinteză foarte utilă a reperelor cronologice şi geografice ale demersurilor arheologice ale arhiepiscopului[6]. Pe lângă ceea ce a publicat, R. Netzhammer se îngrijea foarte mult de arhivarea documentelor sale şi tot el a fost cel care, cu ajutorul canonicului C. Auner, a realizat organizarea arhivei Arhiepiscopiei din Bucureşti[7]. Cercetările întreprinse până la data redactării lucrării de faţă nu au avut ca rezultat regăsirea unor materiale documentare de importanţă pentru arheologie, asupra existenţei cărora există informaţii concrete în jurnalele şi corespondenţa lui R. Netzhammer (fondul arhivistic de la Einsiedeln)[8].

Arhiepiscopul s-a îngrijit în mod constant de notarea impresiilor şi informaţiilor, publicând, în majoritatea cazurilor în germană şi în română, scurte note, foiletoane şi articole. Asupra multora dintre acestea revenea, oferind studii ample sau culegeri tematice. Disciplina pe care şi-o impunea sieşi şi celor din jurul său i-a permis volumul mare de muncă şi realizările pe care le-a avut în perioada în care a păstorit

---

[5] Netzhammer 2005a, p. 351.

[6] I. Barnea, SCIVA 48, 1997, 3, p. 283-293.

[7] Asupra fondurilor arhivistice ale arhiepiscopului vezi N. Netzhammer, Pro Memoria 1, 2002, p. 121-138; I. Dimitriu-Snagov, Pro Memoria 1, 2002. p. 139-152.

[8] Doresc să mulţumesc acelor instituţii şi persoane datorită cărora proiectul de faţă a devenit realitate. Fundaţia Fritz Thyssen (Köln) a făcut posibilă prima vizită la Einsiedeln în septembrie 2006. Stagiul de documentare desfăşurat în februarie-martie 2007 la Einsiedeln şi Schwyz a fost cofinanţat de grantul CNCSIS nr. 1050/2006 „Arheologi fără frontiere. Dimensiunile europene ale arheologiei din România (1834-1989)” (dir. prof. dr. M. Babeş) şi de fundaţia „Episcop Raymund Netzhammer” (Bonn), prin dl. Nikolaus Netzhammer, la care am găsit întotdeauna sfat şi ajutor în această întreprindere.

Fondul arhivistic „Raymund Netzhammer” este unul dintre cele mai mari ale arhivei din Einsiedeln. În februarie 2007 acesta se afla parţial la Einsiedeln, parţial la Arhiva Cantonală din Schwyz, urmând a fi integrat noului sistem de organizare a arhivei mănăstirii.

Datorită mărimii sale şi timpului scurt avut la dispoziţie, nu a putut fi văzut întregul material. De menţionat este că starea de conservare a tuturor materialelor este foarte bună.

Au putut fi identificate următoarele elemente de fond arhivistic (încă în sistematizarea cronologică a lui R. Netzhammer, în forma în care au fost depuse de acesta la arhivă, respectiv preluate de arhivar în 1945):

1) 11 cutii ordonate cronologic (perioada 1924-1938), conţinând corespondenţă, acte, fotografii, note; 2) 25 de volume (tip coligat), 15 mape şi plicuri de format mare (neordonate, perioada 1900-1945) conţinând caietele-jurnal, corespondenţă, fotografii, actele procesului de după 1924, memoriul de apărare, diferite publicaţii ale lui R. Netzhammer; 3) 46 de mape de diferite dimensiuni conţinând corespondenţa cu abatele Thomas II Bossart de la mănăstirea Maria Einsiedeln (ordonate tematic); 4) 56 de caiete şi un coligat privind pe R. Netzhammer (perioada 1852-1988 – documente personale şi documente ale mănăstirii privindu-l pe acesta); 5) 30 de volume alcătuind fondul preluat de mănăstire după moartea lui R. Netzhammer (publicaţii ale sale, volume din biblioteca personală etc. perioada 1900-1945). La acestea se adaugă o serie de negative pe sticlă şi clişee integrate sau pe cale să fie prelucrate în vederea integrării în arhiva fototecii mănăstirii, motiv pentru care au putut fi doar parţial consultate (nici până astăzi nu este clar numărul acestora).

arhiepiscopia Bucureştilor. Este vorba în primul rând de ameliorarea situației financiare a acesteia, de administrarea proprietăților arhiepiscopiei, de noi construcții şi achiziții[9].

De un interes deosebit pentru cercetătorul de astăzi sunt relațiile pe care Netzhammer le întreținea cu intelectualii români şi străini, cu autoritățile vremii etc. Rezultatele cercetărilor personale, de cele mai multe ori îmbogățite în urma discuțiilor avute cu arheologi (Grigore Tocilescu, Vasile Pârvan), cu ing. Pamfil Polonic, arhitecți (von Cube, Fakler) şi numismați (D.A. Sturdza, W. Knechtel, M. C. Sutzu, C. Moisil) au fost, cel puțin parțial, publicate de Netzhammer. Pe de altă parte, el s-a preocupat şi de publicarea unor piese care i se păreau interesante din colecții particulare, precum cea a industriaşului Leon Ruzicka, cea a directorului general al Siguranței Statului, Romulus Voinescu sau colecția ing. Ionescu de la Brăila, administratorul Pescăriilor Regale, care i-a furnizat şi pentru propria colecție numismatică multe piese din zonă şi i-a facilitat câteva dintre călătorii. La începutul lui aprilie 1924 arhiepiscopul vizitează împreună cu Knechtel colecția doctorului Severeanu[10].

Călătoriile în Dobrogea

Încă înainte de a veni la Bucureşti, Netzhammer a fost atras de regiunea Dobrogei şi de perioada paleocreştină, dedicându-le, în mai multe rînduri, excursii şi studii. Un interes deosebit îl prezenta problema misionarismului la nord de Dunăre, în speță activitatea Sfântului Andrei în porturile maritime ale Dobrogei şi posibila pătrundere în interiorul teritoriului[11].

După numirea sa ca arhiepiscop de Bucureşti, interesul pentru istoria şi arheologia teritoriilor româneşti s-a menținut, în special pentru antichitățile creştine din Dobrogea şi pentru emisiunile monetare ale oraşelor greceşti din Pont. Interesul pentru numismatică i-a fost trezit prin propria colecție pe care a început-o datorită unui cadou primit în 1907, de Crăciun[12]. Discuțiile purtate ulterior cu W. Knechtel, D. A. Sturdza şi M. C. Sutzu i-au lărgit orizontul asupra emisiunilor monetare antice din zonă respectiv asupra metrologiei antice.

În mai multe locuri în jurnal, Netzhammer subliniază fericita situație în care se găsea de fiecare dată când trebuia să întreprindă călătorii la comunitățile catolice din Dobrogea: putea îmbina utilul cu plăcutul. În scrisoarea pastorală de adio, din iulie 1924, arhiepiscopul trimite un cuvânt special regiunii dintre Dunăre şi mare:

---

[9] Cf. N. Netzhammer, în Netzhammer 2005a, p. 9 şi urm.; N. Netzhammer, *In verbo tuo* (Bucureşti 2003).

[10] Netzhammer 1996, p. 1294-1295.

[11] Netzhammer 1903, p. 3 şi urm.; C. Auner, Revista catolică, 1, 1912, p. 40-58; Netzhammer 1918, p. 6 şi urm.

[12] Netzhammer 1995, p. 140. – Colecția de monede a lui R. Netzhammer (1300 de exemplare greceşti, romane, bizantine şi medievale) împreună cu lucrările sale de numismatică vor fi publicate într-un volum special aflat în prezent în lucru.

„Dobrogea este pentru mine ţinutul favorit. Ceea ce m-a atras în fiecare an este bătaia pulsului vechii lumi creştine, care acolo, neslăbită de lungimea secolelor, încă se mai poate auzi şi simţi clar. Acolo este pământul îmbibat de sângele martirilor, acolo sunt îngropate oraşe, sate şi vile, în care sfinţii episcopi de Tomis au predicat, acolo zac sub dărâmături şi pământ resturile vechilor clădiri de cult şi sfinţite lăcaşuri creştine"[13].

Arhiepiscopul a vizitat, în mai multe rânduri, situri importante unde se desfăşurau săpături sistematice: Tropaeum Traiani, Tomis, Histria, Callatis, Troesmis, Axiopolis, Ulmetum etc.[14]. Trebuie menţionat însă şi faptul că interesul lui nu s-a limitat la Dobrogea. A vizitat Sucidava/Celei şi ruinele podului lui Constantin cel Mare, Drobeta (Turnu Severin), presupusa Constantiniana Daphne ori gurile Argeşului[15].

În cadrul unei priviri generale asupra interesului arhiepiscopului faţă de Dobrogea şi antichităţi sunt de punctat câteva momente şi idei principale, aşa cum rezultă din scrierile sale[16]: starea siturilor şi monumentelor, necesitatea cercetărilor arheologice sistematice şi a măsurilor de protecţie şi conservare; problema aducerii artefactelor/pietrelor la Bucureşti; necesitatea înfiinţării cel puţin a unui muzeu regional şi importanţa colecţiilor particulare existente în zona vecină unor situri[17].

Ajungând în cursul călătoriei din 1908 la Slava Rusă, R. Netzhammer notează: „Tocmai partea de sud este de un mare interes, pentru că aici ţăranii din Slava săpaseră mormanele de moloz până jos, la cărămizi, folosindu-le astfel la construcţiile lor, aşa cum în alte părţi sunt exploatate carierele de piatră. De la o vreme încoace, însă, săpatul în această „Cetate" este interzis cu desăvârşire, ne-au spus câţiva ţărani pe care curiozitatea îi făcuse să se apropie de noi. Deoarece vroiam ca în amintirea vizitei la această fortăreaţă antică să luăm cu noi o placă de cărămidă care, după toate aparenţele, făcuse parte integrantă dintr-un paviment, i-am rugat pe ţărani să ne-o scoată cu grijă, cu uneltele, din locul în care era prinsă, contra unei plăţi bune. Dar niciunul n-a putut fi convins să facă acest lucru."[18].

Cu ocazia descrierii vizitei la Igliţa/Troesmis precum şi în scrierile ulterioare, Netzhammer face o trecere în revistă a săpăturilor clandestine şi a metodelor de cercetare, criticând mai ales activităţile de la sfârşitul secolului al XIX-lea, dar şi situaţia la care asistă în primul deceniu al celui următor[19]. De altfel, obiceiul utilizării siturilor antice ca sursă de material de construcţie este una dintre

[13] Netzhammer 1996, p. 1314 (traducere Ion Barnea).

[14] O listă a călătoriilor prin Dobrogea în Netzhammer 1918, p. 36 nota 47, completată pentru perioada de după 1918 în Netzhammer 2005b, p. 30, nota 47.

[15] Vezi Netzhammer 1909 şi Netzhammer 1913, passim.

[16] Un repertoriu al acestor informaţii precum şi al materialelor inedite din arhivele R. Netzhammer din Einsiedeln şi Bucureşti se află, de asemenea, în lucru.

[17] Vezi prezentările lui Al. Barnea în Ziarul financiar/Ziarul de duminică 2007, seria *Tropaeum Traiani, azi Adamclisi* – accesibile şi online în arhiva www.zf.ro/Ziaruldeduminica.

[18] Netzhammer 1909, p. 388 (traducere C.-G. Alexandrescu).

[19] Netzhammer 1909, p. 295 şi urm.; Netzhammer 1918, p. 133-135.

realitățile triste ale peisajului dobrogean, fiind semnalată deja de Netzhammer nu numai la Iglița, ci și la Histria sau Enisala.

Cazul Râmnicu de Jos

Între puținele fotografii pe care le-am mai găsit în fondul R. Netzhammer din arhiva mănăstirii Maria Einsiedeln se află și un stop-cadru (dimensiuni aprox. 8,58 x 11,44 cm) din timpul călătoriei din 1908 de-a lungul Dobrogei (fig. 2). După cum am putut identifica, această imagine ilustrează foarte elocvent următorul pasaj din notele sale de călătorie: „Cu câțiva ani în urmă, fusesem anunțat că în această regiune fusese dezgropată o piatră frumoasă cu inscripție din epoca romană. Nici nu mi-ar fi trecut prin minte că această piatră s-ar mai afla pe aici, căci credeam că fusese transportată de mult la Muzeul de Antichități din București. Dar în momentul în care ne îndreptam spre Râmnicu de Jos, am observat lângă movila din partea de sud a satului ceva alb, iar vizitiul ne informă că este vorba despre o piatră de calcar cioplită, pe care scrie ceva. Am cerut imediat să mergem sus până la această ciudățenie. Piatra se află lângă un șanț adânc și este un bloc rectangular cu o înălțime de doi metri, punând la socoteală și baza pătrată și capitelul. Atât inscripția, care ne arată că avem de a face cu un monument funerar, precum și basorelieful reprezentând un călăreț sunt destul de bine păstrate. După câte ne spuse stăpânul casei din apropiere, această antichitate, de felul căreia mai există multe altele în Dobrogea, fusese descoperită cu opt ani în urmă, atunci când moșia lui fusese separată de pășunea comunei printr-un șanț”[20].

Abia în 1913 Vasile Pârvan va publica în Analele Academiei și ca *separatum* noile descoperiri din Scythia Minor, între acestea și mormintele de la Râmnicu de Jos și altarul funerar menționat, ocazie cu care aflăm și că acesta fusese transportat la muzeul de sit de la Pantelimonul de Sus/Ulmetum[21].

Muzee și măsuri de protecție și conservare

O altă chestiune problematică sesizată în mai multe rânduri de Netzhammer este cea a aducerii obiectelor și monumentelor arheologice la București precum și necesitatea înființării unui muzeu regional, importanța existenței celor datorate inițiativei private[22] sau a muzeelor de sit, precum cel de la Ulmetum, deja menționat, sau cel pe care tot Pârvan îl va organiza la Histria[23].

[20] Netzhammer 1909, p. 382 și urm.

[21] V. Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, București, 1913, mai ales p. 52-60. – Altarul beneficiarului consular Aelius Ingenus, din *legio XI Claudia*, datat în jurul anului 200 p. Chr., se află acum la Constanța, MINAC, inv. 2094 (mulțumesc d-nei dr. Livia Buzoianu pentru amabilitatea de a mă fi ajutat să reperez monumentul). Despre altarul propriu-zis vezi C.-G. Alexandrescu, ZPE 2008 (sub tipar).

[22] Despre muzeul din Hârșova vezi C.-G. Alexandrescu, RÉSEE 46/1-4, 2008 (sub tipar).

[23] Netzhammer 2005a, p. 1160.

Netzhammer publică *Die christlichen Alterthümer der Dobrudscha* în 1918 cu intenția declarată de a pune la dispoziția celor interesați o prezentare a stadiului cercetării ulterioare studiului său monografic despre creştinătatea din vechiul Tomis[24], contribuțiilor lui Pârvan, articolului abatelui Delehaye şi cercetărilor din Dobrogea din perioada de după 1911. Alegerea momentului acestei lucrări fusese determinată tocmai de dorința de a evita pierderile pe care Primul Război Mondial le-ar fi putut provoca[25]. Semnificația şi importanța acestei lucrări pentru istoria cercetării arheologice din România (şi mai ales pentru zona Dobrogei) şi începuturile arheologiei creştine ca domeniu de cercetare în zonă pot fi apreciate doar într-un studiu comparativ, luând în considerație bibliografia ulterioară, starea de conservare a materialelor arheologice menționate şi ilustrate, precum şi a siturilor descrise[26]. De bun augur şi, în acelaşi timp, un util instrument de lucru este traducerea în limba română a lucrării împreună cu toate adnotările de pe exemplarul de lucru al lui Netzhammer, păstrat în arhiva sa din Einsiedeln[27]. Traducerea pe care el o pregătise spre publicare în 1924, despre existența şi finalizarea căreia există informații exacte[28], nu a putut fi încă reperată. Această ediție urma să fie completată cu rezultatele cercetărilor de după 1918. Interesantă în acest context este ultima discuție avută cu Pârvan la Bucureşti, transcrisă în jurnal de arhiepiscop. Întrebat fiind ce urmăreşte cu ediția română a lucrării, Netzhammer declară: „Să le atrag atenția arheologilor noştri şi altor persoane interesate asupra teritoriului atât de bogat în vestigii paleocreştine care este Dobrogea!”. Replica lui Pârvan nu este una tocmai optimistă: „Dar în definitiv cine se interesează de aşa ceva? Noi doi, dumneavoastră şi cu mine! Haideți să nu ne facem nici un fel de iluzii!”[29].

Interesul său pentru antichități, Antichitate în general, pentru urmele paleocreştine din Dobrogea era inițial, se poate spune, de ordin privat. Netzhammer se consideră obligat să publice materialul documentar adunat de faptul că prea puțini arheologi de profesie cunosc realitățile, bogăția şi potențialul regiunii dobrogene. Aceeaşi fusese şi motivația publicării celor două volume de impresii de călătorie din România, de această dată în ideea de a face cunoscută vorbitorilor de limbă germană o destinație, la acea vreme încă „exotică”, precum regatul dunărean[30].

---

[24] Netzhammer 1903.

[25] Netzhammer 1918, p. V-VII (cu lista bibliografică aferentă); Netzhammer 2005b, p. XIX. Temerile nu au fost nefondate cf. spre exemplu Netzhammer 2005a, p. 1160.

[26] Pentru materialul arheologic cf. I. Barnea, *Christian Art in Romania I* (Bucharest 1979), passim; N. Netzhammer, Pro Memoria 3, 2004, p. 121-124.

[27] Un exemplu îl constituie opaiţul de bronz de la Luciu, jud. Ialomiţa – Barnea, *op. cit.*, pl. 112, p. 260-261; Netzhammer 1918, p. 130; Netzhammer 2005b, p. 117 cu adnotarea 30 în care sunt menționate două analogii în muzeul din Varna văzute pe 18 mai 1922.

[28] Arhiva Măn. Maria-Einsiedeln, fond R. Netzhammer, nr. 714/1925: recomandare scrisă de R.Netzhammer pentru dr. Block, cel care a tradus în lb. română lucrarea sa *Die christlichen Alterthümer der Dobrudscha.*

[29] Netzhammer 2005a, p.1267-1268.

[30] Netzhammer 1909 (vol. I); Netzhammer 1913 (vol. al II-lea şi reeditarea vol. I). N. Netzhammer, în: Netzhammer 2005a, p. 25.

În mai multe rânduri arhiepiscopul menționează necesitatea conştientizării de către învățații vremii a potențialului pe care Dobrogea îl prezintă pentru cercetarea sistematică, nevoia imperioasă de măsuri de protecție a siturilor şi monumentelor, precum şi sensibilizarea populației pentru monumentele de cultură, nu în ultimul rând prin educație şi conferințe de popularizare, direcție în care acționează el însuşi.

În cursul vizitelor sale la situri din Dobrogea, R. Netzhammer cunoaşte pe câțiva dintre tehnicienii de săpătură, cum ar fi numiți astăzi, angajați de Gr. G. Tocilescu[31] pentru a defăşura cercetările arheologice de la Tropaeum Traiani, precum arhitecții Fakler şi von Cube[32]. Între persoanele cele mai importante pentru manifestarea şi, de ce nu, creşterea interesului arhiepiscopului pentru arheologia spațiului dobrogean, se numără inginerul topograf Pamfil Polonic, care îi este prezentat de Gr. Antipa în 1907[33], precum şi tânărul Vasile Pârvan.

Pe 13 aprilie 1918, Netzhammer susține în sala mare a Bibliotecii Centrale Universitare din Bucureşti o prelegere dedicată antichităților paleocreştine din Dobrogea: *Christlich-Archaeologisches aus der Dobrudscha.* Materialul ilustrativ consta din hărți, planuri şi material ilustrativ pus la dispoziție de-a lungul timpului de mai mulți dintre cunoscuții, colaboratorii sau chiar prietenii arhiepiscopului[34]. În auditoriu se aflau şi profesorii Harnack şi Cichorius care, notează Netzhammer, recunosc faptul că nu aveau idee de bogăția materialului arheologic paleocreştin existent în Dobrogea[35].

Aducerea fragmentelor de la monumentul triumfal de la Adamclisi la Bucureşti, precum şi expunerea lor în cadrul Expoziției jubiliare din 1906, în Parcul Carol, sunt salutate de R. Netzhammer ca fiind o măsură de necesitate[36]. Expunerea lor în grădina Universității este, dimpotrivă, criticată[37]. Iar încetineala cu care se urnesc autoritățile locale în direcția organizării unui muzeu regional dobrogean, în speță la Constanța, este considerată ca regretabilă. Cu prilejul vizitei din 1907 în „capitala pontică", Netzhammer descrie starea materialelor arheologice şi stadiul cercetării (vezi Anexa 1)[38].

---

[31] Cf. V. Barbu, C. Schuster, *Grigore Tocilescu şi „cestiunea Adamclisi". Pagini din istoria arheologiei româneşti*, Târgovişte, 2005, în special p. 132, nota 42.

[32] Netzhammer 1996, p. 84 şi urm., 97-102.

[33] Netzhammer 1995, p. 114-115.

[34] Netzhammer 1995, p. 802.

[35] Netzhammer 1995, p. 802. În arhiva mănăstirii Einsiedeln, fond R. Netzhammer, nr. 1833/1931, se păstrează o scrisoare din partea lui Karl Stauss, însărcinat al Serviciului German de Îngrijire a Mormintelor de Război în România, către R. Netzhammer, trimisă din Ploieşti la 31 iulie 1931. Expeditorul menționează audierea conferinței despre urmele arheologice cu caracter creştin din Dobrogea în timpul Primului Război Mondial.

[36] Netzhammer 1909, p. 88-89. Asupra desfăşurării transportului, precum şi a discuției în epocă şi în perioada imediat următoare vezi Barbu, Schuster, *op. cit.*, p. 191 şi urm.

[37] Netzhammer 2005a, p. 110.

[38] Netzhammer 1909, p. 251 şi urm.

R. Netzhammer şi Vasile Pârvan[39]

Într-una dintre cele mai lungi călătorii ale sale prin Dobrogea (iunie 1907), Netzhammer doreşte să viziteze, lângă Mahmudia, ruinele anticei Salsovia, despre existenţa şi vestigiile căreia aflase din lucrarea cu acelaşi nume a lui Pârvan[40], pe care de altfel o avea cu sine, ca pe un fel de ghid. În notele de călătorie ţine să menţioneze acest detaliu, precum şi aprecierea sa pentru tânărul savant, aflat pe atunci la Berlin, unde îi trimite, în cursul călătoriei, o carte poştală[41]. În numărul din februarie 1907 al revistei „Viaţa românească" Pârvan recenzase două contribuţii ale arhiepiscopului: *Nach Adamklissi – ein Sommerausflug in das Pompeji der Dobrogea* (Salzburg 1906) şi *Die christlichen Altertümer der Dobrogea – eine archäologische Studie* (Bucureşti 1906)[42].

În 1909, anul în care apare şi primul volum din *Aus Rumänien*, Pârvan îi dăruieşte arhiepiscopului un exemplar din lucrarea sa de doctorat, aşa cum aflăm datorită notei de mulţumire şi apreciere pe care acesta din urmă i-o expediază (vezi transcrierea acesteia în Anexa 2).

Relatând despre vizita pe care Pârvan i-o face în februarie 1913, împreună cu profesorul Liţica de la liceul Sf. Sava, interesat de lucrarea *De aedificiis* a lui Procopius, Netzhammer îl portretizează pe arheolog: „Pârvan, un savant cu adevărat solid şi un cercetător de mare calibru, şi-a câştigat renumele prin activitatea sa didactică de la universitate, prin cărţile sale care tratează îndeosebi cultura romană de la Dunărea de Jos şi prin amplele săpături arheologice din Dobrogea. Îi sunt foarte recunoscător, deoarece îmi pune la dispoziţie tot ceea ce am nevoie de la Muzeul de Antichităţi, permiţându-mi să fac fotografii şi să public aceste materiale."[43].

În contribuţiile sale la istoria creştinismului, V. Pârvan menţionează scrierile lui R. Netzhammer şi îi recunoaşte meritul de a semnala şi studia izvoare de diferite categorii privind începuturile creştinismului în zona Dobrogei[44]. Neclară rămâne însă situaţia, respectiv condiţiile în care arhiepiscopului îi sunt aduse, prezentate, respectiv menţionate informaţii, schiţe sau chiar planuri ale unor săpături în curs sau abia încheiate. Astfel în articolul despre scaunul episcopal din Dobrogea, Pârvan nu este foarte încântat de faptul că unele rezultate ale

---

[39] Pentru un comentariu asupra relaţiei dintre cele două personalităţi vezi mai nou Al. Zub, „Convorbiri literare", nr. 1 (121), 2006, http://convorbiri-literare.dntis.ro/ZUBian6.htm.

[40] V. Pârvan, *Salsovia*, „Convorbiri literare" 40, 1906, p. 962-975 şi 1017-1040, publicat şi ca broşură V. Pârvan, *Salsovia*, Bucureşti, 1906.

[41] Netzhammer 1909, p. 197.

[42] „Viaţa românească", anul II, 1907, 2, p. 388-389.

[43] Netzhammer 1995, p. 418; Netzhammer 2005a, p. 423-424.

[44] V. Pârvan, *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman*, Bucureşti, 1911 = V. Pârvan, *Studii de istoria culturii antice*, Bucureşti, 1992, p. 148-285, cf. în special p. 161, nota 28 în care este citat studiul monografic Netzhammer 1903; p. 200 cu nota 348 în care V. Pârvan nu este de acord cu existenţa unui scaun episcopal la Tropaeum după căderea oraşului Tomis, aşa cum opina R. Netzhammer în Netzhammer 1906, p. 37 şi urm.

săpăturilor sale au fost deja menționate de Netzhammer sau unele monumente parțial publicate[45].

În ianuarie 1921 este menționată de Netzhammer o discuție cu Pârvan, care s-a arătat „ca întotdeauna amabil, binevoitor şi săritor", dar era bolnav. Cu această ocazie se vorbeşte şi despre cartea lui Zeiller[46] şi Pârvan critică unele dintre comentariile şi interpretările acestuia. De altfel, Netzhammer notase şi el în jurnal anumite rezerve față de lucrarea lui Zeiller, regretând tocmai lipsa documentării „de teren"[47]. Atunci când, în 1924, Zeiller va veni la Bucureşti pentru a participa la congresul de studii bizantine, arhiepiscopul îl va îndemna să întreprindă neapărat o călătorie în Dobrogea, pe care însă, din pricina programului, acesta nu o va putea realiza în acel an[48].

Întâlnirea în trenul spre Alba Iulia, călătorie în cursul căreia Pârvan citea corecturile la *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*[49] îi prilejuieşte lui Netzhammer prezentarea teoriilor actuale ale profesorului: „Pârvan caută să facă abstracție de arheologul, de omul de ştiință Pârvan şi încearcă să explice într-un mod cât mai inteligibil – dacă nu întregii mase a poporului, măcar populației şcolite din țara sa – originile şi modul de alcătuire al rasei româneşti şi viața romanilor la Dunărea de Jos. Baza poporului o constituie dacii, cu care s-au amestecat romanii; dacii se pare că erau numiți de către greci geți. Geții trăiau cu siguranță în zona Dobrogei de astăzi. Dacă dacii şi geții sunt acelaşi popor, este lesne de înțeles cum construieşte Pârvan din Dobrogea numită Sciția Mică o «Dacia scithica» şi cum poate astfel să acapareze acest plai istoric foarte vechi şi deosebit de important pentru istoria străveche a românilor. Toate elementele culturii, ale organizării, ale administrației şi ale manifestărilor religioase specific romane, precum sunt sărbătoarea trandafirilor (*Rosalia*) sau cultul lui Silvanus, au fost îmbinate şi prelucrate în cartea lui Pârvan, din ele reieşind un tablou viu colorat al vieții romane de la Dunăre. Văzând totul cu ochiul latinistului, el foloseşte în mod consecvent denumirile latine pentru locuri care fuseseră predominant greceşti şi care purtaseră evident nume greceşti. Pârvan nu vorbeşte niciodată despre Tomis, ci despre Tomi, nici despre Istros, ci despre Histria"[50].

---

[45] V. Pârvan, *Nuovi considerazioni sul vescovato della Scizia Minore*, Rendiconti Pont. Accad. Rom. Archeologia 2, 1924, p.117-135, în special p. 125 cu nota 47. Este vorba mai ales de măsurători pe care R. Netzhammer le-ar fi făcut în timpul războiului la Histria, la basilica *extra muros* – vezi Netzhammer 1918, p. 160 şi urm. cu nota 177, unde precizează şi sursa informațiilor sale (dr. J. Jacobs), precum şi faptul că acesta publicase deja un raport asupra lor în Dobrudscha Bote, nr. 64 şi 65, 1918. Detalii asupra acestei situații sunt încă de clarificat, mai ales în contextul în care în acea perioadă au existat publicații privind Dobrogea (cu aspecte legate de geografie, etnografie, dar şi istorie şi arheologie), făcute chiar de către trupele germane.

[46] Netzhammer 1996, p. 999; Netzhammer 2005a, p.983. Este vorba de lucrarea J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris, 1918.

[47] Netzhammer 2005a, p. 937 şi urm.

[48] Netzhammer 2005a, p. 1265.

[49] V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, Bucureşti, 1923.

[50] Netzhammer 1996, p. 1186; Netzhammer 2005a, p. 1159 şi urm.

De remarcat în fragmentul prezentat este modul de întocmire a memoriilor lui Netzhammer: jurnalele propriu-zise sunt mult mai lapidare şi conţin doar scheletul pe baza căruia arhiepiscopul şi-a formulat ulterior textul, cu intenţia exprimată de a păstra prospeţimea şi spontaneitatea specifică genului de jurnal-memorii[51]. Întreaga prezentare a cărţii lui Pârvan a fost posibilă doar după publicarea acesteia, respectiv citirea ei. Intenţia vizibilă a lui Netzhammer a fost aici aceea de a prezenta ideile relevante asupra cărţii şi autorului ei, inclusiv pentru un cititor interesat în principal de, să zicem, alte detalii decât cele strict arheologice sau/şi familiarizat cu alte domenii decât cel al istoriei antice. Poziţia pe care se situează arhiepiscopul faţă de teoriile lui Pârvan nu se lasă a fi întrevăzută, deşi o notă ironică se citeşte printre rânduri aşa cum se simte şi în ultima discuţie dintre cei doi, doi ani mai târziu[52], sau în relatarea vizitei abatelui Breuil la Bucureşti. Paleontologul francez, notează Netzhammer, „nu apreciază prea mult cunoştinţele preistorice ale lui Pârvan"[53].

În noiembrie 1921, V. Pârvan a fost numit director al Şcolii Române de la Roma, ocazie cu care R. Netzhammer merge la Muzeul de Antichităţi pentru a-l felicita, dar mai ales pentru a afla noutăţi asupra săpăturilor întreprinse în vara acelui an la Histria[54], de care Pârvan era foarte încântat şi mulţumit. „Pârvan ne dădu de înţeles că întemeierea institutului nu este încă sigură, deoarece statul declară că nu are momentan bani pentru aşa ceva. Deocamdată va trebui să se caute ceva cu chirie la Roma, dar acolo este foarte greu să găseşti aşa ceva. [...] Dar acum există speranţa ca noul Institut Român să poată fi combinat într-un mod oarecare, măcar în privinţa clădirilor, cu Colegiul teologic român, pentru care papa donase deja două milioane de lire. După cum îmi explică Pârvan, institutul său de la Roma urmează să aibă atât o secţie pentru savanţi, cât şi o secţie pentru artişti"[55].

Mult după plecarea sa din România, în cursul unui grup de pelerini pe care îi însoţea în 1932, R. Netzhammer are ocazia să viziteze noul sediu construit pentru Accademia di Romania. Amintirea acestei vizite este păstrată datorită unui articol pe care l-a publicat, nu mult după revenirea sa în Elveţia, în «Neue Zürcher Nachrichten» (la 16.06.1932), dar şi prin semnalarea acestuia în ziarul bucureştean «Dimineaţa» (vezi Anexa 4), pe care, în paranteză fie spus, continuau să îl citească atât R. Netzhammer cât şi pater L. Fetz, fostul său secretar. Mai mult decât atât, în arhiva din Einsiedeln am găsit copia scrisorii adresate de arhiepiscop directorului Şcolii Române de la Roma, profesorul E. Panaitescu (vezi Anexa 3), în care, mulţumind pentru vizitarea noului sediu al şcolii, menţionează şi anuarul acesteia precum şi articolele care i-au atras atenţia în primul rând, mai ales datorită

[51] Asupra jurnalelor cf. Krista Zach, în: Netzhammer 1996, p.1550; N. Netzhammer, Pro Memoria 1, 2002, p. 121-138.

[52] Netzhammer 2005a, p. 1268.

[53] Netzhammer 2005a, p. 1272.

[54] Netzhammer 1996, p. 1131 şi urm.; Netzhammer 2005a, p. 1045-1046.

[55] Netzhammer 1996, p. 1131 (traducere C.-G. Alexandrescu).

obiectului interesului său pentru arheologie din acei ani (cf. fig. 2): săpăturile desfăşurate de prof. K. Keller-Tarnuzzer pe Insula Werd[56].

Netzhammer încheia studiul său din 1906 cu o mărturie de credinţă în trezirea conştiinţei arheologice a învăţaţilor români şi mai ales a simţului de responsabilitate al autorităţilor în drept: „Deoarece pentru România cercetarea comorilor sale arheologice şi aducerea lor la cunoştinţa specialiştilor din toată lumea reprezintă o datorie de onoare, se poate nutri speranţa că încet încet în Dobrogea, această mină de aur de primă mână, toate punctele de importanţă istorică vor fi cercetate sistematic, şi că pe viitor nu vor fi precupeţite nici un fel de mijloace pentru a salva comorile scoase la lumina zilei de la înstrăinare şi monumentele dezvelite de la distrugere. Sunt foarte convins că în acest colosal viitor muzeu regional, care se va întinde peste aproape toată Dobrogea, antichităţile paleocreştine vor ocupa un loc de frunte"[57].

Acestea ar fi câteva dintre rezultatele proiectului în curs. Problemele arheologiei dobrogene au început să fie formulate de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi în primele decenii ale secolului trecut şi sunt încă departe de a fi soluţionate. Posibilul aport al investigării fondurilor arhivistice ale arhiepiscopului Netzhammer nu poate fi decât estimat, cu atât mai mult cu cât documentele menţionate în diferite scrieri şi în corespondenţă nu au putut fi încă reperate. Existenţa lor nu este pusă la îndoială, mai ales având în vedere modul extrem de ordonat de gestionare a arhivei personale. Pierderea sau, în cea mai bună situaţie, rătăcirea pieselor de arhivă de interes arheologic se datorează unor circumstanţe de moment istoric sau unei sustrageri intenţionate, anterioare anilor '90 ai secolului trecut.

Literatură citată abreviat

Netzhammer 1903 – R. Netzhammer, *Das altchristliche Tomi. Eine kirchengeschichtliche Studie*, Salzburg. = *Creştinătatea în vechea Tom*is, Baia Mare, 1903.

Netzhammer 1906 – *Die christlichen Alterthümer der Dobrudscha. Eine archäologische Studie*, Bucureşti, 1906.

Netzhammer 1909 – R. Netzhammer, *Aus Rumänien. Streifzuge durch das Land und seine Geschichte*, vol. 1, Einsiedeln, 1909.

Netzhammer 1913 – R. Netzhammer, *Aus Rumänien. Streifzuge durch das Land und seine Geschichte*, vol. 2, Einsiedeln, 1913.

Netzhammer 1918 – R. Netzhammer, *Die christlichen Alterthümer der Dobrudscha*, Bucureşti, 1918.

[56] N. Netzhammer, în: Netzhammer 2005a, p. 1585 şi urm.; pentru publicaţii cu tematică arheologică legate de noua sa regiune de interes vezi Netzhammer 2005a, p. 1582-1583.

[57] Netzhammer 1906, p. 38 şi urm. (traducere C.-G. Alexandrescu).

Netzhammer 1995 – R. Netzhammer, *Bischof in Rumänien*, ed. N. Netzhammer, Krista Zach, vol. I, München, 1995.

Netzhammer 1996 – R. Netzhammer, *Bischof in Rumänien*, ed. N. Netzhammer, Krista Zach, vol. II. München, 1996.

Netzhammer 2005a – R. Netzhammer, *Episcop în România*, trad. G. Guţu, 2 vol. Bucureşti, 2005.

Netzhammer 2005b – R. Netzhammer, *Antichităţile creştine din Dobrogea*, editor A. Barnea, trad. G. Guţu. Bucureşti, 2005.

Pro Memoria – Pro Memoria. Revistă de istorie ecleziastică.

Anexa 1

Din descrierea vizitei la Constanţa în 1907: Netzhammer 1909, p. 258-259 (traducere C.-G. Alexandrescu).

„[...] ne-am îndreptat paşii pe nişte străduţe până la malul abrupt din nordul oraşului, cotind apoi, în fine, spre stânga, spre prefectura din Constanţa, unde vroiam să-i facem o scurtă vizită merituosului prefect Vârnav.

Din păcate, susnumitul domn nu era acasă, astfel încât nu am mai putut admira nici mica sa colecţie de antichităţi greceşti şi romane, care fuseseră descoperite în ultimii ani în timpul lucrărilor efectuate în port şi la amenajarea străzilor şi care erau păstrate acum în sala de consiliu a clădirii prefecturii, unde fostul prefect Capşa le găsise un loc pe măsura lor. Ceea ce nu fusese posibil astăzi, urma să se realizeze câteva săptămâni mai târziu. De fapt, întreaga colecţie de la Constanţa se reduce la un singur dulap aşezat la perete, fiind disproporţionat de mică în comparaţie cu vestigiile antice tomitane, care au devenit podoaba şi bogăţia muzeului de istoric de la Bucureşti (Muzeul Naţional de Antichităţi). Mi-am permis de mai multe ori o bucurie deosebită duminica şi joia, când aceste colecţii adăpostite în clădirea Universităţii sunt deschise publicului larg, să contemplu aceste pagini adesea rupte şi sfărâmate, dar încă grăitoare din marea istoric a Tomis-ului şi să dialoghez cu ele în timp ce le priveam în linişte. La început m-a deranjat, totuşi, faptul că în acest extrem de interesant lapidarium nu domnea nicio rânduială şi că preţioasele inscripţii şi fragmente arhitectonice sunt dispuse pe coridoarele Universităţii şi în vestibulul dinspre sala de şedinţe a senatului fără nicio regulă, ca nişte bucăţi de material de construcţie, dispuse una lângă alta sau una peste alta. Când mi-am dat seama, însă, că de toată această dezordine nu era de vină altceva decât lipsa strigătoare la cer de spaţiu şi când am găsit în custodele şef un om care cunoştea tot ceea ce era necesar despre fiecare piesă din catalogul recent publicat, m-am împăcat cu gândul, acceptând starea de fapt existentă.

Aşa cum am menţionat deja, bogăţia acestui muzeu în pietre şi artefacte din antica Tomis este extraordinar de mare. Aici se află cele mai importante elemente necesare reconstituirii istoriei vestitului oraş pontic care însă, cu toate că documentaţia referitoare la peste 150 de inscripţii este publicată de multă vreme, nu şi-a găsit încă niciun istoric. Aici pot fi văzute monumente înălţate de oraşul Tomis în onoarea unor împăraţi romani, unor înalţi funcţionari ai provinciei Moesia inferior, unor poeţi şi pontarhi, apoi pietre de hotar şi stâlpi miliari, peste douăzeci de altare şi coloane votive şi nenumărate pietre şi inscripţii funerare, unele purtând în registrul superior reliefuri interesante. De asemenea, acolo se mai află decrete ale senatului oraşului, fragmente din monumente care decorau fântâni, precum şi coloane, capiteluri şi arhitrave de la diferite temple care prezintă în parte inscripţii cu numele împăratului Traianus şi al lui Severus Alexander.

O îmbogățire substanțială a colecției cu obiecte antice mărunte s-a produs la muzeul din București ca urmare a săpăturilor arheologice efectuate la Constanța de domnul Tocilescu în anul 1890 și care au dus la descoperirea unei necropole a orașului Tomis. În decursul a șase săptămâni au fost cercetate atunci 85 de morminte, recolta de descoperiri prețioase fiind una foarte însemnată. La muzeu se află din toate acestea un mare număr de obiecte din sticlă, ulcioare, oale, străchini, *lacrimaria* și *unguentaria*, recipiente pentru pomezi și pudre, apoi brățări, cercei și coliere, ace și catarame, toate confecționate din diverse metale, precum și obiecte din fildeș și chihlimbar și, în cele din urmă, numeroase opaițe de lut de diferite forme. Dacă s-ar fi putut împiedica înstrăinarea și împrăștierea tuturor obiectelor descoperite pe teritoriul său, precum monede, inscripții, sculpturi și fragmente arhitectonice, Constanța ar fi posedat astăzi unul dintre cele mai interesante muzee de antichități, care totodată ar fi demonstrat în mod convingător importanța istorică a acestor locuri.

Astăzi nimic nu mai amintește în Constanța de măreția sa din antichitate. Vechile ziduri, pavajul și dalele străzilor romane, pe care englezul Spratt spune că le-ar mai fi văzut în deceniul al cincilea al secolului trecut, au dispărut sau au fost acoperite de construcții noi. Dacă nu mi-ar fi desenat domnul inginer Polonic o schiță arheologică a Constanței, atunci nici n-aș fi știut măcar pe unde se îndreptau spre orașul antic așa-numitele valuri ale lui Traian și diversele drumuri antice. – Chiar dacă acum ne bucurăm, îndeosebi în această seară, când ne-am întors la locuința preotului, de avântul modern al acestui oraș portuar și de traficul internațional de aici, i-am fi dorit totuși să-și fi tratat cu mai multă considerație comorile antice și să fi determinat o mai bună păstrare a acestora în anii anteriori. Aceasta n-ar fi făcut decât să sporească renumele și grandoarea orașului."

Anexa 2

Raymund Netzhammer către Vasile Pârvan, București, 1909 ianuarie 22
(Biblioteca Academiei Române, Secția manuscrise/corespondență, cota S9/MII)
Format: carte de vizită
Față: (tipărit) *Raymond Netzhammer/ O.S.B./ Archeveque/str. Esculap, 5/ Bucarest*
Verso: (de mână)

Empfangen Sie meinen verbindlichsten Dank für die freundliche Zusendung Ihres prächtigen Buches „Die Nationalität der Kaufleute im röm. Kaiserreiche". Ich habe die Arbeit durchgesehen und gratuliere Ihnen zu Ihrem Buche mit aller Aufrichtigkeit. Es freut mich sehr zu sehen, daß einmal Ihr Name unter den Gelehrten Ihres Vaterlandes glänzen wird. Ich weiß, daß man große Hoffnungen in Sie setzt und ich bin vollkommen überzeugt, daß man es mit vollem Rechte tut. Auch ich meinerseits wünsche Ihnen besten Erfolg. Mit hochachtungsvollstem Gruß. 22. Ian. 1909.

Traducere:

„Primiți calde mulțumiri pentru amabilul gest de a-mi trimite un exemplar al lucrării Dumneavoastră *Die Nationalität der Kaufleute im röm. Kaiserreiche*. Am răsfoit volumul și vă felicit cu toată sinceritatea. Mă bucură în mod deosebit să pot spune că numele Dvs. va străluci într-o bună zi între cele ale învățaților țării Dvs. Știu că se pun mari speranțe în Dvs. și sunt convins că din motive îndreptățite. La rândul meu vă urez mult succes. Cu deosebită considerație. 22.ian. 1909."

Anexa 3

Raymund Netzhammer către Emil Panaitescu, directorul Şcolii Române de la Roma
(Arhiva Mănăstirii Einsiedeln, Fond R. Netzhammer, 1932/nr.1903)
Format: coală DIN A3 liniatură cu dreptunghiuri verticale, îndoită la jumătate pe lat; copie dactilografiată la indigo, scris pe paginile 1 şi 3.

Eschenz (Thurgau), den 12. Mai 1932

Herrn Professor Emil Panaitescu, Direktor der Rumänischen Schule, Rom

Verehrtester Herr Direktor!

Empfangen Sie, hochverehrter Herr Professor, meinen verbindlichsten Dank für Ihre grosse Freundlichkeit, mit welcher Sie mich am Nachmittag des 29 April im Gebäude der rumänischen Akademie in Rom aufgenommen haben. Ich erachte es als ein wahres Glück, dass ich dieses ausgezeichnete Institut, mit welchem Rumänien in der Ewigen Stadt höchste Ehre einlegt, unter Ihrer Führung besichtigen durfte. Es ist ein herrliches Werk, welches Rumänien im Valle Giulia für die Entwicklung seiner Wissenschaft und seiner Kunst geschaffen hat!

Sie hatten auch die ausserordentliche Güte, mich mit den fünf grossen Bänden „Ephemeris Dacoromana" zu beglücken. Nehmen Sie meinen besonderen Dank für diese grossartige Gabe entgegen! Diese Bände sind herrlichste Beweise für das gesunde und kräftige Leben in der „Rumänischen Schule von Rom"! Von der Romfahrt glücklich nach Hause zurückgekehrt habe ich mich sofort daran gemacht, die Bände zu durchgehen. Ich begann mit dem fünften Band, lass Ihre schöne, gut orientierende Vorrede und fand zwei Arbeiten, die mich sehr interessieren, nähmlich die Arbeit über die Waffen auf den alten griechischen Münzen und jene über die Bronzezeit im Piceno[58]*. Auf dem von mir bewohnten Rheininselchen bei Eschenz werden gegenwärtig auch sehr reiche und wichtige bronzezeitliche //2// Ausgrabungen gemacht; deshalb mein Interesse für diese Zeitperiode.*

Hocherfreut war ich auch, in einem der Bände[59] *das schöne Bild des alllzufrüh verstorbenen Freunden Prof. Vasile Pârvan anzutreffen.*

Von Herzen wünsche ich Ihrem Institut Gottes reichsten Segen, eine glänzende Entfaltung und schönste Früchte für Ihr schönes, auch mir lieben und teuern Rumänien. Ihnen persönlich wünsche ich einen angenehmen Aufenthalt in Rom und ein glückliches und erfolgreiches Direktorat der „Akademie Rumäniens" im Valle Giulia.

Mit den ehrfurchtsvollsten Grüssen an Sie, Ihre Frau Gemahlin und Ihre Mitarbeiter bin ich

Ihr dankbar ergebener
† Raymund Netzhammer, Erzbischof

---

[58] Este vorba de studiile: Gh. Ştefan, ED 5, 1932, p. 123-197 şi H. Dumitrescu, ED 5, 1932, p. 198-330.

[59] ED 4, 1930.

Anexa 4

Articol din ziarul bucureştean „Dimineaţa", iunie 1932
(tăietură din ziar în Arhiva Mănăstirii Einsiedeln, Fond R. Netzhammer, 1932/nr.1903)

Academia românească la Roma. Un articol al arhiepiscopului Netzhammer

Un colaborator ocazional al ziarului „Neues Zürcher Nachrichten", episcopul Netzhammer, publică un articol interesant în acest ziar despre românii din Roma. În tovărăşie cu d-rul Ion Bălan, primul preot al bisericei unite Sf. Vasile din Bucureşti[60]*, un colaborator zelos al revistei catolice scoasă pe vremuri de clericii bucureşteni, a vizitat academia română dela Roma.*

Încă acum şapte ani, scrie arhiepiscopul, când secretarul meu, neuitatul Lucius Fetz şi cu mine am cutreerat în timpul lunilor de odihnă toate străzile şi colţurile pitoreşti ale Romei şi am colindat toate muzeele şi bisericile, am remarcat într-o zi în Valle Giulea, pe un teren încă virgin de vre-o cinci mii metri pătraţi, inscripţia vizibilă de departe „Academia Română. Teren dăruit de oraşul Roma. Planuri de construcţie de arhitectul Antonescu". Planurile de atunci au devenit astăzi realitate şi ne îndreptăm paşii în acea direcţie.

E poate cel mai frumos drum din toată Roma şi duce dela biserica Trinităţii, peste Pincio, prin parcul vilei Borghese spre frumoasa vâlcea în care Papa Iuliu al III-lea (1550-1555) şi-a construit palatul retras.

Arhiepiscopul îşi aminteşte cu duioşie de Bucureşti, de epoca în care, luptând împotriva greutăţilor imense, a izbutit, împreună cu colaboratorii săi, să construiască prima şi singura biserică unită şi să dea lecţii seminariştilor în muzica bisericească orientală.

Se cunoaşte, continuă arhiepiscopul descrierea clădirii, că Academia e terminată abia de curând. Brazdele în grădină sunt aranjate, dar nu plantate şi calci greu pe pietrişul încă proaspăt. Arhitectul Antonescu a suprimat cu mult bun simţ motivele construcţiilor monahale româneşti şi a făcut arhitectura academiei adecuată mediului, atât Galeriei Naţionale gravă, monumentală cât şi palatului clasic al lui Iuliu al III-lea cu grădina lui de portice şi Nymphaeum. Într-o curte interioară ţâşneşte o fântână dintr-un bazin, iar în jur se ridică clădirea Academiei, întreruptă la primul etaj printr-o galerie şi o terasă, ceeace îi dă un aspect pitoresc şi vesel.

Însoţitorul meu, d-rul Bălan, e „de-ai casei". Pune în mişcare soneria şi suntem anunţaţi directorului Academiei, profesorul Panaitescu. Suntem primiţi în biroul lui situat la etajul al II-lea unde găsim pe directorul cu soţia lui şi o întreagă societate de profesori. Profesorul Lugli, care dela fondarea institutului, acum zece ani, şi până în ziua de azi aduce servicii importante ca secretar, sfetnic administrativ şi ştiinţific, se bucură de o deosebită simpatie. Conversaţia nu are nimic oficial, silit. Sunt considerat un prieten care cunoaşte şi iubeşte Bucureştii, România şi românii.

După plecarea mosafirilor, d. Panaitescu face el însuşi onorurile casei. Clădirea nu e încă complect amenajată. Instituţia prevede locuri pentru 20 de membri. Pe lângă locuinţa directorială ea mai adăposteşte încă 20 de garsoniere moderne. Pictorii au

---

[60] Despre biserica „Sf. Vasile" din Bucureşti vezi Netzhammer 1913, p. 163-182 şi N. Netzhammer, Pro Memoria 3, 2004, p. 240-260.

Fig. 1. În drum spre Râmnicu de Jos, în timpul călătoriei din 1908, lângă altarul funerar al lui Aelius Ingenuus (Arhiva Mănăstirii Maria Einsiedeln, Elveția, fond fototecă R. Netzhammer).

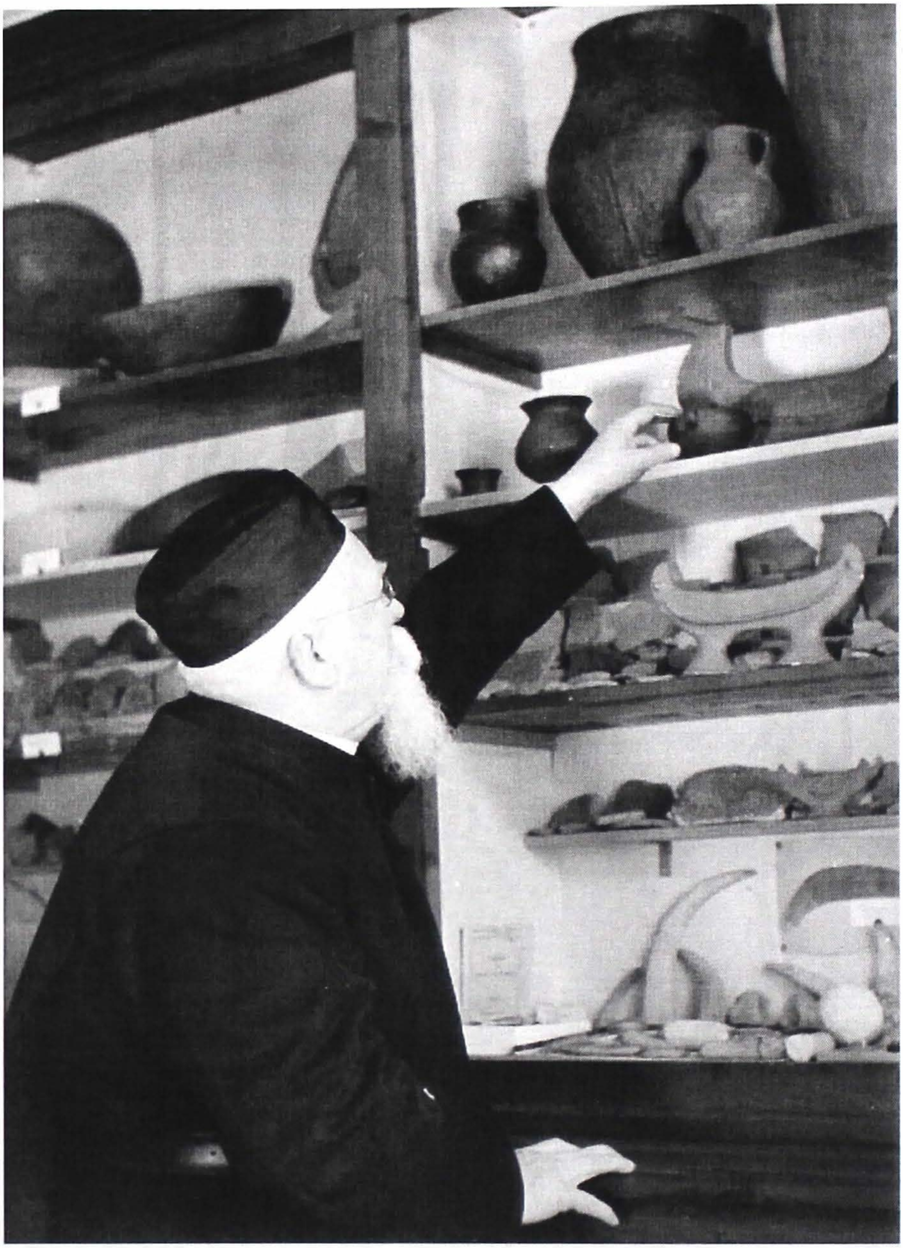

Fig. 2. Arhiepiscopul Raymund Netzhammer în 1941, în micul muzeu amenajat pe insula Werd pentru materialele arheologice descoperite în urma săpăturilor de pe insulă (Arhiva Mănăstirii Maria Einsiedeln, Elveția, fond fototecă R. Netzhammer).

ateliere spaţioase, sculptorii studiouri plate, arhitecţii camere de lucru confortabile. Pe peretele scării de onoare o inscripţie: „În numele regilor, Ferdinand I şi Carol al II-lea Banca Naţională a României a ridicat această clădire pentru progresul ştiinţei şi al artelor române, ca simbol al rubedeniei de sânge şi cultură între Italia şi România".

Pe casă o inscripţie latină: „Poporul daco-roman a construit în oraşul veşnic acest lăcaş al ştiinţei şi artei".

La parter împodobit cu o colonadă spre curtea interioară ne aşteaptă 12 tineri, cari şi-au absolvit studiile în România şi se află aci ca membri ai Academiei, cultivându-se mai departe în specialităţile lor. În sala cea mare de conferinţă bustul lui Pârvan, întemeietorul şi primul director al Academiei.

Arhiepiscopul închină câteva cuvinte de pioasă comemorare defunctului savant şi continuă.

„Aruncăm apoi o privire în sala muzeului şi al arhivelor. E destinată colecţiilor fotografice, vederilor şi tablourilor din România precum şi operelor romane şi bizantine, machetelor de ghips ale monumentelor şi clădirilor elene, romane şi româneşti. Străbatem şi biblioteca, în care se lucrează de zor la aranjarea rafturilor metalice şi părăsim foarte satisfăcuţi de cele văzute înalta şcoală românească de la Roma. E o dovadă elocventă a străduinţei sănătoase şi curagioase arătată de români, să nu rămâie în urma celorlalte naţiuni pe tărâmul ştiinţei şi artei.

Înapoiaţi la hotel, servitorul directorului Panaitescu ne remite un pachet voluminos cu cărţi; sunt cinci volume în format mare, impecabil tipărite, bogat ilustrate care publică sub titlul Ephemeris dacoromana, *cele mai importante lucrări ale membrilor şcoalei româneşti de la Roma, apărute din 1923. Cele mai interesante sunt studiile profesorilor Pârvan şi Mateescu*[61]*, urmaşul acestuia decedat şi el în 1929. Volumele conţin deasemeni articole interesante despre epoca de bronz în Picenum italian*[62]*, despre săpăturile făcute la colonia elenă Thyras, despre topografia Sciţiei minore pe hărţi marine medievale*[63]*, despre arme preistorice pe monede greceşti*[64]*, despre portretul lui Decebal pe columna lui Traian şi muzeul Vatican*[65] *etc.*

Fără îndoială că e vorba de jurnale ştiinţifice importante care fac cinste Academiei române de la Roma".

THE ARCHBISHOP RAYMUND NETZHAMMER AND THE PROBLEMATIC OF THE ANTIQUITIES FROM DOBRUDJA

ABSTRACT

The paper points out the main research goals of the project on "The Archbishop R. Netzhammer and the antiquities from Dobrudja", by presenting the guiding ideas of Netzhammer's interests on Christian antiquities and archaeology

[61] G.G. Mateescu, ED 1, 1923, p. 57-290; G.G. Mateescu, ED 2, 1924, p. 223-238. - V. Pârvan nu a publicat în ED decât cuvintele introductive la primele numere.

[62] vezi *supra* nota 58.

[63] P. Nicorescu, ED 2, 1924, p. 378-415; N. Grămadă, ED 4, 1930, p. 212-256.

[64] vezi *supra* nota 58.

[65] E. Panaitescu, ED 1, 1923, p. 387-412.

before, during and after his presence in Bucharest as archbishop (1905-1924). Using unpublished archive materials as well as publications of Netzhammer, three relevant examples are presented: the relation with Vasile Pârvan, the severe situation of the antiquities in Râmnicu de Jos and Tomis (symptomatic for the situation and treatment of sites and antiquities in Dobrudja) and the visit of Netzhammer to the new building of the Romanian School in Rome, in 1932, during a pilgrimage.

CAPTION

Fig. 1 – On the way to Râmnicu de Jos, during the travel from 1908, near the funerary altar of Aelius Ingenuus (Archive of the Monastery Maria Einsiedeln, Switzerland, archive fund R. Netzhammer).

Fig. 2 – The archbishop R.Netzhammer in 1941, in the small museum on island Werd displaying prehistoric artifacts digged up during the excavations on the island (Archive of the Monastery Maria Einsiedeln, Switzerland, fund R. Netzhammer).

VASILE PÂRVAN ŞI PATRIMONIUL ARHEOLOGIC DOBROGEAN ÎN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL. DOCUMENTE ÎN ARHIVA MUZEULUI NAŢIONAL DE ANTICHITĂŢI

ADINA BORONEANŢ

Chestiunea patrimoniului arheologic dobrogean distrus sau transportat în **Bulgaria** în 1916 a rămas o poveste puţin cunoscută până astăzi. Articolul de faţă îşi propune să înfăţişeze istoria plecării şi reîntoarcerii sale, subliniind importantul rol jucat de **Muzeul Naţional de Antichităţi** şi de directorul său de atunci, **Vasile Pârvan**, aşa cum se reflectă acesta în documentele păstrate în arhiva Muzeului Naţional de Antichităţi[1].

1. Contextul istoric

În vara lui 1916 România se afla în război cu Germania, Austro-Ungaria, Bulgaria şi Imperiul Otoman. Din partea alianţei Puterilor Centrale, Bulgaria intrase în război cu interesul manifestat deja în numeroase rânduri, al reanexării Dobrogei de Sud – Cadrilaterul – (ce revenise României în urma războaielor balcanice din anii 1912-1913[2]) şi posibil, a întregului teritoriu dobrogean[3].

Ofensiva trupelor bulgare începuse chiar înainte ca declaraţia de război să fie înaintată ministrului României la Sofia. De partea românilor, Dunărea şi frontiera

[1] Documentele din arhiva Muzeului Naţional de Antichităţi (MNA) prezentate în această lucrare sunt cuprinse într-o serie de dosare (de exemplu D23-1917, D24-1919) în care D indică faptul că este vorba de documente emise sau primite de Muzeul Naţional de Antichităţi, urmat de numărul volumului din această serie şi anul la care se referă. Unele D-uri conţin documente dintr-un singur an, altele din doi ani consecutivi, iar altele cuprind şi câte un dosar de documente arhivat separat. O mare parte din documentele referitoare la evenimentele din 1916-1921 fuseseră deja grupate de regretatul arheolog Alexandru Păunescu într-un dosar special, localizat în Mapa 14, dosar care, cu ocazia ordonării documentelor sale, a fost denumit Dosarul Antichităţilor Dobrogene (DAD), păstrat în cadrul Mapei 14. O a treia sursă folosită din arhiva MNA o reprezintă registrele de intrare-ieşire, cu sigla R şi numărul de ordine respectiv. În articol trimiterile se fac la registrul R3. Registrul R4 care se referă la anii imediat următori restituirii monumentelor din Dobrogea (1925-1935) lipseşte din arhivă.

Documentele din **Anexa 1** au fost transcrise păstrându-se ortografia vremii. În cazul transcrierii de inscripţii s-a redat ceea ce autorul documentului a văzut şi transcris de pe inscripţia respectivă, nu textul corect publicat al inscripţiei.

[2] Constantin Kiriţescu, *Istoria Războiului pentru întregirea României (1916-1919)*, vol. I, Bucureşti, 1989 (1922), p. 383

[3] A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, 1998, p. 386-387

SCIVA, tomul 58, nr. 3-4, Bucureşti, 2007, p. 229-264

terestră erau apărate de Armata a III-a, aflată în vara anului 1916 într-o poziție de inferioritate față de Armata a III-a bulgară, bine dotată grație armamentului austro-german, beneficiind de susținerea ofițerilor și trupelor specializate germane. Elementul esențial care dădea forță acestei armate îl reprezenta comandamentul său german și însăși experiența șefului ei suprem, mareșalul von Mackensen.

În aceste condiții, între 1-6 septembrie 1916 a avut loc bătălia de la Turtucaia, care avea să marcheze prima mare înfrîngere militară a României în acest război. După cinci zile, în urma gravelor pierderi suferite, silit să facă față inevitabilului – anume războiului pe două fronturi – statul român avea să piardă întregul teritoriu al Dobrogei.

La 22 octombrie 1916, coloane de trupe germano-bulgare își făceau intrarea în Constanța pustie și devastată de bombardamente, autoritățile și populația locală fiind în prealabil evacuate.

În 1916, în Dobrogea, existau șapte muzee arheologice regionale, unele funcționând cu sprijinul MNA și al lui Vasile Pârvan, respectiv cele de la Constanța, Mangalia, Adamclisi, Ulmetum și Histria, iar altele cu sprijinul autoritaților locale, cum era cazul celor de la Hârșova și Silistra. Nici unul nu avea să scape neatins în timpul evenimentelor din octombrie 1916.

În 1917, deși refugiat în Moldova[4], V. Pârvan continua să se ocupe de soarta monumentelor, unele deja distruse. Profitând de plecarea profesorului german H. Braune (aflat la București) în vizită la cetățile grecești din Dobrogea, directorul interimar al MNA, I. Bogdan, întocmește o listă a monumentelor (deja vandalizate) ce ar fi putut fi protejate cu ajutorul germanilor[5]: Adamclisi, Axiopolis, Ulmetum, Histria și Callatis, muzeul din Constanța. Această listă oferă prețioase informații asupra situației existente îm muzeele din Dobrogea, înainte de ocupație.

Arhiva MNA nu deține documente care să ne informeze asupra stării monumentelor și asupra distrugerilor muzeelor înainte de sfârșitul războiului, însă odată cu 1918 încep să curgă de la muzeele locale de la Histria[6], Adamclisi[7], Constanța[8] o serie de rapoarte privind starea jalnică a monumentelor și situația dezastruoasă a patrimoniului arheologic.

În noiembrie 1918, încep demersurile oficiale pentru înapoierea obiectelor transportate în Bulgaria. La cererea Ministerului Instrucțiunii Publice[9], la

[4] Se pare că V. Pârvan se refugiase în Moldova din noiembrie 1916, directoratul interimar al MNA fiind preluat de către profesorul Ioan Bogdan (informație preluată din Al. Păunescu, *Date referitoare la unele piese arheologice descoperite în diferite cetăți antice precum și la starea clădirilor muzeale și a instrumentelor necesare săpăturilor în timpul ocupației Dobrogei de către armatele germano-bulgare în 1916*; DAD, file nenumerotate, manuscris.

[5] Anexa 1, punct 1, Adresa no. 23/9 iunie 1917 a lui I. Bogdan către Ministrul Instrucțiunii Publice, D23- 1917, filele 29-30, 35.

[6] Anexa 1, punct 2, Scrisoarea notarului din Caranusuf din 12 decembrie 1918 , D23-1917, fila 185.

[7] Anexa 1, punct 3, Adresa Primăriei din Adamclisi 65/30 ianuarie 1918, D24-1919, fila 30.

[8] Anexa I, punct 4, Adresa lui I. Ghibănescu din 28 decembrie 1918, D23-1917, fila I; punct 5, Adresa 3 din 2 ianuarie, D24-1919, fila 108.

[9] Anexa 1, punct 6, Copie nr. 103/1(14) noiembrie 1918, DAD, fila 24.

14 noiembrie, Vasile Pârvan prezintă succint pagubele provocate de război, solicitând trimiterea pe teren a unor arheologi[10] în vederea estimării lor precise, a întocmirii unor liste detaliate şi a evaluării materialul arheologic lipsă. Această listă detaliată va fi transmisă autorităților superioare la 1 ianuarie 1919[11].

Se pierduse, după cum reiese din Anexa A a documentului din 1 ianuarie 1919, întreaga dotare materială necesară săpăturilor arheologice *„aflată în diferite localități”*, dotare materială extrem de scumpă şi listată detaliat. Actualizând valoarea materialelor distruse la prețurile de după război, aceasta crescuse de la 60 238,50 lei – înainte de război – la 397 850, 50 lei în 1918[12]. Tot din cauza acestor pierderi (materialul rulant: şine, vagoneți, fusese împrumutat...) MNA va intra într-un lung proces cu antrepriza Sinigallia, care va cere despăgubiri importante[13].

Anexa B a acestui document reprezintă lista exactă a materialelor arheologice luate de armata bulgară *„şi pe care trebuie să le aducă înapoi la locul de unde au fost luate”* [14]. Astfel, conform documentelor menționate mai sus, în linii generale situația se prezenta astfel:

La **Mangalia**, din muzeul jefuit aflat în sediul Primăriei lipseau tiparele de statuete de lut şi un însemnat material epigrafic şi sculptural (12 inscripții greceşti şi latine, o stelă funerară, un sarcofag) toate luate de armata bulgară[15];

La **Constanța,** deşi monumentele din oraş scăpaseră aproape nevătămate, muzeul aflat în bufetul din grădina publică fusese jefuit în totalitate (64 de inscripții şi sculpturi, colecțiile de vase de lut, lămpi, figurine de bronz, colecția de monede etc). Casa muzeului de la **Histria,** aflată în construcție la 14 august 1916, fusese şi ea distrusă, iar materialul de construcție dispăruse odată cu restul colecției muzeului (33 de monumente publicate în Histria IV, 10 monumente descoperite în 1916 şi inedite, 20 fragmente sculpturale, capul lui Helios, 2 inscripții încastrate în zid).

[10] Anexa 1, punct 7, Copie no. 118/29 Nov 1918, D23-1917, fila 123.

[11] Anexa 1, punct 8, Copia nr. 1, Adresa lui V. Pârvan către Ministrul Instrucțiunii Publice, 1 ianuarie 1919, DAD, fila 20. Urmează anexat acestei adrese două liste de inventar, notate A (distrugerile produse dotărilor muzeelor şi şantierelor) şi B (lista pierderilor de monumente şi colecții de obiecte). Listele a fost publicate în întregime de Al. Păunescu în *Strădaniile lui Vasile Pârvan pentru salvarea şi recuperarea obiectelor prețioase din Muzeul Național de Antichități precum şi a pieselor arheologice din Dobrogea*, Carpica, XXIII/1, 1992, p. 15-39 şi în *Din istoria arheologiei româneşti pe baza unor documente de arhivă*, Bucureşti, 2003, p. 73-84. Arhiva MNA păstrează atât ciornele (DAD, filele 18-19, 26-28), cât şi originalele (DAD, filele 14-17) celor două liste. Însă listele complete promise de V. Pârvan, însoțite de desene şi fotografii după piesele dispărute pentru a putea fi identificate nu au fost însă niciodate întocmite şi trimise.

[12] Lista A, DAD, filele 14-16 (originalul).

[13] Vezi dosarul Sinigallia. D23-1917-1918, fila 31; DAD, filele 22,27.

[14] Lista B, DAD, filele 17-18 (originalul).

[15] Starea în care R. Netzhammer regăseşte muzeul în aprilie 1918 este una deplorabilă: *„... În prezent toate încăperile sunt goale, muzeul a fost jefuit în întregime. În jurul clădirii expoziției mai zac împrăştiate doar unele pietre cu inscripții şi de proveniență antică, al căror transport ar fi pricinuit o prea mare osteneală”* (R. Netzhammer, *Episcop în România*, vol. I, 2005, p. 777). Episcopul salvează o inscripție care fusese odinioară aşezată înaintea porților vechiului Tomis în amintirea neofitului Alexandru şi care zăcea sub un morman de fragmente de piatră destinat spargerii. Netzhammer îl predă în grija grădinarului oraşului.

La **Ulmetum,** colecțiile (între care și cea de 33 de inscripții și sculpturi) fuseseră cărate într-o direcție necunoscută în care trase de boi; muzeul fusese distrus, luîndu-i-se ferestrele, ușile etc[16];

La **Adamclisi,** unde muzeul fusese transformat de armata bulgară în grajd, iar casa gardianului distrusă în întregime[17], nu se știa dacă monumentele fuseseră luate de armata germană sau de cea bulgară.

La **Hârșova,** școala în care ființa muzeul fusese distrusă, nu se știa nimic despre soarta colecțiilor[18].

Listele A și B, întocmite probabil destul de în grabă nu sunt deloc detaliate în ceea ce privea materialul epigrafic și sculptural, făcându-se pur și simplu trimitere în bloc la publicațiile lui V. Pârvan[19], G. Murnu[20] și D.M. Teodorescu[21], în locul unei descrieri individuale a fiecărui monument lipsă.

Tot la 1 ianuarie 1919, V. Pârvan trimite un al doilea raport la Ministerul Instrucțiunii, informând despre vizita la București la finele anului precedent a directorului muzeului din Varna, arheologul Karel Škorpil[22]. În discuția purtată cu Pârvan, acesta recunoscuse că obiectele transportate din Dobrogea se aflau la Varna și își exprimase disponibilitatea de a le înapoia. Nega însă că între aceste obiecte s-ar afla și cele raportate ca dispărute din muzeul de la Adamclisi, luate în opinia sa de către armatele germane. Karel Škorpil vorbește de asemenea despre cercetări arheologice în Dobrogea la care el ar fi luat parte, însă V. Pârvan nu oferă detalii legate de acestea. Se poate să fi fost vorba de cercetări efectuate împreună cu arheologii germani sau de săpături efectuate din simplă curiozitate de ofițeri bulgari în timpul campaniei[23].

---

[16] Tot de la R. Netzhammer, aflat în vizită la Ulmetum în mai 1918 aflăm: „*Clădirea este în prezent lipsită de uși și ferestre iar încăperile sunt complet jefuite, cu excepția câtorva pietre grele, care fuseseră răsturnate și apoi abandonate spre ușă datorită greutății lor*". Episcopul remarcă mai ales lipsa inscripției cu monogramă așezată la reconstrucția cetății (*op. cit*., p. 784).

[17] Anexa 1, punct 6, Copie nr. 103/1(14) noiembrie 1918, fila 24, DAD.

[18] C. Kirițescu, *op. cit*., 388: „*Orășelul era complet transformat în ruine și ars: două săptămâni de ocupație bulgărească îl transformaseră în ruine fumegânde. Barbaria nu știa să respecte nici cele mai frumoase manifestări ale vieții omenești: admirabilul muzeu regional al inimosului învățător Cotovu, rodul unei vieți de muncă, servită de o nobilă pasiune, era și el moloz și cenușă*".

[19] V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum III. Descoperirile ultimei campanii de săpături din vara anului 1914*, ARMSI, XXXVII, București, 1915, p. 27-34 (Anexă privind inventarul obiectelor ce alcătuiesc Muzeul Cetății Ulmetum, nr. Inv. 1-229), *Histria IV. Inscripții găsite în 1914 și 1915*, în ARMSI, XXXVIII, București, 1916, p. 533-704.

[20] G. Murnu, *Monumente de piatră din colecția de antichități a muzeului de la Adamclisi*, București, 1913, p. 1-92.

[21] D.M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, București, 1915, p. 1-165

[22] Anexa 1, punct 9, Filele 9-10, DAD, 1 ianuarie 1919, Copie după raportul nr. 2 din 1 ianuarie 1919 al Direcțiunii Muzeului național de Antichități înaintat Onor Minister al Instrucțiunii Publice.

[23] R. Netzhammer (*op. cit*., vol. I, p. 785) ne informează cu ocazia vizitei sale la Slava Rusă asupra unor cercetări făcute de ofițerul bulgar Ikonomoff care, în timp ce ocupa o poziție acolo pe timpul războiului: „*ordonase să fie săpat un șanț experimental în zona vechii fortărețe. Primele lucruri descoperite au fost cele trei abside, zidite din piatră cubică brută, ale unei mari biserici din*

Ministerul Instrucţiunii Publice răspunde rapoartelor lui V. Pârvan abia peste o lună, la 4 februarie 1919, cerând traducerea listelor cu revendicări în limba franceză pentru a fi trimise comandamentelor aliate[24]. Ca răspuns, V. Pârvan formulează un nou raport[25] în care sugerează şi măsurile ce ar fi trebuit luate până la întoarcerea monumentelor, dat fiind faptul că ele fuseseră localizate la o şcoală din Varna păzită de trupele engleze[26]. Răzbate clar din acest document neîncrederea lui Pârvan faţă de autorităţile bulgare, el insistând ca acest schimb să se facă sub atenta supraveghere şi cu sprijinul aliaţilor. Grija pentru monumente este pe primul loc: trebuie găsit mai întâi un spaţiu de depozitare la Constanţa[27] şi abia apoi transportate, pentru a se evita deteriorarea lor în urma mutărilor prea frecvente, şi în nici un caz nu trebuiau descărcate şi lăsate în gară până la o ulterioară găsire a unui spaţiu adecvat. V. Pârvan se interesează personal de orarul trenurilor pe linia Constanţa-Bazargic şi face demersuri la Ministerul Lucrărilor Publice pentru obţinerea unui pavilion lângă gara Constanţa[28] pentru a depozita monumentele.

Între timp, la Bucureşti se formase deja o Comisie pentru anchetarea abuzurilor şi ilegalităţilor comise de armatele inamice pe teritoriul ocupat, inclusiv în Dobrogea. V. Pârvan înaintează o plângere acestei comisii, indicând că nu numai armatele bulgare se făceau vinovate de furt de monumente, ci şi cele germane, invocând drept argumente săpăturile făcute de nemţi în mai multe locuri din ţară, dispariţia unei figurine din colecţia MNA în urma unei vizite oficiale germane şi trimiterea în Germania a unui număr de monumente şi obiecte cu valoare arheologică, printre care şi unele din Dobrogea, mai cu seamă de la Adamclisi[29].

În urma tuturor acestor demersuri, lucrurile păreau să evolueze repede şi în direcţia dorită. Probabil în urma unui acord cu aliaţii, în martie 1919, trei

---

perioada paleo-creştină, ce avea o lăţime de 22 m şi era împodobită cu o pardoseală de mozaic. Este bine că zidurile de fundaţie ale vechii construcţii, din care ieşise la iveală şi o coloană de marmură minunat de frumoasă, nu fuseseră pe deplin dezgropate...".

O scrisoare a Subprefectului judeţului Tulcea către Preşedintele Comisiunii Monumentelor Istorice, nr. 95/26 august 1924, arată şi ea că bulgarii făcuseră săpături în timpul războiului la Slava Rusă, dezgropând o frumoasă coloană de marmură, ce zăcea aruncată şi după câţiva ani, în 1924, la marginea satului, D27- 1924, fila 85.

24 Listele cu *pagubele materiale* produse, traduse în limba franceză se păstrează în DAD, filele 29-31. Nu se păstrează în arhivă şi copii ale listelor *cu monumentele* ce trebuiau înapoiate.

25 Anexa 1, punct 10, Copie şi ciornă a raportului no.43/ 12 februarie 1918 către Ministrul Instrucţiunii Publice, DAD, filele 15, 16.

26 Anexa 1, punct 11, Copie de telegramme, Sofia le 11 Fevrier 1919, General Chrétien à General Berthelot, DAD, fila 13. Sublinierea frazei din telegramă referitoare la existenţa un catalog al monumentelor din Dobrogea transportate în Bulgaria apare în documentul original. Această listă însă nu mai apare menţionată nicăieri iar conţinutul ei a rămas necunoscut.

27 Anexa 1, punct 12, Adresa nr. 65/2 martie 1919, Fila 80, D24-1919.

28 Anexa 1, punct 13, Adresa Ministerului Lucrărilor Publice către MNA no.82/17 martie 1919, Fila 98, D24-1919.

29 Anexa 1, punct 14, Copie nr. 68/8 martie 1919, *Dlui Preşedinte al Comisiei a III-a de anchetă a abuzurilor şi ilegalităţilor comise de inamic în teritoriul ocupat, La Curtea cu juraţi, str. Gabroveni nr. 3,* D24-1919. fila 83.

reprezentanți ai MNA, acreditați de Ministerul Instrucțiunii Publice, urmau să meargă la Varna și să preia de la trupele engleze (și nu de la cele bulgare, la cererea expresă a lui V. Pârvan), lăzile cu obiecte arheologice[30]. V. Pârvan îl informează și pe Comisarul General al României pe lângă Comandamentul Armatelor Aliate, cerându-i sprijinul[31]. Comandamentul Armatelor Aliate părea favorabil demersului și se aștepta, ca o simplă formalitate, o confirmare din partea Comandantului trupelor din Bulgaria[32]. Răspunsul însă sugerează mascat că lucrurile nu se pot rezolva doar de către autoritățile aliate de la Sofia și că este necesară aprobarea *guvernelor* țărilor aliate[33], problema antichităților dobrogene devenind astfel una ce trebuia reglementată pe cale diplomatică.

Așa cum reiese din nota trimisă lui Al. Lapedatu, consilier pe lângă delegația română la Conferință, V. Pârvan se străduie să aducă în atenția participanților Conferinței de la Paris această problemă delicată[34].

La 27 noiembrie 1919, Bulgaria semnează la Neuilly sur Seine ***Tratatul de Pace cu Puterile Aliate și Asociații lor***, care, prin articolele 125 și 126[35], o obliga să înapoieze României, Greciei, Serbiei și Macedoniei obiectele de valoare prădate, în condițiile unei riguroase identificări a locului de proveniență din țara de origine și a locului de depozitare în Bulgaria.

Între martie 1919 și sfârșitul lui ianuarie 1920 nu există decât un singur document legat de recuperarea materialului arheologic, indicând trimiterea de către MNA Ministerului Instrucțiunii Publice a unui set de formulare completate pentru a fi înaintate Comisiunii de Reparațiuni – un pas necesar pentru înapoierea monumentelor[36]. Această ipoteză este susținută și de desfășurarea ulterioară a

[30] Anexa 1, punct 15, Copia adresei no. 80/16 martie 1919, adresată de V. Pârvan Ministrului Instrucțiunii, DAD, fila 17. O adnotare în susul paginii documentului, tot de mâna lui Pârvan ne informează *Sâmbătă vin* – probabil ziua eliberării actelor sau a presupusei sosirii trenului. Răspunsul cu împuternicirile cerute sosește trei zile mai târziu așa cum reiese din Adresa Ministerului Instrucțiunii și Cultelor, no MNA. 87/19 martie 1919, DAD fila 1 (Anexa 1, punct 16). Tot V. Pârvan face și demersurile pe lângă Marele Cartier General pentru obținerea pașapoartelor delegației oficiale, Anexa 1, punct 17, Copie nr. 91/29 martie 1919, D24-1919, fila 105.

[31] Anexa 1, punct 18, Copie nr. 81/17 martie 1919, fila 97, D23-1919.

[32] Anexa 1, punct 19, Adresa Comisarului General al Guvernului pe lângă Comandantul Armatelor Aliate de la Dunăre către Ministerul Instrucțiunii Publice, No. 597/22 martie 1919, DAD, filă nenumerotată.

[33] Anexa 1, punct 20, Copia adresei Ministerului Afacerilor Streine către Ministerul Instrucțiunii Publice, nr. MNA 1127, mai 1919, D24-1919, fila 134.

[34] Anexa 1, punct 21, Copia adresei no. 129/5 iunie 1929, către dl Al. Lapedatu, consilier pe lângă delegația română la Conferința de pace Paris.

[35] Din partea României, Tratatul a fost semnat de Victor Antonescu, trimis extraordinar și Ministru Plenipotențiar al Majestății sale Regele României și de generalul Constantin Coanda, Comandant al Forțelor Armate, fost Președinte al Consiliului de Miniștrii. Pentru o bună înțelegere a ceea ce a urmat, am considerat necesară redarea celor două articole referitoare la repatrierile de monumente istorice și artistice, Anexa 1, punct 22: ***Traité de paix entre Les puissances alliées et associeés et la Bulgarie et protocole signés a Neuilly –sur – Seine le 27 Novembre 1919, DAD, file nenumerotate.***

[36] Din păcate arhiva MNA nu consemnează decât trimiterea acestor liste, fără a avea o copie a lor, cf. Registrului de intrări-ieșiri R3, nr. 1/ 1 ianuarie 1919 din arhiva MNA.

evenimentelor: după semnarea tratatului de la Neuilly, V. Pârvan reîncepe presiunile asupra Ministerului Instrucţiunii Publice, cerând informaţii asupra demersurilor făcute de către Ministerul Afacerilor Streine în vederea recuperării monumentelor[37]. Răspunsul Ministerului de Externe din luna martie oglindeşte clar că la nivel internaţional situaţia repatrierilor este încă incertă şi neclară, Marile Puteri nefiind interesate de rezolvarea acestor chestiuni mărunte care nu le privesc direct. Semnarea Tratatului de la Neuilly nu era suficientă, trebuia ratificat întreg tratatul de pace şi, abia după aceea, Comisiunea de Reparaţiuni avea să avizeze desfăşurarea eventualelor repatrieri şi compensaţii de război[38]. De altfel, o „comisiune pentru anchetarea pagubelor" – formată dintr-o singură persoană (!), arhitectul Sfinţescu – sosise la Ulmetum la sfârşitul lunii februarie, dar fără ca autorităţile să înştiinţeze MNA de venirea sa[39].

O veste bună şi un prim pas îl reprezintă reîntoarcerea în luna iunie a aceluiaşi an a celor şapte manuscrise slave ridicate de bulgari de la MNA în 1917[40], prilej pentru Pârvan de a insista şi în chestiunea antichităţilor dobrogene, mai ales că în tot acest timp trenul încărcat cu obiecte arheologice rămăsese, încă din martie 1919, în gara din Varna[41].

Urmează o altă lungă pauză, până în octombrie 1920, când Ministerul Comunicaţiilor primeşte o înştiinţare de la Ministerul de Externe cerând să lase să treacă trenul cu monumente venind dinspre Varna şi să îl contacteze pe V. Pârvan pentru detaliile legate de acest transport[42]. Acest demers nu putea să fi fost iniţiat de Muzeu, întrucât V. Pârvan nu ar fi acceptat sosirea acestui tren în lipsa unor delegaţi ai Muzeului care să facă un inventar al obiectelor înapoiate şi să participe la preluarea lor. Dar şi această încercare a celor două Ministere este sortită eşecului.

V. Pârvan pare a se bucura de sprijinul lui Octavian Goga, Ministru al Cultelor şi Artelor, care în ianuarie adresase o scrisoare Consiliului de Miniştri al Bulgariei[43], cerând clarificarea acestei chestiuni, dar la care primeşte răspuns abia

---

37 Anexa punct 23, Copia adresei lui V. Pârvan către Ministrul Instrucţiunii şi al Cultelor, 28 ianuarie 1920, DAD, fila 201.

38 Adresa Ministerului Instrucţiunii şi al Cultelor din 23 martie 120, MNA no. 50/24 martie 1920, fila 18, DAD, la care se ataşează Adresa Ministerului de Externe no. 3250, fila 21, DAD, Anexa I, punct 25.

39 Anexa 1, punct 25, Scrisoarea gardianului Petre Turcu no. 22/28 februarie 1920, D25-1920, fila 42.

40 Conform R3 intrarea no. 109/10 iunie 1920 şi adresei nr. 109/10 iunie (905/92) cuprinzând în anexă 8 foiţe cu descrierea (făcută de I. Bogdan) a celor şapte manuscrise slave, D25, Dosarul cu restituirea documentelor slave, file nenumerotate, vezi Anexa 1, punct 26.

41 Anexa 1, punct 26, Adresa lui V. Pârvan către Ministrul Instrucţiunii, copie MNA no. 95/ 17 mai 1920, DAD, fila 22.

42 Adresa Ministerului Afacerilor Streine no. 22194/3 octombrie 1920 către Ministerul Comunicaţiilor şi Adresa Ministerului Comunicaţiilor către Direcţia Generală a Căilor Ferate, DAD, fila 23, Adresa Direcţiunii Generale a CFR către V. Pârvan din 30 octombrie 19120, MNA 209/5 noiembrie 1920, DAD, fila 60,vezi Anexa 1, punct 27.

43 Număr de înregistrare la Minister 11909, adresă nepăstrata însă în arhiva MNA.

în luna mai de la Ministrul Afacerilor Externe al Bulgariei, Daskaloff[44]: pentru a-şi dovedi bunele intenţii, guvernul bulgar dăduse deja ordine pentru restituirea obiectelor şi transportul lor până în gara de graniţă Oborişte. În ciuda acestor asigurări pe cale diplomatică, trenul cu monumente nu părăseşte gara din Varna.

V. Pârvan nu îşi ascunde îngrijorarea cu privire la tergiversarea lucrurilor, arătând într-un nou raport către Ministerul Cultelor şi Artelor din martie 1921 că încetineala de care se dă dovadă în recuperarea monumentelor ar putea duce la pierderea lor definitivă, prin încălcarea prevederilor tratatului de pace (depăşirea termenului limită), acordând astfel timp celor vinovaţi să împrăştie sau să ascundă colecţiile[45].

Cum trenul cu valori nu ajunge la Oborişte aşa cum fusese promis, în luna iulie Pârvan revine cu un memoriu adresat preşedintelui Comisiei Monumentelor istorice, căruia îi trimite un întreg dosar al chestiunii repatrierii monumentelor[46], recomandând pe H. Metaxa şi G.G. Mateescu pentru delicata sarcină a preluării monumentelor. El insistă şi asupra clarificării problemei locului unde se aflau monumentele – Bulgaria sau Germania, foştii aliaţi acuzându-se reciproc în această chestiune.

În luna august 1921 guvernul României, Ministerul Instrucţiunii Publice[47], MNA[48] şi prefectul judeţului Caliacra[49] sunt anunţati că trenul cu valori se află în sfârşit în gara Oborişte, aşteptând venirea delegatului român pentru preluarea celor două vagoane cu monumente. Dintre cei doi arheologi propuşi de V. Pârvan, este numit numai H. Metaxa, numit ca reprezentant expert din partea Ministerului Român al Instrucţiunii Publice. El urma să preia monumentele, împreună cu prefectul de Caliacra şi în prezenţa consulului român la Varna[50].

Dar şi această primă tentativă de repatriere eşuează, se pare din cauza neprezentării comisiei bulgare la întâlnire. Nedispunând de mijloacele financiare necesare pentru a aştepta la Caliacra stabilirea unei noi date a preluării, H. Metaxa se înapoiază pe şantier la Histria[51].

[44] Anexa 1, punct 28, Copie de pe scrisoarea cu No. 6758 din 11 mai 1921 a Domnului Daskaloff către Domnul Octavian Goga, Ministru al Cultelor şi Artelor, DAD, fila 37.

[45] Anexa 1, punct 29, Adresa No. 41/9 martie 1921, V. Pârvan către Domnul Ministru al Artelor, DAD, fila 24.

[46] Anexa 1, punct 30, Adresa nr. 113/2 iulie 1921 către Preşedintele Comisiunii Monumentelor Istorice, D25-1921, fila 105.

[47] Anexa 1, punct 31, Copie după adresa Ministerului Afacerilor Streine no. 30351 din 13 august 1921 către Ministerul Cultelor şi Artelor, DAD, fila 37 verso.

[48] Anexa 1, punct 32, Adresa Ministerului Cultelor şi Artelor, no. 44501/24 august 1921 către H. Metaxa, DAD, fila 32.

[49] Anexa 1, punct 33, Copie după adresa Ministerului Cultelor şi Artelor, Direcţia Generală a Artelor, no. 44501/24 august 1921, DAD , fila 36.

[50] Telegrama lui H. Metaxa către Preşedintele Cooperativelor Săteşti din Constanţa, nr. 136/ 24 august 1921, anunţând delegarea sa de către Minister pentru a prelua monumentele de la bulgari, D25-1921, fila 115; telegrama lui H. Metaxa către V. Pârvan, nr. 137/ 24 august 1921, anunţând sosirea sa la Caranusuf pentru a primi instrucţiuni în vederea predării monumentelor de către autorităţile bulgare, D25-1921, fila 115; telegrama lui H. Metaxa către Administratorul Plăşii Cogelac, nr. 138/ 24 august 1921, cerând o căruţă care să-l transporte la Histria, D25-1921, fila 115.

[51] Anexa 1, punct 34, Raportul lui H. Metaxa către Ministrul Cultelor şi Artelor (ciornă), 6 septembrie 1921, DAD, filele 50-52.

Urmează câteva zile de ezitări şi încurcături locale (telegramele ajung cu câte 3-4 zile întârziere), procesul reluându-se la jumătatea lunii septembrie[52] cu greutăţi cauzate în mare parte de lipsa de interes a autorităţilor locale, atât române cât şi bulgare[53]. Cele două vagoane cu monumente arheologice[54] sunt în sfârşit preluate de la o comisie bulgară formată din căpitanul S. Stancef, profesorul K. Škorpil, director al Muzeului din Varna, Slt. Stoicef şi St. Kolarof pe data de 19 septembrie 1921, la 3 ani de la începerea primelor demersuri.

Problemele nu se opresc însă aici. Monumentele trebuie expediate la Constanţa[55] şi apoi materialul trebuie păzit până la reîntoarcerea sa în muzeele de origine. Pentru staţionarea vagoanelor CFR în gara Constanţa – până la plecarea spre Cogealac şi de acolo la Histria – este nevoie de bani[56], iar pentru transportul monumentelor în locurile de origine, de alte fonduri şi de muncitori zilieri.

Monumentele întoarse nu reprezentau însă decât o parte din cele luate în 1916, aşa cum reiese din telegrama adresată de V. Pârvan lui O. Goga la o săptămână după preluarea lor. Directorul MNA insistă pentru o intervenţie la Comisiunea de Reparaţii în vederea recuperării întregului material transportat în Bulgaria[57].

În 1922, Ministerul Afacerilor Străine informează MNA de restituirea unei inscripţii care fusese predată şefului de gară de la Bazargic şi cere MNA să ia măsuri pentru preluarea ei[58].

---

[52]Anexa 1, punct 35, Telegramă din Bazargic, no. 231, 10 septembrie, ora 13, MNA no. 37/ 14 septembrie 1921, DAD, fila 14, şi răspunsul lui V. Pârvan, Anexa 1, punct 36, telegramă no. 39/ 14 sept. 1921, DAD, fila 56.

[53] Anexa 1, punct 37, Scrisoarea lui H. Metaxa către V. Pârvan, 7 septembrie 1921, DAD, fila 52.

[54] Anexa 1, punct 38, Procesul verbal de primire a monumentelor din 19 septembrie 1921, filele 47-48, DAD. De remarcat că documentul este redactat parte în limba franceză – fragmentele oficiale de introducere şi încheiere –, în timp ce lista monumentelor este redactată în limba română. Monumentele erau depozitate în două vagoane, unul închis şi altul deschis, aşa cum reiese din ciorna listei de restituire, DAD, filele 38-39. Mulţumesc colegului Iulian Bârzescu pentru ajutorul dat în transcrierea notaţiilor lui H. Metaxa.

[55] Anexa 1, punct 39, Telegrama urgentă no. 39/14 sept. 1921, Dlui Director I. Nicolaescu, CFR Gara de Nord, Bucureşti, fila 56, DAD. După predarea monumentelor o serie de telegrame dovedesc că durează aproape două săptămâni până când trenul ajunge la Cogealac: Telegrama urgentă, 22 septembrie 1921, probabil trimisă de H. Metaxa către Prefectura Constanţa: DAD, fila 58: *Joi 22 septembrie seara vor sosi gara Constanţa pentru muzeul comunei Constanţa două vagoane cu monumente dobrogene antice însoţite de delegatul Ministerului Artelor. Rugăm anunţaţi de urgenţă Primăria locală şi pe dl. Profesor Pârvan la Caranusuf prin administraţia plăşii Cogealac.* O altă telegramă a lui Metaxa, datată 28 septembrie, anunţă sosirea monumentelor la Histria: DAD, fila 58, Copie, 28 sept 1921, Constanţa: Dlui administrator plasa Cogealac, *Vagoanele cu monumente sososesc mâine joi, ss. H.M.*

[56] Anexa 1, punct 40, Adresa Primăriei Com. Constanţa, 26/9/291, DAD fila 59:

Această sumă avea să fie plătită a doua zi de către H. Metaxa – sursa fondurilor este necunoscută, probabil din banii lui V. Pârvan sau din fondurile şantierului Histria – după cum reiese din notiţa din DAD, fila 57, ce cuprinde şi copia Adresei pentru expedierea vagoanelor la Cogealac (Anexa 1, punct 41).

[57] Anexa 1, punct 42, telegrama no. 41/25 septembrie 1921, fila 33, DAD.

[58] Anexa 1, punct 43, Adresa nr. 36/13 martie 1922, a Ministerului Afacerilor Streine, D26-1922, fila 53.

Este inexplicabil, după toate aceste eforturi şi stăruințe – cel puțin prin prisma documentelor de arhivă – de ce V. Pârvan nu a continuat în încercarea sa de obținere a monumentelor rămase. În 1924, se primesc două adrese din partea trimisului României pe lângă Comisiunea de restituțiuni de la Sofia, solicitând listele cu monumentele rămase în Bulgaria, pentru a se face formele necesare restituirii lor[59]. MNA nu răspunde niciuneia dintre ele, după cum reiese din R3 (registru de intrări – ieşiri documente). Pe marginea celei de-a doua adrese, V. Pârvan a notat *S-a luat înțelegere deplină,* fără nici un alt comentariu.

Arhiva MNA mai păstrează un document, nedatat din păcate[60], adresat Comisiunii pentru executarea tratatelor, prin care se arată că lipseşte încă o mare parte din piesele din Dobrogea şi cere despăgubiri pentru distrugerile de război produse la clădirile muzeelor. Ridică pentru prima oară şi problema materialului rezultat din săpăturile germanilor din Muntenia, transportat în Germania şi, în opinia lui Pârvan, imposibil de identificat. Cererea sa a rămas fără ecou[61].

Una dintre problemele majore în identificarea materialului dispărut a fost imposibilitatea stabilirii locului în care a ajuns acesta. Inițial, toate aceste monumente ridicate de către armata bulgară ar fi urmat să fie transportate la muzeul din Sofia[62]. Dar majoritatea documentelor indică drept destinație principală oraşul Varna, cu loc de depozitare incert: muzeul, şcoala de fete, dependințe ale muzeului sau o simplă clădire păzită de trupele engleze.

Probabil nu tot ceea ce a fost luat din Dobrogea a ajuns cu adevărat în Bulgaria. Aşa cum reiese din relatarea lui Vasile Pârvan, K. Škorpil, deşi a recunoscut jaful de monumente din toate celelelate situri (Histria, Callatis, Tomis, Ulmetum), a negat vehement existența la Varna a unor monumente arheologice aduse de la Adamclisi[63].

În cazul tuturor muzeelor se observă pierderea în întregime a colecțiile de obiecte mărunte, cel mai greu de identificat în condițiile stipulate de Tratatul de Pace cu Bulgaria. Este foarte posibil ca acestea să fi ajuns mai apoi în colecții private în Bulgaria (sau/şi în Germania) ori să fi fost luate sau distruse de către localnici[64].

---

[59] Prima dintre ele, adresa nr. 57/18 iunie, din R3, este cea prin care Dl. St. Nicolaescu fiind delegat pentru recuperările din Bulgaria cere un inventar. Există doar dovada primirii documentului, acesta neexistând însă în arhiva MNA. A doua, este cea din Anexa I, punct 44, Adresa nr. 111/ 2 decembrie 1924, DAD, fila 38.

[60] Al. Păunescu (Carpica, XXXIII/1, 1992, p. 38) l-a considerat ca scris de I. Andrieşescu şi datat în 1927. Scrisul de pe document nu este însă al lui I. Andrieşescu şi nimic nu ne îndreptăţeşte să îl datăm 1927. Nu putem stabili cu precizie anul pentru că fila a fost scoasă din dosarul inițial, iar registrul de intrare-ieşire R4 al MNA pe anii 1925-1935 lipseşte. De asemenea, din nici unul din dosarele D 1917-1927 nu lipsesc filele 4, 5, aşa cum este numerotat documentul.

[61] Anexa I, punct 45, Copie dupa o adresă neterminată, nedatată, probabil a lui V. Pârvan, adresată Onor. Comisiuni pentru executarea tratatelor Comisariatului general, DAD, filele 4-5.

[62] Din relatarea lui K. Škorpil către V. Pârvan, vezi nota 22 şi Anexa I, punct 9.

[63] Anexa 1, punct 9.

[64] Sunt numeroase adresele MNA către Ministerul instrucțiunii, Ministerul Agriculturii şi Domeniilor şi Prefectura Constanța, în care cere intervenția autorităților pentru a opri pe localnici să distrugă monumentele de pe teritoriile vechilor cetăți, vezi arhiva MNA, filele 66, fila 76, 95, D23-1919.

Atât Vasile Pârvan[65], cât şi mai târziu Radu Vulpe[66] acuză însă şi partea germană de însuşirea unor monumente arheologice, chiar dacă este vorba de către cele obținute din săpăturilor arheologice germane în Dobrogea sau alte regiuni, considerate drept ilegale de către cei doi arheologi.

Identificarea cu precizie a monumentelor repatriate, în funcție de siturile arheologice, a fost posibilă datorită păstrării unei ciorne intitulată *Monumente restituite (1921, după Procesul-Verbal) (pe muzee)*[67], conținând listele respectivelor monumente pentru Histria, Ulmetum şi Tomis.

Doar pentru Histria, a fost întocmită şi o listă, stabilind o corespondență între numărul curent din procesul verbal de restituire, monumentul respectiv din *Histria IV*, cu trimitere la pagină şi/sau planşă, şi starea monumentului la repatriere[68]. Aflăm astfel că s-au întors complete monumentele din procesul verbal de la numerele 2, 5, 6, 8, 20, 22-24, 28, 36, în schimb din nr. 10 (partea superioară a monumentul cu privilegiile Histrienilor) se întoarce un singur fragment şi tot unul din cele două ale părții inferioare (nr. 36 în procesul verbal), din cele 6 fragmente ale Gerusiei Histriei lipseşte unul, statuia de la nr. 25 (inedită, descoperită în 1916) fusese *„ruptă în două de la glezne"*.

În afara celor identificate în epocă[69], s-au mai întors la Histria[70] inscripțiile nr.: 1[71], 52[72], 53[73], 58[74].

Histria este şi singurul sit pentru care a fost făcută, în epocă, o încercare de identificare a monumentelor care *nu s-au mai întors*. Un document din arhiva MNA (ciornă pe foaie de carnet de şantier), având ca titlu *Ce nu s-a restituit (după public. Dlui Pârvan)*[75] prezintă o listă a monumentelor care nu s-au returnat (în

[65] *Histria*, VII, p. 2 şi Anexa 1, punct 14 – Raportul Nr. 69/ 8 martie Comisia a III-a de anchetă a abuzurilor şi ilegalităților comise de inamic pe teritoriul ocupat (Gabroveni nr. 3) cu lista ilegalităților care au lovit Muzeul.

[66] R. Vulpe, *Dobrogea. 50 de ani de viață românească*, Bucureşti, 1938, p. 67.

[67] DAD, filele 40, 41, 44.

[68] DAD, fila 49.

[69] DAD, filele 41, 49.

[70] Multumesc domnului Silviu Anghel pentru ajutorul acordat în identificarea acestor patru inscripții de la Histria, una de la Callatis şi a uneia, a şasea, de la Tomis.

[71] D.M. Pippidi, ISM I, p. 465, nr. 351, publicată şi de V. Pârvan în *Histria VII*, p. 73, nr. 53.

[72] *Ibidem*, nr. 326. D.M. Pippidi observă că inscripția fusese publicată pentru prima oară de către K. E. Illing, în *Berl. Philol. Wochenschrift*, XXXVII, 1917, col. 1638, nr. 6, după o copie defectuoasă. Savantul german menționează că această inscripție fusese scoasă din unul din zidurile de la Histria de către soldați bulgari sub conducerea unui profesor de la Sofia.

Referitor la *uicus quinis* atestat în inscripție, D.M. Pippidi este de părere a fi vorba de o greşeală a lapicidului, care a săpat numele neobişnuit în loc de *de Quin(tion)is*.

[73] Nr. 52 din lista de restituire îşi are corespondentul în nr. 22 în Ciorna listei pentru vagonul deschis, DAD, fila 38 (nepublicată aici), care indică: *mon. votiv de vet. et C R et .... uica quintioni (Histria)*. Ar putea fi vorba deci de oricare dintre nr. 328, 330, 331, 332 din ISM I, publicate şi de V. Pârvan în *Histria VII*.

[74] *Ibidem*, nr. 324, p. 53, de asemenea fusese publicată de V. Pârvan în *Histria IV*, p. 617-621, nr. 24.

[75] DAD, fila 46.

partea stângă a listei), cu o trimitere la *Histria IV* şi pagina respectivă din volum (în partea dreaptă a listei). Scrisul îi aparținea, credem, lui H. Metaxa. O prezentăm mai jos, completând cu font normal, pentru uşurința identificării în publicație, nr. corespunzător al inscripției:

Ce nu s-a restituit
(după public. Dlui Pârvan, IV/1916)

1. fragment inscr. grec.	*pag. 8, (Histria IV)*	nr. 2
2. fragment inscr. grec.	*10 „*	nr. 3
3. fragment inscr. grec.	*12 „*	nr. 4
4. placa inscr. grec.relief	*15 „*	nr. 6
5. 8 fragmente diferite	*16-23 „*	nr. 7-13
6. 3 fragm. diferite	*61-63 „*	nr. 17-19
7. un fragm. mic din stela Gerus. [76]	*64 „*	nr. 20
8. fragm. inscr. latină	*83 „*	nr. 23
9. 2 fragm. inscr. latină	*85-50 „*	nr. 24, 25
10. din cele şapte mon.epigr.	*91 şi urm, 121, 125 (lipseşte...?)*	
11. inscr. (indescifrabil)	*102 „*	nr. 30
12. inscr. grec.	*105 „*	nr. 31
13. mon. lui Vettius Felix LEG II CL	*133 „*	nr. 44
13. inscr. bilingvă Ael.Victor	*136 „*	nr. 45
14. Aur. Firmus din ala Arabac.	*146 „*	nr. 48
15.Mucatrio	*153 „*	nr. 53

Din Inedite (comunic.1923)
1. *Inscr. grec. în versuri (estampă 1916)*
2. *Inscr. grec. ? (v. lista dosar)*

Sculpturale (din dosar)
1.Capul lui Apollo
2. 2 relief. Victoria în bija (?)

În prezent capul lui Apollo se află la muzeul din Varna, împreună cu unul dintre reliefurile Victoriei[77].

Deşi nelistat mai sus, nu s-a mai întors nici „*un stâlp frumos de marmoră albăstrie găsit în vara anului 1916*”[78].

[76] DAD, fila 41, arată că un al şaselea fragment, vezi nota 58 şi Anexa 1, punct 43, a fost trimis în 1922 şi dus la şcoala normală din Constanța.

[77] D.M. Pippidi (ed.), *Dicționar de istorie veche a României*, Bucureşti, 1976, p. 23, s.v. Helios; G. Bordenache, Dacia 5, p. 194 (care identifica în acelaşi articol şi un relief cu un personaj şi un car, p. 198, fig. 30, d) piese pe care nu le-am observat în expoziția permanentă în nici una din vizitele mele din 2006-2007.

La muzeul din Varna (inv. II 272) se mai află încă o inscripţie de la Histria, *„un mic altar de marmură cu colţul de sus din dreapta şi profiliul superior distruse"*, găsit într-una din campaniile din 1914-1915[79].

Au rămas nerecuperate colecţiile de opaiţe, chiupuri mari, probabil distruse pe loc, neputându-se transporta, 10 amfore, diverse fragmente sculpturale neidentificabile.

De la **Ulmetum** au fost luate de către armata bulgară, conform listei B din 1921 întocmite de V. Pârvan[80], 33 de inscripţii şi sculpturi antice. DAD, fila 44 ne prezintă lista celor 14 monumente care s-au întors. O prezentăm mai jos în varianta originală, adăugând în partea dreaptă, pentru uşurinţa identificării, numărul de ordine sub care a fost publicat monumentul în *Cetatea Ulmetum I, II, II*, sau eventualele inadvertenţe):

II. Ulmetum

(V. Pârvan, Ulmetum I, II², III)

1. Pedatura lanc. iun.	*II², p. 51*	nr. 23
2. Fragm. inscr. Cippus (pl)ACVERIT,	*II², pl. 67*	nr. 31

3.În trei (3) fragm. mon. Ithazi Dada, III, pl.VII.2 (de fapt Addenda la *Cetatea Ulmetum* I, p.563, pl.VII, 2, p. 39 şi pct. 12bis)

4. Trei fragm. râşniţă (III planşe)

5. FONTE DEI (fragm.ara), II², p. 65	nr. 29
6. Calventius, I, p. 62	nr. 9 , p. 27
7. Attas Posei, I, p. 65	nr. 14
8. Vicus Ultinsium, II², p. 17	nr. 8
9. Ara închinată de Iulius Teres, III, p. 19,	nr. 11, p. 13
10. Stela lui Sisinus Paganus, II², p. 5	nr. 3
11. Ara dedic. Sabinei Tranquillina II, p. 27	nr. 13
12. Ara ridic. de T.Flavius Severus, II²p.	nr. 6, p. 12-14
13. Valerius Victorinus Biarcus, II², p. 58	nr. 25
14. Altar ridicat lui L.S. Severus şi M.Aur. Ant., III, p.15,	nr. 12

Astfel s-au pierdut 19 monumente, în publicaţie nr.: 5, 8, 74, 75, 162-165, 176-178, 181, 198-199, 208, 212, 225, 228-229[81]. S-au pierdut de asemenea: colecţia de vase de lut (73 de vase), opaiţele, fusaiolele, obiectele de fier, colecţia de ghiulele de piatră, olanele de acoperiş, candelabrele de piatră fragmentare şi 20 de fragmente de râşniţe.

---

78 V. Pârvan, *Histria* VII, p. 26, nr. 17.

79 ISM I, p. 262, nr. 122, publicată de V. Pârvan în *Histria* IV, p. 549, nr. 9.

80 Al. Păunescu, *op. cit.*, DAD, fila 17.

81 Unele dintre poziţii sunt ocupate de opaiţe, statuete etc. Am luat în consideraţie doar monumentele epigrafice şi sculpturale.

Muzeului din Constanţa i-au fost luate 64 de inscripţii şi statui[82]. Prezentăm în continuare fila 40, DAD cu monumentele returnate, în varianta originală, adăugând în partea dreaptă, pentru uşurinţa identificării, numărul de ordine sub care a fost publicat monumentul de D. M. Teodorescu:

III. Tomi

(D.M. Teodorescu, Monumente etc)

1. fragm. tabula ansata, IOY / TONEI / MΛΩE etc	*p. 7*	nr. 2
2. Relief (călăreţi, acoliţi)	*p. 85*	nr. 37
3. Relief Dyonisos tânăr în pic.	*p. 57*	nr. 28
4. Stelă (călăreţ etc. într-o nişă rotundă)	*p. 154*	nr. 69
5. fragm. mon. votiv (IEPEI... etc)	*p. 17*	nr. 6
6. fragm. mon. cu profil şi inscr.	*p. 28*	nr. 15
7. Stela lui Terentius filius Gaione	*p. 39*	nr. 18
8. Placă mare NO>LEG	*p. 24*	nr. 12
9. Placă cu reprez. (doi călăreţi) şi inscr	*p. 137*	nr. 64
10. Mon. funerar (+ QV XARIΣ etc.)	*p. 151.*	nr. 68
11.Fragm. AHKHN E etc)	*p. 27*	nr. 14

(12. Un capitel – Tomi?) probabil cel listat drept *mare capitel composit* la nr. 33, lista procesului-verbal (Anexa 1, nr. 38).

Din aceeaşi listă de restituire, s-a identificat nr. 42, *Stelă fragm. cu inscr. grec. THN ΣTHΛΛEIΔA* etc..., ca provenind tot de la Tomis[83].

Deci, din cele 64 de monumente s-au întors cu siguranţă, numai 14.

De la muzeul din **Mangalia,** la sfârşitul războiului lipsea „întreaga colecţiune": o serie de capiteluri de marmură, amforele de lut ştampilate, bucăţi de mozaic, un mare sarcofag de marmură şi un capac (luate din curtea subprefecturii), diverse fragmente ornamentale de marmură, 12 inscripţii latine şi greceşti, probabil inedite la vremea respectivă, ceea ce ar explica de ce nu s-a încercat căutarea lor pe o listă anterioară.

Din lista procesului verbal, am reuşit o singură identificare, nr. 21 (*Fragm. ara IOM (ANTONINI...)*, care ar putea fi inscripţia nr. 249 din ASM III[84].

Tot de la muzeul din Mangalia provin şi două inscripţii, prima aflată acum la Muzeul Naţional din Sofia[85], iar a doua (din două fragmente), acum dispărută, dar

[82] Vezi *supra*, notele 11, 14. Lista B, DAD, fila 17, citează ca lipsind de la Muzeul din Constanţa „*Cele 64 de inscripţii şi sculpturi antice descrise în studiul Monumente inedite din Tomi în Buletinul Comisiunei Monumentelor istorice", fasc. 28, 29, 30*" fără nici o altă precizare. Sunt publicate aici 69 de monumente, din care numerele 21-24, p. 51-52 şi 62, p. 123 sunt fragmente de amfore ştampilate sau lămpi.

[83] I. Stoian, *Tomis şi teritoriul său*, ISM II, 1987, nr. 238.

[84] A. Avram, *Callatis et son territoire*, ISM III, p. 546, nr. 249.

care întregea un alt fragment aflat la Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie din Constanţa[86].

Singura referire existentă în arhiva MNA la soarta monumentelor de la Callatis se află în DAD, fila 43, unde se specifică:

de recuperat
Lista sumară dosar
între 1-12.

O notiţă similară există pe aceeaşi pagina pentru Adamclisi, tot, notată tot ca *de recuperat:*

1. G. Murnu monum. de piatră
2. Lista dosar nr. 2-5.

Un dosar cu liste de monumente de recuperat, aşa cum sugerează această filă, nu există însă în arhiva MNA.

La **Adamclisi** este imposibil de precizat pe baza documentelor care dintre armatele de ocupaţie au luat colecţia muzeului. Cele 49 de bucăţi sculpturale descrise de G. Murnu[87], 15 fragmente de inscripţie din care şapte inedite, o serie de capiteluri creştine de la bazilica de marmură şi mai multe bucăţi arhitectonice de la monumentul triumfal par să fi dispărut pur şi simplu[88]. Sursele sunt neclare: unele indică spre germani[89], altele spre bulgari şi germani împreună[90]. Pentru implicarea germanilor la Adamclisi pledează mărturia unor localnici, care au văzut soldaţi germani încărcând „pietrele" în camioane.

De asemenea, nici o inscripţie din cele revenite din Bulgaria nu provine de aici, după cum a dovedit identificarea pe care am facut-o comparând lista monumentelor din procesul verbal de repatriere cu cea întocmită şi publicată de G. Murnu[91]. Pe de altă parte, din adresa nedatată trimisă de Pârvan[92] după repatrierea parţială, reiese că nici germanii nu recunosc trimiterea în Germania a acestor monumente.

Revenind la lista procesului verbal de restituire (Anexa 1, nr. 38) la nr. 30 se indică un fragment de inscripţie de la **Laz Mahale**, publicat de P. Nicorescu[93]. O notiţă pe foaie de carnet[94], arată că a fost returnat şi trimis la Histria.

---

[85] *Ibidem*, p. 234, nr. 6.

[86] *Ibidem*, p. 270, nr. 31. Cele două fragmente au fost publicate de V. Pârvan şi se păstrează într-un desen şi o fotografie în *Gerusia din Callatis*, ARMSI ser. II, 39 (1920), 3, p. 61.

[87] G. Murnu, *op. cit.*

[88] Prof. Dr. Alexandru Barnea (comunicare personală) a confirmat lipsa colecţiei de obiecte mărunte din Muzeul de la Adamclisi.

[89] Vezi *supra*, nota 17 (Anexa 1, punct 6), Nota 7 (Anexa 1, punct 3) şi declaraţia arheologului bulgar K. Škorpil, nota 22 (Anexa 1, punct 9).

[90] Vezi *supra* nota 34; nota 46, Anexa 1, punct 30.

[91] G. Murnu, *op. cit*, p. 1-92.

[92] Anexa 1, punct 45.

[93] P. Nicorescu, *Monumente nouă din teritoriul oraşului Tomi*, 1920, p. 30, probabil nr. 3.

[94] DAD, Fila 43 verso.

Rămân deci ca neidentificate din lista de repatriere de la nr. 38 din Anexa 1 următoarele monumente:

11. Relief cu fronton acroteră şi acant
13. Fragm. inscr. CVERIT M /ANESSE FI/OSITIONE
27. Fragm. de marmură cu chenar (fără inscr.)
29. Relief cu seceră, coroană, braţul unei balanţe (?)
32. Inscr. grec. CEB / AIOΛ / ATHΓ / ΓOY
35. Altar rupt la partea super. Se citeşte mai jos din Commodo et quintillo
43. Stelă fragm. cu inscr. grec. THN ΣTHΛΛEIΔA etc...
46. Placă piatră friabilă. La partea sup. se citeşte... SVIT

Numerele 11, 13, 27, 46 sunt imposibil de identificat cu certitudine din cauza lipsei altor criterii de identificare. Nr. 13, 35, 43 rămân o chestiune deschisă, parte şi din cauza transcrierii neclare/incorecte la vremea restituirii.

* * *

Este indiscutabil rolul jucat de Vasile Pârvan în restituirea monumentelor din Dobrogea. Încetarea încercărilor sale de a obţine şi restul lor, precum şi lipsa de răspuns oficial la cele două scrisori de la Comisia de Reparaţiuni o putem pune pe seama resemnării în faţa primatului politicului faţă de cultural, dar şi a dorinţei de a merge mai departe, de a înlocui ceea ce s-a distrus prin noi cercetări. Distrugerile cauzate de război în Dobrogea au încetinit mersul arheologiei epocii antice româneşti, compensarea lor necesitând uriaşe fonduri pentru înlocuirea materialelor de şantier, reconstrucţia muzeelor, reînceperea săpăturilor, reorganizarea muzeelor cu noi colecţii.

Anexa 1

Documentele aflate în Arhiva MNA, referitoare la soarta monumentelor din Dobrogea în timpul şi imediat după primul Război Mondial

1. Adresa no. 23/9 iunie 1917 a lui I. Bogdan către Ministrul Instrucţiunii Publice, D23-1917, filele 29-30, 35, vezi nota 5

Domnule Ministru,

În urma unei comunicări verbale a d-lui V. Drăghiceanu dela Comisiunea Monumentelor Istorice din partea d-lui Prof. Dr. Braune, am onoarea a vă aduce la cunoştinţă următoarele:

Dl. prof. Dr. Braune având a pleca zilele acestea în Dobrogea cu prilejul unei inspecţiuni, a avut bunăvoinţa să ne ceară lămuriri cu privire la antichităţile greco-romane din Dobrogea, descoperite în săpăturile făcute de Muzeul nostru, pentru a putea lua dispoziţiuni pentru conservarea mai departe pe câte cu putinţă a acelora dintre ele care încă n-au suferit în urma războiului.

În legătură cu aceasta am onoarea a vă înşira aci, după comunicaţiile dlui asistent G. Mateescu cele mai importante antichităţi descoperite de foştii directori ai Muzeului, cu indicarea

precisă a localităţilor unde se găseau în momentul când gardienii Muzeului au încetat de nevoie paza şi îngrijirea, părăsind Dobrogea cu toate autorităţile, şi vă rog să binevoiţi a le comunica Dv. dlui prof. Dr. Braune pentru ca să se mai poată scăpa în felul acesta ceea ce a mai rămas încă nedistrus şi pe locurile unde au fost lăsate de noi:

1. Cele mai vechi săpături întreprinse de Direcţiunea Muzeului în Dobrogea sunt cele de la Adamclisi, reşedinţa plăşei cu acelaşi nume, cam la 30 km pe drumul ce duce de la Medgidia către S-V prin satele Peştera, Căcargea, Enigea, Adam Clissi la Azarlîc pe unde trecea vechea graniţă cu Bulgaria. În săpăturile conduse de răposatul director Gr. G. Tocilescu şi de dl. Prof. G. Murnu s'a descoperit o bună parte din castrul roman în fundul văii Urloaia, cam la 1 km NV de sat şi anume c. 1/5 din zidul de înconjur împreună cu două porţi precum şi câteva clădiri interioare ca biserica forensis, alte patru basilici creştine şi diferite construcţii mai târzii (p. descrierea lor V. Pârvan, Cetatea Ulmetum, 1912). Peste tot în cuprinsul cetăţii şi în jurul locuinţei gardianului din cetate erau presărate rămăşiţele vieţii daco-romane precum numeroase fragmente arhitectonice, coloane, capitele, mai multe inscripţii rămase pe locul unde au fost descoperite. În clădirea muzeului regional din satul Adam Clissi se aflau depozitate de asemenea numeroase fragmente arhitectonice, sculpturale şi epigrafice.

La N-V văii Urloaiei, între satele Adam Clissi şi Nusfanar se găseşte importantul monument comemorativ dezgropat de răposatul Tocilescu între anii 1882-1890 şi studiat de el în colaborare cu Niemann şi Benndorf ale cărui metope şi fragmente sculpturale şi epigrafice au fost transportate la Bucureşti, unde se găsesc acum depozitate în Parcul Carol pe lângă Palatul Artelor.

2. La câţiva km la S de Cernavodă pe malul Dunării făcuse săpături Tocilescu la Axiopolis, din care dezgropase numai o mică parte a zidului de înconjur împreună cu trei porţi ale cetăţii.

3. Descoperirile mai nouă şi păstrate în stare mai bună sunt acelea făcute în săpăturile întreprinse sub conducerea dlui prof. V. Pârvan, director al Muzeului, la Ulmetum, Histria şi Callatis (Mangalia). Între anii 1911-1914 s-a scos la iveală întreg zidul de înconjur al castrului roman de la Ulmetum de lângă satul românesc Pantelimonu de Sus pe drumul ce duce la N de Medgidia prin satul Bilaru (Dorobanţul), Pantelimonul de Sus (c. 85 km S-V de Cogealac) către Râmnic, în judeţul Tulcea. Important centru de viaţă traco-romană Ulmetum a dat mai cu seamă la iveală monumente epigrafice şi obiecte mărunte care au fost toate strânse cu îngrijire şi păstrate într'un Muzeu regional de lângă cetate păzit de un gardian (descrierea lor şi consideraţii istorice: V. Pârvan, Cet.Ulmetum).

4. La Mangalia, port la mare, c.45 km la sud de Constanţa săpăturile făcute sub conducerea dlui D.M. Teodorescu , subdirectorul Muzeului în vara anului 1915 au adus descoperirea unei părţi a zidului cetăţii greceşti Callatis cu o frumoasă basilică creştină de marmură, alipită la zidul cetăţii. În partea de S a oraşului către satul 2 Mai se săpase un tumulus în care se afla o criptă funerară din epoca romană.

5. Cele mai frumoase şi mai interesante din punct de vedere ştiinţific antichităţi descoperite în Dobrogea sunt însă fără îndoială cele de la vechea colonie greacă Histria în dreptul satului Caranusuf, la coada lacului Sinoe (cc 55 km de Constanţa). Începând din anul 1914 şi până în august 1916, săpăturile întreprinse aici sub conducerea directă a dlui prof. V. Pârvan aduc preţioase contribuţii la istoria politică şi culturală a coloniilor greceşti de la M. Neagră din v. VI a. Chr. până în epoca bizantină precum şi la viaţa rurală şi orăşenească daco-romană din Sciţia Mică. Monumentalele turnuri de apărare cari flancau zidul de înconjur, curtinele însăşi precum şi poarta principală a cetăţii cuprind ca material de reconstrucţie peste 200 de inscripţii cele mai multe greceşti şi numeroase monumente arhitectonice. O mică porţiune săpată în interiorul cetăţii scosese la iveală băile oraşului şi o sumă de fragmente sculpturale arhitectonice şi ceramice. Cea mai mare parte au rămas pe loc la voia întâmplării după plecarea gardianului nostru de acolo.

6. O secţie organizată a Muzeului aveam la Constanţa, chiar în grădina publică unde se păstrau numeroase monumente sculpturale, arhitectonice şi inscripţii precum şi o însemnată cantitate de monete antice. De altă parte, la intersecţia Bulv. Ferdinand cu str. Dorobanţi se descoperise ocazional un turn rotund din zidul cetăţii Tomi, lucrare de fortificaţie care purta şi o inscripţie greacă a corporaţiei măcelarilor care executaseră această parte a zidului.

Împreună cu aceste amănunte am alăturat aci, Dle Ministru şi o hartă a aşezărilor antice a Dlui Prof. Pârvan ca să înaintaţi şi dvoastră deasemena, Dlui prof. Dr. Braune pentru a se putea Dsa orienta în vizitarea antichităţilor noastre

2. Scrisoarea notarului din Caranusuf din 12 decembrie 1918, nr. 146 / 18 dec. 1918, fila D23-1917 185, vezi nota 6

România, Notarul Comunei Caranusuf, Judeţul Constanţa, n.4, 1918 Decembrie 12

Domnule Director,

Am onoare a vă comunica că în ziua de 12 crt., inspectând dinpreună cu Dl. Dumitru Avram Gorhău, săpăturile de la cetatea Istria, am constat că pietrele cu inscripţiuni mai importante au fost ridicate; din informaţiuni am aflat că au fost ridicate de Bulgari şi duse la Sofia.

Construcţia Muzeului este aproape în întregime distrusă; de asemenea materialul rulant al C.F. este ridicat; pe loc nu mai este de cât 50 şini şi 5 vagonete fără coşuri şi distruse.

Notar G. Vişinescu

Domniei sale Domnului Director al Muzăului Naţional de Antichităţi Bucureşti

3. Adresa Primăriei din Adamclisi, nr. 65/30 ianuarie 1918, D 24-1919, fila 30, vezi nota 7

Primăria comunei Adam-Clissi, Judeţul Constanţa

Domnule Director,

Am onoarea a vă aduce la cunoştinţa Domniei voastre următoarele

1) Declaraţia de despăgubiri a muzeului s'a făcut de subsemnatul, conform ordinelor ce am avut, suma totală din declaraţie se ridică la lei 249 500 în total.

2) Stricăciunile sunt, casa de la cetate distrusă complect, curtea muzeului distrusă complect, casa şi localul cel mare devastate, uşi, ferestre,...(indescifrabil). Pietre s-a ridicat de către germani cu camioanele, constatare prin martori, Stancu Ciobanu, Gheorghe Măcreanu, şi Marin Enache. Făcându-vă cunoscut spre ştiinţă, primar St.I. Văduva, Secretar indescifrabil,

Dsale Dlui Director al Muzeului Naţional de antichităţi, Bucureşti

4. Adresa lui I. Ghibănescu din 28 decembrie 1918, D23-1917, fila 1, vezi nota 8

Domnule Director,

La întoarcerea subscrisului, ocupându-mă de situaţia Muzeului am onoarea a vă comunica:

1. *Toată colecţia muzeului nostru din Constanţa a fost complect distrusă şi devastată; parte din ele au fost transportate în Bulgaria. Cu acest prilej am pierdut şi întregul mobilier alcătuit din:*

1) Un dulap mare de stejar, 1 birou de stejar, 6 scaune, 2 dulapuri mari de sticlă cu 4 etajere, o etajeră de lemn de brad, postamente etc.

Binevoiţi a le trece în declaraţia ce veţi face pentru Muzeul Naţional, cu toate secţiile sale.

Celelalte lucruri, situate în diverse părţi ale oraşului, ca sarcofagii, pietre cu inscripţie etc sunt aproape complecte.

2. *Aceeaşi soartă au avut-o toate obiectele rămase în paza primăriei din Mangalia*
3. *La Pantelimon cetatea a fost devastată iar casa distrusă.*
4. *Aceleiaşi sălbatece devastări a căzut şi Istria.*

După limpezirea situaţiei, când ne vom reculege, prin o nouă muncă şi energie sistematică să continuă să durăm o altă operă mare şi de astă dată indestructibilă.

Director I. Ghibănescu,

Domnului Director al Muzeului Naţional de Antichităţi, Bucureşti

5. Adresa lui I. Ghibănescu nr. 3/2 ianuarie, D24-1919, fila 108, vezi nota 8

Domnule Director, ca urmare la adresa noastră no. 1 am onoare a vă comunica:

a) Sarcofagiul pictat de lângă şosea, la Vii, e violat. Mai mult de jumătate e plin cu pământ. Pe de lături se văd bine picturile cari nu-s alterate.Ce măsuri credeţi că trebuie luate spre a fi salvat?

b) În saltarele biroului meu am găsit ceva din hârtiile Muzăului. S-au găsit şi 2 monezi de aur. Îndată ce voiu mai găsi ceva acte justificative voiu restabili exact şi situaţia bănescă a Muzeului şi vă voiu comunica. Deocamdată vă pot anunţa că fondul depus la ,Sporul' cu chitanţele no. 243, 249, 273/915 în valoare de 981 lei e intact.

c) Locul de pe str. Dorobanţi, colţ cu Bd. Ferdinand e dezgrădit.

Director I. Ghibănescu, Dlui Director al Muz.Naţ. de Antichităţi Buc

6. Adresa lui V. Pârvan către Ministrul Instrucţiunii şi Cultelor, Copie nr. 103/1(14) noiembrie 1918, DAD, fila 24, vezi nota 9, nota 17

Domnule Ministru,

La ordinul Dvoastră No. 44073 din 12 Nov. 1918 am onoarea de a raporta următoarele:

1. Din zestrea acestui Muzeu lipsesc: a) 7 (şapte) manuscrise slavone care au fost ridicate de Bulgari împreună cu ale Academiei, b) o figurină de lut găsită de noi în săpăturile cetăţii antice Histria dispărută în timpul unei vizite (indescifrabil).. la Muzeu, c) un birou mic de stejar luat de Austrieci şi dus la Hotel Imperial. Afară de acestea, atât mobilierul cât şi colecţiunile Muzeului fără lucrurile preţioase aflătoare azi la Moscova sunt intacte.

2. Pagube mari a suferit această instituţie în Dobrogea, unde secţiunile locale au fost cu desăvârşire distruse de armatele năvălitoare şi anume:

a) la Mangalia, Secţiunea Muzeului instalată în localul Primăriei şi cuprinzând între altele o importantă serie de tipare pentru figurine de lut, precum şi un însemnat material epigrafic şi sculptural a fost ridicată în întregime de Bulgari.

b) La Adamclisi inscripţiile şi fragmentele arhitectonice descoperite în săpături au avut aceeaşi soartă iar în localul muzeului de acolo armata bulgară şi-a adăpostit câtăva vreme caii, astfel încât clădirea trebuie să fie cu totul deteriorată.

c) La Constanţa, Muzeul instalat în bufetul din grădina publică a fost jefuit cu totul. Pe lângă o însemnată cantitate de inscripţii şi sculpturi în piatră şi de obiecte ceramice, de sticlă şi de bronz, jefuitorii au mai găsit aici şi colecţii de obiecte antice de podoabă, de aur, cari după povestirea directorului secţiunii locale n'au mai putut fi salvate în graba cu care s-a făcut evacuarea oraşului.

d) Muzeul Ulmetum (com. Pantelimonu de Sus) înfiinţat de noi cu obiectele găsite în săpăturile cetăţii astăzi nu mai există. Avem informaţii sigure că toate aceste obiecte (care umpleau două odăi şi un vestibul) au fost ridicate de autoritatea militară bulgară şi cărate nu se ştie unde în nişte care cu boi. Clădirea, iarăşi, a Muzeului a fost devastată luindu-i-se ferestrele, uşile, pardoseala ...etc, şi fiind lăsat ca o simplă ruină.

e) La Hârşova încă de multă vreme exista un Muzeu în localul şcoalei primare de sub direcţia dlui Cotova. Şcoala a fost distrusă iar de lucrurile din Muzeu nu se ştie nimica.

f) Afară de acestea Muzeul a pierdut toate materialele şi instrumentele necesare lucrărilor şi care erau depozitate în diferite centre cu urme antice din Dobrogea şi anume:

4 vagonete Decauville şi 224 m de şină depozitate la Devekioi (Abrittus)
14 vagonete şi cca 2 km şină depozitate la Histria şi Ulmetum
peste 100 lopeţi, casmale şi târnăcoape, depozitate la Histria, Constanţa, Mangalia, Devekioi
8 (opt) paturi de campanie, cu opt pături şi câte două rânduri de albituri
2 (două) corturi de dimensiunile 4x4m
1 cort mare de dimensiunile 4x12m

În afară de acestea se numără şi alte obiecte întrebuinţate pentru menajul personalului ştiinţific şi administrativ al săpăturilor.

Mari stricăciuni a suferit şi principalul nostru şantier dela Histria, unde în vederea ridicării casei săpăturilor, gata din piatră până la înălţimea pragului inferior al ferestrelor, la data de

14 august 1916, se cărase tot materialul pentru a fi sfârşită, adică olane, cărămidă, var, nisip, piatră, lemnărie, etc. Deasemenea toată lemnăria lucrată (uşi, ferestre, etc) era gata la Constanţa la tâmplarul Andrei Ionescu. Călători cari au fost pe acolo (arhiepiscopul Netzhammer, în special) n'au mai văzut nimic acolo: nici material de clădire, nici material archeologic nou descoperit de noi şi care ca şi la Ulmetum pare a fi fost deasemenea furat.

În special în chestiunea casei de la Histria subsemnatul personal se află descoperit, întrucât făcusem plăţi din banii mei, în vederea fondului de 15000 lei ce mi se acordase de Comisia Monumentelor istorice în vara lui 1916 pentru clădirea casei săpăturilor dela Histria, fond care a rămas total neridicat de mine întrucât la mobilizare fiind şi eu chemat la serviciul militar ca voluntar invitat de Ministerul de Războiu nu m'am mai putut ocupa de chestiunea acelor sume.

O evaluare în bani a pagubelor totale ştiinţifice şi de material ce ni s'a făcut în Dobrogea de armatele năvălitoare nu se poate face decât la faţa locului. Din cele expuse mai sus Domnia Voastră poate însă vedea că ele sunt foarte însemnate şi despăgubirea Serviciului săpăturilor arheologice de pe lângă Muzeul de Antichităţi va trebui să fie făcută ţinând seama de toate aceste pierderi, dacă nu e ca munca noastră de aproape un deceniu acolo să rămâie pierdută, având a lua totul de la capăt,

Vasile Pârvan

7. Adresa lui V. Pârvan către Ministrul Instrucţiunii şi Cultelor, Copie no. 118/29 Nov 1918, D23-1917, fila 123, vezi nota 10

Domnule Ministru,

În vederea reinstalării personalului nostru la cetăţile antice din Dobrogea, jud. Constanţa, pe ziua de 1 Dec. C. avem onoare a vă ruga să binevoiţi a aproba din fondurile extraordinare ale Ministerului sau a interveni pe lângă Ministerul de Interne ca să ni se aprobe şi următoarele sume:

I. O sumă de 10 000 (zece mii) lei pentru reparaţiile cele mai urgente ale locuinţelor gardienilor dela Pantelimon –Ulmetum, Caranusuf-Histria şi Adamclisi-Tropaeum, total devastate şi prădate de armatele duşmane, precum am avut onoarea de a raporta special sub nr. 103 din 1/ 14 Nov. 918

II. O sumă de 5000 lei cheltuieli de întreţinere şi transport pentru personalul superior (subdirectorul Muzeului şi un archeolog asistent) care merge să facă o anchetă amănunţită la toate şantierele noastre din Dobrogea (Histria, Ulmetum, Tomi, Callatis, Tropaeum, Abbritus, etc...) spre a constata prădăciunile făcute de Bulgari şi a cere reparaţiile şi restituţile necesare.

Director (ss) V. Pârvan

8, Copia nr. 11 ianuarie 1919, Adresa lui V. Pârvan către Ministrul Instrucţiunii Publice, 9, DAD, fila 20, vezi nota 11

Domnule Ministru

Am onoarea a înainta alăturatele tabele de pagubele materiale şi ştiinţifice suferite de acest Muzeu în Dobrogea de pe urma armatelor năvălitoare, în special cele bulgare, pentru a servi la formularea pretenţiilor de despăgubire şi de restituire, care urmează a se face după inventarul detaliat însoţit de desemnuri şi fotografii şi pe care-l vom înainta la timp, Director,....

Dlui Ministru al Instrucţiunii Publice

9. Copie după raportul nr. 2 din 1 ianuarie 1919 al Direcţiunii Muzeului Naţional de Antichităţi înaintat Onor Minister al Instrucţiunii Publice, Bucureşti, DAD, filele 9-10,vezi nota 22

Domnule Ministru

Ieri la orele 2.30 p.m. s-a prezentat la noi archeologul bulgar Škorpil din Varna, bine cunoscut în lume ştiinţifică pentru lucrările sale archeologice – epigrafice asupra peninsulei balcanice şi sub cuvânt că el este rusofil şi a fost contra politicei agresive a Bulgariei împotriva

noastră, şi că deci personal doreşte reluarea relaţiilor ştiinţifice cu noi, mi-a făcut o expunere amănunţită asupra călătoriilor, studiilor şi săpăturilor sale în Dobrogea noastră pe vremea ocupaţiei duşmane.

M'am folosit de acestă vizită neaşteptată şi întru'cât noi suntem încă în stare de răsboiu cu Bulgaria, mie cu totul suspectă, întru'cât e evident că domnul Škorpil n'a putut să vie la Bucureşti pe astfel de vremuri numai pentru a vizita Muzeul nostru de Antichităţi, atunci când îl putea vizita foarte comod pe vremea ocupaţiei germane- şi'am cerut relaţii precise asupra tuturor antichităţilor ce ni s'au furat din Dobrogea.

Declarându-se nevinovat în ce priveşte luarea lor şi declarând că militarii singuri au dat ordinile, d. Škorpil mi-a confirmat pentru fiecare monument important în parte că l-a văzut în grădina Muzeului bulgar din Varna şi că în general aproape totalitatea inscripţiilor şi operelor de artă ori resturilor antice din muzeele noastre dobrogene se află acum la Varna, la Muzeul de acolo, de unde domnii Bulgari binevoiesc a ni le pune din nou la dispoziţie.

Am onoarea, Domnule Ministru, să vă rog a binevoi să interveniţi pe lângă Dnii Miniştrii ai aliaţilor şi pe lângă comandamentul trupelor aliate (la Varna e comandant d. General Gay din armata engleză) ca să se declare principiar confiscate pe seama statului român toate obiectele antice de provenienţă dobrogeană- deocamdată din şi de lângă Muzeul din Varna, iar pe măsură ce v'om stabili că şi în alte muzee bulgare se află lucruri furate de la noi, vom ruga pe aliaţii noştrii să întindă aceiaş opreliştе.

Dl. Škorpil mi-a afirmat că pietrile de valoare istoric-artistică dela Adamclisi au fost furate de germani. Deoarece declaratia dlui Škorpil nu se potriveşte cu raportul ce am de la Adamclisi că tot Bulgarii au ridicat lucrurile de acolo iar Domnia sa vorbia numai din auzite (nu ca pentru lucrurile de la Varna din proprie cunoaştere), cred că antichităţile de la Adamclisi în cea mai mare parte sunt tot în Bulgaria iar nu în Germania, dar în alte muzee decât cel de la Varna. D. Škorpil mi-a declarat că a fost de altfel vorba la început ca tot ce se luă din Dobrogea să fie dus direct la Sofia, şi numai pe urmă s'a revenit în favoarea Varnei. Totuşi sunt de părere, Domnule Ministru, ca aliaţii noştrii să intervină şi pe lângă guvernul german să ni se restituie tot ce ni s'a furat în Dobrogea.

Vă mai rog Domnule Ministru, să binevoiţi a notifica pe căile cuvenite Guvernului bulgar că marile cheltuieli ce vor fi necesitate de transportul la locul de origine şi manipularea greoaielor pietre, unele de câte 1-3 tone un singur bloc, vor trebui suportate de către statul bulgar, aşa precum acest stat împreună cu aliaţii lui va avea a răspunde de pagubele ce ni s'au făcut chiar la ruine devastându-le şi la şantierele şi clădirile noastre dărâmându-le şi pustiindu-le.

Anexez tablourile de pagube materile şi ştiinţifice, Director (ss) V. Pârvan

10. Copie şi ciornă a raportului no. 43/12 februarie 1918 către Ministrul Instrucţiunii Publice, filele 15, 16, DAD, vezi nota 25

Domnule Ministru, La ordinul Domniei-Voastre No. 11711 din 7 Februarie 1919 cu care îmi comunicaţi în copie răspunsul Dlui General Chrétien către domnul General Berthelot privitor la luarea de către Bulgari a tuturor bogăţiilor noastre archeologice mobile din Dobrogea, am onoare a vă răspunde cu propunerea următoarelor măsuri de luat pe rând aşa cum le înşir:

1) *Intervenire pe lângă aliaţi ca în nici un caz să nu se lase pe seama Bulgarilor înapoierea antichităţilor noastre, ci această înapoiere să se facă încă în prezenţa şi sub auspiciile armatei de ocupaţie aliată din Varna.*
2) *Toate muzeele şi şantierele noastre locale din Dobrogea, de unde s'au furat lucrurile (Pantelimonu de Sus, Caranusuf, Constanţa, Mangalia, Adamclisi) fiind distruse în timpul răsboiului chiar de cei care le-au prădat, Bulgarii cu aliaţii lor – lucrurile noastre de la Varna multă vreme nu vor putea fi duse la locul lor de origină.*

Deci: rugăm să interveniţi pe lângă Ministerul Lucrărilor Publice – Direcţia generală a CFR, să ne cedeze din clădirile ce posedă pe strada Dorobanţilor (paralel cu Bulevardul Carol) unul sau două pavilioane mari, imediat lângă locul săpat de noi cu Turnul Cetăţii Tomi, întru-cât în orice caz CFR mai curând sau mai târziu se vor muta jos în Port, unde se va face gara nouă. În caz că ni se refuză

acest local, rechiziționarea unui alt local mai mare nu departe de gară. Dl Primar de Constanța ne-a promis personal tot concursul în această direcție.

3) *După ce va fi obținut localul în Constanța, intervenție către Aliați să se formeze din Varna un tren special bulgar pentru toate antichitățile noastre, luate cu Proces-Verbal în regulă de un delegat al Muzeului subt auspiciile aliaților, spre a fi transportate la Constanța. Vagoanele cu antichități vor rămîne în Constanța până ce tot cuprinsul lor va fi fost descărcat în Muzeu. În nici un caz nu se vor descărca vagoanele în gară, pentru ca antichitățile: pietri, inscripții, sculpturi greu de manevrat, să fie încă odata maltratate cu ridicarea din gară și ducerea la Muzeu, ci din tren ele vor fi descărcate direct în camioane automobile și așezate în localul obținut pentru Muzeu.*

Toate cheltuielile de transport și toți oamenii de muncă vor fi pe seama Bulgarilor. În special la greaua și delicata lucrare a transportării pietrilor se vor întrebuința eventual prizonieri, întru cât lucrătorii obișnuiți vor fi prea puțini la Constanța, ca să-i avem când trebuie. Director V. Pârvan

11. Copie de telegramme, Sofia le 11 Fevrier 1919, General Chrétien à General Berthelot, DAD, fila 13, vezi nota 26: «*En réponse de votre telegramme du 25 Janvier, j'ai l'honneur de vous faire connaitre que les richesses archéologiques des musées de la Dobrudja auxquelles est joint un catalogue se trouvent reunies à Varna dans une école occupée par les troupes britanniques. Une grande partie de ces richesses est conservée dans des caisses*»

12. Adresa nr. 65/ 2 martie 1919, D24-1919, fila 80, vezi nota 27

Telegramă: *Dlui Primar al orașului Constanța, pentru a nu fi surprinși de eventuala plecare din Varna a trupelor aliate înainte de ridicarea antichităților noastre furate de Bulgari- ceea ce ar însemna pierderea definitivă a bogățiilor noastre istorice – am rugat Ministerul să intervie pe lângă aliații nosștrii să ne facă posibilă chiar de acum readucerea antichităților la Constanța. Ca urmare vă rog ca potrivit înțelegerii ce am avut când ați fost aici să binevoiți a lua fie și cu chirie un local unde la sosirea antichităților să le putem imediat așeza. Aceasta pentru că intervenția la căile ferate întârzie și ne periclitează însăși recăpătarea antichităților noastre. Așteptăm comunicări telegrafice din partea Dvoastră asupra mersului afacerii și noi vă vom ține la curent. Director (ss) V. Pârvan*

13. Adresa Ministerului Lucrărilor Publice către MNA, no.82/17 martie 1919, D24-1919, fila 98, vezi nota 28

Domnule Director,

Am onoarea a vă comunica că conform ordinului D-lui Inginer Inspector General S. Carcalechi, cercetând la inspecția de întreținere CFR, d-l Inginer șef G. Văleanu mi-a comunicat că nu a sosit răspunsul dela Secția de Întreținere Constanța în ceea ce privește punerea la dispoziția dumneavoastră a unui pavilion în gara Constanța pentru depunerea obiectelor luate de Bulgari. Acest răspuns îl vom obține Luni 18/III a.c.

În ceea ce privește circulația trenurilor pe linia Constanța-Bazargic se va urma:

Trenul pentru Constanța pleacă din București în fiecare zi la orele 23h.45' sosind la Constanța la 17h.30'. Este necesar o noapte de oprit în Constanța.

De unde trenul pleacă spre Bazargic la ora 6 și sosește la Bazargic la 15h.27'.

Acest tren, între Constanța și Bazargic, circulă numai Duminecă, Mercuri și Vineri – astfel că pentru a se pleca din Constanța Duminecă spre Bazargic, este necesară plecarea din București Vineri.

Pentru linia Rusciuc-Varna se poate lua informațiuni dela Comandamentul Francez, care linie o are în exploatare.

Inginer Șef indescifrabil, Direcția I Poduri și Șosele M.L.Publice, Domniei Sale Domnului Director al Muzeului de Antichități

14. Copie după Adresa nr. 68/8 martie 1919, D24-1919, fila 83, vezi nota 29

Dlui Preşedinte al Comisiei a IIIa de anchetă a abuzurilor şi ilegalităţilor comise de inamic în teritoriul ocupat, La Curtea cu juraţi, str. Gabroveni nr. 3

Am onoarea a vă aduce la cunoştinţă că în timpul ocupaţiunii străine Muzeul naţional de Antichităţi a suferit următoarele pagube:

1. *7 evanghelii slavone ridicate de dl.Costof, dela Muzeul de Etnografie din Sofia şi de locotenentul Oreşcof din armata bulgară, în prezenţa dlui I.Bogdan, care pe atunci ţinea locul dlui Director al acestui Muzeu în lipsa subsemnatului. N'au lăsat nici o chitanţă.*
2. *Un mic vas de teracotă în formă de raţă, care a dispărut din vitrina cu obiectele descoperite în săpăturile cetăţii antice Histria în timpul uneia din vizitele pe care generalii germani Mackensen, Tilt von Thschepe au făcut-o la Muzeu în Februarie 1917 însoţiţi de dnul Tzigara-Samurcaş, pe atunci Prefect al Poliţiei Capitalei. Funcţionarii Muzeului n'au fost aduşi să însoţească vizitatorii. Lipsa obiectului a fost observată după vizita generalului von Thschepe.*
3. *Un mic birou de stejar dus de germani la hotel Imperial. El a fost restituit de onor Primăria Capitalei imediat după plecarea germanilor.*
4. *Învăţatul german Frobenius în August 1917 a forţat pe dl. I. Bogdan să rupă sigiliile dela două dulapuri cu obiecte antice, depuse la Muzeu spre păstrare până la terminarea procesului pendinte între Ministerul Instr. Publice şi succesorii defunctului Cezar Bolliac.*
5. *Învăţaţii germani au făcut săpături fără să întrebe pe nimeni atât pe şantierele noastre de săpături arheologice din Dobrogea şi Oltenia (Sălcuţa, jud. Dolj) cât şi la localităţile preistorice Sărata Monteoru, Mînăstirea (Ilfov), Grădiştea (R.Sărat) şi tot materialul descoperit a fost cărat în Germania. Pentru şantierul de la Adamclisi avem mărturia arheologului bulgar Škorpil din Varna, care ne-a dat informaţiuni asupra obiectelor luate de bulgari din Dobrogea şi depozitate la Varna şi ne-a asigurat că din obiectele dela Adamclisi o bună parte a fost dusă în Bulgaria dar foarte multe au fost trimise şi în Germania.*
6. *În general germanii nu numai că nu au împiedicat pe aliaţii lor de a jefui bogăţiile noastre arheologice, dar chiar ei au profitat de ocupaţiunea lor militară pentru a descoperi şi duce în Germania o sumă de lucruri.*

15. Copia adresei no. 80/16 martie 1919, adresată de V. Pârvan Ministrului Instrucţiunii, DAD, fila 17, vezi nota 30

Domnule Ministru,

Domnul Colonel Rosetti îmi comunică personal că s'a dat ordin de la Varna pentru încărcarea antichităţilor noastre în tren spre a fi aduse la Constanţa. Calea ferată Constanţa-Varna e în funcţiune. D-l. Colonel Rosetti mi-a confirmat-o aşa cum am bănuit încă dela început când v-am cerut aducerea antichităţilor noastre înapoi pe această cale.

Este deci urgent necesar ca cei trei funcţionari ştiinţifici ai Muzeului pe cari am avut onoarea a vi-i recomanda ca sa ia în primire la Varna antichităţile noastre (dl.D.M. Teodorescu, subdirector, H.Metaxa conservator-delegat şi V. Marineanu custode) să plece imediat la Varna, fie pe la Mircea Vodă-Bazargic, fie pe la Giurgiu-Rusciuc, după cum se va găsi mai bine cu cale.

Pentru aceasta ei au nevoie: 1.De împuterniciri oficiale din partea dvoastră pe lângă aliaţii noştrii – la Varna; 2. De laisser-passer dela aliaţii noştrii; 3.De cheltuieli de drum şi întreţinere de 10-15 zile, cât va dura încărcarea, Director, V. Pârvan

16. Adresa Ministerului Instrucţiunii şi Cultelor, no. MNA. 87/19 martie 1919, DAD, fila 1, vezi nota 30

Domnule Director,

Ca răspuns la Adresa no. 80/1919 avem onoarea a vă face cunoscut că Ministerul a delegat pe Dl. D.M Teodorescu, H. Metaxa, şi V. Marineanu ca să ia în primire la Varna antichităţile noastre.

În acest scop li s'a acordat câte o diurnă de 60 lei pe zi timp de zece zile, făcându-se în acelaşi timp instrucţiunile necesare spre a li se libera permisuri pentru a putea trece în Bulgaria şi a li se face toate înlesnirile pentru a duce la bun sfârşit însărcinarea dată de Minister. Ministru C. Kiriţescu, Director indescifrabil.

17. Copie a adresei Direcţiunii Muzeului Naţional de Antichităţi către Marele Cartier General, nr. 91/29 martie 1919, D24-1919, fila 105, vezi nota 30:

În urma intervenţiei noastre pe lângă Onor Minister al Cultelor şi Instr. Publice, acesta obţinând de la Comandamentul Trupelor Aliate ca să se dea ordinele necesare autorităţilor militare din Varna pentru a se preda unei delegaţiuni de funcţionari ai Muzeului bogăţiile archeologice luate de Bulgari din muzeele regionale din Dobrogea şi cum acestă delegaţiune se compune din persoane care fac parte din elementele mobilizate ale armatei, cu onoare vă rog să binevoiţi a da cuvenita autorizaţie de eliberare a paşapoartelor pentru delegaţia notată pe alăturata listă:

1. D.M. Teodorescu, Subdirector, sergent categ. 1905Reg.46 Inf.
2. H. Metaxa, Conservator Sublocot. Reg. 73 Inf.
3. Virg. Marineanu, Custode Sublocot. Reg 1 Dol.

18. Copie nr. 81/17 martie 1919, D23-1917, fila 97, vezi nota 31

Domnule Comisar general,

Urmând ca bogăţiile arheologice luate de armatele bulgare în timpul ocupaţiunii de la Muzeele regionale din Dobrogea şi depozitate acum la Varna să fie readuse la Constanţa, am onoarea a vă face cunoscut că din partea Ministerului Cultelor şi muzeului – a fost însărcinată cu luarea în primire dela Varna şi cu transportul colecţiunii o delegaţie compusă din:

D.M. Teodorescu, subdirectorul Muzeului Naţional de Antichităţi

H. Metaxa, conservatorul delegat la Muzeului şi V. Marineanu custode la Muzeu.

Pentru ca această delegaţie să-şi poată îndeplini cu succes misiunea am onoarea a vă ruga a interveni pe lângă Comandantul trupelor aliate spre a i se da tot concursul de care ar avea nevoie, fiind imputernicită cu recomandaţiunile necesare pe lângă Comandamentul aliat din Varna şi dându-i-se acolo posibilitatea de a controla şi ridica cu sprijinul dlor ofiţeri aliaţi toate obiectele noastre şi în conformitate cu inventarele, fotografiile şi dovezile ce le vom aduce pentru dovedirea proprităţii fiecărui obiect în parte în cazul eventual că Bulgarii ar ridica vre-o contestaţie sau ar ascunde din obiectele noastre.

De asemenea vă rugăm să binevoiţi să interveniţi pe lângă onoratul Comandament interaliat pentru viza fără întârziere a paşapoartelor delegaţilor noştrii, Director, V. Pârvan
Dlui Comisar general al guvernului român pe lângă Comandamentul armatelor aliate

19. Adresa Comisarului General al Guvernului pe lângă Comandantul Armatelor Aliate de la Dunăre către Ministerul Instrucţiunii Publice, no. 597/22 martie 1919, DAD, filă nenumerotată, vezi nota 32

La no. Dv. 33379, având în vedere şi No. 81 al Direcţiunii Muzeului Naţional de Antichităţi am onoare de a vă comunica că Comandamentul francez la intervenţia noastră din urmă ne'a răspuns că a intervenit la Dl. Comandant al trupelor în Bulgaria pentru a se pune colecţiunile în chestiune la dispoziţia delegaţilor români cari se vor prezenta în acest scop la Varna. Îndată ce va primi răspunsul de confirmare şi se va comunica.

Comandantul aliat crede că la această predare ar fi cuvenit să asiste şi ofiţeri englezi delegaţi de Dl. General Gay, Comisar general, ss. Corbescu

20. Copia adresei Ministerului Afacerilor Streine către Ministerul Instrucţiunii Publice, nr. MNA 1127 mai 1919, D24-1919, fila 134, vezi nota 33

Ministerul Afacerilor Streine, Secţia Afacerilor Politice şi Conteciosului, no. 5356, 23 aprilie 1919

Domnule Ministru, referindu-mă la adresa Dvoastră No. 17700 din 16 Februarie a.c. am onoarea a vă informa că după cum îmi comunică Dl de Saint Aulaire, Legaţiunile Franţei, Angliei,

Italiei şi Statelor Unite au înştiinţat la timp guvernele lor despre jafurile comise de Bulgari, în dauna muzeelor noastre regionale şi a staţiunilor noastre arheologice din Dobrogea şi că trebuieşte să aşteptăm ca autorităţile aliate din Sofia, să înştiinţeze guvernele lor despre măsurile ce vor fi luat pentru satisfacerea cererilor noastre, Ministru (indescifrabil), Director (indescifrabil),

Dsale Domnului Ministru al Instrucţiunii Publice şi Cultelor

21. Copia adresei no. 129/5 iunie 1929, către dl Al. Lapedatu, consilier pe lângă delegaţia română la Conferinţa de pace Paris, vezi nota 33:

Dle Coleg, Am onoarea de a vă adresa în întreita dvs. calitate de membru al Academiei Române, Secretar al Com. Mon. Istorice şi Consilier pe lângă Delegaţiunea română de la Conferinţa de pace de la Paris rugarea pe care Dl. Col. Rosetti are bunăvoinţa de a v'ă trimete prin primul curier disponibil.

Pentru ca manuscriptele luate de Bulgari de la Acad. Română şi dela Muzeul Naţ. de Antichităţi, şi pentru ca, nu mai puţin de întreaga bogăţie archeologică a Dobrogei, luată de Bulgari şi deci în special la Varna, să nu rămână pierdute printr-o eventuală uitare a trecerii peste condiţiile de pace a noastră cu Bulgaria şi acestei clauze de restituire absolut necesare în zisul tratat, vă rugăm să binevoiţi a supune din nou binvoitoarei atenţiuni a dlui prim ministru I.C.Brătianu, primul delegat al ţării noastre la conferinţa de pace, acest punct pe care ţinem să accentuăm special – MS Regele la şedinţa solemnă de deschidere a Sesiunei Generale a Academiei Române l-a accentuat faţă de subsemnatul şi alţi academicieni ca necesar şi singurul garantând desăvârşi asigurarea restituirii de cultură naţională răpite de duşman. Conferinţa de pace care a prevăzut clauze analoage în Tratatul dintre Franţa şi Germania nu va găsi desigur neoportun acest articol în Tratatul nostru cu Bulgaria. Primiţi vă rog Domnule Coleg încredinţarea înaltei noastre consideraţiuni, Director V. P. MNA,

Dlui Alex. Lapedatu, Consilier

22. Traité de paix entre Les puissances alliées et associeés et la Bulgarie et protocole signés a Neuilly –sur – Seine le 27 Novembre 1919, DAD, fila 8, vezi nota 35, pag. 56

Article 125

En sus des payements prévus a l'article 121, la Bulgarie s'engage à restituer dans les conditions établies par la Comission interalliée, les objets de toute sorte et les valeurs enleves, saisis ou séquestrés dans les territoires envahis de la Grèce, de la Roumanie ou de la Serbie, lorsqu'il sera possible de les identifie sur le territoire de la Bulgarie, excepté pour le betail au regard duquel il sera procedé conformément a l'article 127.

A cet effet, les Gouvernements de la Grèce, de la Roumanie et de l'Etat serbe-croate-slovene feront connaitre à Commision interalliée dans le délai de quatre mois, à dater de la mise en viguer de present Traité, la liste des objets et valeurs identifiables au sujet desquels ils pourront justifier qu'ils ont été enlevés des territoires envahis et qui peuvent etre retrovés sur le territoire bulgare; ils communiqueront en meme temps tous renseignements de nature à en permettre la decouverte et l'identification.

Le Gouvernement bulgare s'engage à faciliter par tous moyens en son pouvoir, la recherche des dites objets et valuers, et à promulguer dans les trois mois, à dater de la mise en viguer de present Traité, une loi obligeant, sous les peines prévues pour le recel, le ressortissants bulgares à faire la declaration de tous objets et valeurs de cette provenance se trouvant en leur possession.

Article 126

La Bulgarie s'engage à rechercher et restituer sans délai et retrospectivement á la Grèce, á la Roumanie et á l'Etat serbe-croate-slovene tous documents ou archives et tous objets presentant un intêret archéologique, historique ou artistique qui ont ete enlevés des territoires de ces pays, au cours de la guerre.

Tous conflits nés entre les Puissances ci dessus visées et la Bulgarie au sujet de la proprieté de ces divers biens, seront déférés à un arbitre, qui sera désigné par la commission interalliée et dont la décison sera définitive.

23. Copia adresei lui V. Pârvan către Ministrul Instrucţiunii, 28 ianuarie 1920, DAD, fila 20, vezi nota 37:

Domnule Ministru,

În legătură cu memoriile prezentate Conferinţei de Pace dela Paris pe temeiul cărora s'a înscris în tratatul de pace dintre noi şi Bulgaria şi clauza specială privitoare la restituirea de către Bulgari a materialului arheologic luat de aceştia din Dobrogea, avem onoarea a vă ruga să binevoiţi a dispune să se comunice acestei Direcţiuni dacă s-au făcut paşii necesari pentru punerea în executare a acestei clauze, Director (ss) V. Pârvan

24. Adresa Ministerului de Externe no. 3250, DAD, fila 21, vezi nota 38

Domnule Ministru,

Referindu-ne la adresa dv no. 7549 din 16 Febr.c. am onoarea a vă informa că am făcut cuvenitele demersuri pe lângă Legaţiunile Franţei, Angliei, Italiei şi Statelor Unite, spre a obţine restituirea obiectelor şi manuscriselor furate de trupele bulgare, atât de la muzeele noastre regionale şi de la staţiunile noastre arheologice din Dobrogea cât şi dela Academia Română.

Legaţiunea Marei Britanii mi-a răspuns că, după părerea guvernului englez, cestiunea restituirii obiectelor furate din România, Jugoslavia şi Grecia a fost regulată de art. 125 din tratatul de pace cu Bulgaria şi că numai după ratificarea acestui tratat, Guvernul Român ar putea trimite în Bulgaria o comisiune spre a căuta şi identifica obiectele furate. În orice caz – adaogă zisa Legaţiune – potrivit dispoziţiunilor susnumitului articol, obiectele în chestiune n'ar putea fi restituite decât prin intermediul Comisiunei de Reparaţiuni.

Adaog că am cerut, zilele trecute, legaţiunii noastre din Belgrad să-mi raporteze dacă cumva guvernul jugo-slav a instituit vre-o comisiune cu însărcinarea de a merge în Bulgaria, spre a căuta manuscrisele şi obiectele furate de Bulgari, dela biblioteca naţională din Belgrad şi dacă această comisiune a obţinut cuvenita autorizaţie de a-şi începe lucrările.
P. Ministru (ss) Decan, Director Ministru plenitpotenţiar ss Nedescifrabil

25. Scrisoarea gardianului Petre Turcu no. 22/28 din februarie 1920, D25-1920, fila 42, vezi nota 39

Romaniea, Cetatea Ulmetum, Pantelimon, Februarie 21, 1920

Domnule Director,

Vă respect Onorea Domniei Vostre şi vin a vă aduce la cunoştinţă că pe ziua de 18 Februarie a venit un Domn Inginer Anume Sfinţescu pus din partea Statului pentru a verifica pagubele produse din Răsboi a venit şi la Casa Cetăţii şi a scris lipsele i-am arătat că a rămas numai coperişu şi a lipsit şi din zid mult şi i-am spus că au fost lucruri multe în casă dar nu ştiu anume ce a fost şi vă rog pe Domnie Vostră să mi se trimită o listă de mobilă ce au lipsit sau daţi-mi ordin cum trebuie să îi spun,
Al Dumneavostră Servitor supus la ordine Petre Turcu

26. Adresa lui V. Pârvan către Ministrul Instrucţiunii, copie MNA no. 95/17 mai 1920, DAD, fila 22, vezi nota 40, 41

Domnule Ministru,

În urma intervenţiilor repetate ale Ministerului nostru de Externe, Academia Română ca şi Muzeul Naţional de Antichităţi au obţinut înapoierea dela Sofia a Manuscriselor slave luate de Bulgari în vremea ocupaţiei streine. Aceste manuscrise sunt iară în posesiunea Academiei şi a muzeului.

Din nenorocire bogatul material arheologic, un tren întreg, luat de bulgari din Dobrogea, dela toate şantierele noastre archeologice, şi din toate muzeele regionale de acolo, aşteaptă încă la

Varna să fie înapoiat. Am înaintat de mai bine de un an un inventar amănunţit al obiectelor răpite fără să obţinem până azi înapoierea lor.

Vă rugăm dară, Domnule Ministru, să binevoiţi a interveni din nou pe lângă dl. Ministru de externe ca să facă aceleaşi intervenţii ca pentru manuscrisele slave şi pentru averea noastră archeologică răpită din Dobrogea. Director

27. Adresa Direcţiunii Generale a CFR către V. Pârvan din 30 octombrie 19120, MNA 209/5 noiembrie 1920, DAD, fila 60, vezi nota 42

Domnule V. Pârvan, Directorul Muzeului de antichităţi, Loco,

Ministerul Comunicaţiilor cu ord. No. 7818 din 117X c. ne face cunoscut să luăm măsuri pentru a aduce în ţară trenul încărcat cu materiale arheologice aflat la Varna şi că orice informaţii le putem lua de la dvs.

Vă rugăm să binevoiţi a ne comunica numărul de vagoane ce conţine acest tren şi când pleacă din Varna, cunoscând că noi am dat ordin la Bazargic să primească acest tren. Directorul Serviciului Exploatare nedescifrabil

28. Copie de pe scrisoarea cu No. 6758 din 11 mai 1921 a Domnului Daskaloff către Domnul Octavian Goga, Ministru al Cultelor şi Artelor, DAD, fila 37,vezi nota 44

Monsieur le Ministre

Je m'empresse d'accuser réception de l'aimable lettre de Janvier, le no. 11909 en date du 24 Mars 1921 qui votre Excellence a bien voulu adresser au Président du Conseil des Ministres au sujet des objets emportés par les armées bulgares des musées de Doubroudja et se trouvant jusqu'au derniers temps deposés dans la ville de Varna, dans la dépendances de la Societe Archéologique de cette ville.

Le gouvernement bulgare animé de memes sentiments qui ont inspiré votre lettre pleine de louanges vis-a-vis les efforts continuels de notre Président du Conseil en vue d'une raprochement de plus étroite entre les deux pays voisins, s'efforca de donner satisfaction le plus tôt possible à la demande de gouvernement Royal Roumain, tendant à la restitution des dits objets et des ordres ont été donnés en consequance.

Le Ministere des Affaires Etrangeres a déjà eu l'honeur de parler à la conaissance de la legation de Roumanie à Sofia, par sa note-verbale dans le no. 6125 en date de 27 avril a.c. que le comandant de la place de Varna a recu l'ordre d'effectuer le transport des objets en question jusqu'à la Gare frontiere Oborichte. Il est tres probable qu'actuellment ces objets se trouvant déjà transpotées en Roumanie.

Veuillez agreer, Monsieur le Ministre, l'expression de la haute consideration, Ministre du Commerce de l'Industrie et du Travail, Ministre des Affaires Etrangéres et des Cultes; par interim, Dascaloff

29. Adresa No. 41/9 martie 1921, V. Pârvan către Domnul Ministru al Artelor, DAD, fila 24, vezi nota 45

Domnule Ministru,

Restituirea de către Bulgari a bogatului material arheologic, pe care ni l-au luat din Dobrogea şi l-au transportat în timpul războiului în Bulgaria, depozitându-l mai cu seamă la Varna, nu este nici până în prezent înfăptuită. Chestiunea restituirii a fost de mult regulată prin tratatul de pace cu Bulgaria, de articolele 125 şi 126, al căror conţinut mi-a fost făcut cunoscut prin. Adresa Onor. Minister de Externe no. 3250 – comunicată nouă în copie cu ordinul Onor. Minister al Instrucţiunii no. 17416/13/920. Dar lucrurile s-au oprit aici, iar repetatele noastre interveniri anterioare n'au primit nici o urmare practică.

În adevăr, cu raportul nostru no. 1/1919 am prezentat Onor. Minister al Instrucţiunii un tablou amănunţit de pagubele avute de această instituţie în materialul tehnic de exploatare şi colecţii

arheologice, formulând totodată şi pretenţiile de despăgubire. Acelaş tabloul a mai fost înaintat, la cererea Onor. Minister de Externe, în traducere franceză, pentru a fi comunicat şi guvernelor aliate.

Cu un raport următor (No. 2/919) am deferit cauza archeologului bulgar Škorpil, care ne-a mărturisit personal prezenţa obiectelor noastre în Bulgaria. Nu mult timp în urmă, o telegramă a generalului francez Chrétien către Generalul Bérthelot, confirmă existenţa unui întreg depozit de material arheologic dobrogean, păstrat în mare parte în lăzi la Varna. Am expus atunci (rap. No. 43/919) măsurile impuse de situaţie, cu privire la readucerea colecţiilor la Constanţa, cu un tren special bulgar, via Bazargic, şi desemnând (raport No. 81/919) o delegaţie de trei funcţionari ai Muzeului care să identifice şi să ia în primire la Varna obiectele, sub auspiciile aliaţilor.

Pentru moment lucrurile luaseră un curs favorabil şi în privinţa aceasta, Dl. Colonel Rosetti – ofiţerul de legătură al Guvernului Român pe lângă Comandamentul Aliaţilor – îmi comunicase personal în martie 1919 că se şi dăduse ordin la Varna, pentru încărcarea antichităţilor. Ministerul Instrucţiunii aprobând în totul rapoartele noastre, numise (Ord. No. 33379/19/919) delegaţia recomandată care aştepta doar permisurile pentru a putea trece în Bulgaria.

De aci înainte timp de un an întreg chestiunea rămâne în această fază din urmă. Clauzele speciale înscrise în tratatul de pace, privitoare la restituire şi comunicate şi nouă prin sus amintita adresă a Onor. Minister de Externe, întârziază a fi aplicate şi ne exprimăm aici temerea că Bulgarii vor profita de aceastră stare de lucruri, spre a risipi sau ascunde colecţiile noastre dobrogene, făcând să fie eludată tocmai principala clauză cuprinsă a articolului 125 al Tratatului: posibilitatea identificării obiectelor.

De aceea vă rugăm să binevoiţi a interveni pe lângă Onor Ministerul de Externe ca să avertizeze prin mijloacele de care dispune, comisiunea de reparaţii ce-şi are sediul la Sofia şi să reclame aplicarea tratatului în ceea ce priveşte obiectul cererilor noastre; Academia Română a primit cele trei sute de manuscrise luate de Bulgari, încă din vara anului 1920, precum a primit şi Muzeul nostru tot atunci (raportul nostru No. 95/ din 17 martie 1920) cele şapte manuscrise vechi luate de ei odată cu cele ale Academiei.- aici se întrerupe manuscrisul.

30. Adresa nr. 113/2 iulie 1921 către Preşedintele Comisiunii Monumentelor Istorice, D25-1921, fila 105, vezi nota 46

Domnule Preşedinte

Din alăturatul dosar reies următoarele:

1. *Bulgarii dau vina pe germani pentru prădarea colecţiilor şi şantierelor arheologice din Dobrogea. Citează special cazul muzeului Adamclisi, afimare încă necontrolată de autorităţile noastre.*
2. *Susţin că s-ar fi dat ordin ca lucrurile noastre aflătoare la Varna să fie expediate spre Bazargic, afirmare respinsă de legaţia noastră din Sofia care afirmă că lucrurile se află în curtea gimnaziului de fete din Varna.*
3. *Refuză de a plăti pagubele aduse şantierelor, muzeelor şi colecţiunilor susţinând că distrugerea lor a fost o fatalitate a războiului iar nu ceva intenţionat. Credem că aceasta e o glumă de prost gust. Distrugerea Franţei de Nord ar putea fi numită de germani tot o fatalitate a războiului şi totuşi aceştia plătesc.*
4. *Aliaţii noştrii ne cer diverse forme diplomatice în ce priveşte redarea tezaurelor noastre, insistând pentru o controlare şi predare prin comisiunea de reparaţii de la Sofia Vă rugăm deci să binevoiţi a interveni din nou pe lângă d. Ministru al artelor în sensul că să se ceară onoratei comisii de reparaţii:*

1. *Imediata identificare prin doi delegaţi ai noştri (propunem pe conservatorul muzeului H. Metaxa şi pe fostul nostru asistent actualmente profesor la Cluj, d.G. Mateescu) a lucrurilor răpite de Bulgari potrivit tabloului nostru aflător la dosarul acestei chestiuni.*
2. *Încărcarea şi expedierea la Constanţa pe cheltuiala guvernului bulgar a lucrurilor răpite*
3. *Plata despăgubirilor arătate în acelaşi tablou pomenit pentru distrugerile clădirilor, şantierelor, uneltelor şi mobilierului dela săpături şi din oraşele cu muzeu.*

Intervenţia la Comisia de reparaţii din Berlin pentru anchetarea afirmaţiilor miniştrilor Bulgari de externe şi instrucţie cu privire la furturile germane din Dobrogea

31. Copie după adresa Ministerului Afacerilor Streine no. 30351 din 13 august 1921 către Ministerul Cultelor şi Artelor, DAD, fila 37 verso, vezi nota 47

Domnule Ministru

Ca urmare la adresa Departamentului meu cu no. 17663 din 27 mai a.c. am onoarea a vă comunica aci mai jos textul telegramei ce primesc de la Sofia , rugându-vă să binevoiţi a dispune în consecinţă:

„Materialul arheologic ridicat de Bulgari în Dobrogea se găseşte în gara Oborişte, la frontiera bulgară, gata pentru a fi predat. Ministerul Artelor este rugat de a trimite de urgenţă la zisa gară un delegat expert pentru recepţionarea sa şi de a anunţa telegrafic consulului român dela Varna data sosirii sale acolo" ss Trandafirescu, p. Ministru, prin delegaţie ss Papiniu, p. Director (ss) Al. Telemaque

32. Adresa Ministerului Cultelor şi Artelor, no. 44501/24 august 1921 către H. Metaxa, DAD, fila 32, vezi nota 48

Domnule,

Prin adresa 30351 din 1921 Ministerul Afacerilor Streine ne aduce la cunoştinţă că Guvernul Bulgar a luat măsuri ca materialul arheologic ce se transportase în timpul răsboiului la Varna să ne fie de urgenţă restituit. În telegrama primită de la Sofia se arată chiar că în momentele de faţă acest important material, se găseşte în gara Oborişte, la frontiera bulgară gata spre a ne fi predat'.

Veţi binevoi a cunoaşte potrivit recomandării făcute de Domnul Director al Muzeului cu Adresa no. 113/ 1921 Ministerul vă deleagă ca expert la recepţionarea obiectelor. Comisiunea este formată din Domnul Prefect al Judeţului Caliacra şi D-voastră ca expert.

Luarea în primire a materialului comportând urgenţă, vă rugăm să binevoiţi a vă prezenta neîntârziat la Prefectura din Caliacra spre a lua contact în această chestiune şi a hotărî de acord ziua sosirii D-voastră la Oborişte, comunicând-o la timp Consulatului român la Varna.

Alăturăm aci copie depe inventariile întocmite de Domnul Pârvan, Directorul Muzeului spre a vă servi la identificarea obiectelor ce veţi primi.

Domniei sale Domnului H. Metaxa Conservator la Muzeul de Antichităţi din capitală.

33. Copie după adresa Ministerului Cultelor şi Artelor, Direcţia Generală a Artelor, no. 44501/ 24 august 1921, DAD, fila 36, vezi nota 49

Domnule Prefect,

Se ştie că trupele bulgare ce au trecut prin Dobrogea în timpul războiului au ridicat din acea regiune un bogat material arheologic pe care l-au transportat în Bulgaria depozitându-l în cea mai mare parte la Varna. În urma repetatelor noastre insistenţe pentru grăbirea formalităţilor de restituire a acestui avut naţional şi cultural al ţării, Onor guvernul bulgar ne arată că s'au luat măsuri şi în momentul de faţă materialul se află în gara Oborişte la frontiera bulgară, gata spre a fi predat.

Avem onoarea a vă aduce la cunoştinţă că faţă cu importanţa chestiunii Ministerul vă deleagă a recepţiona Dvoastră de urgenţă în numele nostru materialul ce se restituie, ajutat de Dnul H.Metaxa, Conservatorul Muzeului de Antichităţi din Capitală, care va servi ca expert şi căruia i s'a scris a se prezenta deîndată la acea Onor Prefectură în acest scop.

Recepţionarea obiectelor se va face conform art. 125 al tratatului de pace cu Bulgaria, identificându-se materialul după indicaţiunile expertului de faţă cu inventarul ce are la dispoziţie şi se va constata în scris printr'un proces verbal semnat de Dvoastră şi Dnul Expert din partea Ministerului nostru pe baza delegaţiunilor ce aveţi şi de delegaţia ce va face predarea din partea Onor. Guvernului bulgar.

Spre a înlătura orice întârzieri, vă rugăm ca ziua ce o veţi stabili pentru recepţionare de acord cu Expertul Muzeului să binevoiţi să se comunice telegrafic Onor. Consulatului Român dela Varna, înlesnindu-se astfel calea prin corespondenţă directă

Alăturăm aici copia după adresa no. 30352/921 a Ministerului Afacerilor Streine, conţinând textul telegramei primite dela Sofia. Deasemeni copie depe scrisoarea anterioară no. 6758 din 11 mai 1921 a Domnului Ministru Dascaloff.

Vă rugăm să binevoiţi a ne comunica de urgenţă rezultatul.

Primiţi exprimarea deosebitei noastre consideraţiuni, semnat p. Ministru St. Brădişteanu, p. Director General Ştefan Şoimescu, Domniei sale Domnului Prefect al judeţului Caliacra.

34. Raportul lui H. Metaxa către Ministrul Cultelor şi Artelor (ciornă), 6 septembrie 1921, DAD, filele 50-52, vezi nota 51

Domnule Ministru

Ca urmare la ordinul Domniei Voastre nr. 44501 din 24 august, prin care ati binevoit a-mi încredinţa misiunea de expert la recepţionarea materialului ce urma să ne fie restituit prin îngrijirea guvernului bulgar, am onoarea a vă raporta următoarele:

După ce înapoindu-mă la şantierul cetăţii Histria, com. Caranusuf, jud. Constanţa (25 august) am primit în prealabil dela Dl. Director al Muzeului Naţional de Antichităţi aflat acolo instrucţiunile necesare cu privire la toată partea tehnică ce o comportă recepţionarea transportului şi destinarea celor câteva tone de material epigrafic şi sculptural, am plecat în urmă la Bazargic (26-27 aug.). Dnul Prefect de Caliacra, delegat de Domnia Voastră cu recepţionarea, lipsea din oraş; la înapoiere (29aug) nu s-a mai putut ocupa cu nici o chestiune nouă, fiind demisionat.

În răstimp pe când se aştepta sosirea d-lui Prefect titular, întrebând în două rânduri prin telefon la punctul de frontieră Novo-Botieva, mi se răspunde că nu se ştie nimic, atât acolo cât şi la Oborişte, de existenţa materialului aşteptat. În ziua de 1 sept., imediat după instalare, D-nul Prefect M. Ghermani dispune să fie chemat urgent Consulul nostru din Varna.

Sosind în Bazargic D-sa aduce informaţia preţioasă că în adevăr, materialul archeologic dobrogean, încărcat în două sau trei vagoane ale căilor ferate bulgare, aşteptă în gara Varna să ne fie adus şi predat de către un ofiţer bulgar în staţiunea bulgară de graniţă Oborişte. Atunci, de acord cu Dnul Consul, care urma să plece în aceeaş zi înapoi la Varna, spre a determina pornirea vagoanelor, Dnul Prefect hotăreşte ziua de 5 sept., ora 11 a.m. pentru a ne întruni cu toţii în staţia Oborişte şi a proceda la recepţionare – conform delegaţiei ce aţi acordat Dsale prin adresa no. 44501/921 înmânată Dsale personal de subsemnatul.

Lucrurile au luat o întorsătură neaşteptată, printr'o scurtă telegramă, sosită în seara zilei de 4 sept. Consulul nostru anunţa din Varna pe dnul Prefect de Caliacra că ,predarea a fost amânată', - fără nici o lămurire şi fără nici un termen.

În urma acestui fapt, nefiind încredinţat că rămânerea subsemnatului mai mult în Bazargic, chiar dacă ar deveni şi mai împovărătoare din cauza cheltuielilor şi fructuoasă m'am reîntors la serviciu, la şantierul cetăţii Histria, pe ziua de 7 .

Paragraful care urmează a fost tăiat, nefiind probabil trimis Ministrului:

Cheltuielile ce am avut de făcut cu acest prilej însumează în total, lei 2660, sumă repartizată astfel:

1) pentru deplasări cu trenul şi căruţa în zilele de 21, 24-25, 27 August şi 5-6 sept lei 561.50

2) pentru cheltuieli zilnice, pe timp de 17 zile, de la 21 august până la 6 septembrie incl., a.c. 123.45.....lei 2098.50, Total 2660

Urmează un paragraf pus între paranteze:

Tot timpul neavând nici un fel de ajutor oficial, am fost avizat la propriile mele mijloace, iar sumele cheltuite le-am avut de împrumut. Pentru a le putea restitui integral vă rog să binevoiţi a dispune ordonanţarea sumei de lei 2260.

Primiţi vă rog, domnule Ministru, încredinţarea desăvârşitului meu respect, H. Metaxa, Conservator la Muzeul Naţional de Antichităţi

35. Telegramă din Bazargic, no. 231, 10 septembrie, ora 13, MNA no. 37/ 14 septembrie 1921, fila 14, DAD, vezi nota 52

Dlui Pârvan, Director Muzeului Com.Caranusuf, *Rog binevoiţi a dispune ca Dl. H. Metaxa delegatul Min. Artelor să se prezinte urgent aici spre a proceda împreună cu noi la primirea materialului arheologic aflat la Oborişte, comisiunea bulgară s'a prezentat acolo, Prefect Caliacra, Gh. Germani 3990*

36. Telegramă no. 39/14 sept. 1921, DAD, fila 56, vezi nota 52,

Dlui prefect M. Germani, Bazargic

Telegrama dvs. 3390 ne-a fost predată abia astăzi la Caranusuf. Mâine joi 15 septembrie sosoşte acolo cu trenul în lipsă de alte mijloace rapide de locomoţiune delegatul Ministerului Directorul Muzeului Naţional prof. ss V. Pârvan

37. Scrisoarea lui H. Metaxa către V. Pârvan, 7 septembrie 1921, DAD, fila 52, original, vezi nota 53. Documentul este incomplet, lipsind probabil ultima foaie a scrisorii.

17 septembrie 1921, Bazargic

Onorate Domnule Director

Când am ajuns în Constanţa, cea dintâi grije a mea a fost, precum mi-aţi recomandat, să încerc o convorbire telefonică cu Prefectura de aici spre a obţine automobilul. Banuiesc că v-a comunicat domnul Şef de Birou (cel ce în ordinea ierarhică vine îndată după dl Panaitescu) că firul telefonic era deranjat. S-a dat o telegramă oficială aici şi atâta tot. De altfel, acum, din cauze independente de voinţa mea, lucrurile sunt iaraşi tărăgănate

Dar când mi s-a spus la telefon de la prefectura de aici că mai stăm până duminică a fost un fel de a vorbi. Recepţiunea a fost amânată. Acum când cunosc toate ...(indescifrabil, probabil detaliile) dinaintea şi de după sosirea mea, fazele prin care a trecut (şi mai subzistă încă) chestiunea amânării recepţionării sunt acestea:

1. *lipsa subsemnatului de aici (6-14 septembrie) motivată prea bine de telegrama la amânarea fără dată a Consulatului*
2. *apoi pentru că s-a simţit nevoia* <u>*dincolo de frontieră*</u> *să se numească o nouă comisiune însărcinată cu predarea;*
3. *după sosirea mea (15 septembrie) dl. Prefect a telegrafiat la Varna fixând ziua de 18 c. Consulatul telegrafiază că ne aşteaptă la Oborişte comisiunea bulgară. Dl Prefect fiind ocupat cu rezolvarea feluritelor chestiuni de administraţie locală care-l acaparează total cu urgenţa la satisfacerea lor, amână recepţionarea (şi telegrafiază aceasta la Varna) pe 19 c., luni*

Dacă va mai interveni o nouă amânare, dar nu cred- afară numai de cazul când nu vor putea fi prezenţi Bulgarii....

Joi seara (15 c.) îndată după ce am sosit în oraş, în trăsură de la gara de nord (până la gara de Sud - principală căci trenul mai face o jumătate de ceas) am pornit la Prefectură unde găsesc adresa 1157 din 13 septembrie a Consulatului din Varna şi iată cum se leagă cele spuse de mine mai sus, în cuprinsul adresei:

D. Consul spune – ulterior (13 septembrie) zilei (8 septembrie) în care Comisiunea bulgară s-a prezentat la Oborişte şi nu a găsit pe nimeni – că amânarea a înţeles-o provizorie, findcă comandantul pieţei Varna nu a mai voit să lase predarea materialului pe seama numai a doi Bulgari cum era să fie în capul locului ci a cerut telegrafic la Sofia şi un specialist. A fost desemnat d. Skorpil, directorul Muzeului din Varna, prefectul fiind ocupat cu predarea vitelor. Mai spune să fie chemat de îndată pentru recepţie care însă să nu aibă loc mai curând de sâmbătă 17 c.. Probabil va fi fost şi o corespondenţă pe tema absentării mele – nu o cunosc (şi nici nu am pretenţia să mi se dea hîrtiile din dosar).

Acum materialul e cu adevărat în staţia de frontieră Oborişte (la Bulgari, la noi e Nova Botieva). M-am interesat la dl şef al staţiei Pazargic şi în privinţa rezultatului telegramei oficiale 39 din 14 septembrie dată cu condica cetăţii Histria. A avut efectul dorit – vineri eram la şef când i s-a înmânat o telegramă no 1665 ss Nicolaescu prin care – lucru foarte însemnat – se punea în vedere staţiei Pazargic să pună la dispoziţie vagoanele necesare pentru transbordarea materialului căci nu se practică trecerea vagoanelor bulgare direct aici...."

38. Procesul verbal de primire a monumentelor din 19 septembrie 1921, DAD, filele 47, 48, vezi nota 54. Transcrierea s-a făcut respectând întocmai originalul, fragmentele de inscripţie fiind listate de H. Metaxa fragmentar, aşa cum le-a descifrat probabil în fugă în cele două vagoane.

Procés Verbal
Nous soussignés Capit. S. Stancef, prof. K. Škorpil et Slt. Stoicef et St. Kolarof, délégués du Gouvernement bulgare avons livré les piéces archeologiques ci-dessous;
Nous soussignés Menelas Germani, Préfet de Caliacra et H. Metaxa, délégués du Gouvernement roumain avons reçu les pièces archéologiques ci-dessous:
1. Ara dedicată lui I.O.M. de Ulpius Ulpianus magistrat
2. Fragm. inscr. grec.Vixil (Histria IV pl. XIV)
3. Relief Dionysos tânăr în picioare etc..
4. Fragm. inscr. grec. IOY / TONEI / MΛΩE / TNΓI (tabula ansata)
5.Fragm, inscr. lat cu chenar cu vreji de viţă şi frunze M / SETI /SVERVNT / etc
6. Inscr. funerară CLAVDIS ET VINDIX/ FILI ERCULANI etc
7. Stelă reprez. cavaler trac (D.M. Teodorescu, Mon. din Tomi, p. 154)
8. Ara dedicată lui I.O.M. şi Marti Conservatori
9. Relief (D.M. Teodorescu, p. 85 no. 37)
10.Partea superioară a monum cu privilegiile Histriei (Histria IV)
11.Relief cu fronton acroteră şi acant
12. Inscr. de reclădire a cetăţii Ulmetum (lanciaris iuniores)
13. Fragm. inscr. CVERIT M /ANESSE FI/OSITIONE
14. Inscr. ITH / DA/ (mon. Ithazis Dada)
15. Trei fragm. de râşniţă de mână
16. Inscr. grec. IEPEI/ etc (Teodorescu p.16)
17. Cinci (5) fragm. de inscr. cu gerusia din Histria (cf. Histria IV)
18. Altar mic inscr. FONTE DEI
19. Fragm. mon marmură inscr. grec (Teodorescu p. 28)
20. Mon funerar al lui Χρυσίππος
21. Fragm. ara IOM (ANTONINI...)
22. Fragm. placă marm. lista membrilor unui Thiasos (Histria pl. VIII)
23. Mon. lui Καρριάδης (H. pl. II)
24. Fragm. Inscr. grec (pl. III H.)
25. Statuie drapată şi
26. Soclul (plintă) cu picioarele
27. Fragm. de marmură cu chenar (fără inscr.)
28. Monument mare cu faţa scrisă jos (în vagon) închis Iulius Saturninus (?) (Histria p.140)
29.Relief cu seceră, coroană, braţul unei balanţe (?)
30.Fragm.inscr. dela Laz Mahale (jud. Constanţa), (v.Nicolerscu, Mon.nouă, p.30)
31. Fragm.inscr.grec. (Teodorescu, p.27)
32. " " CEB / AIOΛ / ATHΓ / ΓOY
33. Mare capitel composit
34. Fragm. p. infer.a inscr. cu privilegiile Histrienilor

35. Altar rupt la partea super. Se citeşte mai jos din Commodo et quintillo
36. Inscr. lui Titus Severus, Sescumpliciarius alae Arabacorum
37. Fragm, (cu ospăţ funebru), stela funerară a lui Ithazis Dada
38. Fragm. (cu reprez. Eroului trac) din stela funerară a lui Ithazis Dada
39. Monum. lui Terentius filius Gaione
40. Monum. Într'un cadru profilat o figură omenească nudă, în picioare
41. Ara dedic. Lui I.O.M. et Herculi (mon. lui Calventius)
42. Placă mare, fragm. de inscr. lat. NO > LEG (dela Tomi)
43. Stelă fragm. cu inscr. grec. THN ΣΤΗΛΛΕΙΔΑ etc...
44. inscr. grec. fragm.(MNΣA ANIΣTAΣEN etc.)
45. Monum. fragmentat cu reprez. Eroului thrac şi inscr. grec. (ATTAΣ ΠΟΣΕΙ)
45. Inscr. PRO SAL ... ET MAXIMO COS
46. Placă piatră friabilă . La partea sup. se citeşte ... SVIT
47. Fragm. dela p. infer. a monum. lui Ithazis Dada / AE/VO/DEFUNC/OSUIT
48. Stela lui Aurelius Sisinus Paganus
49. Ara loci et luncensi (Iulius Teres)
50. Mon. fun. cu reprez. a doi călăreţi faţă în faţă şi inscr. (Tomi)
51. Mon. cu inscr. dedicat Sabinei Tranquillina
52. Mon. ridicat de locuitorii vicului quintionis (Histria)
53. Ara ridicată de locuitorii vicului quinis
54.Mon. ridicat de vicus Clementianesces impar. Septimius Severus
55. Ara lui T.Flavius Severus
56. Monum. lui Valerius Victorinus
57. Altar ridicat lui L. Septimius et M. Aur. Antonini
58. Altar inscr. latină (IOM.... VETR ET DES CO... CO QUIN MAG)
59. Mon. funerar inscr. grec. (+ ΘV XARIC etc.)
A cet-effet nous avons drèéssé le ci-present procés-verbal
Semnaturile

Capitaine Stanceff	*M. Germani*
K. Škorpil	*H. Metaxa*
Slt. Stojscheff	
St. Kolarof	

Gara Oboriste 19 septembrie 1921

39. Telegrama urgentă no. 39/14 sept. 1921, adresată Dlui Director I. Nicolaescu, CFR Gara de Nord, Bucureşti, DAD, fila 56, vezi nota 55

Materialul archeologic dobrogean va fi predat nouă de o comisiune bulgară în staţia Oborişte peste două zile. Vă rog potrivit scrisoarei Dvs. din 30 oct. Pe 2 nov. anul 1920, să binevoiţi a dispune ca staţia Bazargic să primească şi la cererea noastră eventuală să expedieze la Constanţa vagoanele ce conţin acel material, Directorul muzeului Naţional profesor ss. Pârvan;

40. Adresa Primăriei Com. Constanţa, 26/9/291, fila 59, DAD, vezi nota 56

Stimate Domnule Profesor, privind scrisoarea Dv. adusă de şeful gardian şi voind a mă conforma dorinţelor Dv. mă lovesc de inconvenientul că chiar azi s'a primit de Primărie avizele pentru cele două vagoane cu monumente, punându-ne în vedere a plăti suma de lei 2184,90, plus alte taxe de fiecare vagon total 4369,80.

Deoarece primăria nu are bani, Dl. Vice Preşedinte m'a rugat să vă aduc la cunoştinţă acest lucru şi să binevoiţi Dv a dispune de urgenţă ca să ni se trimită banii necesari plata vagoanelor sau să interveniţi pentru scutirea acestor taxe la Direcţiunea CFR. Cu stimă, A.I Bogdan Popescu
Vă anexam atât avizele cât şi scrisorile de trăsură pentru a le vedea , rugându-vă să binevoiţi a ni le restitui pentru că vagoanele să nu intre în locaţie

41. Copia Adresei pentru expedierea vagoanelor la Cogealac, cea mai apropiată gară de Histria, fila 57, DAD, vezi nota 56

27 sept. 1921, Copie la Dosarul cetăţii Histria, no. 44: Domnule Inspector, Am onoarea a vă ruga să binevoiţi a dispune ca cele două vagoane sosite în staţia Constanţa no. 64673 CFR şi no. 9782 C.F. bulgar încărcate cu materialul arheologic dobrogean restituit de Bulgaria şi recepţionat de subsemnatul să fie expediate cu primul tren posibil, la staţiunea de destinaţie Cogealac, pentru Direcţiunea Muzeului Naţional de Antichităţi. Primiţi vă rog, încredinţarea desăvârşitului meu respect, s. H. Metaxa, delegat-expert al min. Cult. Şi Artelor

42. Telegrama no. 41/25 septembrie 1921, fila 33, DAD, vezi nota 57

Domnului Ministru al artelor O. Goga,

Antichităţile predate acum patru zile de Bulgari delegaţilor noştri la graniţă şi revizuite alaltăieri de mine personal la Constanţa nu reprezintă decît o mică parte din lucrurile furate. În special lipsesc toate operele de artă propriu-zisă: reliefe, statui, bronzuri, monete, etc găsite la Tomi, Callatis, Histria, Tropaeum, Ulmetum, etc. Comisiunea bulgară afirmând repetat delegaţilor noştri că germanii au luat toate aceste obiecte, care lipsesc de pe lista de predare bulgară, rog binevoiţi a cere Comisiunii noastre de reparaţii care lucrează în Germania să formuleze imediat pretenţiile noastre pentru înapoierea completă a lucrurilor luate în Dobrogea şi pentru predarea antichităţilor istorice şi preistorice ridicate din tot teritoriul ocupat (Oltenia, Muntenia, Dobrogea), prin săpături făcute de civili şi militari germani. Rog protestaţi şi la Comisiunea Interaliată din Sofia pentru predarea neadecavată a lucrurilor de către Bulgari spre a-i sili să repete şi în faţa acestei Comisunii afirmaţia că Germanii au furat împreună cu ei şi spre a-i sili să ne deschidă şi muzeele lor, în special cel de la Varna . Mai trebuie să se mai afle încă antichităţi luate dela noi deoarece telegrama din 11 februarie a generalului Chrètien către generalul Berthelot, vorbeşte de o serie de lăzi cu antichităţi aflate la şcoala din Varna. Director V. Pârvan

43. Adresa no. 36/ 13 martie 1922 a Ministerului Afacerilor Străine, D26-1922, fila 53, vezi nota 58

Domnule Director, Legaţiunea noastră din Sofia mă informează cum că cu ocaziunea restituirei materialului nostru din muzeul din Varna, nu s'a predat o piatră cu inscripţiune grecească aparţinând muzeului sub direcţia dvoastră.

În urma intervenţiunei făcută de Consulatul nostru din Varna acea piatră a fost înapoiată şi pusă într-unul din vagoanele române în curs de predare de către autorităţile bulgare.

Totodată zisa legaţiune mă înştiinţează cum că Consulul nostru din Varna a luat măsurile cuvenite ca acel obiect să fie predat şefului Gărei din Bazargic, spre a'l ţine la dispoziţia Dvoastră.

Veţi binevoi dar a face demersurile cuvenite pe lângă Şeful Gărei susmenţionate pentru a vă remite coletul în chestiune, semnat Ministru indescifrabil, Director, indescifrabil

44. Adresa nr. 111/ 2 decembrie 1924, fila 38, DAD, vezi nota 59

Domnule Director,

Înca din iunie a.c. cu onoare v'am rugat să binevoiţi a dispune facerea unui inventar detaliat de obiectele şi materialul arheologic, ridicat de armata bulgară în timpul ocupaţiunii, anume de ceea ce vă mai lipseşte întru-cât o parte din acest material s'a restituit. V'am repetat din nou această rugăminte prin Ministerul de Externe şi totuşi până astăzi n'am primit nimic.Trebuie să ştiţi că, în conformitate cu textul categoric al Convenţiunii de restituiri, nu putem identifica şi nu putem ridica nimic fără inventar în regulă. Dispuneţi vă rog dar trimiterea acelui inventar de urgenţă la legaţiunea nostră din Sofia, Comisiunea română de restituţiuni. Cu prea deosebită stimă, St. Nicolăescu, 1 decembrie 1924

45. Copie dupa o adresă nedatată şi neterminată, probabil a lui V. Pârvan, adresată Onor. Comisiuni pentru executarea tratatelor Comisariatului general, filele 4-5, DAD, vezi nota 61

Domnule Secretar General,

Privitor la cele realizate până acum şi la ceea ce ar mai fi de făcut în chestiunea recuperării obiectelor luate de armatele inamice, am onoarea a vă comunica următoarele:

I. Obiecte şi monumente diferite – Guvernul bulgar ne-a restituit în anul 1920, prin îngrijirea Academiei Române, manuscriptele ridicate de către subofiţeri Bulgari din Muzeul central din capitală iar în luna septembrie 1921 au executat predarea unui număr (60) de monumente întregi şi fragmente de piatră, pe care le ridicaseră din muzeele regionale din Dobrogea (secţiuni ale Muzeului de sub conducerea noastră): dela Histria (com. Caranusuf, jud. Const.), dela Ulmetum (Pantelimonul de Sus, jud. Constanţa) şi dela Conastanţa.

Dar numărul de 60 de monumente restituite e departe încă de realitate: lipsesc încă o sumă de sculpturi şi pietre de inscripţie şi vase antice dela Histria şi Ulmetum, lipseşte toată colecţiunea de vase de sticlă şi de teracotă, colecţiunea de sculpturi şi inscripţii şi cea de monete antice romane şi bizantine-dela Constanţa, lipseşte întreaga colecţiune a secţiunei Callatis instalată în localul primăriei oraşului, de asemenea nu mai există colecţiunea compusă din inscripţii şi sculpturi a secţiunii noastre dela Adamclisi (anticul Ttopaeum Traiani) din jud. Constanţa.

În afară de organizaţia noastră, cu care, deşi nu erau încadrate oficial, avea strânse legături, au suferit pierderi: muzeul de la Hârşova (înfiinţat mai de mult de d. Cotovu, directorul şcoalei primare din localitate) şi muzeul din Silistra înfiinţat şi instalat (1915-1916) în localul Prefecturei, prin îngrijirea dlui. Cămărăşescu, acum ministru.

De toate aceste pagube pentru care nu s'au dat încă reparaţiuni, guvernul bulgar se leapădă, şi prin delegaţii săi oficiali, ca şi prin corespondenţa sa anterioară cu guvernul nostru, designează ca adevăratul autor al ridicării materialelor de artă antică din Dobrogea pe comandamentul german în prezenţa oarecărori profesori germani.

II. Săpături arheologice şi rechiziţii de obiecte antice

Afirmaţiunea mai sus reprodusă pare a fi verosimilă, dacă ne gândim că tot profesorii germani cu prijinul autorităţilor militare germane au întreprins şi săpături, în vechiul regat la: Sărata Monteoru) j. Buzău, Mănăstirea (Ialomiţa), Sălcuţa, Floreşti şi Coţofeni (Dealul mare, Dealul mic) (Dolj); în Dobrogea la Histria (j. Constanţa), la Slava rusă (j. Tulcea), la Abrittus (Hardali-Devekioi, jud. Caliacra), mai toate localităţi unde noi aveam mai înainte de război şantiere de lucru. Se pare că la aceste explorări din urmă, în Dobrogea au participat şi profesori Bulgari. Cert este faptul că toate obiectele găsite (pentru cari nu avem nici o posibilitate de identificare) în aceste săpături nepermise au fost transportate în Germania.

III. Averea imobilă a muzeului

Armatelor inamice de ocupaţiune li se datoreşte şi devastarea localurilor în care erau instalate colecţile dela Ulmetum, Constanţa, Adamclisi, Histria. Pentru toate aceste pagube materiale ca şi pentru distrugerea mobilierului şi în general a întregii gospodării.... Scrisoare neterminată.

VASILE PÂRVAN AND THE ARCHAEOLOGICAL HERITAGE OF DOBRUDJA DURING WW I. DOCUMENTS IN THE ARCHIVE OF THE NATIONAL MUSEUM OF ANTIQUITIES

ABSTRACT

Following Dobrudja's occupation by Bulgarian and German armies in 1916, all the local museums there (Histria, Callatis, Ulmetum, Adamclisi, Hârşova) were

vandalised and their heritage plundered and taken to Bulgaria. The present paper follows the long and difficult process of bringing back part of the heritage, due to the persistent efforts of Vasile Pârvan, then the Director of the National Museum of Antiquities in Bucharest.

At the conclusion of the war, after the first reports of the damages in local museums were sent to Vasile Pârvan, the National Museum of Antiquities drafted a series of documents listing the Romanian archaeological monuments taken from Dobrudja and which had been carried away by the Bulgarian and/or by the German army. During WWI, archaeological excavations had also been conducted by both Germans and Bulgarians, in sites previously excavated by the National Museum of Antiquities.

The destination of the monuments seemed to have been Varna, Bulgaria but some sources also indicated Germany, especially when it comes to the monuments taken from the Museum of Adamclisi.

Although efforts had been made to repatriate the monuments prior to the Conference in Paris, nothing was possible until September 1921. Even then, only a small part of the lost heritage returned. For a while, Vasile Pârvan continued his attempts for the repatriation of the remaining monuments. It is still unclear why he renounced and never acted when the Repatriation Commission asked for his support. As a consequence, a large number of the monuments had never been returned and, with very few exceptions, their location is currently unknown.

The whole process of the repatrion can be followed closely in the Annex 1, containing the transcripts of the documents from the Archive of the National Museum of Antiquities.

IMAGINEA DACIEI ROMANE ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ ÎNTRE 1945 ŞI 1960*

FLORIAN MATEI-POPESCU

În acest articol autorul face o trecere în revistă a imaginii provinciei romane Dacia aşa cum reiese din textele arheologice şi istorice din anii 1945-1960. Lucrarea urmăreşte mai întâi contextul socio-politic şi transformările instituţionale din anul 1948, apoi comandamentele epocii transmise prin vocea lui M. Roller câmpului arheologic şi istoric, pentru a încheia cu analiza a două concepte cheie ale acelor vremuri: **continuitatea** elementului autohton în **provincia Dacia** şi **romanizarea**, precum şi problema **sclavajului** şi a **luptei de eliberare** a populaţiei din Dacia.

Termeni cheie: provincia Dacia, istoriografia românească, anii 1945-1960, continuitate, romanizare, sclavagism, lupta de eliberare.

În acest articol doresc să fac o scurtă, dar critică, trecere în revistă a modului în care reprezentanţii istoriografiei româneşti dintre 1945-1960[1] au ales să scrie despre problemele provinciei romane Dacia. Lucrarea se bazează pe literatura arheologică şi istorică şi pe situarea ei în contextul socio-politic al acelor vremuri. În câmpul istoric şi arheologic din România, tema de faţă este încă foarte sensibilă şi surprinzător de actuală, suscitând reacţii dintre cele mai diverse.

Intervalul cronologic propus de mine a fost stabilit în funcţie de o serie de evenimente politice şi editoriale relevante: anul 1945 marca începutul sovietizării României, pentru ca anul 1960, conform unei mitologii larg răspândite, să

---

* Acest articol a fost redactat în cadrul proiectului de cercetare AREA (Archives of European Archeology), coordonat de dl. prof. Mircea Babeş, căruia îi mulţumesc pentru oportunitatea oferită de a reflecta asupra problemelor legate de istoria arheologiei şi istoriografia epocii romane din Dacia, mulţumind deopotrivă tuturor colegilor implicaţi în acest proiect pentru discuţiile avute cu diverse ocazii. Într-o primă instanţă, acest articol a fost prezentat sub forma unei comunicări, în cadrul unei sesiuni AREA de la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" din Bucureşti, pe data de 13 decembrie 2006. Doresc să mulţumesc celor care cu această ocazie şi-au exprimat punctul de vedere asupra acestei lucrări: prof. Constantin C. Petolescu, dr. Ioana-Bogdan Cătăniciu, prof. Mircea Babeş, dr. Eugen Nicolae, Cătălin Nicolae. De asemenea, aş dori să mulţumesc domnului dr. Alexandru Niculescu pentru observaţiile făcute cu ocazia întocmirii referatului pentru publicare şi prietenului Alexandru Dragoman pentru toate discuţiile avute pe parcursul redactării acestui articol şi pentru ajutorul oferit. Nu în ultimul rând, doresc să mulţumesc prietenilor Mădălina Dana, Dan Dana, Cristian Găzdac, Rodica Oanţă-Marghitu, Sorin Oanţă-Marghitu, Ovidiu Ţentea şi Tiberiu Vasilescu, care au lecturat diverse versiuni ale acestui text şi care au formulat critici sau observaţii.

[1] Pentru o privire generală asupra istoriografiei româneşti din acea epocă vezi L. Boia, *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, ediţia III, Bucureşti, 2006, p. 121-132.

SCIVA, tomul 58, nr. 3-4, Bucureşti, 2007, p. 265-288

marcheze timide începuturi de afirmare a unor curente naționale în cadrul structurii de partid şi de stat; de asemenea, în anul 1945, fusese publicată ultima ediție, în limba franceză, a lucrării lui Constantin Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, iar în 1960 a fost publicat primul volum din tratatul de *Istoria României*. Vom vedea că, cel puțin în ceea ce priveşte discursul istoriografic referitor la istoria Daciei romane, există o continuitate perfectă între perioada interbelică şi cea stalinistă[2]. În plină epocă stalinistă, naționalismul rămâne baza epistemologică a întregului demers. Este vorba de fapt de un naționalism etatizat, având în vedere că structura Partidului Comunist s-a suprapus peste structura statală preexistentă. În consecință, în această lucrare va fi vorba despre aşa numitul „obsedant deceniu" şase, comunisto-internaționalist în discurs, dar naționalisto-etatic în structură. În acest scop, voi face o scurtă prezentare a contextului socio-politic şi a schimbărilor instituționale, apoi voi analiza indicațiile transmise de Partidul Comunist, mai ales prin vocea lui M. Roller, pentru a încheia apoi cu observații asupra a două concepte „cheie", fiecare la rândul lui compus prin alăturarea a două teme apropiate: *continuitatea populației autohtone şi romanizarea*; *sclavajul şi lupta de eliberare a populației din provincia Dacia*. Primul concept era moştenit din perioada interbelică, fiind de altfel principalul concept care a stat, şi încă stă, la baza întregii istoriografii dedicate provinciei Dacia, în timp ce al doilea concept reprezenta o noutate în spațiul istoric şi arheologic românesc, fiind adus odată cu instaurarea puterii comuniste.

(1) Contextul socio-politic: schimbările instituționale

La 15 iulie 1948, printr-un decret al Marii Adunări Naționale, se înființa Institutul de Istorie al R. P. R., institutele existente devenind secții ale noii megastructuri ideologice[3]. La data de 28 decembrie 1948, acest institut trece sub autoritatea Academiei R. P. R.[4], modificându-şi titulatura în Institutul de Istorie al Academiei R. P. R. Din 1 martie 1949, începe să funcționeze o secție de filosofie, determinând o nouă schimbare a numelui în Institutul de Istorie şi Filosofie al Academiei R. P. R. La secția de istorie veche erau angajate nouă persoane[5]. Una

[2] Observată în istoriografia românească în general, Boia, *op. cit.*, p. 127.

[3] Prin decretul nr. 145 din 15 iulie 1948 (vezi Al. Zub, *Despre anul istoriografic 1948 în România: impactul stalinist*, Analele Sighet 6, 1998, p. 556).

[4] Înființată la 9 iunie 1948 prin decretul 76 (Monitorul oficial nr. 132 bis). Despre împrejurările desființării Academiei Române şi înființarea noii Academii a R. P. R. vezi P. Popescu-Gogan, Cl. Ilie-Voiculescu, *Desființarea Academiei Române şi înființarea Academiei R. P. R.*, Analele Sighet 6, 1998, p. 487-506. Prin decretul nr. 1454 din 12 august 1948 au fost numiți membrii Academiei R. P. R. şi s-a alcătuit prezidiul în fruntea căruia se afla Traian Săvulescu (N.-R. Mezincescu, *Anul 1948 şi Academia Română*, Analele Sighet 6, 1998, p. 507-519).

[5] P. Constantinescu-Iaşi, *Dare de seamă asupra activității Institutului de Istorie şi Filosofie al Academiei R. P. R. pe lunile ianuarie-martie 1949*, Studii 2, 1949, I, p. 45-46.

din sarcinile noului institut a fost şi coordonarea la nivel naţional a cercetărilor arheologice, începând cu acelaşi an 1949[6].

Membrii noii academii deţineau anumite privilegii, menite a răsplăti înregimentarea lor în frontul ideologic. Astfel, conform decretului din 28 ianuarie 1949 al Marii Adunări Naţionale, se sporeau cu 15% salariile, se acorda gratuitate pe căile ferate, fluviale, maritime şi aeriene, se acordau aşa numite „sprijinuri materiale" de 75 % din salariul de academician văduvei şi copiilor minori ai unui academician decedat şi un număr de automobile pentru folosinţa academicienilor[7]. Toate aceste privilegii fuseseră propuse de către C. C. al P. M. R. în urma şedinţei plenare din 22-24 decembrie 1948[8].

La 3 august 1948, erau desfiinţate toate facultăţile de litere şi filosofie, înfiinţându-se facultăţi de istorie care lăsau deoparte un număr important de profesori universitari[9], mulţi dintre ei ajungând chiar în puşcăriile noului regim (N. Bănescu, V. Grecu, I. Lupaş, Al. Lapedatu, P. P. Panaitescu, C. C. Giurescu, cel care a lăsat o mărturie terifiantă a regimului de detenţie de la Sighet[10], Gh. Brătianu, V. Papacostea, I. Hudiţă, Th. Sauciuc-Săveanu)[11], toate acestea în contextul mai larg al represiunii începute la toate nivelurile elitei româneşti, cu scopul de a elimina orice formă de alternativă politică internă[12]. De altfel, în raportul privind întâlnirea arheologilor din R. P. R. pentru discutarea campaniei arheologice din anul 1950, publicat în SCIV, apar „noi arheologi", D. Vladimir (Vl. Dumitrescu), D. Petrescu (Mircea Petrescu-Dâmboviţa), V. Radu (Radu Vulpe) şi

[6] I. Nestor, *Despre cercetările şi săpăturile arheologice executate in 1948 în regiunile extra-carpatice ale Republicii Populare Române*, Studii 2, 1949, 1, p. 152-155; C. Daicoviciu, *Cercetările arheologice în R. P. R.*, Studii 2, 1949, 1, p. 160-162. Ambii arheologi, reprezentativi pentru arheologia din România acelor vremuri, îşi exprimă fericirea de a putea lucra în noile condiţii, afirmând că nevoia de planificare se simţea de mai multă vreme.

[7] *Decretul pentru stimularea activităţii ştiinţifice, literare şi artistice*, Studii 2, 1949, p. 6, art. II.

[8] *Hotărârea şedinţei plenare a C. C. al P. M. R. asupra stimulării activităţii ştiinţifice, literare şi artistice*, Studii. Revistă de ştiinţă şi filosofie I, anul 2, 1949, p. 5, nr. 2: „Ţinând seama de menirea pe care o are Academia R. P. R. ca înalt for de ştiinţă şi cultură din ţara noastră, să propună guvernului măsuri în vederea îmbunătăţirii situaţiei materiale şi a condiţiunilor de activitate ştiinţifică a membrilor Academiei R. P. R. De asemenea, să propună guvernului de a lua măsuri în vederea asigurării materiale a familiilor membrilor Academiei R. P. R.".

[9] Decretul 175 pentru reforma învăţământului, publicat în Monitorul Oficial din 3 august 1948 (M. Someşan, M. Iosifescu, *Legile din 1948 pentru reforma învăţământului*, Analele Sighet 6, 1998, p. 439-444; *Ibidem*, *Modificarea structurii universităţii în anii consolidării sistemului comunist*, Analele Sighet 6, 1998, p. 445-480; Al. Bălan, *Regimul concentraţionar din România 1945-1964*, Biblioteca Sighet-Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 2000, p. 64).

[10] Bălan, *op. cit.*, p. 178-184, citând informaţiile prezente în cartea de memorii a lui C. C. Giurescu, *Cinci ani şi două luni în penitenciarul de Sighet*, Bucureşti, 1994 (*non vidi*).

[11] V. Georgescu, *Politică şi istorie. Cazul comuniştilor români 1944-1977*, Bucureşti, 1991, p. 10-12; S. Tănase, *Elite şi societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej 1948-1965*, Bucureşti, 1998, p. 83; Fl. Constantiniu, *De la Răutu şi Roller la Muşat şi Ardeleanu*, Bucureşti, 2007, p. 38-39.

[12] Tănase, *op. cit.*, p. 56-64, despre represiunea la toate palierele societăţii româneşti şi p. 144-147, despre represiunea la nivelul elitelor intelectuale; Bălan, *op. cit.*, passim.

M. Mihail (M. Macrea), păstrându-şi numele doar Ion Nestor, Kurt Horedt, Gh. Ştefan, E. Condurachi şi D. Berciu[13]. În optica noului regim, aceste măsuri aveau ca scop facilitarea demersului trâmbiţat de M. Roller la reuniunea arheologilor deja menţionată: „Adevărul ştiinţific, iată ce căutăm noi"[14].

Regimul a înţeles foarte repede că pe lângă o represiune violentă este necesară şi o răsplată pentru cei care aleseseră să-l sprijine prin prestigiul şi vocea lor. Represiunea şi răsplata vor fi de altfel cele două pârghii prin care regimul comunist din România şi-a asigurat sprijinul câmpului arheologic şi istoric.

(2) Noua dogmă istoriografică

Prima ediţie a noului manual unic de *Istoria României* sub coordonarea lui M. Roller a apărut în anul 1947[15], cu ediţii succesive şi cu titlul schimbat (*Istoria R. P. R.*) în următorii ani.

În prefaţa ediţiei din 1956, care relua prefaţa din 1952, se făcea o sumară trecere în revistă a problemelor ce reţinuseră atenţia autorilor[16]: „Ne-am străduit să aducem acestei ediţii îmbunătăţiri, cu privire la: organizarea Daciei şi amploarea răscoalelor de sclavi; analiza instituţiilor feudale; dezvăluirea rolului imperialiştilor, duşmani ai poporului român; acţiunea elementelor social-democrate de dreapta ca agentură a burgheziei în sânul mişcării muncitoreşti, rolul Partidului Comunist din Romînia în lupta pentru libertate, socialism şi independenţă naţională."[17]. După cum se poate vedea, în ceea ce priveşte istoria Daciei romane, accentul a fost pus pe „organizarea Daciei şi amploarea răscoalelor sclavilor", după cum este şi mai clar exprimat în introducerea volumului: „Această luptă a poporului pentru libertate şi o stare mai bună s-a manifestat la noi în răscoalele sclavilor şi orăşenilor liberi, dar săraci, din Dacia, în timpul cotropirii romane, răscoale care au lovit orânduirea sclavagistă şi au determinat transformarea societăţii sclavagiste într-o societate superioară, feudală..."[18].

---

[13] *Consfătuirea pe ţară a arheologilor din R. P. R.*, SCIV 2, 1951, 1, p. 7-11.

[14] M. Roller, în *Consfătuirea pe ţară a arheologilor din R. P. R.*, SCIV 2, 1951, 1, p. 14.

[15] *Istoria României*, Bucureşti, 1947 (ediţiile succesive au purtat numele de *Istoria R. P. R.*; în acest studiu am folosit ediţia din 1956, care relua cu mici prescurtări ediţia din 1952, în continuare *Istoria*). Pentru rolul lui Roller în acea perioadă vezi Boia, *op. cit.*, p. 123-126; A. Pentelescu, *Mihai Roller şi stalinizarea istoriografiei române în anii postbelici*, Analele Sighet 6, 1998, p. 588-602. Interesant de menţionat faptul că prima ediţie, apărută înainte de 30 decembrie 1947, avea încă fotografia regelui Mihai I, fotografia care, conform unei relatări, a trebuit să fie ruptă de către elevi chiar în sălile de clasă, sub ochii profesorilor, la reluarea cursurilor, la începutul anului 1948, Constantiniu, *op. cit.*, p. 27. Această istorisire mi-a amintit de un fapt oarecum similar, petrecut la începutul anului 1990, când, elev fiind la o şcoală generală din Bucureşti, am rupt portretul lui N. Ceauşescu de la începutul manualelor şcolare, sub îndrumarea profesorilor.

[16] La ediţia din 1952 (1956) colaboraseră: Gh. Ştefan, B. Cîmpina, V. Cheresteşiu, S. Ştirbu, A. Roman, V. Maciu, M. Roller (p. 4).

[17] *Istoria*, p. 3.

[18] *Istoria*, p. 10.

Despre noul manual de istorie, C. Daicoviciu nota în primul număr al revistei „Studii", din anul 1948: „e o carte de căpătâi, e un fapt capital al zilelor noastre, e o şcoală de preţioasă învăţătură şi de adevărat patriotism"[19]. Concepţia care a stat la baza noii sinteze de istorie a României este cea marxist-leninistă[20]. Coordonatorul acestui manual era la acel moment cureaua de transmisie între structura de partid şi de stat şi aşa numitul „front istoric". Biografia lui M. Roller înainte de ascensiunea sa de la sfârşitul anilor '40 este puţin cunoscută, sigur fiind doar exilul lui în U.R.S.S., după cum o demonstrează un document din anul 1944[21]. M. Roller fusese admis ca membru în noua Academie a R. P. R., fiind între 1948-1955 şef al catedrei de Istoria Românilor la Academia militară din Bucureşti şi apoi director adjunct al Institutului de Studii Istorice şi Social-Politice de pe lângă C.C. al P.M.R. până în anul morţii sale, 1958[22].

În problema romanizării şi mai ales a continuităţii daco-romanilor după retragerea administraţiei romane, manualul lui Roller nu se diferenţia prea mult de concepţia istoriografiei româneşti de până atunci[23]. Totuşi este necesar a fi luate în considerare şi precizările aduse de acelaşi Roller, în anul 1948: „trebuie abia studiate în amănunţime formele de manifestare a sclavagismului în Dacia în toate ramurile vieţii (şi nu numai în ce priveşte munca sclavilor din mine etc. dovedită prin documente) după cucerirea romană"[24]. Odată sarcinile trasate, istoricii şi arheologii români aveau deschis în faţa lor un viitor luminos, dacă înţelegeau să respecte noua ortodoxie: „Meritul istoricilor noştri va fi cu atât mai mare, cu cât vor şti mai repede să se încadreze în noul drum pe care ţara noastră a pornit fără întoarcere şi care este drumul ce duce nu numai la cucerirea unor poziţii pe frontul ideologic, ci spre totala înfrângere a obscurantismului, spre totala victorie a culturii"[25].

Schimbările se produceau cu o viteză ameţitoare şi în spaţiul universitar, portavoce fiind acelaşi omniprezent Roller[26]. Astfel în 1949, Roller afirma că: „s-a introdus obligativitatea întocmirii programelor pentru cursurile universitare şi alcătuirea, pe cât posibil, a unor manuale universitare care să corespundă nivelului ştiinţific superior cerut de concepţia marxist-leninistă", scopul acestor măsuri fiind afirmat răspicat: „învăţământul urmăreşte să pună capăt stării de anarhie care

[19] C. Daicoviciu, citat de Roller, *Sarcini noui în studiul istoriei României*, Studii. Revistă de ştiinţă-filosofie-arte 1, 1948, p. 128. Vezi şi comentariul lui Georgescu, *op. cit.*, p. 10.

[20] Georgescu, *op. cit.*, p. 9; Constantiniu, *op. cit.*, p. 30-31.

[21] Constantiniu, *op. cit.*, p. 23-24.

[22] Şt. Ştefănescu (coord.), *Enciclopedia istoriografiei româneşti*, Bucureşti, 1978, p. 282-283, s. v.

[23] Constantiniu, *op. cit.*, p. 31-32.

[24] Roller, *Sarcini noui în studiul istoriei României*, Studii. Revistă de ştiinţă-filosofie-arte 1, 1948, p. 130.

[25] *Ibidem*, p. 133.

[26] Roller, *Programul cursului universitar de istorie a R.P.R (proect). Introducere la Programul (proect) al cursului universitar de Istorie a R.P.R.*, p. 1: „Reforma revoluţionară a învăţământului public, iniţiată de Partidul Muncitoresc Român, a adus schimbări fundamentale atât în structura cât şi în conţinutul învăţământului public de toate gradele".

domnea în învăţământul nostru superior"[27]. Nu este uitată nici arheologia, ale cărei „cuceriri" din campania anului 1949 sunt folosite în noul program[28], fiind apoi trasate sarcini celor care se ocupau cu studiul civilizaţiei romane din Dacia, sub îndrumarea lui Gh. Gheorghiu-Dej: „Această îndrumare a secretarului general al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român ne-a ajutat să trecem la o analiză mai profundă a caracterului ocupaţiei militare romane, a interesului pe care l-a urmărit Imperiul Roman prin cucerirea Daciei etc. Această îndrumare ne obligă să studiem formele de luptă ale populaţiei autohtone împotriva ocupaţiei romane, luptele duse de către populaţia de pe teritoriul R. P. R. neocupat de Imperiul roman împotriva autorităţilor romane, ceea ce în mod ştiinţific istoria noastră, îmbogăţind-o cu cunoaşterea muncii, luptei pentru libertate şi eroismul populaţiei de pe teritoriul patriei"[29].

Modul în care trebuia tratat de atunci încolo caracterul stăpânirii romane din Dacia a fost şi mai clar precizat de acelaşi M. Roller, în anul 1949: „Se vorbeşte mereu de transformarea Daciei în provincie romană. Unii istorici burghezi consideră aceasta una din «minunile» pe care le-a cunoscut istoria ţării noastre. Dar, din analiza documentării *existente* (s.a.) şi accesibile fiecăruia, reiese cruzimea cu care erau exploatate provinciile cucerite de către Imperiul roman – deci şi Dacia. Nu prea vorbesc unii istorici de groaza care a cuprins popoarele când auzeau de autorităţile romane. ... Lupta Dacilor contra Romanilor, înainte şi după cotropire, ca şi lupta populaţiei de pe teritoriul R. P. R. necotropit de Romani – iată care trebue să fie preocuparea noastră. E drept că aceasta nu va duce la «*desvoltarea istoriei Imperiului roman*», ci la luminarea ştiinţifică a luptelor duse de masele populare de pe teritoriul R. P. R., ne va duce la lărgirea şi desvoltarea istoriei R. P. R. Aceasta trebue să fie preocuparea noastră ca istorici patrioţi"[30]. Noile orientări în cercetarea arheologică şi istorică trebuiau să se bazeze pe lucrările lui I. V. Stalin, după cum reiese din publicarea în noua revistă SCIV a articolului: *Importanţa istorică a lucrărilor tovarăşului Stalin pentru studiul societăţii din stadiul comunităţii primitive şi din stadiul sclavagist*[31], în care putem citi: „sarcina primordială a ştiinţei istorice este de a studia şi descoperi legile producţiei, legile de dezvoltare a forţelor de producţie şi a raporturilor de producţie, legile de dezvoltare economică a societăţii"[32].

Fără îndoială că trebuiau schimbate multe aspecte din modul în care fusese tratată problema civilizaţiei romane din Dacia până în acel moment şi, aş adăuga, până astăzi[33]. Este vorba despre obsesia continuităţii populaţiei de origine dacică în

[27] *Ibidem*, p. 1.

[28] *Ibidem*, p. 2: „În prezentul program sunt valorificate cuceririle arheologice, mai ales cele dobândite în larga campanie arheologică din anul 1949".

[29] *Ibidem*, p. 3-4.

[30] Roller, *Concluziuni la închiderea conferinţei arheologilor din R. P. R.*, SCIV 1, 1950, 1, p. 160.

[31] SCIV 1, 1950, 2, p. 1-18, tradus din VDI 4, 1949, p. 3-14.

[32] *Ibidem*, p. 3.

[33] Vezi D. Protase, în *Istoria Românilor*, vol. II, Bucureşti, 2001, p. 137-150 şi p. 555-606. Vezi critica lui Gh. Al. Niculescu, *Archaeology, nationalism and „The History of the Romanians" (2001)*, Dacia, N. S. 48-49, 2004-2005, p. 112-114 şi 117-120.

epoca romană şi apoi a continuităţii populaţiei daco-romane pe teritoriul fostei provincii după retragerea aureliană[34], elocvent sintetizată de M. Macrea în primul volum al tratatului de *Istoria României*, din anul 1960: „Departe de a fi fost exterminaţi, dacii se romanizează în timpul stăpânirii romane în Dacia şi contribuie nu numai la formarea unei culturi populare, care se va prelungi şi după părăsirea provinciei de către imperiu, ci şi la viaţa provinciei şi la alcătuirea romanităţii de la nordul Dunării. Această romanitate nord-dunăreană, rezultată din asimilarea dacilor şi a culturii lor, constituie elementul de bază în procesul formării poporului şi a limbii române"[35]. Pretinsa înlocuire a paradigmei naţionaliste cu cea internaţionalistă, după 1945, nu a schimbat aproape deloc discursul, cu excepţia diferenţelor de încadrare: dacii au devenit după 1945 principala clasă exploatată a provinciei Dacia. După 1960, sclavii dispar cu totul din istoriografie, conceptul de continuitate al populaţiei autohtone a rămas, rolul acesteia fiind exacerbat progresiv până la derapajele daciste din anii '80.

De altfel, după cum am afirmat deja şi cum va reieşi din cele ce urmează, în România, dar şi în alte ţări din blocul socialist (cu anumite excepţii din U.R.S.S. sau R.D.G.), nu au existat abordări din perspectivă autentic marxistă, care să pună la temelia devenirii istorice factorul economic şi forţele de producţie, ci mai degrabă au fost preluate mecanic anumite sloganuri şi teme dragi istoriografiei sovietice din anii '50, care au fost de cele mai multe ori adăugate la începutul sau la sfârşitul articolelor, conţinutul nefiind în esenţa sa alterat[36]. După cum observa

---

[34] C. Daicoviciu, *Problema continuităţii în Dacia. Câteva observaţii şi precizări de ordin istorico-arheologic*, AISC 3, 1936-1940 (cu o variantă în limba franceză publicată în Revue de Transylvanie 6, 1940, p. 3-72, *non vidi*; reluat apoi şi în idem. *Dacica. Studii şi articole privind istoria veche a pămîntului românesc*, p. 447-499); C. Daicoviciu, E. Petrovici, I. Moga, R. Vuia, *Problema continuităţii Românilor în Dacia*, Extras din Translivania 74, 1943, I, Sibiu; C. Daicoviciu, *Daker und Rumänen*, Siebenbürgen 1, 1943, p. 175-186, *non vidi*; reluat în idem, *Dacica*, p. 529-543. Cele trei ediţii în limbile franceză (*La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1938 şi 1945), germană (*Siebenbürgen im Altertum*, Bucureşti, 1943) şi italiană (*La Transilvania nell'antichità*, Bucureşti, 1943) ale lucrării Transilvania în antichitate; M. Macrea, *La vita romana in Transilvania*, Bucureşti, 1942. Practic în aceste lucrări este sintetizat punctul de vedere al istoriografiei româneşti din perioada interbelică asupra acestei probleme, apogeul fiind atins de C. Daicoviciu (*Problema*, p. 17) care afirma, nici mai mult, nici mai puţin, că epoca Daciei preromane prefigura forma statului naţional din 1918: „...ceea ce reiese foarte clar din observarea formelor de viaţă din epoca preromană a Daciei e *unitatea de civilisaţie şi unitatea politică* ce leagă ţinuturile muntoase ale Transilvaniei de regiunile de şes ale Moldovei, Munteniei şi Olteniei". Trebuie subliniat totuşi că derapajele naţionaliste ale acelei epoci se datorau şi disputei cu istoriografia maghiară asupra dreptului istoric de stăpânire a Transilvaniei, multe din lucrările citate fiind publicate după dictatul de la Viena, din 30 august 1940, prin care o bună parte a Transilvaniei fusese oferită de Germania şi Italia Ungariei.

[35] M. Macrea, în *Istoria Romîniei*, vol. I, Bucureşti, 1960, p. 396. Vezi şi idem, *Les Daces à l'époque romaine à la lumière des récentes fouilles archéologiques*, Dacia, N. S. I, 1957, p. 205-220. Importanţa deosebită a acestor concepte a fost sesizată şi de Al. Dragoman, S. Oanţă-Marghitu, *Archaeology in Communist and Post-Communist Romania*, Dacia, N. S. 50, 2006, p. 61: „The characteristic elements of this discourse are terms like «romanizing» (of the native «Geto-Dacians»), «continuity» (of the «Daco-Romans,» after the evacuation of the Roman administration from the province of Dacia)..." şi p. 62.

[36] Vezi afirmaţia lui K. Kristiansen, *Ideology and material culture: an archaeological perspective*, în M. Spriggs (ed.), *Marxist perspectives in archaeology*, Cambrige, 1984, p. 96: „Also I

Ch.-O. Charbonel, între anii 1930-1960, istoriografia marxistă s-a aflat într-o fază dogmatică, paradigma fiind oferită de lucrarea lui Stalin, *Materialism dialectic şi materialism istoric*[37]. Chiar în timpul stalinismului au fost permise anumite luări de poziție cu tentă „naționalistă", acest fenomen fiind observabil, după cum arăta Samuel P. Huntington, la regimurile comuniste de ocupație care încercau să ofere o legitimitate națională puterii lor politice, cum a fost şi cazul României[38]. Acest fapt a permis istoricilor şi arheologilor români reorientări atât de rapide şi bruşte, încât un observator neobişnuit cu realitățile sistemului totalitar din Europa de Est ar rămâne cel puțin descumpănit[39]. Deşi poate părea surprinzătoare, reamintesc observația lui D. Barbu, conform căreia „totalitarismul a fost cel mai eficient producător istoric de individualism şi de naționalism"[40].

(3) Continuitatea populației autohtone şi romanizarea

După cum s-a putut observa din cele scrise mai sus, problema continuității populației autohtone şi a romanizării a jucat şi în perioada anilor 1945-1960 un rol extrem de important[41].

În 1945, referitor la problema continuității populației autohtone după cucerirea romană, Constantin Daicoviciu, cel care a dat pentru mai bine de patru decenii tonul istoriografiei româneşti în privința modului de interpretare a istoriei provinciei romane Dacia[42], scria: „La légende romantique de l'*extermination* (s. a.)

have not considered the application of Marxist theory to archaeology in the communist countries, in part due to my lack of knowledge of the Russian literature, but especially due to the fact that in most East European countries so-called Marxist explanations normally consist of a few mechanical statements at the end of an otherwise traditional archaeological analyis". Vezi, de asemenea, şi observația lui Constantiniu, *op. cit.*, p. 241, conform căreia generația de istorici mai în vârstă, raliați regimului comunist, înțelegea marxismul din perspectiva paragrafului 2 al capitolul IV din *Cursul scurt de istorie al Partidului Comunist (bolşevic)*, unde era prezentă viziunea schematică a lui Stalin asupra materialismului istoric. Nu în ultimul rând, vezi cazul arheologiei poloneze, puțin afectată de ideologia marxistă după cel de al doilea război mondial, cf. P. Urbańczyk, *Political circumstances in post-war Polish archaeology*, Public Archaeology 1, 2000, p. 49-56, şi în special p. 55: „it seems obvious that the presence of Marxism in Polish archaeology of those times was mainly declarative, reduced in most cases to the «decoration» of already completed texts with more or less relevant quotations from the works of Lenin, Stalin, Marx and Engels".

[37] Ch.-O. Charbonel, *Istoriografia*, trad. Ileana Littera, Bucureşti, 2006, p. 124-125.

[38] S. P. Huntington, *Political Order in Changing Societies*, New Haven-Londra, 1968, p. 335-336 apud T. Tănase, *op. cit.*, p. 23.

[39] Boia, *op. cit.*, p. 126-127 şi p. 133 unde observă că „logica dublului discurs aparține miezului însuşi al ideologiei comuniste".

[40] D. Barbu, *Republica absentă. Politică şi societate în România postcomunistă*, Bucureşti, 1999, p. 66.

[41] Despre evoluția generală a acestui concept în istoriografia românească vezi Boia, *op. cit.*, p. 188-213.

[42] Cariera academică a lui Constantin Daicoviciu, un om de certă valoare, dar cu un grad ridicat de subiectivism, care, în opinia celor care l-au cunoscut, ar fi salvat cercetarea la nivel academic şi universitar la Cluj, a fost în acei ani fulminantă. Din 1938 el era profesor de Arheologie şi

radicale des Daces par les Romains ou de l'emigration en masse au delà des frontières de la province provoquant de la sorte en Dacie un *vacuum* qui sera rempli presque exclusivement par des colons «orientaux», donc non romains, ne résiste pas à un examen sérieux et objectif."[43], concluzia care se conturează în urma acestor afirmaţii este cât se poate de clară: „*la continuité de la population indigène, notamment dans les campagnes*" şi se constituie, conform autorului, într-o „*réalité* indiscutable"[44]. Am putea crede că o astfel de concepţie s-a schimbat sub influenţa internaţionalismului proletar. Inteligenţa îi va permite unui fin intelectual ca Daicoviciu să jongleze extrem de subtil cu afirmaţii pentru care alţii ar fi putut merge direct la închisoare. În plină epocă stalinistă, Daicoviciu va scrie în acelaşi sens, schimbând doar câteva cuvinte, e drept cheie: „Istoriografia burgheză, pradă – în cazul cel mai bun – a unei concepţii idealiste asupra istoriei, dar servind, de fapt, conştient, în toate cazurile, unor teze preconcepute, şovine şi antiştiinţifice, vedea, de obiceiu, în orice cucerire, făcută de un popor mai mare şi «glorios» o înlocuire totală a vechii populaţii, exterminate până la unul, cu noul element etnic, acela al cuceritorului....Un caz prin excelenţă clasic în această privinţă îl oferă exemplul cuceririi unei părţi a Daciei libere de către Romani, la începutul secolului II al erei noastre."[45]. Observăm că la nivelul concepţiei de bază cele două texte sunt identice, „legenda romantică" din 1945, fiind înlocuită cu expresia mult mai tranşantă „teze preconcepute, şovine şi antiştiinţifice", teză care mai fusese folosită de Daicoviciu, de asemenea, şi înainte de 1945[46]. Lupta lui Daicoviciu s-a dus mai degrabă cu „istoricul reacţionar maghiar A. Alföldy", despre care afirma că „n-a cunoscut şi n-a vrut să recunoască această stare de lucruri, împiedecat de concepţia sa istorică, strâmtă, burgheză, care nu vedea decât falnici cuceritori, şi neglija prezenţa de totdeauna şi neîntreruptă a băştinaşilor mai puţin pompoşi dar mai trainici." [47]. Totuşi, polemica lui Daicoviciu cu A. Alföldy începuse în timpul războiului, în

Preistorie la Universitatea din Cluj, devenind începând cu anul 1949 profesor de Istoria Veche a României şi apoi, din anul 1957 până în 1968, rector al aceleiaşi universităţii. Titlurile universitare sunt dublate de funcţii de conducere a unor institute de cercetare: între 1947-1948, preşedinte al Comisiei Monumentelor Istorice din Bucureşti, începând cu anul 1949, directorul Institutului de Studii Clasice al Institutului de Istorie din Cluj şi director al Muzeului de Istorie a Transilvaniei, între 1945 şi 1973, anul morţii sale. În anul 1955, a fost ales membru plin al Academiei R. P. R., devenind preşedinte al Secţiei de Ştiinţe Istorice şi membru al Prezidiului Academiei (*EIR*, p. 117-118, *s. v.*).

[43] Daicoviciu, *Transylvanie*, p. 116.

[44] *Ibidem*, p. 120.

[45] Daicoviciu, *Aşezarea autohtonă dela Apulum (Alba-Iulia)*, SCIV 1, 1950, 2, p. 225.

[46] Idem, *Problema continuităţii în Dacia. Câteva observaţii şi precizări de ordin istorico-arheologic*, AISC, 3, 1936-1940,p. 5-6.

[47] Idem, *op. cit.*, SCIV I, 1950, 2, p. 228. Desigur, istoricul maghiar afirmase în 1944 (*Zu den Schicksalen Siebenbürgens im Altertum*, Budapesta, 1944, p. 74), ca reacţie la apariţia variantei în limba germană a lucrării lui Daicoviciu (Bucureşti, 1943), cu aceeaşi părtinire că: "Die radikale Ausrottung der Daker durch Römer wird als eine "romantische Sage" abgestempelt. Die Tatsache der Ausrottung ist aber keine "Sage": sie wird durch römische Geschichtsquellen vorgetragen und durch die authentische Statistik von etwa 2600 inschriftlich erhaltenen Personennamen sind wir in der Lage uns von der Richtigkeit dieser Angabe zu überzeugen".

contextul încercărilor româneşti de a anula prevederile dictatului de la Viena, prin care o bună parte din Transilvania fusese acordată, de către Germania şi Italia, Ungariei. De altfel, disputa istoriografică româno-maghiară pe tema continuităţii elementului autohton, daco-roman, în Transilvania, după retragerea aureliană, avea să marcheze întreaga istoriografie românească şi maghiară de după cel de al doilea război mondial, derapaje semnificative putând fi observate de ambele părţi[48].

În contribuţia sa la tratatul din anul 1960, Constantin Daicoviciu continuă apologia dacilor, despre care afirma că ajunseseră la un grad de cultură mult superioară altor popoare din afara lumii romane; în consecinţă, asimilarea şi romanizarea lor s-a petrecut în câteva secole: „O dată cu subjugarea Daciei libere şi cu dispariţia statului dac se pune capăt şi înfloritoarei culturi a poporului geto-dac. Civilizaţia şi viaţa superioară standardizată romană va lua locul acesteia, fără să reuşească, însă, a o dezrădăcina cu totul. Decenii de-a rândul, poporul dac se va răscula împotriva cuceritorului pentru a-şi recâştiga libertatea, pentru a-şi păstra limba şi tradiţiile culturale. Atât limba cât şi cultura dacică se vor menţine câteva veacuri, mai ales în mediul rural şi în regiunile de munte, până la completa romanizare."[49]. După cum se poate observa, faţă de perioada anterioară, după ce se vorbeşte de continuitatea dacilor în provincie se admite totuşi „completa romanizare", e drept, după mai multe secole. Pentru un cititor mai puţin avizat, la o primă vedere, cele două concepte, continuitatea populaţiei autohtone şi romanizarea, par a fi total ireconcibiabile, cu toate acestea, fenomenul nu este specific doar spaţiului istoriografic românesc. Spre exemplu, multă vreme, istoriografia franceză a pendulat continuu între imperiu şi galomanie. La urma urmei, nu este nimic ireconciliabil între cele două concepte, ele nefiind decât două feţe ale aceleiaşi monede. Naţiunea română, după cum era şi cazul naţiunii franceze, spre exemplu, nu era decât rezultatul amalgamării culturii romane cu elemente ale culturii anterioare preromane. Accentul în istoriografie era pus nu pe identificarea exactă a rolurilor culturilor pre-romane şi al culturii romane în apariţia unor nou culturi provinciale, după integrarea diverselor teritorii în Imperiul roman, ci pe rezultatul direct, naţiunile ca atare. Din acest punct de vedere, noua cultură era superioară altor culturi provinciale romane (adică naţiuni moderne în viziunea istoriografiei europene din secolul al XIX-lea şi prima jumătate a secolului al XX-lea), dacă cultura romană se aşeza pe un „substrat" superior altor „substrate"[50]. Practic

---

48 Vezi în acest sens disputele iscate de apariţia lucrării despre istoria Transilvaniei (*Erdély története*) la Budapesta, sub egida Academiei Ungare, în anul 1986 şi răspunsurile istoricilor români (Constantiniu, *op. cit.*, p. 413-420).

49 Daicoviciu, în *Istoria Romîniei*, I, Bucureşti, 1960, p. 338.

50 Elocventă este aici imaginea „poporului geto-dac" în opera lui V. Pârvan: „îl ridică (calităţile geto-dacilor invocate de autorul citat n. n.) mai presus de toţi ceilalţi barbari, fie ei thraci din sud, germani din nord, ori celţi din vest" (V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, ediţie îngrijită, note, comentarii şi postfaţă de R. Florescu, Bucureşti, 1982, p. 100, prima ediţie 1926, p. 171). Această imagine este completată apoi, când acelaşi autor vorbeşte de întinderea teritorială a acestora: „Geţii au ocupat o suprafaţă enormă la N Dunării, întinzându-se între cadrilaterul boemian şi

acest text al lui Daicoviciu din 1960, anul în care presiunea ideologică slăbise semnificativ, transmite cel mai clar modul în care istoriografia românească a înţeles cele două concepte, transformate apoi într-unul singur: continuitatea autohtonilor în provincia Dacia şi completa romanizare a acestora.

În acelaşi an, 1960, I. Nestor[51] a făcut o trecere în revistă a „*Principalelor realizări ale arheologiei romîneşti în anii regimului democrat-popular*"[52], observând în ceea ce priveşte problema de faţă că: „Studiată de pe poziţiile interpretării idealiste şi unilaterale, a «misiunii civilizatorii» a imperiului, prin contrast cu lipsa presupusă de semnificaţie istorică a «barbarilor», pătrunderea romană în regiunile de la nordul Dunării de Jos nu a putut fi situată just în ansamblul istoriei patriei noastre, – cu toate cercetările şi descoperirile arheologice numeroase şi valoroase care s-au făcut"[53]. Această afirmaţie echilibrată şi, din punctul meu de vedere, perfect adevărată este însă dublată de o afirmaţie care nu pare a avea vreun sens: „Continuitatea locuirii populaţiilor dacice în teritoriile neocupate de romani în secolele II şi III e. n. a putut fi stabilită prin studierea tezaurelor monetare din Moldova şi a fost confirmată pentru secolul III prin identificarea în 1949 a culturii de la *Poieneşti* (r. Vaslui)..."[54]. Mi se pare neverosimil faptul că I. Nestor îşi putea închipui, la momentul când a redactat acest raport, că monedele sau cultura materială sunt un indicator etnic atât de precis; este mai probabil că a fost şi el luat de valul demonstrării cu orice preţ a continuităţii elementului autohton pe întreg teritoriul României.

În prezentarea celei de a doua probleme pe care mi-am propus să o urmăresc în acest articol, se va putea observa că firul roşu este tot continuitatea, dacii fiind cei care, în opinia istoriografiei acelor vremuri, au condus „lupta de eliberare împotriva stăpânirii romane". Ca să nu fiu înţeles greşit, precizez încă de la început că nu sunt partizanul teoriilor privind exterminarea în totalitate a populaţiei dacice de către romani, ci al unei priviri echilibrate, care să ia în calcul contribuţia tuturor

---

cataractele Niprului, iar la N şi NV până spre bălţile Pripetului, Vistula inferioară şi Oderul mijlociu" (*Ibidem*, p. 162). Editorul celei de a doua ediţii a lucrării lui V. Pârvan simte nevoia să aducă anumite precizări, la fel de elocvente pentru imobilitatea discursului istoriografic: „În linii mari, aria etnică a geto-dacilor rămâne centrată pe teritoriul de astăzi al României, cu depăşiri mai importante spre sud – unde limita ei atinge Balcanii – şi spre est – unde geţii locuiau întreaga zonă dintre Prut şi Nistru, precum şi, în bună parte, malul stâng al acestui din urmă râu, cohabitând spre sud cu enclave de sciţi nomazi, pătrunşi încă de timpuriu din stepele pontice – şi mai puţin importante spre vest şi nord-vest, – unde domină câmpia Tisei şi se întâlnesc, întrepătrunzându-se, cu celţii în Carpaţi Moraviei şi ai Slovaciei" (R. Florescu, în *Ibidem*, p. 515, nota 62).

[51] Arheolog şi preistorician, doctor în arheologie al Universităţii din Marburg (1932), a fost profesor de arheologie şi preistorie la Facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti (1945-1974), şef de secţie la Institutul de Arheologie din Bucureşti (1956-1974), membru corespondent al Academiei R. P. R. şi R. S. R. (din 1955), membru al Academiei de Ştiinţe Social-Politice din 1970 (*EIR*, p. 235-236 *s. v.*).

[52] I. Nestor, SCIV 11, 1960, 1, p. 11-23.

[53] *Ibidem*, p. 15.

[54] *Ibidem*, p. 18.

actorilor implicați la constituirea vieții provinciale din Dacia[55]. Totuşi, obsesia continuității, nesusținută de cele mai multe ori de nici un argument sau doar de argumente de „bun simț"[56], a făcut mai degrabă rău, nepermițând cercetării istorice şi arheologice să judece cu măsură toate documentele de care dispunem. Problema a fost tratată maniheist, daci-romani, autohtoni-alogeni, sedentari-migratori; or, imaginea care reiese din sursele aflate la dispoziție este pe ansamblu mult mai nuanțată şi cere linii mai fine de interpretare şi nu tuşe grosolane[57]. În general, priviri mult mai echilibrate se pot regăsi în studiile epigrafiştilor, ca urmare a caracterului mult mai tehnic al contribuțiilor lor şi datorită necesității permanente de a pune istoria culturii şi civilizației romane din Dacia într-un context mult mai larg, acela al întregului Imperiu.

(4) Sclavajul şi lupta de eliberare a populației din provincia Dacia

În 1950, referitor la această problemă, Dumitru Tudor[58] observa că: „Deşi ne stau la îndemână circa 130 ştiri epigrafice în legătură cu sclavajul, culese de pe teritoriul fostei Dacii ocupate de Romani, nu s-a încercat o prezentare a acestui

[55] Vezi în acest sens studiul lui Al. Diaconescu, *Romanizarea Daciei; un capitol de istorie a mentalităților abordat dintr-o perspectivă arheologică*, în *Studia historica et archaeologica in honorem magistrae Doina Benea*, Timişoara, 2004, p. 111-146.

[56] Este important de menționat că pe tot cuprinsul provinciei Dacia şi apoi pe cuprinsul celor trei provincii, Dacia Superior, Inferior şi Porolissensis, din peste 3000 de inscripții publicate, doar una singură păstrează un antroponim de tradiție dacică: *Decebalus Luci [filius]*, pe o plăcuță de aur descoperită la Germisara, în sanctuarul nimfelor, I. Piso, A. Rusu, RMI 59, 1990, 1, p. 12, nr. 5 = CEpR, XII, 586 = AnnÉp 1992, 1483 = ILD 325 (o scurtă discuție asupra acestui fenomen a propus C. Opreanu, *Colonisation et acculturation en Dacie. Les mécanismes de l'intégration dans le monde romain*, în Cr. Roman et al. (ed.), *Orbis antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis*, Cluj-Napoca, 2004, p. 651-661, cu argumente de toponimie şi hidronimie, dar şi cu argumente onomastice, cum ar fi numărul ridicat de inscripții pe care apar *M. Ulpii* sau *P. Aelii*). S-a discutat în trecut de prezența în inscripțiile din Dacia a unui număr mult mai mare de antroponime traco-dacice (D. Protase, *Autohtonii în Dacia. vol. I. Dacia romană*, Bucureşti, 1980, p. 27), însă recent a fost demonstrat că toate aceste antroponime sunt de origine est-balcanică (D. Dana, *Onomastique est-balkanique. Noms thraces et daces*, în Cr. Roman et al., *op. cit.*, p. 430-448). Această situație, unică de altfel la nivelul Imperiului, poate ascunde şi o realitate, dar şi un stadiu al cercetării, cercetare care a privilegiat studiul oraşelor şi castrelor din Dacia, în detrimentul lumii rurale. În acelaşi timp, de exemplu, la sudul Dunării, în provincia Moesia Inferior, nume de tradiție dacică apar în câteva zeci de inscripții (majoritatea în mediul rural!), atât în mediul latinofon, cât şi în mediul elenofon. Pentru o informare generală asupra noilor discuții privind antroponimia dacică vezi D. Dana, *Les Daces dans les ostraca du désert oriental de l'Égypte. Morphologie des noms daces*, ZPE 143, 2003, p. 166-186.

[57] Vezi în acest sens şi observația generală a lui L. Boia conform căreia tentația de a privi lucrurile în acest mod este una din trăsăturile specifice ale imaginarului (Boia, *op. cit.*, p. 20).

[58] Cariera lui Dumitru Tudor luase o turnură favorabilă: profesor la Universitatea din Iaşi între 1947-1954 şi apoi profesor la Universitatea din Bucureşti din acelaşi an, după ce înainte de 1947 fusese profesor secundar la liceul Mihai Viteazu din Bucureşti (poziție însă extrem de onorabilă în acele vremuri). În anul 1970, este ales membru al Academiei de Ştiințe Social-Politice (Tudor, *Memoriu de titluri, studii şi lucrări*, Iaşi, 1948, p. 4; *EIR*, p. 328, *s. v.*).

subiect."[59]. După ce a adunat toate informaţiile epigrafice, în număr de 14 la acea dată, depre prezenţa sclavilor în Dacia Inferior, şi după ce observă că toţi erau mai degrabă sclavi cu o situaţie destul de bună[60], autorul se consideră îndreptăţit să presupună că totuşi sclavii care fuseseră capturaţi în timpul războaielor dacice trebuie să fi fost folosiţi ca mână de lucru la construcţiile din noua provincie[61], deşi nu are nici o dovadă în acest sens. La fel, consideră că munca sclavilor era folosită pe domeniile agricole şi în ateliere meşteşugăreşti, şi că absenţa lor din sursele epigrafice ar fi de pus pe seama inculturii şi poziţiei lor sociale[62]. Inutil să mai insistăm asupra faptului că autorul nu aduce nici o dovadă în sprijinul afirmaţiilor sale. Mai mult decât atât, observând predominanţa onomasticii de factură greco-orientală a sclavilor din inscripţiile Daciei Inferior, afirmă că marea majoritate a acestor sclavi ar fi avut o origine dacică. Legată de problema sclavilor este şi problema colonatului, despre care acelaşi autor publică un articol în anul 1957[63]. Nu comentez această încercare de a sincroniza realităţile provinciale ale Daciei cu schemele marxiste, întrucât chiar autorul recunoaşte că nu există izvoare directe care să susţină un astfel de demers[64].

Dumitru Tudor publicase în anul 1942 prima ediţie a lucrării sale despre Oltenia în epoca romană[65], în care sclavii nu îşi găseau încă locul. La ediţia a doua a aceleiaşi lucrări, apărută în 1958, autorul nota: „De mare ajutor sunt însă lucrările savanţilor sovietici asupra unor probleme din Dacia romană, apărute în ultimii zece ani. Metoda istorică-materialistă a acestora a înlesnit autorului dezvoltarea unor capitole într-o nouă lumină"[66]. Conform indicilor de la sfârşitul celor două volume, în 1942 sclavii sunt menţionaţi de 5 ori (4-*servi vilici*; 1-*servus vicesimae*), numărul intrărilor creşte în 1958 la 13 (2-*servi publici*; 1-*servus privatus*; 1-*servus rusticus*; 1-*servus vicesimae*; 9-*servi vilici*). Mai mult decât atât, schimbările se observă din restructurarea cuprinsului. Dacă în 1942, primul capitol era dedicat organizării militar-administrative, în 1958 primul capitol era dedicat vieţii economice. Foarte interesantă este şi tratarea unor subiecte sub altă formă. Dacă în 1942, reţeaua rutieră a Olteniei romane fusese discutată în capitolul dedicat fortificaţiilor şi lucrărilor militare, în 1958 subcapitolul dedicat căilor de comunicaţie este primul în cadrul capitolului dedicat vieţii economice. Toate aceste schimbări de perspectivă erau în deplin acord cu priorităţile exprimate de M. Roller, prezentate mai sus.

Într-un articol din anul 1953, acelaşi autor atacă un alt subiect drag istoriografiei din acea vreme, problema acelor *latrones* atestaţi pe cale epigrafică în

---

[59] D. Tudor, *Despre sclavaj în Dacia Inferioară*, SCIV 1, 1950, 1, p. 205.
[60] *Ibidem*, p. 209.
[61] *Ibidem*, p. 209-210.
[62] *Ibidem*, p. 210-211.
[63] Tudor, *Problema colonatului în Dacia romană*, SAI 2, 1957, p. 33-38.
[64] *Ibidem*, p. 37.
[65] Tudor, *Oltenia romană*, Bucureşti, 1942. Vezi şi recenzia lui C. Daicoviciu, AISC 4, 1941-1943.
[66] Tudor, *Oltenia romană*. Ediţia a II-a. Revizuită şi adăugită, Bucureşti, 1958, p. 5-6.

Dacia[67]. Pentru a fi mai bine înțeleasă, această chestiune fusese rezumată de E. Bujor prin prezentarea unui articol al lui A. D. Dimitriev: *Mişcarea «latrones» ca una dintre formele luptei de clasă în Imperiul roman*, publicat în *Vestnik Drevnij Istorij*[68]. Concluzia principală, teza fundamentală a istoriografiei sovietice la acea dată, era: „Datorită metodelor teroriste «pax romana», s-au creat contradicții ce se adânceau mereu între colonizatorii romani şi masele subjugate, făcând să crească ura acestora față de asupritori, şi să se ascută lupta de clasă. Toate acestea duceau în mod inevitabil la intensificarea şi creşterea luptei naționale de eliberare în provinciile subjugate"[69].

Revenind acum la articolul lui D. Tudor, observăm că, după o introducere în problemă, trecând în revistă principalele teorii care se emiseseră până la acea dată despre prezența acestor *latrones* în inscripții, autorul respinge categoric această literatură, avansând un singur argument: „Rezultă din cele expuse până aici, că în istoriografia burgheză, problema acestor *latrones* din inscripții a fost înțeleasă în diferite chipuri şi nerezolvată satisfăcător. Principalele cauze ce au lăsat-o nerezolvată se datoresc studiului unilateral al ei, precum şi poziției de clasă a acestor istorici care i-a împiedecat a avea o optică justă în problemele de istorie socială."[70]. Soluția vine, cum ne aşteptam, dinspre ştiința sovietică atotcunoscătoare care reuşise, în opinia autorului, să demonstreze că este vorba de partizani, aflați într-o permanentă luptă armată cu autoritățile romane, după următorul scenariu: „Aceşti partizani se constituiau în grupuri mici şi astfel luptau în locuri accidentate sau păduroase, dar cu drumuri mult bătute de către cei bogați şi de persoane oficiale. Atare partizani au luptat tot timpul cât a ținut cotropirea romană în Dacia şi se alimentau continuu cu elemente din clasele oprimate, ca sclavi, coloni, sărăcime etc., toți intrați în conflict cu ocupanții romani, din pricina cărora trebuiau să ia drumul codrului. Astfel, unele documente epigrafice ne pot ajuta să reconstituim în mişcarea acestor *latrones*, una din formele luptei de clasă din statul sclavagist roman"[71]. După aceste rânduri, concluzia se conturează de la sine: „Într-o provincie cucerită prin războaie dure şi exploatată crunt, cum a fost Dacia, aceste grupuri de *latrones* sau chiar elemente izolate nu puteau fi decât autohtoni în conflict cu stăpânitorii. De aceea, pe bună dreptate, singuri istoricii sovietici i-au identificat cu un fel de partizani ce contribuiau la lupta de eliberare a provinciei"[72].

Tot despre *latrones*, dar şi despre lupta populațiilor din Dacia împotriva stăpânirii romane, este vorba şi într-un opuscul publicat în 1957[73], în care se face un inventar al surselor, în primul rând literare, care vorbesc despre probleme în

[67] Idem, „*Interfecti a latronibus" în inscripțiile din Dacia*, SCIV 4, 1953, 3-4, p. 583-595.

[68] E. Bujor, SCIV 4, 1953, 3-4, p. 804-806. Articolul lui A. D. Dimitriev fusese publicat în VDI 1951, 4, p. 62-72.

[69] *Ibidem*, p. 804.

[70] Tudor, SCIV 4, 1953, 3-4, p. 593.

[71] *Ibidem*, p. 593.

[72] *Ibidem*, p. 594.

[73] Tudor, *Răscoale şi atacuri „barbare" în Dacia romană*, Bucureşti, 1957.

provincia Dacia în timpul mai multor împăraţi, mai ales în timpul lui Marcus Aurelius, când este identificat şi momentul apariţiei „acelor *latrones*”[74]. Leitmotivul este de fapt colaborarea dintre dacii care se răscoală în provincie şi populaţiile de origine dacică din afara provinciei şi care prin invaziile repetate nu încearcă decât să-şi ajute compatrioţii căzuţi în sclavie[75], după cum reiese dintr-una dintre concluziile autorului („Ţărănimea băştinaşă este aceea care a condus lupta, la care se adaugă loviturile date de barbarii dinafară, în urma cărora s-a putut obţine victoria”)[76] şi din titlul ultimului capitol intitulat *Lichidarea stăpânirii romane în Dacia*[77]. De altfel, şi în 1955, într-un text echilibrat, mai degrabă tehnic şi descriptiv, privind linia de fortificaţii trasalutană şi extinderea provinciei Moesia Inferior la nordul Dunării, pe teritoriul de azi al Munteniei[78], D. Tudor era convins că sfârşitul acestei extinderi, de la începutul domniei lui Hadrian, trebuie pus pe seama dacilor „pe care îi constatăm în număr însemnat în regiunea cetăţilor romane de la Rucăr, Drajna şi Pietroasa, sunt aceia care, răsculându-se, vor fi atacat pe cotropitorii din castrele respective, le vor fi incendiat şi îi vor fi silit pe cotropitori să se retragă în alte întărituri, la nord de munţi”[79].

În anul 1951, D. Berciu a publicat un text care s-a ocupat direct, conform titlului, despre *Lupta băştinaşilor din Dacia împotriva cotropitorilor romani*[80]. Berciu nu se ocupase niciodată de problemele legate de istoria sau arheologia epocii romane din Dacia, dar, sub imboldul momentului şi pentru a fi mai bine văzut de mai marii vremii, a simţit nevoia să-şi aducă contribuţia la o temă total

[74] *Ibidem*, p. 39.

[75] *Ibidem*, p. 67-68, în Muntenia „populaţia de bază o formează triburile geto-dacice”, excluzând prezenţa roxolanilor „între Olt, Dunăre şi Carpaţi”. Roxolanii (p. 70) sunt prezenţi în Moldova sudică şi centrală, dar au aşa numite „prelungiri înspre Răsărit”. Iazigii se aflau între Dunăre şi Tisa (p. 70-71), deci în afara teritoriului R. P. R. Dacii liberi „erau la ei acasă în nordul Daciei, Bucovinei şi Moldovei” (p. 73). Carpii, „grupul cel mai important şi mai bine organizat dintre dacii liberi” ocupau „Moldova nordică” (p. 73-74), dar s-au deplasat spre Sud. Costobocii (p. 74-75) „erau aşezaţi probabil între Tisa şi Carpaţi, în orice caz în nord-estul Daciei”. După cum se poate observa, triburile aşa-zişilor daci liberi, împreună cu Dacia romană, recompun harta graniţelor actuale ale României.

[76] *Ibidem*, p. 81.

[77] *Ibidem*, p. 82-91.

[78] Tudor, *Consideraţii asupra unor cercetări arheologice făcute pe Limes Transalutanus*, SCIV 6, 1955, 1-2, p. 87-96

[79] Mai târziu Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, Bucureşti, 1984, p. 106, este mult mai îngăduitor cu romanii care reuşiseră în opinia lui să romanizeze şi Muntenia (!), deşi, de la începutul domniei lui Hadrian, acest teritoriu nu mai era stăpânit direct de imperiu: „Toate aceste argumente concrete ne fac să susţinem că în Muntenia procesul de romanizare s-a petrecut paralel cu cel din Dacia romană. Şi în judecarea lucrurilor nu trebuie să uităm că populaţia din Muntenia se familiarizase cu lumea romană înainte de ocuparea Daciei de către romani, iar sudul Munteniei a rămas roman (romano-bizantin) şi în secolele IV-VI e.n., aşa cum arată descoperirile arheologice şi datele istorice. Iată deci o perioadă lungă în care elementele romane s-au altoit pe puternicul fond dacic”. Această frază condensează aproape o întreagă direcţie de cercetare care a încercat să demonstreze romanizarea unui teritoriu care nu a aparţinut Imperiului decât aproximativ două decenii!

[80] D. Berciu, SCIV 2, 1951, 2, p. 73-95.

străină preocupărilor lui de până atunci[81]. La începutul textului autorul prezintă această temă ca pe o necesitate pe care istoriografia română ar trebui să o rezolve în lumina achizițiilor științei sovietice: „Punerea și rezolvarea problemei luptei băștinașilor împotriva cotropitorilor romani devine o sarcină a istoriografiei actuale românești. Știința marxist-leninistă și istoriografia sovietică – unde s-a pus, de fapt, pentru prima dată această problemă – ne ajută în mod esențial să găsim calea justă în interpretarea unor probleme de bază ale istoriei noastre"[82]. Premisa de la care pleacă întreaga demonstrație a autorului este de asemenea explicit menționată la începutul textului: „Eliberarea Daciei de sub stăpânirea romană a fost rezultatul unei lupte continue a clasei asuprite, interesată direct în distrugerea modului de producție sclavagist. Această eliberare este primul rezultat concret al întregului proces de descompunere a sistemului sclavagist roman"[83]. Prima „răscoală" a avut loc la începutul domniei lui Hadrian, tulburările provocate de iazygi fiind privite de autor ca o răscoală a populației autohtone dacice, în alianță cu aceștia și cu un scop precis: „Scopul acestei răscoale era distrugerea regimului sclavagist roman și eliberarea de sub cotropirea romană"[84]. Scopul răscoalei indică astfel constituirea unei conștiințe de clasă, care îmbină lichidarea inechităților sociale și lupta de eliberare, întrucât clasa exploataților din Dacia era formată din: „...populația autohtonă, împreună cu sclavii..."[85]. În afară de răscoale, autorul identifică și o altă formă de luptă specifică: „...*Latronicia*, luptă de partizani"[86]. Definirea acestei forme de luptă și modul în care ea s-a desfășurat sunt preluate de autor din lucrări sovietice: „Ei (scil. *latrones* n. n.) se retrăgeau în locuri ascunse, de unde loveau pe ocupanți. Activitatea lor nu poate fi socotită deci ca un simplu banditism, așa cum apărea în ochii justiției romane, ci ca o formă a luptei antiromane de eliberare a poporului dac. Acești «*latrones*» sunt elementele cele mai dinamice din sânul clasei asuprite, care nu au înțeles să îndure exploatarea sclavagistă". Lupta acestora debutase odată cu începutul stăpânirii romane în Dacia, fiind „o formă a luptei de clasă și de eliberare"[87]. Elementul specific provinciei Dacia pare a fi în opinia autorului apropierea dintre populația dacică de la sate și sclavi, fapt ce a permis constituirea unei alianțe (în alte provincii formată din coloni și sclavi) care a dus până la urmă la „lichidarea stăpânirii romane" din Dacia, cu sprijinul dacilor liberi

---

[81] Arheolog și preistorician a avut parte de o carieră invers proporțională cu meritele sale demonstrate în meserie, care se poate pune pe seama compromisului făcut cu regimul comunist. A fost șef al misiunii arheologice române, secretar și director al Institutului Român din Albania (1938-1944), conferențiar și profesor la catedra de Istoria României a Facultății de Istorie a Universității din București (din 1945). Încununarea carierei sale administrative s-a întâmplat între anii 1966-1971, când a fost decan al facultății menționate mai sus și apoi director al nou înființatului Institut de Tracologie. Din 1970, membru al Academiei de Științe Social-Politice (*EIR*, p. 54-55, *s. v.*).

[82] Berciu, *op. cit*, p. 74.

[83] *Ibidem*, p. 74.

[84] *Ibidem*, p. 79.

[85] *Ibidem*, p. 80.

[86] *Ibidem*, p. 80.

[87] *Ibidem*, p. 81.

„din afara provinciei şi cu triburile barbare de la graniţa acesteia”[88]. Evident, autorul nu aduce nici un argument în sprijinul teoriilor sale, cu excepţia unor citate cu caracter general din Marx şi Engels şi din diverse lucrări sovietice, şi a trei inscripţii care au menţiunea: *interfectus/interfecta a latronibus*[89]. De asemenea, observăm că terminologia folosită este în cvasitotalitate anacronică, vorbindu-se chiar de „militarism şi terorism”[90]. Concluzia articolului se desprinde de la sine: „Eliberarea Daciei este rezultatul unei lupte înverşunate a populaţiei băştinaşe împotriva cotropitorilor romani, la care s-au asociat Dacii liberi şi alte triburi vecine”[91]. Deşi în cuprinsul articolului vorbise de mai multe ori de sclavi, la sfârşit nu îi mai menţionează, uitând şi de ei şi de lupta de clasă, dar vorbeşte despre persistenţa populaţiei autohtone (cu excepţia elitelor, care trădaseră cauza, în opinia lui Berciu!) şi cultura materială care demonstrează această realitate: „Cultura băştinaşă, în opoziţie cu cea romană, a fost păstrată şi dezvoltată, nu de resturile aristocraţiei dace, sau de cei care au beneficiat de avantajele cotropitorilor, ci de marea majoritate a poporului dac supus celei mai crunte exploatări în timpul stăpânirii romane”[92].

Apologia luptei de eliberare a dacilor este făcută în acelaşi număr şi fascicul al revistei SCIV şi de F. Horovitz[93]. Premisele erau de cel mai bun augur: „Un neam ca Dacii, tânăr, viguros, viteaz, cu spatele acoperit de o întreagă lume «barbară» al cărei portdrapel de libertate era, nu se putea resemna să suporte jugul roman”[94]. Şi acest autor vorbeşte despre o alianţă între „populaţia autohtonă asuprită” şi „lumea barbară din afară”, care a dus la „lichidarea stăpânirii romane” din Dacia. Formele luptei sunt bineînţeles inspirate de modele contemporane epocii în care trăia autorul: „N-a fost de sigur, un războiu deschis, ci un războiu de guerillă, de partizani, cum s-a întâmplat de atâtea ori în cursul istoriei, împotriva unor ocupanţi străini”[95].

Numismatica este şi ea chemată să-şi aducă contribuţia la cunoaşterea „luptei împotriva stăpânirii romane”, prin intermediul lui B. Mitrea[96]. În introducerea

---

[88] *Ibidem*, p. 81.

[89] IDR III/1, 118; IDR III/1, 71; IDR II 134. Vezi în ultimă instanţă asupra acestei probleme C. Wolff, *Interfecti a latronibus*, în M. Bărbulescu (coord.), Funeraria Dacoromana. *Arheologia funerară a Daciei romane*, Cluj-Napoca, 2003, p. 205-214 şi precizările formulate de R. Ardevan, *Nochmals über interfecti a latronibus in Dakien*, în *Studia historica et archaeologica in honorem magistrae Doina Benea*, Timişoara, 2004, p. 21-25.

[90] Berciu, *op. cit.*, p. 88.

[91] Berciu, *op. cit.*, p. 90.

[92] *Ibidem*, p. 90.

[93] F. Horovitz, *Situaţia precară a stăpânirii romane în Dacia şi poziţia specială a consularului Daciilor, ca expresie a acestei situaţii*, SCIV 2, 1951, 2, p. 97-124. Biografia lui lipseşte din *EIR* şi, în afara acestui studiu, colegul D. Dana mi-a atras atenţia asupra unei lucrări publicate de acesta în perioada interbelică: F. Horovitz, *Influenţa elenismului asupra lumei traco-dacice şi traco-daco-romane până la retragerea legiunilor din Dacia*, Iaşi, 1927 (*non vidi*).

[94] *Ibidem*, p. 99.

[95] *Ibidem*, p. 100. Vezi în acest sens şi observaţiile lui Boia, *op. cit.*, p. 171.

[96] B. Mitrea, *Contribuţii numismatice la cunoaşterea problemei lupte împotriva stăpânirii romane în Dacia.* Partea I, SCIV 5, 1954, 3-4, p. 467-486 (partea a doua a articolului nu a mai apărut niciodată). Bucur Mitrea a fost cercetător la MNA, apoi la Institutul de Istorie (şi apoi de Arheologie) între anii 1944-1975 (şeful sectorului numismatică).

articolului, autorul era convins că: „studiul materialului numismatic, privit mereu din unghiul problemei pe care o urmărim, ar putea să ne ofere date noi în legătură cu acțiunea celor două forțe (cea externă şi cea internă n. n.) în lupta lor împotriva stăpânirii romane din Dacia"[97]. După această introducere, autorul ne lămureşte că demersul lui nu este totuşi nou; şi-a propus să urmărească pe baza descoperirilor de tezaure monetare eventuale incursiuni barbare în provincie (pe linia obişnuită a numismaticii tradiționaliste) – dar pentru a răspunde comandamentelor epocii, adaugă imediat şi „o răscoală în interiorul Daciei"[98]. Urmează apoi o listă de descoperiri de tezaure monetare care atestau, în opinia autorului, răscoalele populației din Dacia (răscoala din vremea lui Hadrian, răscoala din anul 143, neatestată aproape deloc prin descoperiri monetare, după cum reiese din inventarul autorului, dar în sprijinul căreia sunt aduse argumente din alte discipline, cum ar fi filologia clasică şi epigrafia, răscoala din 156-157, incursiunea şi răscoala din 167), concluzia desprinzându-se de la sine: „Îngropările de tezaure monetare ne fac să apreciem violența răscoalelor şi incursiunilor din epoca studiată şi apoi să înțelegem măsurile pe care autoritatea romană este obligată să le ia pentru protecția clasei stăpânitorilor de sclavi din Dacia"[99].

Lucrarea emblematică a acelor ani asupra aşa zisei probleme a sclavajului din Dacia este, fără umbră de îndoială, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, apărută la Bucureşti în anul 1957, la Editura Academiei R. P. R., sub semnătura lui D. Tudor. După cum autorul afirmă încă din introducere: „Dorința de a încerca o prezentare a problemei sclaviei în Dacia romană îmi reține atenția de aproape zece ani"[100]. Lucrarea, plină cu citate din Engels şi, mai ales, din Lenin, mai poate fi folosită doar ca sursă documentară pentru monumentele epigrafice (catalogul conține 152 de inscripții) şi ca sursă istoriografică pentru a exemplifica excesele de abordare şi limbaj ale acelor vremuri. Totuşi, nici D. Tudor nu uită mai vechea răfuială a istoriografiei româneşti cu A. Alföldy, despre care afirmă că are „păreri extremiste"[101], supralicitând eventuala nimicire totală a dacilor. Astfel, deşi vorbeşte de sclavi, D. Tudor nu face nimic altceva decât să susțină supraviețuirea elementului autohton: „populația băştinaşă pe care se va întemeia stăpânirea romană", deşi conform statisticii întocmite doar trei sclavi cunoscuți prin inscripții au purtat nume, interpretate de autor ca „traco-gete"[102].

Până şi un epigrafist care a excelat prin articole mai degrabă tehnice şi specializate, cum a fost I. I. Russu[103], a simțit nevoia, la începutul unei note în care trata problema unei inscripții care menționa un *servus contra scriptor* al *conductor*-ului circumscripției vamale Illyricum, să amintească neglijența istoriografiei

[97] *Ibidem*, p. 468.

[98] *Ibidem*, p. 469.

[99] *Ibidem*, p. 484.

[100] Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, Bucureşti, 1957, p. 5.

[101] *Ibidem*, p. 54-55. Autorul maghiar nu este uitat nici de M. Macrea, *Istoria României*, vol. I, Bucureşti, 1960, p. 388, nota 1.

[102] *Ibidem*, p. 78-79.

[103] *EIR*, p. 287, *s. v.* I. I. Russu a fost şef de sector (1960) şi de secție (1967) la Institutul de Istorie şi Arheologie din Cluj şi din 1970 membru corespondent al Academiei de Ştiințe Social-Politice.

româneşti de până atunci care nu a tratat problema sclavajului în provincia Dacia şi să adauge un citat din Stalin[104]. Cu toate acestea, articolul nu cade în păcatul celor prezentate mai sus, tonul rămânând rezervat şi pe alocuri neutru, dar este emblematic cum, sub presiunea sistemului socio-politic, acesta acceptă să introducă anumite pasaje din clasicii marxism-leninismului, deşi este evident că nu aveau nici o legătură cu tema abordată.

Conceptul de sclavaj şi lupta de eliberare a populaţiei din Dacia era o noutate în câmpul istoric şi arheologic românesc. El nu mai fusese folosit deloc înainte şi a dispărut aproape cu totul după 1960. Însă, şi acestui concept i s-au adăugat idei preluate din conceptul de continuitate discutat anterior, în primul rând identificarea sclavilor din provincie cu populaţia autohtonă, apropiindu-se astfel de ideile vehiculate în perioada interbelică. Se pune totuşi întrebarea de ce unii dintre istorici şi arheologi au ales să scrie astfel de lucrări, în timp ce alţii, după cum am văzut mai sus, au rămas la conceptul de continuitate, pigmentându-l doar cu câteva citate din „clasicii marxism-leninismului". Cred că aici a intervenit alegerea fiecăruia. Carierele ulterioare ale istoricilor şi arheologilor care au ales una sau alta dintre orientări sunt în linii generale similare. Această realitate indică faptul că în acea epocă ambele direcţii erau tolerate de Partidul Comunist, având în vedere şi faptul că diferenţa între ele era mai degrabă de formă şi mai puţin de substanţă.

(5) Concluzii

După cum se poate observa din sumara şi inevitabil reducţionista analiză de mai sus, preocuparea de bază a istoriografiei româneşti privind istoria provinciei Dacia, în intervalul cronologic studiat, a fost identificarea acelor elemente care să permită susţinerea tezei continuităţii dacilor în provincie după cucerirea romană, şi a elementului autohton pe teritoriul României (în acea vreme R.P.R.) după retragerea administraţiei romane[105]. Apariţia unor lucrări care, sub influenţa istoriografiei sovietice de inspiraţie stalinistă, au supralicitat rolul sclavilor şi al mişcărilor sociale pe post de motoare ale istoriei, nu a alterat decât la suprafaţă această preocupare. Istoricii şi arheologii români i-au transformat pe dacii din provincie în sclavi şi în populaţie sărăcită, aceştia fiind cei care au condus apoi şi răscoalele sau aşa numita luptă de eliberare. Perspectiva etnicistă a mers mult mai departe, considerându-se că populaţia provinciei a primit ajutor din partea aşa numiţilor „Daci liberi", concept care până astăzi mi se pare neclar şi totalizant

[104] I. I. Russu, *Un sclav în serviciul vamal din Dacia*, SCIV 4, 1953, 3-4, p. 784-793.

[105] Aceasta va rămâne preocuparea de bază a cercetării româneşti şi după acest moment, fiind definită drept „problema problemelor" de D. Protase, *op. cit.*, p. 5: „Pentru istoria poporului român o problemă capitală, mult controversată, – «problema problemelor», cum a fost numită de unii – au constituit-o originea, formarea şi permanenţa sa pe meleagurile carpato-danubiene, corespunzătoare, în cea mai mare parte, teritoriilor de astăzi ale României".

deopotrivă[106], şi din partea altor barbari, de cele mai multe ori nenumiţi, de la marginile Daciei.

După 1960, atenuarea condiţionărilor specifice epocii staliniste a permis arheologilor şi istoricilor români să revină în general la abordarea tradiţionalistă din perioada interbelică[107]. Astfel, au renunţat repede la sclavi şi la răscoale, dar au păstrat conceptul cheie al continuităţii populaţiei autohtone în provincia Dacia şi apoi continuitatea populaţiei daco-romane după retragerea lui Aurelian. Romanizarea a fost lăsată în plan secund, fiind exprimată mai degrabă implicit (conceptul de daco-romani), decât explicit. Naţionalismul-stalinist de după 1971 a creat un câmp propice dezvoltării acestui concept, care a devenit dogmă, şi care nu a permis nici o discuţie în jurul lui. Acest mod de a judeca lucrurile s-a perpetuat până astăzi, noul tratat de *Istoria Românilor* [108] nefiind decât una din multiplele lui expresii.

O atare atitudine poate fi definită ca un refuz al discutării conceptelor de bază pe care arheologii şi istoricii le vehiculează, evident cu unele excepţii[109]. De ce am face efortul să înţelegem, să explicăm sau să refuzăm argumentat folosirea unui concept sau altul, când este mai simplu să le luăm aşa cum sunt, din manuale sau din scrierile „marilor înaintaşi" şi să le incorporăm textelor noastre? De ce să încercăm să propunem noi concepte, să deschidem noi direcţii de cercetare, când ele sunt deja trasate? După cum observa L. Boia, una dintre problemele fundamentale ale istoriografiei româneşti în general rezidă în acceptarea fără nici un fel de spirit critic a conceptului de „obiectivitate istorică", întărit de ideologia comunistă, promotoare a unui „adevăr unic şi incontestabil"[110].

După cel de al doilea război mondial, sub impactul decolonizării, în lumea academică internaţională, domeniul studierii culturilor provinciale romane a fost

[106] Vezi şi observaţia lui P. Diaconu, *Începuturile limbii de lemn în literatura arheologică*, Analele Sighet 6, 1998, p. 647-651: „Iar această sintagmă – daci liberi –, fără sens şi păguboasă din toate punctele de vedere, bântuie şi azi în paginile operelor arheologice." (p. 650-651).

[107] Boia, *op. cit.*, p. 126-132.

[108] Niculescu, *op. cit.*, p. 123-124: „... the archaeological interpretations made in the „History of the Romanians" with the purpose of reconstructing the national ancestry are following G. Kossinna's concepts of culture, archaeology and ethnicity ...".

[109] Vezi spre exemplu articolul lui Al. Suceveanu, *În legătură cu unele discuţii recente privind procesul de romanizare*, Thraco-Dacica 6, 1985, 1-2, p. 105-115 sau contribuţia mai sus citată a lui Al. Diaconescu (nota 50). Foarte interesant mi se pare articolul lui C. Daicoviciu, *Romanizarea Daciei*, Apulum 7/1, 1968, p. 261-272 = *Dacica. Studii şi articole privind istoria veche a pământului românesc*, Cluj, 1969, p. 427-437, în care autorul arată mai multă flexibilitate şi spirit critic, decât în anii precedenţi: „Am vrea însă dintru început să arătăm că suntem şi noi de acord cu principiul de a trata romanizarea nu mecanic, ci de la caz la caz, diferenţiat, ţinând seama de specificul situaţiei fiecărei provincii, de condiţiile etnico-sociale ale populaţiei asupra căreia se execută romanizarea." (p. 262), mergând până acolo încât refuză prezenţa unei conştiinţe etnice la daci: „Şi în Dacia, ca şi în întreg imperiul roman, de altfel, absenţa sentimentului rasial uşura asimilarea." (p. 264, cel mai probabil termenii rasă şi etnie par a fi, în concepţia lui Daicoviciu, interşanjabili). Cu toate acestea spre final vorbeşte de „caracterul genetic al daco-romanilor, adică acela de *romanitate pe temelia etnică dacică*" (p. 268), prefigurând derapajale etnicizante din perioada naţional-comunismului.

[110] Boia, *op. cit.*, p. 57.

supus continuu reinterpretării. Au fost abandonate în general teoriile naţionaliste şi imperialiste şi s-au propus noi modele şi concepte (sau, concepte mai vechi, cu mare încărcătură simbolică, cum este conceptul de romanizare[111], au fost investite cu noi sensuri), care să explice realităţile Imperiului roman şi ale culturii provinciale romane. Îndeosebi, conceptul de romanizare a fost criticat ca fiind totalizant, drept expresie a naţionalismului antebelic şi a unei Europe colonialiste[112]. În România, evident şi sub impactul constrângerilor politice ale vremii, nu s-a produs nimic asemănător. Remarcăm astfel două direcţii de cercetare: (1) o direcţie provenită dinspre câmpul arheologic care a folosit din plin conceptul de continuitate şi demonstrarea cu argumente arheologice a acestuia şi (2) o direcţie provenită mai degrabă din rândurile epigrafiştilor şi istoricilor, în care a prevalat studiul structurilor imperiale şi a armatei romane, studiul oraşelor şi al elitelor lor, studiul structurilor economice şi studiul interacţiunii culturale a diverselor populaţii identificabile în Dacia pe baze epigrafice. Datorită caracterului special al surselor folosite, inscripţii, şi a informaţiilor păstrate de acestea, conceptul de continuitate nu a fost supralicitat. Trebuie spus că aceste două direcţii nu pot fi separate atât de precis, aşa cum ar putea reieşi din textul de faţă. În realitate, ele s-au întrepătruns de cele mai multe ori. Cu toate acestea, cea de a doua direcţie a urmărit mai degrabă studiul structurilor provinciale, aşa cum păreau a se contura prin studiul inscripţiilor, eludând dezbaterile teoretice şi istorice în jurul problemei continuităţii.

În general, indiferent de momentul istoric luat în considerare, marea majoritate a arheologilor şi istoricilor români au ales să servească statul, în schimbul

---

[111] Vezi observaţiile lui L. A. Curchin, *The Romanization of central Spain. Complexity, diversity and change in a provincial hinterland*, Londra-New York, 2004, p. 8: „Romanization is a descriptive rather than a definitional or explanatory term. It is a convenient name for a construct or paradigm devised by modern scholars to describe the process of cultural transformation by which indigenous people were integrated into the Roman empire. In the recent years, however, both the concept of Romanization and the word itself have come under fire, because of its long-standing associations with an obsolete colonial and Romano centric view of cultural change. ... Thus, rather than abandoning the term Romanization, it is preferable to deconstruct and revitalize it as a useful descriptor of an important cultural process in the Roman world. In any event, the continuing popularity of the term, as exemplified by a recent spate books with Romanization in their titles, shows that it is not about to disappear".

[112] Cu toate acestea conceptul este în continuare folosit, după cum observă unii din partizanii abandonării lui: „There is a problem with the theory of Romanization and the ideas that lie behind it. The approach focuses study upon a theory that is implicated through its creation within the context of western imperial thought. It was invented alongside, and interacted in various complex ways with the discourses of nationalism and imperialism that were developed by various western nations in the late nineteenth and twentieth centuries. If it is true that we live in a post-colonial world, which is a debatable point and one to which I shall return, we ought to be able to move beyond the type of perspective that Romanization provided. It may have appeared to provide a relevant intellectual framework for the conceptualization of the Roman world at a time when certain western powers held territorial domination over most of the world, but with the collapse of western imperialism, it ought to have ceased to be relevant. Why has it not?" (R. Hingley, *Romanization ?*, Digressus Supplement 1, 2003, p. 111-112).

unor beneficii personale. Însă sunt convins că nu numai interesele materiale şi personale, cum ar fi urcarea pe scara socială, au determinat o astfel de atitudine. Fără a pleca de la premisa că Statul este o realitate abstractă, o creaţie artificială şi perfectibilă, arheologii şi istoricii români l-au considerat ca pe o realitate imuabilă şi integratoare, un spaţiu în care fiinţa naţiunii se poate exprima în cele mai depline forme. După cum observa Daniel Barbu, într-o carte pe nedrept ignorată de arheologi şi istorici[113], „o societate de cele mai multe ori incapabilă de un minim efort de solidaritate umană şi politică, aşa cum este cea românească, se federalizează spontan în jurul ideii naţionale". Continuându-şi analiza, acelaşi autor încerca şi o explicaţie, cel puţin interesantă în opinia mea, a acestui fenomen paradoxal la o primă vedere. Naţiunea a fost şi este singurul „proiect colectiv", în exprimarea lui D. Barbu, care nu presupune o raportare personală la valori[114]. Ori, lipsa unei raportări personale la valori a permis considerarea unor compromisuri făcute cu regimul politic, indiferent de natura lui, ca acceptabile şi pe alocuri chiar necesare.

O mare parte a istoricilor şi arheologilor români nu au fost decât reprezentanţii tipici ai proceselor de modernizare a statului şi de autonomizare a anumitor discipline de cercetare. Aceste tendinţe au fost impuse în România dinspre stat spre societate, ştiut fiind faptul că în societăţile în curs de modernizare statul exercită o dominaţie cvasitotală asupra tuturor segmentelor societăţii, elitele intelectuale devenind funcţionari ai acestuia. Această realitate a lăsat puţin spaţiu coagulării unei societăţii civile ca o contrapondere a hegemoniei statale[115]. Cu alte cuvinte, modul în care a fost creată tradiţia de cercetare românească şi au fost definite câmpurile anumitor discipline în perioada modernă, precomunistă, a avut ca rezultat comportamentul obedient al câmpului istoric şi arheologic faţă de regimul totalitar. Obedienţa provenind din convingerea certă că doar sprijinind statul arheologii şi istoricii îşi fac datoria faţă de naţiunea română şi primesc acele recunoaşteri sociale şi materiale care, în opinia lor, li se cuvin de drept.

Între 1945 şi 1960, după cum am văzut, prin vocea lui Roller, partidul comunist a transmis doar nişte orientări generale, foarte schematice şi în nici un caz obligatorii. Neavând o bază naţională, noua putere politică a urmărit să-şi întărească legitimitatea prin afirmarea caracterului naţional şi, drept urmare, a permis folosirea în continuare a unor concepte din perioada anterioară, atâta timp cât ele nu intrau în contradicţie cu linia ideologică oficială, şi regimul nu era criticat, fie şi indirect, prin scrierile istoricilor şi arheologilor. Printre altele, această strategie a constat în reabilitarea unora dintre cercetătorii cu un trecut indezirabil în noul context politic, singura condiţie fiind adoptarea de către aceştia a unei atitudini non-critice. Astfel, istoricii şi arheologii au putut să-şi ducă mai departe activitatea de cercetare, având grijă să nu lezeze în nici un fel sistemul politic. Acest fapt a

[113] O singură excepţie notabilă, Al. Dragoman, S. Oanţă-Marghitu, Dacia, N. S. 50, 2006, p. 57-76.

[114] Barbu, *op. cit.*, p. 66-67.

[115] Tănase, *op. cit.*, p. 11.

fost în mod evident un compromis între puterea politică şi câmpul istoric şi arheologic, ambele părţi având de câştigat. Din perspectiva multor istorici şi arheologi compromisul ar fi fost unul necesar, mai mult chiar, ar fi reprezentat un act de rezistenţă faţă de puterea politică. Credinţa lor este aceea că, exceptând paragrafele corecte din punct de vedere politic, incluse strategic în lucrările tipărite, conţinutul publicaţiilor ar fi fost unul ştiinţific, fidel standardelor academice ale disciplinei; în felul acesta, ei au păstrat convingerea continuării şi transmiterii unei tradiţii de cercetare ştiinţifice, moştenite din perioada interbelică, neinfestate în structură de comandamentele ideologice. Din punctul meu de vedere, poziţia adoptată s-a dovedit, pe termen lung, a fi o iluzie, deoarece baza epistemologică a demersului lor (pretins neutru, obiectiv şi apolitic) era pe placul regimului. Paradoxal, în loc să se constituie într-o formă de supravieţuire a unei tradiţii ştiinţifice apolitice, adică o formă de rezistenţă, aşa cum au crezut autorii, lucrările publicate nu au făcut decât să slujească interesele puterii comuniste[116].

THE IMAGE OF THE ROMAN PROVINCE OF DACIA IN THE ROMANIAN HISTORIOGRAPHY 1945-1960

ABSTRACT

In the present article I intend to analyse the main stream concepts used during the Stalinist period in Romania (1945-1960) in the academic publications related to the history of the Roman province of Dacia. I chose this time interval based on relevant political and editorial events: the publishing in 1945 of the last edition of Constantin Daicoviciu's, *La Transylvanie dans l'antiquité*, and the publishing of the first volume (Antiquity and Early Middle Ages) of the treaty *History of Romania* (*Istoria României*) in 1960; the former was one of the last volumes published in a relative democratic society, in a moment which marks the beginning of the communist dictatorship in Romania, while the latter was both the first massive treaty on Romania's history and one of the first publications to mark the independence tendency of the Romanian Communist Party from the Soviet Union.

My arguments rely on the historical and archaeological publications analysed in the socio-political context of those times. My paper is structured in five sections: (1) the socio-political context and the institutional changes; (2) the new historiographical dogma; (3) the continuity of the autochthonous population in the Roman province of Dacia and their Romanization; (4) the slavery and the liberation struggle of the autochthonous people from Roman Dacia; and (5) conclusions.

I discuss the two main concepts of that era – the continuity of the autochthonous population in the Roman province of Dacia and their Romanization,

[116] Vezi în acelaşi sens şi observaţiile lui Al. Dragoman, *Ideology and Politics in Researching the (E)Neolithic in Romania* (in print).

on the one hand, and, the slavery and the liberation struggle of the autochthonous people from the Roman Dacia, on the other hand –, their importance in the historical and archaeological field. The first one has been the "key concept" used to describe the history of the Roman province of Dacia, while the second one was a newcomer, a result of the Romania's integration into the Soviet Union's sphere of influence, after 1945.

As in other Eastern European Communist countries, even in the Stalinist era, the epistemological base of history and archaeology was in fact the nationalism, as it was before the war. A common practice was to make references at the beginning or at the end of an article/book to the Marxist and Stalinist doctrine, the bulk of the text being constructed in a traditional manner; in other publications there were no references at all to the Marxist or Stalinist philosophy. Therefore, in the Romanian historiography the image of the Roman province of Dacia, in the years 1945-1960, was dominated by the traditional concept of continuity of the autochthonous population after the Roman conquest and its Romanization, the first step towards the birth of the Romanian nation. This image was altered only superficially by the second concept – the slavery and the liberation struggle of the population from the province, a product of the Soviet historiography. In fact, this concept was also "nationalized" by stating that the slave population was composed only of autochthonous Dacians.

I also paid attention to the relationship between the state and the historical and archaeological field of research. Lacking national roots, the new regime aimed to legitimate its authority by emphasising its national character and, as a consequence, by permitting the use of nationalist themes and concepts, as long as they were not contradicting the official view. Part of this strategy consisted in the rehabilitation of some historians and archaeologists with a politically incorrect background, in change for a non-critical attitude from their part. This was a compromise between the political power and the historical and archaeological field. Such compromises have been presented by many historians and archaeologists as necessary in those times and even an act of resistance; according to them, once the paragraphs with references to the Marxist and/or Stalinist philosophy are eliminated, what remains is a scientific text in conformity with the academic standards of the discipline. This way, they say, the good scientific tradition inherited from the inter-war period has been continued and transmitted structurally unaltered by the political ideology to the next generations. In my point of view, this position proved to be on the long term an illusion because the epistemological base of their practice (described to be neuter, objective and apolitical) was in concordance with the regime's needs. In fact, instead of being a strategy to perpetuate an apolitical scientific tradition, namely a form of resistance, as the authors believed, the published works had no other effect but to sustain the interests of the communist power.

DEZBATERI PRIVIND ETNOGENEZA ROMÂNILOR ÎN ANII '50. DE LA MANUALUL LUI ROLLER LA TRATATUL DE ISTORIE

ANDREI MĂGUREANU

Formarea limbii şi a poporului român a fost una dintre cele mai discutate probleme istorice din primii ani ai instaurării regimului comunist în România. Motivul principal al demersului de faţă îl constituie o stenogramă a unei şedinţe a **Comisiei pentru studiul formării limbii şi poporului român**, din care vom reproduce, în anexă, intervenţiile lui **Em. Petrovici** şi **I. Nestor***. Voi încerca să arăt cum a evoluat abordarea etnogenezei românilor între două momente importante: publicarea **Istoriei R.P.R.** *Manual pentru învăţământul mediu* şi redactarea **Tratatului de Istorie a României**, insistând asupra lucrărilor Comisiei.

Sfârşitul celui de al doilea război mondial a adus schimbări majore pe harta politică a Europei. Intrarea României în sfera de influenţă sovietică a determinat schimbări dramatice. Noua putere vroia să schimbe totul: statul, gândirea, omul. Drept urmare trebuia schimbată şi istoria, istoriografia burgheză păcătuind prin faptul că „nu recunoaşte caracterul obiectiv al legilor de dezvoltare a societăţii omeneşti"[1]. Noua istorie trebuia scrisă pe baza materialismului istoric.

* * *

Implicarea factorului politic în soluţionarea acestei probleme istorice nu era o noutate a anilor '50. Astfel, dacă în 1593, Istvan Szamosközy este de acord cu continuitatea din coloniştii romani, după 1601 crede că Galienus a retras toată populaţia la sud de Dunăre. O părere hibridă are Ioan Lucius pe la 1666, care susţine ideea unui aflux de populaţie romanică de la sud de Dunăre, determinat de bulgari, care se alătură unor rămăşiţe ale coloniştilor de odinioară[2]. Ceva mai târziu, Martin Szetivany vine cu o altă idee: doar în regiunile extracarpatice a fost continuitate, nu şi în Transilvania[3].

A doua jumătate a secolului al XVIII-lea va sta sub semnul polemicii dintre P. Maior şi „Şcoala Ardeleană", pe de-o parte, şi I. C. Eder, M. Bolla pe de alta. Miza? A avea sau nu drepturi politice în Transilvania. Dacă Eder contestă locul de

---

* Textele citate în această lucrare (în text şi anexă), redactate iniţial în ortografia vremii, au fost adaptate la normele ortografice actuale, ale Academiei Române.

[1] *Istoria României*, vol. I, Bucureşti, 1960, p. VIII.

[2] N. Stoicescu, *Continuitatea românilor. Privire istoriografică. Istoricul problemei. Dovezile continuităţii*, Bucureşti, 1980, p. 19.

[3] *Ibidem*, p. 17.

SCIVA, tomul 58, nr. 3-4, Bucureşti, 2007, p. 289-319

formare, Bolla merge mai departe, afimând că românii au origine bulgară. J. Christian Engel contestă şi el continuitatea după retragerea aureliană, dar admite vechimea românilor în Transilvania din secolul al IX-lea, înaintea descălecatului maghiar.

Secolul al XIX-lea va aduce şi pe cel mai puternic adversar al continuităţii, R. Roesler, care argumentează în favoarea ideii romanizării sud-dunărene (1871). Teoria sa va fi criticată argumentat de A. D. Xenopol. Ideile acestuia din urmă sunt preluate de D. Onciul, care sublinia că studiul slavilor este de o deosebită importanţă pentru teoria continuităţii, din moment ce ei au fost asimilaţi atât de români cât şi de unguri[4].

În perioada interbelică, marile sinteze de istorie renunţă la continuitatea limitată doar în anumite regiuni sau zone geografice (munţii), extinzând-o şi la câmpie[5]. Fusese „momentul" 1918.

Vedem, din cele rezumate mai sus, că rezolvarea problemei originii poporului român apare şi se dezvoltă mai ales din necesităţi politice.

* * *

Începuturile scrierii unei noi istorii bazată pe principiile marxist-leniniste îl face în 1947, manualul de *Istoria României*, editat de M. Roller, manual ce va face carieră, fiind reeditat în anii 1948, 1952 şi 1956[6]. Aproape imediat după lansare, unii considerau că „e o carte de căpătâiu; e un fapt capital al zilelor noastre: e o şcoală de preţioasă învăţătură şi de adevărat patriotism"[7]. *Manualul* va cunoaşte şi o ediţie rusească, fiind publicat la Moscova în 1950[8].

Prin decretul nr. 175 din 3 august 1948[9] fusese impus sistemul manualului unic, sarcina întocmirii acestor manuale fiind atribuită Comisiei de Învăţământ a Direcţiei de Agitaţie şi Propagandă a Comitetului Central al P.M.R., comisie condusă de Mihail Roller. Este de menţionat că, de prin 1945, M. Roller scrisese mai multe lucrări despre sistemul pedagogic din Uniunea Sovietică, fapt ce îl califica pentru elaborarea de manuale[10].

---

[4] Fl. Curta, *The changing image of the Early Slavs in the Romanian historiography and archaeological literature. A Critical Survey*, Südost-Forschungen 53, 1994, p. 228.

[5] Al. Madgearu, *Continuitate şi discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII*. Bucureşti, 1997, p. 4.

[6] *Ibidem*, p. VII.

[7] C. Daicoviciu citat de M. Roller, *Sarcini noui în studiul Istoriei României*, Studii, I, 1948, I, p. 128. Era, desigur, o atitudine „oficială". Rapoartele Securităţii menţionau trecutul său politic, dubios din punctul de vedere al semnatarilor notelor informative, acuze de introducerea cosmopolitismului în învăţământ şi lipsa de convingere în îmbinarea teoriei revoluţionare cu practica revoluţionară şi restructurarea întregului edificiu al concepţiilor pe baza materialismului dialectic şi istoric. Cf. I. Opriş, *Istoricii şi Securitatea*, vol. II, Bucureşti, 2006, p. 584.

[8] Roller, *Istoria R. P. R. Manual pentru învăţământul mediu*, Bucureşti, 1952, p. III.

[9] Monitorul Oficial Nr. 177 din 3 august 1948.

[10] Roller, *Despre pedagogia în U.R.S.S*, 1945 (reeditată anual până în 1948); Roller *Învăţământul public în statul sovietic socialist*, 1948.

Manualul[11] a fost realizat de M. Roller în urma unei colaborări cu D. Tudor, Gh. Georgescu-Buzău şi V. Maciu, primul, şef de lucrări la Muzeul Naţional de Antichităţi, al doilea, bibliotecar la Biblioteca Academiei, iar cel de al treilea, profesor de liceu[12]. La ediţia din 1952, prima mare revizuire, au lucrat Gh. Ştefan, B. Câmpina, V. Cheresteşiu (viitorul director al Institutului Iorga între 1953-1956), S. Ştirbu, A. Roman, V. Maciu sub coordonarea lui M. Roller. Atragem atenţia că primii doi vor face parte, trei ani mai târziu, din Comisia pentru studiul formării limbii şi poporului român, singurul păstrat din echipa primei ediţii a manualului fiind profesorul V. Maciu[13].

După cum mărturiseşte M. Roller în prefaţa primei ediţii a *Manualului*, lucrarea „se deosebeşte structural de istoriile scrise până astăzi prin concepţia şi metoda ştiinţifică ce-i stă la bază"[14], adică principiile materialist-dialectice şi materialist-istorice, conform recomandărilor făcute de I.V. Stalin în *Cursul scurt de istorie a P.C.(b) al Uniunii Sovietice*[15], iar „O adevărată istorie ştiinţifică poate fi alcătuită numai pe baza învăţăturii lui Marx, Engels, Lenin, Stalin." [16]

O nouă ediţie a *Manualului* era imperios necesară, datorită faptului că în urma discuţiilor privind programul cursului universitar „s-a vădit ... că suferă de numeroase lipsuri".[17]

Perioada care ne interesează trebuia să fie creionată după principiul conform căruia latinitatea şi romanitatea sunt „exagerări tendenţioase", accentul trebuind să fie pus pe relaţiile cu popoarele slave şi mai ales pe rolul şi influenţa acestora în ceea ce priveşte formarea poporului român[18]. Sau, altfel spus, manualul sublinia importanţa influenţei slave asupra procesului de formare a poporului român, considerând-o ca fiind unica influenţă pozitivă. Imaginea slavilor din *Manual*[19] este cea a unei populaţii mature, care ştie care îi este menirea istorică. Astfel, incursiunile triburilor slave în Imperiu Romano-Bizantin sunt prezentate ca o luptă

---

[11] *Raport final al Comisiei prezidenţiale pentru analiza dictaturii comuniste din România*, Bucureşti, 2006, p. 659 : manualul era „plin de falsificări şi profund antipatriotic".

[12] Fl. Constantiniu, *O fază sumbră a istoriografiei româneşti: perioada rolleristă (1947 - 1958)*, Magazin Istoric 10, 2002, http://www.itcnet.ro/history/archive/mi2002/current10/ 7_11.html.

[13] Participarea acestuia la realizarea de sinteze istorice nu se va opri la perioada lui M. Roller. Astfel, îl vom întâlni şi printre autorii *Istoriei poporului român*, colecţia Biblioteca de istorie, Ed. Ştiinţifică, 1970. Volumul a apărut sub coordonarea lui A. Oţetea şi îi mai avea drept autori pe I. Popescu Puţuri, I. Nestor şi M. Berza. De altfel, V. Maciu devine în 1951 director al secţiei de istorie modernă şi contemporană a R.P.R. din Institutul de Istorie, iar prin 1963 ajunge secretar la ştiinţe sociale în cadrul Academiei Române.

[14] Roller, *Istoria R.P.R. Manual pentru învăţământul mediu*, Bucureşti, 1952, p. V.

[15] Roller, *op. cit.*, p. III; vezi şi Constantiniu, *op. cit.*, care precizează că este vorba despre paragraful 2, capitolul IV *Despre materialismul dialectic şi istoric*.

[16] Roller, *op. cit.*, Bucureşti 1952, p. 5.

[17] N. Creţu, *Desbaterea proectului de program al cursului universitar de Istorie a R.P.R. la Secţia de Propagandă şi Agitaţie a C.C. al P.M.R.*, SCIM 1, 1950, 1, p. 21.

[18] Roller, *Spre o nouă realizare în ştiinţa istorică: întocmirea unui corpus de documente*, SCIM, 1, 1950, p. 62-63.

[19] Roller, *Istoria R.P.R. Manual pentru învăţământul mediu*, Bucureşti 1952.

a acestora împotriva orânduirii sclavagiste, luptă sprijinită de „masele populare băştinaşe"[20]. Ei sunt o populaţie „relativ paşnică", agricolă, care va impulsiona dezvoltarea comunităţilor băştinaşe[21]. Slavii oferă prin aşezarea lor pe teritorul României un „caracter de stabilitate", care va duce la închegarea de „mici stătuleţe"[22].

Referitor la relaţiile cu băştinaşii se precizează că slavii vin şi „se amestecă" cu dacii romanizaţi aflaţi la nordul Dunării. Populaţia romanizată va coabita cu slavii, lucru ce va influenţa puternic formarea limbii române[23], fapt demonstrat de o serie de cuvinte considerate a fi de origine slavă. Argumentul suprem la care se face referire este toponimia[24].

În privinţa continuităţii la nord de Dunăre, *Manualul* considera că Engel şi Rösler sunt „istorici şovini" care susţineau o teoria falsă a retragerii complete la sud de Dunăre, iar istoricii burghezi români au răspuns tot cu un fals: retragerea la munte[25]. Celor din urmă li se reproşa în special lipsa documentării arheologice. Aici ar trebui menţionat că, în *Manual*, slavilor le sunt atribuite descoperirile de la Moreşti, Gâmbaş, Ciugud, Teiuş[26], care, de fapt, sunt de atribuit fie gepizilor, fie avarilor. M. Roller consideră că „majoritatea populaţiei nu a părăsit teritoriul patriei noastre"[27], „cea mai mare parte a populaţiei a rămas în Dacia"[28]. Probabil, procesul de formare al poporului şi limbii române se termină prin secolul al IX-lea, când „volohii" sunt menţionaţi în cronica rusă *Povestirea vremilor trecute*[29].

Manualul s-a vrut „versiunea definitivă, incontestabilă, a viziunii comuniste cu privire la istoria României"[30], iar o necesară completare a *Manualului* era întocmirea unui program al cursului universitar de Istorie a R.P.R. Acesta a fost întocmit de către Secţia de Propagandă şi Agitaţie a C. C. al P.M.R. şi supus unei dezbateri, publicate ulterior în revista „Lupta de clasă"[31]. În urma discuţiilor la care au participat, timp de două zile, 50 de academicieni, profesori şi conferenţiari universitari şi profesori de istorie, a rezultat insuficienţa cu care „...este tratată ... contribuţia slavilor la formarea limbii şi poporului român..."[32]. La fel de grav a fost socotit faptul de a considera formarea poporului şi a limbii române ca un efect al creştinării în masă, lucru catalogat drept „o vădită influenţă a istoriografiei

[20] *Ibidem*, p. 55.
[21] *Ibidem*, p. 54.
[22] *Ibidem*, p. 49-50.
[23] *Ibidem*, p. 74.
[24] *Ibidem*, p. 54.
[25] *Ibidem*, p. 73.
[26] *Ibidem*, p. 54.
[27] *Ibidem*, p. 73.
[28] *Ibidem*, p. 48.
[29] *Ibidem*, p. 73.
[30] *Raport final al Comisiei prezidenţiale pentru analiza dictaturii comuniste din România*, 2006, p. 49, nota 47.
[31] Creţu, *op. cit.*, p. 15 – 21; vezi şi editorialul *Să ne însuşim învăţătura marxist-leninistă şi cuceririle ştiinţei sovietice pentru a asigura înflorirea şiinţei istorice în R.P.R.*, SCIM I, 1950, I, p. 12 – 15.
[32] *Ibidem*, p. 13.

antiştiinţifice burgheze"[33]. Creştinarea în masă a românilor se face în secolul al XI-lea, fiind adusă de stăpânirea bulgară a „cneazului Boris", până atunci existând doar „grupuri izolate de creştini"[34]. Astfel creştinarea este scoasă de pe lista argumentelor privind formarea poporului român, considerându-se că a avut rol doar în apariţia primelor state româneşti. Supremaţia culturii slave urma să fie demonstrată, alături de publicarea documentelor medievale, de cercetările arheologice, cu a căror conducere va fi însărcinat chiar M. Roller, din partea Secţiei de Istorie şi Filozofie a Academiei R.P.R.[35].

Şi medieviştilor, la consfătuirea acestora, avea să le dea Roller aceleaşi indicaţii preţioase[36]: „Pe noi ne interesează şi o altă problemă la care nu au răspuns istoricii regimului burghezo-moşieresc: când s-a format poporul român?. Se poate oare, dacă pornim de la concepţia patriotică în care ne educă Partidul clasei muncitoare, să nu cunoaştem când şi în ce condiţiuni s-a format poporul nostru?"[37]; deasemeni: „Trebuie să lămurim rolul Slavilor şi ajutorul pe care ni l-au dat în formarea şi evoluţia statală feudală din ţara noastră"[38].

Drept urmare, din 1949 este conceput un plan arheologic bazat pe concepţia marxist-leninistă, ce făcea parte din Planul de Stat, arheologia trebuind să rezolve o serie de probleme şi ca atare nu putea fi făcută pe apucate[39]. Sunt începute o serie de şantiere importante, la care participă colective numeroase de arheologi.

Foarte interesant este faptul că primele încercări de a demonstra prezenţa şi influenţa slavilor se referă la teritoriul Transilvaniei. Este creat un proiect anume pentru această temă. Consfătuirea arheologilor, din decembrie 1950, sublinia necesitatea unor cercetări intense pentru a ataca în plin „cercetarea problemei slavilor în Transilvania"[40]. Poate ca o reflectare a ideilor lui M. Roller privind romanitatea pe teritoriul fostei provincii romane?

Încă din raportul publicat în 1949, referitor la cercetările arheologice organizate în sudul Transilvaniei (campania 1948), K. Horedt lasă să se întrevadă această prioritate a arheologiei „N-am reuşit însă, să găsim o cetate de pământ din epoca migraţiilor, în deosebi de origină slavă..."[41].

În 1951 apare un articol dedicat ceramicii slave, în care K. Horedt face o primă abordare a ceramicii atribuite în principal triburilor slave, pe care o periodizează în patru faze, din secolul al VI-lea până în secolul al XII-lea[42]. Despre

[33] Creţu, *op. cit.*, p. 19.

[34] Roller, *Istoria R.P.R. Manual pentru învăţământul mediu*, Bucureşti 1952, p. 59.

[35] Roller, SCIV 1, 1950, 1, p. 22.

[36] Roller, *Spre o nouă realizare în ştiinţa istorică: Întocmirea unui Corpus de documente*, SCIM I, 1950, 1, p. 53 – 73.

[37] *Ibidem*, p. 62.

[38] *Ibidem*, p. 63.

[39] Roller, SCIV 1, 1950, 1, p. 157.

[40] *Şantierul „Aşezări slave în regiunile Mureş şi Cluj"*, SCIV 3, 1952, p. 311.

[41] K. Horedt, *Săpăturile arheologice din sudul Transilvaniei*, Studii 2, 1949, 1, p. 143.

[42] K. Horedt, *Ceramica slavă din Transilvania*, SCIV 1, 1950, 2, p. 214.

„autohtoni" autorul nu spune decât că probabil s-au retras la munte, fără să aducă dovezi arheologice în acest sens[43].

Anii următori sunt anii în care tot ce era descoperit şi data din a doua jumătate a mileniului I p. Chr. era interpretat ca fiind slav. Astfel, în 1952, aşezarea fortificată de la Moreşti este considerată ca fiind slavă, definită de fibule de tip ant, locuinţe de tip slav şi ceramică slavă[44], iar la Dinogetia este identificată o ceramică de tip slav aparţinând nivelului IV, datat anterior mijlocului secolului al X-lea[45].

În 1953 este organizat şi Şantierul arheologic Bucureşti[46], fiind identificate aşezări slave cu materiale „caracteristice unei culturi materiale din secolul al VI-lea"[47] în mai multe puncte: Crângaşi, Mihai Vodă, Curtea Veche, Strada Soarelui, Pasajul Francez, Strada Gabroveni.... Se încerca clarificarea unui orizont arheologic pentru epoca în care „Slavii s-au aşezat în masă începând din veacul al VI-lea, iar populaţia trăia în cadrul unor instituţii dominate de felul de viaţă al Slavilor"[48], aceştia „contribuind la determinarea vieţii social-economice a băştinaşilor"[49].

Atragem atenţia că dintre materialele publicate, nici unul nu se datează în secolele amintite, ele aparţinând secolelor IX-XI şi, ca atare, culturii Dridu[50]! Interesant este şi faptul că se vorbeşte despre ceramică specifică secolului al VI-lea sau despre ceramică de tip slav fără să existe un studiu tipologic şi mai ales nici un complex cercetat care să fie sigur databil în această epocă, descoperit la sud de Carpaţi.

În 1954, căutarea şi descoperirea slavilor se extinde şi în Moldova. La Hlincea, prin aşezarea din secolele VIII–X „se confirmă din punct de vedere arheologic prezenţa în Moldova a triburilor străvechi slave din timpul dezagregării comunităţii patriarhale"[51]. O „populaţie băştinaşă" care a preluat unele caractere slave ale culturii materiale prin „coabitarea cu triburile cele mai apropiate de slavi răsăriteni, Tiverţii" este identificată doar în secolele X-XII[52].

În februarie 1955 a fost înfiinţată Secţia de Ştiinţă şi Cultură a C. C. al P.M.R., şeful secţiei fiind numit Pavel Ţugui. În acelaşi an aveau loc noi alegeri pentru Academie şi se încerca o reparaţie faţă de cei excluşi în anul 1948[53]. Printre noii membri titulari propuşi se afla şi I. Nestor. Din păcate, candidatura acestuia, a fost

---

[43] *Ibidem*, p. 215.

[44] *Şantierul „Aşezări slave în regiunile Mureş şi Cluj"*, SCIV 3, 1952, p. 344; *Şantierul arheologic Moreşti (r. Tg. Mureş, reg. aut. maghiară)*, SCIV 5, 1954, 1-2, p. 206.

[45] *Şantierul Garvăn (Dinogetia)*, SCIV 3, 1952, p. 391.

[46] SRIR, partea I-a, Bucureşti 1954, p. 285-538.

[47] *Ibidem*, p. 467.

[48] *Ibidem*, p. 537.

[49] *Ibidem*, p. 465.

[50] Cultura Dridu va fi definită mai târziu de către I. Nestor.

[51] *Şantierul arheologic Hlincea-Iaşi (r. Iaşi, reg. Iaşi)*, SCIV 5, 1954, 1-2, p. 239.

[52] *Ibidem*, p. 242.

[53] P. Ţugui, *Aprilie 1955. Reprimiri şi alegeri la Academie*, Magazin Istoric 2, 1997, http://www.itcnet.ro/history/archive/mi1997/mi2.htm.

respinsă datorită zvonului că ar avea manifestări profasciste[54]. Este ales totuşi membru corespondent al Academiei[55].

Destalinizarea parţială, lansată de N. S. Hruşciov la Congresul al XX-lea al P.C.U.S., din februarie 1956, are ca efect distanţarea conducerii de la Bucureşti de Moscova şi întoarcerea la tradiţiile naţionale[56]. Acesta este momentul în care poziţia lui M. Roller începe să se clatine, Gh. Gheorghiu-Dej şi Gh. Apostol acuzând „monopolul şi dictatul lui Roller"[57]. În acelaşi an, la solicitarea lui P. Ţugui privind un raport referitor la „unele fenomene care tulbură atmosfera de muncă şi creaţie în rândurile istoricilor", Andrei Oţetea, C. Daicoviciu şi Barbu Câmpina redactează un memoriu în care M. Roller este atacat vehement[58]. În 1958 la plenara C.C., M. Roller primeşte o lovitură fatală, fiind acuzat de „fracţionism": el suferă un atac cerebral şi moare la scurt timp după aceea (a circulat zvonul, neconfirmat, că s-ar fi sinucis)[59].

Momentul renunţării la „istoria" lui Roller este imediat reflectat în literatura arheologică. Într-un studiu din 1957, Maria Comşa abordează şi problema „etnogenezei poporului român, care până în momentul de faţă este neclară". În ciuda acestui fapt concluziile autoarei privesc tot dovezile prezenţei slavilor care „au migrat spre sud cu ceramica lor proprie"[60]. Totuşi, autoarea trage câteva concluzii inedite: admite existenţa unei ceramici dezvoltate din formele dacice şi romane, este anulat principalul indicator pentru ceramica slavă (decorul în val) şi, nu în ultimul rând, se atrage atenţia asupra existenţei, în anumite regiuni, a unor populaţii amestecate din punct de vedere etnic, atribuirea etnică a materialelor ceramice fiind însă un lucru imposibil[61].

De ce nu sunt văzuţi şi romanicii, nu că i-ar fi căutat cineva, ne spune I. I. Russu: „populaţia autohtonă care vorbea limba indoeuropeană traco-dacă ... supusă unui vast proces de deznaţionalizare... care a avut ca primă urmare înlocuirea treptată a limbii naţionale şi adoptarea limbii latine", se retrage în „văi şi munţi mai ospitalieri"[62]. Oricum, din toponimie nu se păstrează nimic, iar din hidronimie doar câteva nume de ape preluate de slavi şi adaptate fonetismului lor[63].

În 1958, Maria Comşa încearcă să facă o sinteză asupra documentelor arheologice ce atestau prezenţa slavilor pe teritoriul României, ceramica fiind pe primul loc[64]. Acum, ea încearcă să demonstreze că, în secolul al X-lea, populaţiile

[54] *Ibidem*.

[55] Mai târziu, în 1959, va declara că alegerea la Academie a fost „de ochii Occidentului" şi că s-ar bucura dacă va fi dat afară „Ar fi pentru mine ca o decoraţie", cf. Opriş, *op. cit.*, p. 60.

[56] Constantiniu, *op. cit.*

[57] Ţugui, *op. cit.*

[58] Constantiniu, *op. cit.*

[59] *Raport final al Comisiei ...*, p. 93, nota 185; Constantiniu, *op. cit.*

[60] Comşa, *Unele concluzii istorice pe baza ceramicii din secolele VI-XII*, SCIV 8, 1957, 1-4, p. 269.

[61] *Ibidem*, p. 288.

[62] I.I. Russu, *Dispariţia limbii şi a populaţiilor traco-dace*, SCIV 8, 1957, 1-4, p. 260.

[63] *Ibidem*, p. 259.

[64] Comşa, *Slavii de răsărit pe teritoriul R.P.R. şi pătrunderea elementului romanic în Moldova pe baza datelor arheologice*, SCIV 9, 1958, 1, p. 73-90.

purtătoare ale unei culturi balcano-dunărene, printre care şi elemente străromâneşti, pătrund în Moldova determinându-i pe slavi şi cultura lor, Luka-Raikovetkaia, să se retragă spre nord[65]. Astfel, Moldova suferă o primă etapă de românizare, o a doua fiind datată în secolele XI-XII şi venind dinspre Transilvania[66]. Totuşi, la nivelul anului 1958 se mai constată încă neclarităţi în cronologia materialelor arheologice, aşezarea de la Suceava-Şipot fiind datată fie în secolele VI-VII de către M. Comşa[67], fie în secolele VIII - X de către M. Petrescu-Dîmboviţa[68].

Anul 1959 aduce cu sine un articol semnat de I. Nestor care pune sub semnul întrebării argumentele dosarului slav, insistând asupra cantităţii, dar mai ales a calităţii materialului arheologic, cea mai mare parte a acestuia provenind din „condiţii neclare"[69]. Cu un an înainte, I. Nestor publicase şi un articol referitor la definirea şi atribuirea cronologică şi etnică a culturii Dridu[70]. Era primul articol în care se face referire la o cultură arheologică ce era atribuită unei populaţii romanice, protoromâne[71].

Într-un articol din 1960, Maria Comşa încă mai sublinia rolul „deosebit pe care l-au jucat slavii în formarea poporului român"[72], dar în toată lucrarea nu vorbeşte nicăieri despre etnogeneză şi nici nu pomeneşte nimic despre o altă populaţie în afara celei slave.

Se observă astfel că spre sfârşitul anilor '50 existau două opinii diferite, susţinute una de către I. Nestor, alta de către M. Comşa. Diferenţa de opinii va naşte o dispută aprigă între cei doi în cadrul Institutului de Arheologie, dispută care ar fi avut şi un substrat, I. Nestor vrând „să arate că cei ce studiază în Uniunea Sovietică nu sunt bine pregătiţi; că ştiinţa sovietică nu este cea mai dezvoltată ştiinţă"[73].

Comisia pentru studiul formării limbii şi poporului român

Urmând indicaţiile Congresului al II-lea al Partidului Muncitoresc Român[74], Academia Română hotărăşte elaborarea unui *Tratat de Istorie a României*. Acesta

[65] *Ibidem*, p. 82.

[66] *Ibidem*, p. 84.

[67] Comşa, *Unele concluzii istorice pe baza ceramicii din secolele VI – XII*, SCIV 8, 1957, 1-4, p. 268, nota 9.

[68] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Slovanské sidliská v Moldavskej oblasti Rumunska*, Slovenská Archeológia 6, 1958, 1, p. 228.

[69] I. Nestor, *Slavii pe teritoriul R.P.R. în lumina documentelor arheologice*, SCIV 10, 1959, 1, p. 55-56.

[70] Nestor, *Contributions archéologiques au problème des Protoroumains. La civilisation de Dridu. Note préliminaire*, Dacia NS, II, 1958, p. 371-382.

[71] Al. Madgearu, *Cultura Dridu şi evoluţia poziţiei României în lagărul socialist*, eggSTAYonline, nr. 11, aprilie 2006 (http://egg.mnir.ro/studii).

[72] Comşa, *Discuţii în legătură cu pătrunderea şi aşezarea slavilor pe teritoriul R.P.R*, SCIV 11, 1960, 1, p. 159.

[73] Opriş, *Istoricii şi Securitatea*, I, Bucureşti, 2005, p. 64.

[74] *Istoria României*, vol. I, p. XI.

devenise necesar datorită „succeselor obținute de noua istoriografie românească"[75]. Una dintre cele mai importante probleme pe care *Tratatul* trebuia să le rezolve era formarea limbii şi poporului român. Pentru aceasta a fost înfiinţată o comisie formată din istorici, arheologi şi lingvişti.

Comisia pentru studiul formării limbii şi poporului român ia fiinţă în 1955, dar a început să funcţioneze abia din 1956. Sunt fixate 11 probleme împărţite în 54 de teme. Numărul acestor teme va ajunge până la 74 în anul 1958. Unele date privind modul în care se desfăşurau lucrările comisiei le putem afla din introducerea la stenograma şedinţei din 25 noiembrie 1958[76]. Întâlnirile erau periodice şi se pare că aveau un anume tipic de desfăşurare. Şedinţele se ţineau în aula Academiei, unde erau mai întâi audiate referatele a doi dintre membrii comisiei. Temele acestor referate erau stabilite la şedinţa anterioară. Referatele se distribuiau din timp celorlalţi membri ai comisiei precum şi altor specialişti din cele trei centre: Bucureşti, Cluj şi Iaşi. După citirea referatelor urmau întrebări lămuritoare şi discuţii privind problemele expuse şi şedinţa se încheia cu alocuţiunile concluzive ale câtorva dintre membrii comisiei, care se înscriau la cuvânt. Şedinţele erau stenografiate şi apoi reproduse în broşuri dedicate unui circuit intern.

În data de 25 noiembrie 1958 a avut loc una dintre aceste şedinţe, moment când era programată o discuţie privind „contribuţiile pe care le poate aduce lingvistica la studiul formării poporului român". Subiectul şedinţei a fost hotărât la întâlnirea din 7 octombrie 1958.

C. Daicoviciu a fost ales să prezideze şedinţa. La aceasta au luat parte: Al. Rosetti, Em. Petrovici, I. Nestor, Em. Condurachi, Barbu Câmpina, Mihail Macrea, Gheorghe Ştefan, I.I. Russu, M. Petrescu-Dîmboviţa, David Prodan, P.P. Panaitescu, A. Oţetea, C. Cihodaru şi K. Horedt[77].

Dezbaterile au început la ora 10.00 şi s-au încheiat la ora 15.30.

Încă de la început, C. Daicoviciu accentua importanţa activităţii comisiei, capitolul privind formarea limbii şi poporului român trebuind să fie bine gândit, înainte ca redactarea să aibă loc. Trebuiau găsite răspunsuri clare şi urgente la întrebările *când, unde şi în ce împrejurări istorice* s-au format limba şi poporul român. Se exprima speranţa că pe baza datelor oferite de ştiinţă şi în lumina materialismului istoric, se va ajunge la o concluzie, la o rezolvare.

---

[75] *Ibidem*, p. V.

[76] Mulţumesc domnului profesor Mircea Babeş pentru amabilitatea cu care mi-a pus la dispoziţie stenograma acestei şedinţe a Comisiei. În cadrul proiectului AREA, îmi propun să identific şi alte asemenea stenograme, procese verbale sau alte documente referitoare la activitatea Comisiei, aflate în diverse arhive.

[77] Poate nu e lipsit de interes a semnala că mulţi dintre membri comisiei abia fuseseră făcuţi membri ai Academiei Române, unii titulari, alţii corespondenţi, cu ocazia alegerilor din iunie-iulie 1955. Un alt fapt interesant este cooptarea în comisie a lui P.P. Panaitescu, abia eliberat din închisoare, unde a stat din motive de colaborare cu legionarii, deşi lui i s-a refuzat reprimirea în Academie (de unde fusese exclus în 1948) cu ocazia aceloraşi alegeri.

Conform procedurii s-a dat cuvântul referenților. În această ședință urma să fie exprimat punctul de vedere al lingviștilor, reprezentați prin Em. Petrovici și Al. Rosetti.

Primul și-a expus ideile lingvistul **Emil Petrovici**. Din cercetările sale rezultă că toponimele românești sunt de dată recentă, ca atare nici la sud și nici la nord de Dunăre nu există o toponimie veche românească. Abia din secolul al XIV se pot menționa toponimice românești. Nici hidronomia nu ajută prea mult. Potrivit lui Petrovici, nu există nici un nume de apă care să prezinte fonetism românesc, ci numai unul slav.

Explicația lipsei atât a toponimiei, cât și a hidronimiei românești? Populația românească a practicat „nomadismul de munte, adică migrația întregii populații păstorești". Adică vara turmele erau păscute la munte, în așezări sezoniere, iar iarna se cobora cu turmele la șes și cu toată familia, urmând să se întoarcă vara următoare, dar nu neapărat în același loc. Această mișcare continuă de populație va face să se răspândească limba latină învățată în timpul iernării de-a lungul axului Dunării, ax care reprezintă în viziunea lui Petrovici zona cea mai puternică a romanității. Lingvistul se baza și pe comparația etnografică cu aromânii „fărșeroți" din Albania, care și în 1957 practicau nomadismul fără a avea sate.

Totuși, poporul român era considerat continuatorul latinității dunărene. Românii sunt cei mai vechi locuitori ai acestor ținuturi, „ei au fost însă ultimii care s-au fixat". Em. Petrovici propunea evoluția de la nomadismul de munte la transhumanță și apoi la economia mixtă agricolă-pastorală. Ultima etapă fiind posibilă doar după asimilarea populațiilor agricole, sedentare, de limbă slavă sau chiar maghiară.

Scenariul pe care îl propunea Em. Petrovici ar fi următorul: populația dacică sau daco-romană de la câmpie a fost asimilată de slavi și deci se poate vorbi despre ea ca despre protoromâni de limbă slavă, în timp ce populația din munți, păstorii, și-au păstrat limba devenind protoromâni de limbă romanică. Apoi, după „descălecatul" păstorilor și protoromânii de limbă slavă s-au românizat. Păstorii descălecători au putut să își impună limba românească asupra celorlalți, de limbă slavă, cumană, pecenegă sau maghiară pentru că au format pătura conducătoare: din punct de vedere politic erau niște cuceritori, din punct de vedere economic erau mai bogați (stăpâni de vite). Procesul de impunere a limbii române a început prin secolul al XII-lea și a durat probabil până în secolul al XVI-lea.

Concluzia era că poporul român s-a format din protoromânii care practicau nomadismul de munte și de baltă prin amestec cu protoromânii de limbă slavă care practicau agricultura. Iar faptul că strămoșii erau un neam de păstori nomazi nu trebuia să fie o rușine, mai ales că „din acești păstori de munte ne tragem noi, cei de astăzi, care am creat Republica Populară Română, care construim socialismul..."[78].

[78] În ciuda acestei încheieri a referatului său prezentat Comisiei (vezi anexa 1), faptul că folosea drept argument principal lipsa toponimiei neromânești a fost privit ca nefavorabil

Al doilea referat a fost prezentat de **Alexandru Rosetti**, mult mai scurt în expunere.

Acesta nu era în totalitate de acord cu Em. Petrovici asupra atribuirii întregii toponimii slavilor. Oricum, toponimia slavă se explica prin traducerea din română în slavă a numelor de ape şi locuri. Elementul slav din limba română are o prezenţă puternică, dar nu-i modifică caracterul de limbă romanică. Al. Rosetti era de acord cu Em. Petrovici că elementele slave în limba română au apărut în urma unei românizări a populaţiilor slave.

Şi Al. Rosetti credea că păstoritul a fost ocupaţia principală a românilor. Astfel, el sublinia că păstorii practicau transhumanţa şi nomadismul, treceau Dunărea pe timp de iarnă, dar că din secolul al X-lea, se constată o încetare a contactelor dintre nord şi sud, aromâna dezvoltându-se independent. Spre deosebire de Em. Petrovici, Al. Rosetti accepta o formă de agricultură, fondul principal de termeni agricoli fiind latin, termenii slavi dovedind doar o perfecţionare a agriculturii. Rosetti presupunea o agricultură primitivă, făcută cu sapa.

După prezentarea celor două referate au urmat discuţiile. Primul care ia cuvântul a fost **Ion Nestor**.

Acesta a observat că datorită existenţei unei toponimii exclusiv slave, lingviştii au ajuns la soluţia „nomadismului de munte" şi încerca la rândul său să prezinte contraargumentele oferite de cercetările arheologice. Astfel, la Alba Iulia exista o populaţie romanizată până spre sfârşitul secolului al IV-lea, iar dacii liberi se manifestau ca o populaţie sedentară şi agricolă până în secolul al III-lea. Nestor a făcut precizarea că sedentarismul trebuie înţeles ca o mişcare într-o anumită zonă, mişcare datorată tipului de agricultură practicat. Până la huni se putea constata o populaţie sedentară-agricolă şi nu o trecere la păstorit.

Este neclară situaţia din secolul al V-lea şi din prima jumătate a secolului al VI-lea, fiind neclar „pe cine şi în ce condiţii au găsit slavii". Pentru Transilvania se poate constata în perioada secolelor VI-VII prezenţa unei populaţii gepidice, din care făceau parte şi elemente romanice şi alte elemente barbare. Concluzia categorică era că, din punct de vedere arheologic, nu se putea identifica o populaţie păstorească care să practice nomadismul pe teritoriul intra- şi extracarpatic.

Principala noutate era adusă prin definirea culturii Dridu. Aceasta este total deosebită de cultura slavilor, astfel că la nivelul secolului al X-lea avem două culturi deosebite, ambele aparţinând unor populaţii sedentare, agricole. Ca atare o cultură este slavă, iar cealaltă, cultura Dridu, aparţine protoromânilor. I. Nestor sesiza, astfel, o neconcordanţă între situaţia arheologică şi propunerile lingviştilor. Arheologic erau identificaţi protoromâni sedentari, agricultori, în timp ce lingvistic era sugerată imaginea unor protoromâni nomazi, păstori. Şi atunci se punea întrebarea: cine greşea ?

argumentării continuităţii, într-o notă informativă privitoare la conţinutul machetei tratatului cf. Opriş, *Istoricii şi Securitatea*, II, 2006, p. 585.

Urmează intervenţia lui **David Prodan**, care nu credea că lipsa toponimiei se poate explica prin nomadismul păstoresc. După părerea sa, un nomad nu are cum să uite numele munţilor şi apelor pe care le are drept reper în drumurile sale. Absenţa toponimiei nu putea să ducă la concluziile discontinuităţii sau nomadismului. Dacă a existat nomadism, acesta nu poate fi explicat prin lipsa toponimiei.

Emil Condurachi susţinea ipoteza a două centre de romanizare, primul fiind pe linia Dunării. Al doilea era plasat în Dacia, unde în anumite zone, existau urme ale romanităţii, inclusiv sub stăpânirea gepidă, până în secolul al VII-lea, Em. Condurachi fiind de acord cu cele prezentate în acest sens de I. Nestor. Totuşi, el nu excludea legăturile strânse cu sudul Dunării; unele nume de sărbători creştine legate de viaţa pastorală sunt traduse din limba greacă şi nu se foloseşte numele latin: lăsatul de carne, săptămâna brânzei..., fapt ce ar atesta legături puternice cu Balcanii.

Em. Condurachi părea să fie de acord cu o pătrundere a unei populaţii romanice păstoreşti în teritoriile intra- şi extracarpatice, unde a întâlnit o populaţie romanică slavizată, dar nu poate preciza exact când s-a întâmplat asta. Un aflux de populaţie romanică exista din secolul al VI-lea, determinat de fiscalitatea excesivă a Imperiului, dar nu poate fi vorba despre mari mase de oameni. Nici pătrunderea slavilor la sud de Dunăre nu putea disloca un număr mare de romanici care să treacă la nord. Condurachi credea că o astfel de mişcare petrecută prin secolele XIII-XIV, cum propunea Petrovici, nu ar fi scăpat neobservată de regatul maghiar. De asemenea, el nu credea că „Dridu” este o cultură romanică venită de la sud de Dunăre, considerând argumentaţia lui I. Nestor ca fiind, deocamdată, insuficientă.

Concluzia lui Em. Condurachi era că elementul romanic al limbii şi poporului român s-au cristalizat pe ambele maluri ale Dunării între secolele IV-VII.

Petre P. Panaitescu considera că ipoteza lui Em. Petrovici, privind naşterea unui popor dintr-un nucleu de păstori, ar fi un caz unic în lume şi deci îndoielnic. Dacă protoromânii erau numai păstori, atunci erau reduşi numeric şi nu puteau asimila marea masă de populaţie aflată la câmpie şi care era slavizată.

Panaitescu se pronunţa ferm şi împotriva argumentului forte al lingviştilor, arătând că toponimia, studiată separat, nu poate fi un argument suficient pentru studiul naşterii unui popor. Toponimia nu este dată neapărat de către cel ce locuieşte în satul respectiv sau în zona respectivă. De cele mai multe ori este dată de vecini sau de stăpâni, fiind normal ca slavii, ca element dominant, să impună toponimia. De asemenea, roirea satelor, mutarea lor datorită agriculturii extensive, făcea ca denumirile să nu fie păstrate, ci schimbate frecvent.

P.P. Panaitescu susţinea „că formarea poporului român, se întemeiează, nu pe stânele nomadismului de munte, ci pe obştea agrară...”, constatând că nomenclatura privitoare la obşte este anterioară influenţei slave în limba română. El era de acord cu un aflux de populaţie romanizată de la sud de Dunăre.

Nici **Barbu Câmpina** nu credea în posibilitatea unei românizări a populaţiei slave sedentare şi agricole de către păstorii protoromâni, mai puţin numeroşi. Nu era de acord nici cu ipoteza unui descălecat, la nivelul secolului al XIII-lea, al unei

populații romanice care să îi „desnaționalizeze" pe slavii de la câmpie, cu atât mai mult cu cât primul voievod al Țării Româneşti, Basarab, era cuman. B. Câmpina arăta că, din cronicile bizantine referitoare la secolul al X-lea, se constată la Dunăre existența unei civilizații organizate, cu conducători, episcopate şi aşezări stabile. Este drept, spunea el, că nici nu se putea afirma sigur cine sunt aceştia, români, slavi sau alții.

B. Câmpina era de acord cu I. Nestor asupra definirii culturii Dridu şi în atribuirea acesteia românilor, dar nu credea în ipoteza unei migrații de la sud de Dunăre care să fi dat naştere acestei culturi. Mai degrabă considera cultura Dridu drept dovada unei influențe puternice a civilizației bizantine, manifestată prin intermediul țaratului bulgar. Drept urmare, Barbu Câmpina susținea formarea poporului român la nordul Dunării, anterior secolului al X-lea.

Andrei Oțetea este un alt istoric care nu credea în teza nomadismului de munte, preferând continuitatea rurală a romanicilor din Dacia. El accepta pentru unele grupe de vlahi de la sud de Dunăre practicarea nomadismului păstoresc, dar preciza că în unele limbi „vlah" înseamnă şi agricultor. De asemenea, Oțetea credea că romanicilor de la nord de Dunăre li se adăugau, în diferite momente, alții, veniți de la sud din cauza fiscalității, a nomadismului de munte, strămutați de migratori sau datorită stăpânirii bulgare.

Ion I. Russu a făcut un excurs prin care arată că limba română este formată dintr-un grup de cuvinte de origine tracică/dacică şi limba latină. El sugera o nouă explicație pentru inexistența unei toponimii vechi româneşti: romanicii ar fi preluat toponimia şi alte elemente de la slavi pentru că aceştia au venit cu o cultură materială superioară.

Constantin Daicoviciu înclina spre părerea că românii sunt mai degrabă rezultatul romanizării dacilor, decât a unor traci sud-dunăreni. El era de acord că lipsa toponimiei româneşti este un obstacol major în dosarul continuității şi părea să fie de acord cu Em. Petrovici privitor la nomadismul de munte.

După C. Daicoviciu, romanicii nu apar în documente pentru că nu erau un factor politic activ. Drept urmare se aştepta ca arheologia să aducă mai multă lumină. Însă constata că, pentru anumite secole, arheologia nu adusese explicații, încă. Daicoviciu considera că românii nu sunt văzuți arheologic nu pentru că nu ar fi existat, ci pentru că arheologii nu ştiu cum să îi vadă. Cultura Dridu ar putea aparține protoromânilor sau, de ce nu, românilor, dar problema mai trebuia aprofundată, mai ales în ceea ce priveşte datarea începutului culturii.

Oricum, concluziona Daicoviciu, limba română se formează în secolele X-XI.

În încheierea şedinței, C. Daicoviciu rezuma că, dacă arheologia şi istoria ar pleda pentru o continuitate şi formare în teritoriile de la nord de Dunăre, toponimia ar fi împotrivă. Trebuiau aduse dovezi credibile chiar dacă, oricum, ar fi fost cu totul „nemarxist" a considera „că totul merge prin migrații şi populațiile autohtone nu au nici un rol." Problema formării limbii şi poporului român era una complexă şi dificilă, dar trebuia căutat şi găsit adevărul, în lumina materialismului istoric.

Îndemnul lui C. Daicoviciu era ca, pentru onoarea ştiinţei filologice şi istorice româneşti, într-un an sau doi să se ajungă la o soluţie acceptabilă pentru toată lumea.

Tratatul *Istoria României*

În volumul I al tratatului de *Istoria României*, apărut în 1960, sunt prezente două texte care ne interesează. Unul îi priveşte strict pe slavi, în timp ce în al doilea se discută problema formării poporului român. Textul despre slavi este redactat de Maria Comşa şi formează capitolul IV din partea a IV-a, *Perioada de trecere la feudalism*, în timp ce textul privind *Formarea limbii şi a poporului român* este semnat de C. Daicoviciu, Em. Petrovici şi Gh. Ştefan şi formează capitolul al VI-lea, ultimul al volumului.

Referitor la izvoarele scrise, M. Comşa nu reţine în textul său decât infomaţiile prezentate de Iordanes şi Procopius referitor la teritoriul ocupat de slavi la mijlocul secolului al VI-lea, considerând că Iordanes nu era familiarizat cu situaţia reală, în timp ce informaţiile lui Procopius ar fi mult mai credibile[79]. Aceasta pentru că se dorea o prezenţă slavă la Dunăre cât mai timpurie, deşi, arheologic, elementele slave nu pot fi datate înainte de mijlocul secolului al VI-lea.

Potrivit Mariei Comşa, în momentul când au ajuns în nordul Dunării, slavii erau în ultimul stadiu de dezvoltare a democraţiei militare, organizaţi în puternice uniuni, ca cea a anţilor sau cea a sclavinilor; în secolele VI-VII se trecea de la obştea patriarhală la cea teritorială formată din familii patriarhale, condusă de un sfat, acesta fiind „singurul organ al puterii locale"; sclavia se practica doar pentru răscumpărare şi numai dintre membrii altor triburi, fiind „interzisă aducerea în stare de sclavie a unui membru al aceluiaşi trib"; mormintele bogate i-ar reprezenta pe înstăriţi, iar gruparea mormintelor ar reflecta familia. De asemenea, M. Comşa observă că începând din a doua jumătate a secolului al VI-lea încep să fie menţionaţi lideri.

În privinţa argumentelor arheologice, pentru Maria Comşa lucrurile sunt simple[80]: fibulele digitate sunt slave, ca şi mormintele de incineraţie, ceramica de tip Praga sau Jitomir-Korceak; locuinţele adâncite cu vetre înconjurate de pietre de la Suceava-Şipot sau având cuptoare construite din pietre ar fi slave; tezaurul de la Coşoveni este, de asemenea, slav. Elementele care nu sunt proprii imaginii culturii slave sunt fie carpo-dacice asimilate de slavi, fie preluate de slavi în urma simbiozei cu populaţia romanică.

Problemei etnogenezei i se acordă în tratat 33 de pagini cuprinse în partea a IV-a, *Perioada de trecere la feudalism*[81]. Semnatarii textului sunt C. Daicoviciu, Em. Petrovici şi Gh. Ştefan, toţi trei membri ai Comisiei pentru studiul formării limbii şi poporului român[82].

---

[79] Comşa, *Slavii*, în *Istoria României* I, 1960, p. 728-730.

[80] *Ibidem*, p. 730-739.

[81] C. Daicoviciu, Em. Petrovici şi Gh. Ştefan, în *Istoria României* I, 1960, p. 775-808.

[82] Versiunea în limba franceză: C. Daicoviciu, Em. Petrovici, Gh. Ştefan, *La formation du peuple roumain et de sa langue*, Bucureşti, 1963. Acelaşi text a fost tradus şi în limbile engleză şi

După o analiză sumară a principalelor argumente potrivnice continuităţii la nord de Dunăre, se trece la demontarea acestora: dacii nu au fost exterminaţi, romanizarea s-a petrecut normal şi durabil, iar retragerea nu a fost totală, populaţia daco-romană continuând să vieţuiască pe aceste meleaguri. Cât despre *tăcerea surselor*, aceasta nu reflectă decât dezinteresul bizantinilor pentru o populaţie ce nu reprezenta un pericol pentru Imperiu.

Dovezile arheologice constau mai ales în interpretarea descoperirilor ceramice. Acestea, din punct de vedere al formei, tehnicii şi stilului se leagă strâns de ceramica daco-romană şi romană provincială, ceramica lucrată la roata rapidă fiind argumentul decisiv pentru atestarea populaţiei romanice[83].

Mai sunt aduse în discuţie şi alte elemente, dar toate atribuite romanicilor pentru că nu sunt slave şi nu din alte considerente. Spre exemplu, obiceiul acoperirii urnelor cu un capac este romanic pentru că nu este slav[84]. În favoarea prezenţei populaţiei romanice ar vorbi şi caracteristicile mediteranoide ale unor schelete din mai multe necropole[85].

Din sfera toponimiei se spune că 80% este reprezentată de nume româneşti, mai ales în ceea ce priveşte hidronomia, chiar dacă în multe cazuri se înregistrează un fonetism slav. Limba română este una de origine latină. Are un lexic mult influenţat de împrumuturi slave, dar din care lipsesc elementele vechi germanice. Ca loc de formare este propusă atât regiunea de la nord de Dunăre, cât şi o parte a provinciei Moesia Inferior[86].

Concluzia generală este că: „poporul român şi limba românească s-au format, în ultimele secole ale mileniului I e.n., în spaţiul de la nordul Dunării de jos, având ca teritoriu-nucleu ţinuturile de deal şi munte ale Daciei"[87].

Se poate lesne observa influenţa în redactarea textului a discuţiilor din şedinţa Comisiei. Aproape toate aspectele observate atunci la intervenţii s-au regăsit în textul Tratatului.

Dosarele Securităţii

Un alt aspect al discuţiilor privitoare la etnogeneză a început a fi de curând scos la lumină prin cercetarea dosarelor secrete ale fostei Securităţi.

Conducerea Partidului Muncitoresc Român era foarte interesată de mersul discuţiilor din cadrul Comisiei, precum şi de concluziile Tratatului. Acest interes avea şi latura sa mai puţin cunoscută, manifestată prin activităţile Securităţii.

---

germană, beneficiind de mai multe recenzii şi note bibliografice dintre care o menţionăm pe cea a lui Émerit Marcel publicată în Annales. Économies, Sociétés, Civilisations 23, 5, 1968, p. 1171.

[83] Daicoviciu, Petrovici şi Ştefan, *Istoria României* I, 1960, p. 784.

[84] *Ibidem*, p. 785.

[85] *Ibidem*, p. 786.

[86] *Ibidem*, p. 796.

[87] *Ibidem*, p. 808.

Pentru că am prezentat şedinţa Comisiei în care discuţiile s-au purtat în special în jurul poziţiei lingvistului Em. Petrovici, iar cel mai important răspuns arheologic a venit din partea lui I. Nestor, vom arăta cum au fost privite activităţile celor doi de ochii vigilenţi ai unor informatori.

Em. Petrovici

În 1960, un anume *Tudor* scria privitor la părerile lui Em. Petrovici că „ar putea deschide discuţii ulterioare supărătoare” şi „ar putea da naştere la o situaţie periculoasă pentru problema continuităţii poporului român în patria sa”[88]. Mai mult, acelaşi *Tudor* remarca despre unele paragrafe că „aşa vorbea pe vremuri şi istoriografia burgheză, duşmănoasă poporului român”[89].

După o şedinţă în plenul Academie Române, Petrovici este convins să dea un text „corectat” pentru volumul I al *Tratatului*, în care îşi schimbă „părerile nefavorabile”, foarte probabil la intervenţia prietenului său, C. Daicoviciu[90]. Totuşi măsuri speciale împotriva lingvistului nu se iau datorită reputaţiei sale internaţionale, dar şi, probabil, pentru că era comunist încă din ilegalitate. O singură dată ştim că i s-a refuzat o viză pentru Congresul Internaţional de Lingvistică de la Florenţa[91].

I. Nestor

Activitatea profesorului I. Nestor a suscitat un deosebit interes al Securităţii, nu mai puţin de zece informatori fiind însărcinaţi cu observarea atentă a activităţii celui ce avea numele de cod „Arheologul”[92].

Acuzaţiile ce i se aduceau erau atât de ordin politic, cât şi de ordin ştiinţific. Cele mai frecvente acuzaţii politice au fost de apartenenţă (simpatizare) la mişcarea legionară, fiindu-i deschis un dosar pentru o presupusă activitate în „cuibul condus de Vl. Dumitrescu” şi de colaborare în cadrul secţiei de propagandă a Legaţiei Germane în timpul războiului[93].

---

[88] Opriş, *op. cit.*, p. 582.

[89] Opriş, *op. cit.*, p. 583.

[90] Opriş, *op. cit.*, p. 584: referitor la prietenia dintre cei doi citām dintr-o notă informativă „se cunosc, se respectă reciproc şi se susţin, legăturile lor au un caracter profesional, ambii fiind oameni de ştiinţă în domeniul disciplinei sociale, unul lingvist, celălalt arheolog. Ambii fiind oameni de ştiinţă burghezi, adepţi ai liberalismului burghez, nu le convine ca gândirea şi orientarea lor ştiinţifică să fie dirijată pe o linie nouă cu care ei au fost şi sunt în dezacord. Cei doi critică încontinuu regimul socialist, în anturajul lor intim ei ironizează şi fac glume de prost gust la adresa realizărilor noastre. ”

[91] Opriş, *op. cit.*, p. 586.

[92] Opriş, *Istoricii şi Securitatea*, I, Bucureşti, 2005, p. 83 (Drăgan Ion, Victor, Cristea, Slovacu, Adrian, Frunză, Costache, Mircea, Băleanu, Valeriu, Bodea).

[93] *Ibidem*, p. 23 şi 26.

Din punct de vedere ştiinţific, era acuzat mai ales de nefolosirea „materialului ştiinţific sovietic”[94], că nu vrea să predea monografia *Monteoru*[95], că a publicat doar 78 de pagini între 1957 şi 1960, pagini numărate de *Drăgan Ion*, care nu înţelegea de ce i se plătesc trei salarii (de profesor, de cercetător la Institut şi de academician) concluzionând că I. Nestor „nu vrea să contribuie în chip cinstit la progresul arheologiei româneşti în timpul regimului nostru democrat-popular”[96]. De asemenea, I. Nestor avea „manifestări duşmănoase, manifestându-şi dezacordul faţă de controlul şi îndrumarea de către Partid a activităţii ştiinţifice”[97].

I se reproşa şi faptul că în cursul de *Istoria comunei primitive* profesorul Nestor afirma că în ceea ce priveşte formarea poporului român, influenţa germană este superioară celei slave, concluzie ce îi va aduce noi acuzaţii că „influenţează negativ orientarea politică şi ideologică a studenţilor” sau că „a contribuit într-o măsură foarte mare la formarea necorespunzătoare din punct de vedere politic şi ideologic a unor studenţi şi absolvenţi de la secţia de arheologie”[98].

În ceea ce priveşte activitatea de redactare a contribuţiei sale la *Tratat*, nu ştim deocamdată decât că i s-au refuzat călătorii de studiu, motiv pentru I. Nestor de a încerca organizarea unei diversiuni prin care să arate „că nu a avut posibilitatea să meargă în străinătate să se informeze şi deci din această cauză, volumul I al *Tratatului* se prezintă cu lacune în ceea ce priveşte informaţia ştiinţifică”[99].

*
* *

Am arătat, succint, în cele de mai sus, care au fost cele trei direcţii de cercetare prin care s-a încercat explicarea formării limbii şi poporului român: istoria, arheologia şi lingvistica şi la ce rezultat au dus discuţiile asupra lor în primii ani ai instaurării regimului comunist în România.

Observăm că există o dinamică a discuţiilor referitoare la problema formării poporului român.

Există o primă perioadă (1945-1955) marcată puternic de modelul sovietic şi de influenţa lui M. Roller, perioadă în care era absolut necesar a fi demonstrată prezenţa slavilor pe teritoriul României şi rolul lor determinant în formarea poporului român. În această perioadă datările sunt confuze şi orice descoperire din secolele VI-XI era atribuită slavilor. Materiale din secolele VIII-X erau datate în secolul al VI-lea, iar cele din secolele VI-VII erau atribuite secolelor XII-XIII. Fibulele germanice erau considerate ante, iar ceramica gepidă era de tip slav.

---

[94] *Ibidem*, p. 24.
[95] *Ibidem*, p. 59.
[96] *Ibidem*, p. 61.
[97] *Ibidem*, p. 83; vezi şi nota informativă a lui *Tache* cf. D. Cătănuş (coord.), *Intelectuali români în arhivele comuniste*, Bucureşti, 2006, p. 274-277.
[98] Opriş, *Istoricii şi Securitatea*, I, p. 29.
[99] *Ibidem*, p. 655.

Undeva după 1955 intervine o relaxare politică. Gh. Gheorghiu-Dej începe o delimitare de politica lui N. S. Hruşciov, armata sovietică se retrage, M. Roller îşi pierde din influenţă. Şi dacă exista o relaxare politică, de ce să nu existe şi una istorică. Datorită îndepărtării politice faţă de Moscova, era necesară renunţarea la modelul sovietic şi înlocuirea sa cu un sentiment naţional în scrierea istoriei. Ca atare se consideră că este necesară o nouă rescriere a istoriei şi se constituie o Comisie ce are în vedere redactarea unui *Tratat de istorie.*

Acum apar pentru prima dată referiri la posibilitatea existenţei şi a unei alte populaţii, e drept supuse slavilor, care ar putea fi o populaţie autohtonă romanică. Tot acum începe disputa dintre lingvişti şi arheologi, fiecare aducând argumente din propria sferă pentru a demonstra când, unde şi cum a apărut poporul român.

Un alt aspect îl reprezintă disputa dintre M. Comşa şi I. Nestor manifestată mai pregnant în ultimii ani ai deceniului 6, dispută în care prima continua să susţină importanţa slavilor, în timp ce al doilea punea sub semnul întrebării atribuirea materialelor timpurii (secolele VI-VII) slavilor şi excludea din sfera slavă cultura Dridu pe care o atribuia străromânilor.

Vedem cum, dacă la începutul anilor '50 nici nu se punea problema existenţei unei alte populaţii în afara celei slave, la sfârşitul perioadei a devenit posibil ca argumente, mai vechi sau mai noi, să fie invocate în favoarea prezenţei unei populaţii romanice la nord de Dunăre, populaţie care a dat naştere poporului român. Controversele vor continua şi în deceniile următoare cu rezultate absolut imprevizibile şi de neimaginat în anii '50.

ANEXE

1. Stenograma referatului prezentat de acad. Emil PETROVICI (25 noiembrie 1958):

(21) [100] Tovarăşi,

De mulţi ani mă ocup de toponimie, şi concluzia sau mai bine zis concluziile, la care am ajuns, în ceea ce priveşte trecutul poporului român, studiind toponimia, le-am expus în referat.

Pe scurt, am spus în referat următorul lucru: Nu e nicăieri pe glob o toponimie veche românească, din Evul Mediu timpuriu. Toată toponimia românească este de puţină importanţă, adică se referă la nume de sate, mai rar şi de oraşe.

Când se cercetează unde a fost patria străveche a slavilor, în primul rând toponimiştii studiază hidronimia. Localităţile pot să dispară, să-şi schimbe numele, însă râurile nu-şi schimbă numele, ci şi-l păstrează mult mai uşor.

Prin urmare, dacă undeva pe glob ar fi fost un teritoriu unde a trăit o populaţie românească, noi am găsi urme, în primul rând în hidronimie. Dacă luăm,

[100] Numărul paginii din stenogramă.

de exemplu teritoriul României, aici avem urme de slavi, nume ca Cerna, Dâmbovița, Ialomița etc. Nu avem nicăieri pe glob o regiune, cum este partea aceasta a Munteniei, care să prezinte particularitățile fonetice românești. Știm că s-au păstrat nume vechi și la noi, ca Motru, Criș, Timiș, Timoc ș.a.m.d. Însă, nici la nord, nici la sud de Dunăre, numele acestea de râuri n-au fonetisme românești. S-a spus că Criș sau Motru ar putea să prezinte fonetism românesc, dacă s-ar lua în considerație că în antichitate se pronunțau Crisiu etc. și tot așa de bine ar putea să aibă fonetism slav, de ex. Motru. Prin urmare, chiar dacă Criș sau Motru au fonetisme românești, tot așa de bine ar putea să aibă și fonetisme slave, deci nu ne pot servi ca dovezi că pe aceste meleaguri a trăit o populație românească.

Concluzia mea a fost că de aceea nu există altfel de numiri toponimice românești, deoarece populația românească în trecut a practicat nomadismul de munte, nu transumanța, însă restul populației trăia într-un sat statornic fixat. În vremuri tulburi nu se putea ca populația validă să plece cu turmele și să lase turmele la cheremul prădătorilor, care să le ducă familiile în **(22)** robie și să le ia tot avutul. Deci, ceea ce este astăzi transhumanța, în trecut trebuie să fi fost nomadism de munte.

Nomadismul de munte este un fenomen foarte obișnuit în toată zona temperată a globului. Oriunde există regiuni cu pășuni alpine în apropierea unor șesuri arse de soare vara, există această transhumanță. Natural, în forma mai veche, de nomadism de munte, păstorii proprietari ai turmelor își duceau toată familia cu ei la iernatic și la văratic. Și astăzi mai trăiesc în felul acesta aromânii din Albania, fărșeroții, grămustenii. În vizita ce am făcut în Albania cu tov. acad. Rosetti, (1957), am văzut că și astăzi fărșeroții sunt nomazi. Guvernul albanez le-a pus la dispoziție, la poalele muntelui, locuri unde să-și facă sate, dar încă nu și-au făcut sate, mai circulă și astăzi și trăiesc în colibe de vară și în colibe de iarnă, care nu sunt aceleași; în vara aceasta sunt de pildă în munții din nordul Albaniei, vara următoare în munții din sudul Albaniei, iarna sunt în părțile Adriaticei, în părțile sudice ale Albaniei, să zicem de la Saranda, sau sunt în Muzachie.

Prin urmare iernaticul și văraticul nu coincid, ei le pot schimba după nevoile lor economice. Dar acesta trebuie să fi fost traiul cel vechi al românilor. Mai târziu, când vremurile au devenit mai puțin nesigure, au putut să se fixeze, să-și facă sate, și vechiul nomadism de munte a devenit transhumantă.

Nicolae Dragomir, care a scris despre păstoritul Mărginenilor, spune că acest păstorit a fost nomad, că mai există oarecum o tradiție la aceștia, toată familia coboară iarna în Dobrogea – în Turceasca – cum spun ei, și vara vin la munte. Înainte însă de a deveni transhumanți, exista un fel de nomadism ca **(23)** cel din Pind, al aromânilor. Aromânii până acum 250 de ani, bătrânii spun, nu au avut sate, ci fiecare venea la „călive" (colibe). Va să zică, numai de vreo 200-250 de ani și-au făcut case solide din piatră, la înălțimi mari, 1000 până la 1300 m. Satele lor arată ca niște orășele, cu mobilă foarte bună, europeană, spune Weigand, care le-a vizitat, dar satele acestea le părăsesc iarna, iarna ele sunt goale. Cred că și astăzi dacă ar face cineva o vizită în Pind acum ar găsi satele aromânești goale, toată

lumea a părăsit satul, familiile au coborât cu turmele, sunt pe undeva pe lângă Larisa, Tricala sau chiar Atona, întocmai cum astăzi la noi, la Cluj de pildă, cei care au fost atenți au văzut în toamna aceasta cum au trecut prin Cluj foarte multe turme de transhumanți, care se duceau la Carei. Eu eram chiar cu cineva din Belgia, care a fost foarte curios să vadă felul acesta de trai în 1958.

Prin urmare, trecerea de la nomadismul de munte la transhumanță nu s-a făcut deodată: întâi a trecut prin faza celui din Pind, pe urmă a devenit transhumanță, pe urmă au început să facă şi puțină agricultură. Adică agricultură făceau şi înainte, să nu uităm, aceşti nomazi făceau totdeauna puțină agricultură, cultivau mai ales mei, ceea ce explică prezența terminologiei agricole, care totuşi s-a păstrat din latină şi până astăzi. Când au început deci să facă şi agricultură şi să-şi facă rezerve de fân, atunci puteau să nu mai ducă turmele foarte departe la câmpie. La noi se face păstorit de acest fel la Năsăud.

Şi în sfârşit, se trece la agricultură, la economia această mixtă de agricultură şi de crescătorie de vite, în care agricultorul are câteva capete de vite, câteva oi, pe care le hrăneşte cu **(24)** fânul pe care l-a făcut vara. Trecerea aceasta însă de la transhumanță la păstorit şi agricultură, s-a făcut şi prin asimilarea populației agricole sedentare, care a trăit în regiunile pe unde treceau păstorii în migrațiunile lor de la iernatec la văratec. Populația aceasta era de limbă slavă, dar trebuie să fi fost şi de limbă maghiară. În Moldova foarte multe toponime şi chiar nume de râuri sunt de origine maghiară. Ei s-au fixat înaintea românilor, au făcut agricultură înaintea românilor şi pe aceşti slavi, pe aceşti maghiari i-a asimilat populația păstorească românească, astfel încât agricultura românească nu continuă numai agricultura făcută dinainte, ci în primul rând agricultura aceasta făcută de slavi şi de maghiari. Terminologia noastră agricolă, atunci când este vorba de termenii cei mai importanți, este de origine latină, dar când se intră în amănunte, în specialitatea propriu zisă atunci apar termeni slavi şi maghiari, de exemplu un termen al plugului „cormană" are nume unguresc, nu are nici nume slav, nici latinesc.

Şi, în antichitate s-a practicat acest nomadism de munte şi s-a practicat în aceleaşi regiuni, – după părerea mea –, ca şi astăzi. Harta aceasta înfățişează drumurile de transhumanță ale păstoritului, dar cred că cel mai bine este dacă facem să circule în sală un număr de revistă „Limba română", anume anul V, nr. 1. Pe harta aceasta am indicat drumurile oilor, – aşa se numesc „drumul oilor" –, şi anume după de Martonne, care a studiat păstoritul nostru transhumant în Carpați, după opera lui Dragomir, după Capidan sau după indicațiile date de pildă de Jirecek, care a călătorit prin Bulgaria şi a întâlnit păstori nomazi aromâni şi greci sau grecizați (este vorba de Sărăcăceani). Sunt indicate **(25)** aici drumuri din secolul al XVIII-lea, dar cu siguranța că nu sunt noi, şi în antichitate păstorii au urmat aceleaşi drumuri. De pildă drumurile oilor din Italia sunt cunoscute încă din antichitate, însuşi Varro vorbeşte de acest fel de economie, de exploatare a păşunilor de munte vara şi a păşunilor de-a lungul mărilor şi de pe țărmul râurilor, iarna.

Tov. acad. Emil PETROVICI :

Tovarăşi,

De mulţi ani mă ocup de toponimie, şi concluzia, sau mai bine zis concluziile, la care am ajuns, în ceea ce priveşte trecutul poporului romîn, studiind toponimia, le-am expus în referat.

Tov.prof.I.NESTOR: Am să caut acum ca pe scurt să discut chestiunea, -- în principal din punct de vedere al documentelor arheologice. Dar înainte de aceasta vreau să definesc cadrele problematicii şi ale discuţiei .

De fapt ne aflăm în faţa următoarei situaţii : lingviştii au fost puşi în faţa unui fenomen -- incontestabil deocamdată, -- acel al existenţei unei toponimii aproape exclusiv sau cu precădere slave pe teritoriul ţării noastre şi ei caută să dea o explicaţie acestui lucru, imaginîndu-şi un proces de formare a poporului romîn care să se potrivească cu această situaţie.

In felul acesta s-a ajuns la concluzia modului de viaţă păstorească nomad al romînilor, eventual cu unele atenuări a ceea ce această ipoteză ar putea să aibă excesiv -- prin adaosul la raport al tov.Rosetti care preconizează şi unele elemente de viaţă sedentară şi agricolă a străromînilor.

Fig. 1. Facsimil după stenogramele intervenţiilor acad. Emil Petrovici şi prof. Ion Nestor.

După cum vedeți, iernatul sau regiunea de iernat cea mai importantă astăzi este Dunărea, țărmul nordic și țărmul sudic al Dunării. Dobrogea în bună parte. Transhumanții noștri din Transilvania spuneau că merg în Turcească, – natural, înainte de 1878 Dobrogea era țară turcească; – și în antichitate aici trebuie să fi fost locul de iernat cel mai important al păstorilor. În același număr din „Limba română”, la pag. 6, am făcut după Kiepert și după Zeliler, o hartă a romanității Dunării. După cum vedeți, romanitatea cea mai puternică era chiar pe Dunăre.

Într-adevăr, romanitatea aceasta orientală avea două zone unde era mai puternică, anume de-a lungul Adriaticii și de-a lungul Dunării. Cei care studiază istoria Balcanilor vorbesc întotdeauna de aceste două zone: romanitatea dalmatină și cea dunăreană. Jirecek, excelent cunoscător al istoriei bulgarilor, al istoriei sârbilor, care i-a studiat și pe românii din evul mediu din Bulgaria și pe sârbi, vorbește întotdeauna de aceste două romanități, iar pe românii pe care-i întâlnește în documentele din evul mediu în Balcani, în părțile apusene ale peninsulei Balcanice până în Dalmația, totdeauna îi numește romanicii de pe țărmul Dunării sau malul Dunării.

Romanitatea aceasta dunăreană este continuată de limba română, pe când romanitatea dalmatină a fost continuată de limba **(26)** romanică vorbită în Dalmația până la sfârșitul secolului trecut, când a dispărut ultimul cunoscător al acestei limbi.

Dacă suprapunem cele două hărți, atunci înțelegem foarte ușor că acești păstori nomazi de munte au învățat în curs de șase secole limba latină, acolo unde ea era cel mai mult întrebuințată în antichitate, anume în zona dunăreană. Mai la sud de zona dunăreană, peninsula Balcanică a fost grecizată. Am indicat pe hartă linia de despărțire între zona romanizată și cea grecizată, după Jirecek, care, cu ajutorul inscripțiilor, a stabilit că partea de la sud de Balcani a stat sub influența grecească și a fost aproape complet grecizată, iar partea de la nord de această linie a fost romanizată.

Nu putem merge mult spre apus, din următorul motiv: întâi fiindcă în părțile acestea mai muntoase ale peninsulei Balcanice desigur că romanitatea era mult mai slabă decât de-a lungul Dunări. De-a lungul Dunării era oraș lângă oraș, iar orașele erau centre economice, în primul rând comerciale, în care trăiau foarte mulți meseriași, erau centre administrative, funcționari romani trăiau foarte mulți acolo și se găseau și garnizoane militare. Iar mai târziu, când religia creștină a devenit dominantă în stat, aceste centre au devenit și centre religioase, – sunt indicate episcopiile pe hartă, cu câte o cruce la fiecare localitate. Astfel de episcopii nu prea sunt în interiorul peninsulei, sunt mai cu seamă de-a lungul Dunării. De aci și terminologia creștină: în limba română cei mai importanți termeni care privesc creștinismul sunt de origine latină, înșiși temenii creștin și păgân vin de la christianus și paganus. Termenii cu totul de amănunt care țin de religia creștină, sunt și ei de origină **(27)** latină : numele sărbătorilor ș.a.m.d.

În general limba română reprezintă latina aceasta vorbită în zona dunăreană. Din zona aceasta dunăreană a fost dusă la nord de Dunăre și la sud de Dunăre de păstorii aceștia nomazi de munte, nu a fost dusă ieri, alaltăieri, ci de totdeauna, de

când au circulat ei între munte şi baltă, între balta Dunării şi munte. Este vorba de Carpaţi şi de Balcani. Natural, ei puteau să-şi aleagă într-o vară oarecare sau într-o iarnă oarecare alt loc de iernat şi din Balcani, să nu se mai întoarcă în balta Dunării, ci să coboare în valea Măriţei sau până în Tesalia.

Am spus că de aceea în partea aceasta central-apuseană a peninsulei Balcanice romanitatea era mai slabă, limba română nu reprezintă această romanitate din centrul peninsulei Balcanice, cum nu reprezintă nici romanitatea de la nord de Dunăre, ci este romanitatea de pe Dunăre, din oraşele dunărene.

Nu putem merge mult spre apus şi din următorul motiv: elementele slave mai vechi din limba română, care sunt multe, prezintă caractere fonetice bulgăreşti, cele mai importante sunt următoarele: grupurile şt, jd – pentru st + i din limba slavă comună care numai în bulgară a dat şt, jd –, prin urmare este foarte uşor de recunoscut că este vorba aici de un cuvânt bulgăresc, de exemplu grajd, sfeşnic, primejdie; de asemenea un iati slav comun, care reprezintă de obicei un e, în bulgară în anumite condiţiuni care seamănă puţin cu limba română, a dat ia şi în felul acesta recunoaştem că deal vine de la bulg. „d'al", nevastă vine de la bulg. nev'sta, sfat de la bulg. sf't etc., în sârbă, cuvintele acestea au fie forma del, fie diel, fie dil, în nici un caz însă nu deal. Un fonetism asemănător cu cel din română găsim în polonă, da **(28)** polona este foarte departe de noi, ca să ne gândim la vreo influenţă poloneză. Linia care separă graiurile sârbeşti de cele bulgăreşti, adică graiurile care au şt, jd ... trece pe undeva de-a lungul graniţei de nord, între Bulgaria şi Serbia, şi probabil că tot pe acolo trecea şi în trecut – linia aceasta nu a putut să se deplaseze mult.

Contactul între romanicii care vorbeau romana comună, faza mai veche a limbilor romanice, contactul dintre aceşti romanici şi slavi s-a întâmplat undeva în răsăritul peninsulei Balcanice, adică în nord-estul peninsulei Balcanice, deci tot pe Dunăre, tot la Dunăre am ajuns, nu în centrul peninsulei.

Ştiţi că cei care susţin teoria lui Röesler se gândesc totdeauna la apusul peninsulei Balcanice, acolo a fost romanitatea puternică. Da, a fost puternică, dar romanitatea de acolo este cea dalmatină, care a dispărut în sec. XIX-lea definitiv şi ţine de grupul limbilor romanice apusene, pe când limba română face un grup aparte, al romanităţii orientale.

Prin urmare, teritoriul la care mă gândesc eu este foarte mic, este între Dunăre şi linia Jirecek, care la apus merge până la graniţa de astăzi dintre Jugoslavia şi Bulgaria. Aici populaţia a vorbit până în sec. al VI-lea latina, s-a vorbit latina în oraş, în sate şi în cătune. Eu cunosc articolul, cu siguranţă că îl cunoaşteţi şi dv, ca istorici, al lui Gerov, care a arătat cât de romanizată a fost partea aceasta a populaţiei balcanice.

Ce s-a întâmplat cu populaţia sedentară, după anul 600? Va fi rezistat câtva timp. Weigand a scris un articol în care arată că este posibil ca în oraşele dunărene să se fi vorbit **(29)** latineşte până în secolul al IX-lea. În Dalmaţia s-a vorbit limba aceasta până prin secolul al XV-lea – XVI-lea. Se ştie că abia în secolul al XVI-lea Ragusa (Dubrovnik) a devenit oraş slav. Până atunci s-a vorbit limba romanică şi în

celelalte oraşe dalmatine, de exemplu Split; în insula Veglia şi în Krk. În Veglia, s-a vorbit limba romanică până în 1899 – sunt 59 de ani de atunci – când a murit ultimul vegliot care mai vorbea limba aceasta romanică. Populaţia sedentară, câtă va fi rămas, dacă a rămas până în secolul al IX-lea, s-a slavizat la sud de Dunăre, iar la nord de Dunăre trebuie să se fi slavizat mult mai de timpuriu, şi a rămas cu limba romanică, – i-a salvat oarecum ocupaţia lor de păstori nomazi – tocmai protoromânii aceştia de limbă romanică, care practicau nomadismul de munte. Le zic protoromâni de limba romanică, pentru că au existat şi protoromâni de limbă slavă. Tot teritoriul acesta a fost locuit de slavi în secolele al VII-lea, al VIII-lea, al IX-lea, al X-lea. Nu erau numaidecât slavi de origină slavă, aceştia au venit probabil şi s-au aşezat definitiv la începutul secolului al VII-lea pe teritoriul Daciei, au întâlnit aici populaţia mai veche dacă, sau daco – romanică, prin urmare slavii aceştia continuă populaţia daco-getică sau daco-romanică, care mai târziu, după descălecarea populaţiei păstoreşti, a adoptat limba română. A existat şi o populaţie cumană aici, sunt şi protoromâni de limbă turcă în Muntenia, cred că în Moldova mai puţini, au existat şi pecenegi, nu numai cumani. În aceşti protoromâni de limbă romanică, slavă, cumană, pecenegă intră cei din Oltenia, Muntenia, Moldova; şi cred că şi în Ardeal au fost românizaţi mulţi maghiari. Deci din amestecul acestor protoromâni s-a format poporul român de mai târziu şi limba romanică **(30)** a învins. De ce ? Poate erau mai numeroşi aceşti păstori care practicau nomadismul, dar nu este nevoie numaidecât să fi fost mai numeroşi. Romanii au răspândit limba lor latină aici de-a lungul Dunării, fără să fi fost mai numeroşi. O limbă se poate răspândi din foarte multe motive.

Când s-a întâmplat această descălecare, a fost un fel de cucerire, când s-a descălecat Maramureşul, românii aceia au cucerit Maranureşul, a fost o cucerire de teritoriu din partea acestor descălecători, – descălecare înseamnă „coborâre de pe cal, de pe şea".

Aceştia au format oarecum clasa care conducea. Am zis clasa, dar trebuie să zic pătura, pătura cea mai importantă din punct de vedere economic şi din punct de vedere politic. Din punct de vedere, economic, fiindcă creşterea vitelor era pe vremea aceea mai importantă decât agricultura, şi din punct de vedere politic pentru că erau cuceritori.

Din partea cuceritorilor şi din partea celor care au predominanţă, din punct de vedere economic, se întâmplă astfel de asimilări, limba lor este aceea care se impune cu încetul.

Fixarea lor a început în secolul al XII-lea, – cred că nu este mai veche, sau, dacă a fost mai veche, erau fixări sporadice, care au dispărut în populaţia de limbă străină, – dar masiv s-a întâmplat în secolele al XII-lea, al XIII-lea, iar, în secolul al XVI-lea, cred că populaţia din Muntenia, Moldova şi cea din Ardeal erau românizate. Asimilarea s-a întâmplat foarte repede, cred eu.

S-a spus că slavii aceştia au fost foarte numeroşi, că au venit peste populaţia românească şi că, fiind numeroşi, au tradus **(31)** numele româneşti mai vechi ale râurilor, văilor, iar românii au adoptat numirile acestea. Este cam greu de crezut,

românii au devenit numeroşi şi la urmă au devenit majoritatea populației, ba au devenit populația unică şi nu au mai retradus la rândul lor numele râurilor, Ialomița, Cerna ş.a.m.d. Românii, dacă au avut numiri pentru aceste râuri, acelea au fost uitate de români pentru că românii nu au mai locuit pe malurile acestor râuri, fiind în veşnică deplasare.

De aceea cred eu că într-o istorie a românilor trebuie să avem curajul să spunem lucrul acesta, nu este nici o ruşine că strămoşii noştri au fost păstori nomazi de munte, de altfel, bine organizați, oameni care au avut oarecare greutate economică şi politică, într-un timp în care s-a întemeiat Țara Românească. Din aceşti păstori de munte ne tragem noi cei de astăzi, care am creat Republica Populară Română, care construim socialismul şi care mergem spre o înflorire culturală şi economică la care pot să ajungă şi alte popoare, care până ieri, alaltăieri au fost păstori nomazi. Chirghizii au fost nomazi până ieri, alaltăieri, acum abia se fixează.

2. Stenograma intervenției prof. Ion NESTOR (25 noiembrie 1958):

(66)[101] Am să caut acum ca pe scurt să discut chestiunea, – în principal din punct de vedere al documentelor arheologice. Dar înainte de aceasta vreau să definesc cadrele problematicii şi ale discuției:

De fapt ne aflăm în fața următoarei situații: lingviştii au fost puşi în fața unui fenomen – incontestabil deocamdată – acela al existenței unei toponimii aproape exclusiv sau cu precădere slave pe teritoriul țării noastre şi ei caută să dea o explicație acestui lucru, imaginându-şi un proces de formare a poporului român care să se potrivească cu această situație. În felul acesta s-a ajuns la concluzia modului de viața păstorească nomad al românilor, eventual cu unele atenuări a ceea ce această ipoteză ar putea să aibă excesiv – prin adaosul la raport al tov. Rosetti care preconizează şi unele elemente de viață sedentară şi agricolă a străromânilor.

Ni se pare că din punctul de vedere lingvistic, din punct de vedere al onomasticii ar trebui totuşi să ne gândim dacă nu cumva preocuparea specială cu toponimia slavă să nu fi făcut pe lingvişti să nu vadă existența şi a unor eventuale **(67)** procese de toponimie românească.

Vreau să spun prin aceasta că ar trebui întregit acest studiu şi cu studiul mai atent al posibilității de a găsi şi unele elemente de toponimie românească străveche.

După câte îmi amintesc s-au făcut unele încercări în această direcție chiar de către acad. Petrovici şi de alții. S-a părăsit cu totul această direcție de cercetare şi anume aceea de a vedea dacă, pe lângă importanta zestre onomastică slavă, nu am putea descoperi totuşi şi una românească. Altfel ne-am găsi în imposibilitatea de a ne explica faptul că lingviştii au ajuns la concluzia că populația străromânească

[101] Numărul paginii din stenogramă.

a trecut la modul de viață al păstoritului nomad, chit că mai târziu a practicat transhumanța.

În fața unei astfel de ipoteze, trebuie să vedem ce spun datele arheologice, atât cât putem trage concluzii din ele. Trebuie ținut seama de împrejurarea că nu putem trata teritoriul patriei noastre în chip uniform. Diferite regiuni au avut dezvoltări istorice deosebite. Procesul însuşi al formării poporului român nu s-a desfăşurat uniform pe acest teritoriu.

În al doilea rând nu trebuie pierdută din vedere prezența fondului autohton, care este traco-getic şi să ne amintim că, în momentul instaurării stăpânirii romane, pe o parte din teritoriul dacic, alte grupe de daci au rămas liberi şi şi-au continuat existența ca daci fără să fie prinşi încă din acel moment în procesul de romanizare. Deci trebuie să facem deosebire între teritoriul dacic ocupat de romani şi teritoriile dacice rămase libere. Ca atare, fondul autohton a lucrat pe două căi: pe calea acelei părți care încă din **(68)** momentul întemeierii provinciei romane Dacia începe să se romanizeze şi apoi pe calea dacilor care rămân liberi şi se varsă în procesul etnogenezei româneşti mai târziu şi ca atare ca daci.

Ar fi să admitem că populația romanizată, populația dacică romanizată din provincia Dacia a trecut la noul mod de viață: păstoritul nomad, imediat ce a încetat stăpânirea romană deci după anul 271.

Ori mi se pare că există un rezultat definitiv câştigat prin cercetările arheologice recente, şi anume acela că, în Transilvania, chiar la Alba-Iulia, s-a putut dovedi că un rest de populație romanizată a continuat să trăiască în formele civilizației romane, sclavagiste, până în veacul al IV-lea e.n.; mai precis chiar până în a doua jumătate a veacului al IV-lea.

Este drept că ne aflăm în fața unui singur caz, pe care arheologii (în speță K. Horedt) au reuşit să-l documenteze. Dar nu este mai puțin un fapt. Pe de altă parte populația Daciei libere poate fi urmărită în Moldova şi Muntenia până la sfârşitul veacului al III-lea din era noastră ca o populație stabilă, sedentară, agricolă, fără ca noi să putem să ne dăm seama în ce măsură au practicat aceşti daci liberi şi un oarecare păstorit. Nu poate fi vorba însă în nici un caz de nomadism sau transhumanță. În sfârşit, nu se poate, mi se pare, pune în discuție ipoteza unui păstorit nomad care să fi fost caracteristic populației de la noi încă din neolitic şi care să se fi menținut ca atare până în epoca care ne interesează pe noi.

Pentru veacul al IV-lea putem urmări prezența acestui **(69)** element de populație autohtonă dacică, în preajma şi pe cuprinsul teritoriului țării noastre, de asemenea sub forma unei populații stabile, care practica agricultura şi unele forme de creştere a animalelor domestice, fără însă să avem vreun document care să arate predominarea păstoritului în această epocă după cunoştințele noastre, această situație durează până la sfârşitul veacului al IV-lea.

Aici dați-mi voie să fac o mică paranteză pentru a lămuri o altă noțiune cu care operăm. Mi se pare că prea de multe ori s-a folosit conceptul de „sat" în sensul pe care această noțiune l-a căpătat în evul mediu. Nu trebuie să confundăm satul medieval cu așezările de caracter rural din vremea migrației popoarelor, din vremea etnogenezei românești. Este o deosebire aici. Când vorbim de viață sedentară trebuie să facem deosebirea între diferite grade de sedentarism și între diferite trepte în dezvoltarea agriculturii.

Eu cred că satul medieval devenise o formă de viață mai stabilă, în condițiile feudale și legată de relațiile de producție specific feudale, pe câtă vreme în împrejurările prefeudale satul era o așezare care se putea muta foarte des. Iar sedentarismul acestei populații era destul de relativ, tocmai din cauza agriculturii extensive pe care trebuie s-o practice, agricultură în care obștea era obligată să se mute destul de des, pentru a lucra alte ogoare nedesțelenite.

Nu trebuie să ne gândim la sate care erau definitiv fixate, ci la așezări prezentându-se sub forma de mici cătune care se mutau destul de frecvent, chiar dacă rămâneau înăuntrul aceleiași regiuni mari. Revin la expunerea începută: până la sfârșitul veacului al IV-lea așadar nu constatăm să se fi petrecut **(70)** procesul acela de transformare a modului de viață, de trecere la viață nomadă. Populația practica pe atunci o agricultură destul de dezvoltată. Arheologii au descoperit brăzdare de pluguri și seceri din fier, avem chiar și grâu ș.a.m.d.. Deci, până la sfârșitul veacului al VI-lea nu putem constata transformarea modului de viață în păstorit nomad.

Pentru veacul al V-lea e.n. nu putem documenta arheologic, concret, prin descoperiri de genul celor existente pentru secolul al IV-lea viața omenească de pe teritoriul țării noastre. Până la 454 e.n. este vremea grea și obscură a stăpânirii (dar nu a prezenței !) hunice, după aceea, până spre 550 e.n, perioada tot obscură a instăpânirii gepizilor în provinciile de peste munți. Începând cam de pe la mijlocul secolului al VI-lea e.n. știrile istorice ne semnalează prezența slavilor în răsăritul țării noastre, unde pentru sfârșitul acestui secol și pentru cel următor (VII) ei ne sunt documentați și arheologic (documentul arheologic principal: marele cimitir de incinerație din secolul al VII-lea e.n. de la Sărata Monteoru).

Nu se poate pentru moment să se dea un răspuns precis la întrebarea pe cine și în ce condițiuni au găsit slavii pe întreg teritoriul țării noastre.

Pentru Transilvania avem unele indicii mai clare. Cunoaștem acolo numeroase așezări așa zise „gepidice" de caracter semi-barbar din secolul al VI-lea e.n. care își găsesc sfârșitul în prima jumătate a secolului al VII-lea.

Acest lucru ne arată că modul de viață așezat, stabil, în care populația practica agricultura, durează în Transilvania, până în prima jumătate a veacului al VII-lea.

(71) Nu același lucru putem spune pentru regiunile de dincoace de munți, unde cercetările arheologice nu ne-au dat până în momentul de față informații

corespunzătoare. Există însă la Sărata-Monteoru o indicație precisă privind contactul primilor slavi stabiliți aici cu o populație locală înrudită cu cea „gepidică” din Transilvania.

Slavii în orice caz au găsit în Transilvania această populație care este cuprinsă de obicei sub denumirea generică de populație gepidică, dar care a inclus în ea desigur şi elemente romanice şi alte elemente „barbare” pătrunse în provincia romană o dată cu geții şi mai târziu. Pe atunci a putut să se dezvolte în regiunea noastră modul de viață al păstoritului nomad. Dar lucrul acesta scapă deocamdată cu totul de sub putința documentării.

Ipoteze pot fi. Dar arheologii nu pot sesiza acest grup de populație.

Având în vedere că se insistă mereu, că se spune că avem a face cu un nomadism al întregului grup uman, în care toată familia nomadizează, că nu avem de a face cu transhumanța, este evident că deocamdată nu putem sesiza arheologic acest lucru. Cu toate acestea, rezultatele la care ajunge la un moment dat întregul proces sunt de aşa natură (desnaționalizarea slavilor de către străromâni) încât ele nu ni se par a confirma ipoteza nomadismului integral.

Ceea ce arheologia aduce nou în judecarea acestei grele probleme, este fenomenul pe care îl definim deocamdată sub forma de cultura Dridu. Voi încerca să arăt care este semnificația descoperirii acestui complex cultural.

(72) Constatăm (după datele pe care le avem până acum şi aceasta este şi convingerea mea) începând din cea de a doua jumătate a veacului al X-lea, prezența unei populații destul de numeroase, care se instalează în câmpia Munteniei, în Oltenia, chiar şi în Ardeal, populație care locuieşte în cătune formate din bordeie, din case jumătate îngropate în pământ şi care are o cultură materială strâns legată de cea bizantină, din sudul Dunării. Este o populație foarte densă ca răspândire, deoarece aşezările se găsesc la fiecare pas în Muntenia şi Oltenia.

Când vom desena harta de răspândire a acestor cătune, multă lume are să aibă oarecari surprize. Această populație – după cum s-a putut stabili în urma descoperirilor făcute anul acesta la Sultana (de Bucur Mitrea) – îşi îngropa morții în cimitire de înhumație, cu podoabe de origină bizantină provincială şi era probabil, creştină, deoarece orientarea mormintelor este cea creştină. Cimitirul de la Sultana se leagă de cel asemănător care a fost descoperit la Ciumbrud în Transilvania.

Se pune problema originei acestei populații, care deocamdată ni se înfățişează ca apărând brusc în a doua jumătate a secolului al X-lea. Este semnificativ că toate aceste lucruri coincid, în timp cu noua ofensivă a imperiului bizantin către granița Dunării de jos, inițiată prin luptele lui Ioan Tzimisces (971). Această populație a cărei cultură materială se deosebeşte de cea slavă, pe care de asemeni o cunoaştem începând din veacul al VII-lea (cimitirul de la Monteoru, unele cimitire din Transilvania, aşezări din Moldova **(73)** şi Muntenia) are legături foarte strânse în sudul Dunării. Nu numai atât că se deosebeşte această cultură de cultura slavă, dar

avem indicii destul de clare că, într-o oarecare măsură, ea este contemporană cu unele aspecte târzii ale culturii slave. Avem aşadar situaţia, în secolul al X-lea, când putem verifica existenţa în acelaşi spaţiu a două culturi ma-teriale deosebite. Este vorba de două populaţii sedentare care practicau ambele agricultura. Nu poate să fie vorba de populaţii migratoare: acestea erau, după cum ştim, formate din păstori nomazi războinici, care cutreierau stepele. Întregul mod de viaţă înfăţişat de cele două culturi ne arată că nu poate să fie vorba decât de slavi şi de protoromâni.

Rămâne totuşi nepotrivirea dintre indicaţiile pe care ni le dă arheologia şi concluziile la care ajung lingviştii când examinează situaţia toponimiei. Ar însemna că de abia în veacul al X-lea, – de altfel acad. Daicoviciu propune ca cea mai bună ipoteză, să începem cu două secole mai de vreme decât admite acad. Petrovici momentul descălecării păstorilor nomazi străromâni – de abia în veacul al X-lea, cel mai devreme, am avea de a face cu instalarea, cu descălecarea bruscă a acelor păstori nomazi şi aceasta cu o cultură materială având caractere care arată că această populaţie vine dintr-o sferă de viaţă strâns legată de tradiţia romano-bizantină. Deci avem această nepotrivire: pe de o parte, o populaţie destul de stabilă, nu cu sate permanente care să dureze sute de ani desigur, dar oricum cu aşezări care ne arată condiţiunile economice ale unui grup agricol. Am găsit **(74)** grâu cultivat de aceşti oameni.

Pe câtă vreme din partea lingviştilor se spune că românii practicau agricultura.

Una din două: ori soluţia lingviştilor, care caută să găsească în nomadismul stră-românilor explicaţia toponimiei slave, nu se potriveşte, ori greşim noi care admitem caracterul stră-românesc al culturii Dridu.

Subliniem, de aceea încă o dată, că interpretarea ca stră-românească a culturii Dridu se bazează pe caracterele ei şi pe împrejurarea că cultura materială slavă din acea vreme este cunoscută şi diferită, indiferent de faptul că între ambele culturi se constată un contact care devine destul de strâns după oarecare trecere de vreme. Nu mai este nevoie cred să adaug că, ţinând seama şi de data ei în timp, cert stabilită (începutul în a doua jumătate a secolului al X-lea e.n.), cultura Dridu nu poate fi atribuită nici vreunei populaţii alogene, a cărei prezenţă în regiunile respective este documentată în epoca ei de înflorire (Pecenegi, Uzi, Cumani).

Nouă ni se pare că oarecum putem vedea cu ochii o simbioză slavo-română, care se petrece în a doua jumătate a veacului al X-lea. Atâta lucru mi se pare mie că poate fi spus, foarte pe scurt, din punct de vedere al cercetărilor arheologice, în legătură cu această problemă. Desigur că acea lipsă de documentare în care ne găsim pentru veacul al V-lea şi pentru veacurile al VIII-lea şi al IX-lea în unele regiuni destul de mari şi importante ale ţării noastre, de exemplu pentru Muntenia, Oltenia, mai puţin pentru Transilvania, unde descoperiri slave din veacul al VIII-lea, poate chiar trecând **(75)** în veacul al IX-lea, sunt cunoscute la Someşeni şi la

Nuşfalău, nu îngăduie încă o reconstituire, strânsă şi coerentă a procesului etnogenezei româneşti.

Dar există cultura Dridu, începând din veacul al X-lea şi ni se pare că cel puţin de la acel moment înainte, se pun problemele pe cu totul alte baze decât ar reieşi din argumentarea, după părerea mea, atât de strânsă şi de impresionantă, pe care a prezentat-o acad. Petrovici, ajutat în parte şi de tov. acad. Rosetti.

COMMENTS ON THE ORIGIN OF ROMANIANS IN THE '50 FROM ROLLER'S MANUAL TO THE *HISTORY OF ROMANIA*

ABSTRACT

The formation of the Romanian people and Romanian language has been a dominant political issue since the XIX century, gaining a larger acknowledgment with the intensification of the claims from the Romanians in Transylvania during the XVIII-XIX centuries, and with the unification process finalized in 1918.

Of a rather different nature was the political influence following the instauration of the communist regime in Romania. Two historical moments can be traced, strongly connected to the relationships between Bucharest and Moscow.

Thus, during a first period of time, when there had been a very close relation with the Soviet Union, and the Red Army was still present in Romania, the issue of the ethnogenesis was presented as a positive effect of the Slav influence, a real catalyst for the formation of various peoples in this area. This theory was to be made official through the publication of *The History of the Popular Republic of Romania* – a textbook for the secondary schools, coordinated by M. Roller.

With the retreat of the Soviet army and Gh. Gheorghiu-Dej distancing himself from N. S. Hruşciov's policies, the exaggeration of the Slav factor in the Romanian history was diminished, and we witnessed a come-back to the national values. The change was obvious in the archaeological publications of the period, too.

That was the context for the formation of a "Commission for the study of the Romanian language's and Romanian people's formation", where historians, linguists and archaeologists had been summoned together in order to solve the problem of the ethnogenesis. The stenogramme of a single meeting of the Commission gives us a glimpse over its methods of work. Two interventions caught our eye, signed by Emil Petrovici and Ion Nestor, respectively. The former, presenting the position of the linguists – based on toponimy–, suggested that the Romanian people was born following the arrival of a Romanic pastoral population, practicing a sort of mountain nomadic way of life. This population imposed itself over the Slav population in the plain areas and romanized it, sometime during the XII-th century.

The answer of I. Nestor was based on the interpretation of the archaeological results. According to those, the Romanians could be identified during the X-th century, through the characteristics of the Dridu culture, which were totally different from those of the culture attributed to the Slavs. Moreover, the Romanians were a sedentary population, practicing agriculture, and also living in plain areas.

Thus, I. Nestor was advancing a theory contrary to the one of Petrovici. The conclusions of the Commission would eventually be published in the Treaty of *History of Romania*, volume I (1960), part IV – *The transition to Feudalism.*

The publication of such documents from the archives of the State Security familiarize us with the working atmosphere of the Commission. Both Petrovici and Nestor, had been followed by the *Securitatea*, their actions and declarations making the object of several informative papers.

ARHEOLOGIA ROMÂNEASCĂ ŞI CONGRESELE INTERNAŢIONALE ÎN EPOCA „RĂZBOIULUI RECE"

MIRCEA BABEŞ

Pe baza publicaţiilor, dar şi a unor materiale de arhivă, se schiţează istoria participării arheologilor români la **congresele internaţionale** în a doua jumătate a secolului XX. În optica regimului totalitar comunist congresele erau tribuna şi arena unde „delegaţia" oficială, sever instruită şi controlată, trebuia să reprezinte fără abatere tezele naţionale. Se evocă din această perspectivă participarea arheologilor români la **congresele UISPP**, la **congresele ştiinţelor istorice**, la **congresele de tracologie**, precum şi la unele reuniuni bilaterale. Este cercetat rolul diferit pe care l-au jucat în contextul dat unele mari personalităţi, precum **C. Daicoviciu, Em. Condurachi, I. Nestor şi D.M. Pippidi**.

În cei peste 140 de ani de la primul congres internaţional de antropologie şi arheologie preistorice (CIAAP)[1] de la Neuchatel – 1866, congresele şi-au dovedit pe deplin utilitatea, aşa cum au făcut-o în toate ştiinţele moderne. Dacă suntem de acord că în acest interval disciplina noastră a făcut progrese imense, trebuie să admitem şi că ele se datorează în bună măsură comunicării şi confruntării rezultatelor într-un tot mai larg mediu ştiinţific naţional şi internaţional. Pe această linie, într-o vreme când numărul şi ritmul de apariţie ale cărţilor şi periodicelor de specialitate erau încă reduse şi când, înainte de invenţia telefoniei, a radioului, a televiziunii sau a internetului, comunicarea dintre oamenii de ştiinţă era în chip obiectiv limitată, congresele s-au afirmat ca o soluţie ideală. Ele erau chemate să asigure o răspândire ritmică a cunoştinţelor (descoperiri, analize, interpretări) şi să permită dialogul, respectiv colaborarea dintre cei interesaţi într-un domeniu dat al arheologiei sau într-un spaţiu de cunoaştere interdisciplinară. Congresele au oferit savanţilor un podium de dezbatere, adesea pasionată, chiar pătimaşă, a problemelor actuale ale cercetării. Din păcate, uneori, mai ales în a doua jumătate a sec. XX, ele au constituit arena în care s-au desfăşurat lupte păgubitoare, prilejuite de confruntarea diferitelor ideologii sau politici naţionale. La originea unor asemenea

[1] Numele iniţial în limba franceză era *Congrès International d'Anthropologie et d'Archéologie Préhistoriques*. Sintagma *Congrès International* fiind la singular, adjectivul *Préhistoriques* la plural, cu **s** final, se referea evident, în intenţia fondatorilor, atât la arheologie cât şi la antropologie. Începând cu cel de-al XV CIAAP (Coimbra/Porto 1930 – Paris 1931), prin îndepărtarca terminaţiei *s*, pe viitor adjectivul *Préhistorique* se referea numai la arheologie, nu şi la antropologie, care îşi putea etala de acum întreaga diversitate a preocupărilor în defavoarea celeilalte discipline asociate. Se prefigura astfel sfârşitul congreselor comune – ultimul CIAAP (al XVII-lea) având loc în 1937 la Bucureşti.

SCIVA, tomul 58, nr. 3-4, Bucureşti, 2007, p. 321-344

derapaje s-au aflat însă nu atât opţiunile individuale ale participanţilor, cât tendinţa tot mai accentuată a instituţiilor sau ţărilor participante la aceste congrese de a le folosi pentru promovarea imaginii şi intereselor proprii. În fapt, dacă la începuturile lor CIAAPs erau fundamental reuniuni ale unor savanţi participând cu titlu individual, cu timpul aceştia au fost nevoiţi să apeleze la „generozitatea" autorităţilor naţionale, care nu au întârziat să recunoască posibilitatea de a condiţiona politic, direct sau indirect, suportul solicitat. Statutele şi schemele de organizare adoptate la primul congres al ştiinţelor pre- şi protoistorice (CISPP – Londra, 1932) au deschis calea reprezentării instituţiilor şi statelor naţionale şi le-au conferit acestora, eventual, mijloacele necesare pentru a influenţa sau chiar a subordona puterii comunităţile ştiinţifice respective[2].

În ţările cu regimuri autoritare această eventualitate a devenit chiar o tristă realitate, cu consecinţe dintre cele mai defavorabile pentru oamenii de ştiinţă şi pentru arheologie în general. Este vorba în chip special de realitatea din ţările aşa-zisului „lagăr" sau „bloc" comunist în a doua jumătate a secolului trecut, în ceea ce numim în termenii politicii internaţionale epoca „Războiului Rece" (1945-1989). Inevitabil, acest „război" a implicat masiv domeniul ideologic, căruia liderii comunişti i-au subordonat fără nici o restricţie *cercetarea istoriei* sau, mai bine spus, *scrierea istoriei*. Pentru aceştia „controlul trecutului" nu era mai puţin important, necesar, decât controlul politico-ideologic al prezentului. În optica totalitarismului comunist, congresele arheologice sau istorice internaţionale erau tribuna şi arena unde „delegaţia" oficial constituită trebuia să reprezinte monolitic tezele naţionale şi să le apere împotriva părerilor divergente, respectiv critice ale savanţilor „burghezi" sau, uneori, chiar ale unor colegi din ţările comuniste „frăţeşti". Pentru aceasta, membrii „delegaţiei" trebuiau selecţionaţi mai curând după criteriul loialităţii, decât după acela al competenţei; comunicările erau supuse aprobării prealabile, iar unele intervenţii orale (discuţii) pe marginea unor teze „adverse" erau comandate; pe timpul congresului „delegaţia" era supusă unei discipline care implica şedinţe, rapoarte şi sarcini trasate ad-hoc[3]. Se înţelege că

---

[2] Aşa-numitul *Règlement général*, adoptat la Berna în mai 1931 şi devenit *Statutes* la Londra în 1932, prevedea existenţa unui *Comité d'honneur*, alcătuit din 37 membri, printre care şi foşti lideri ai CIAAP, dar instituia totodată un organ mai reprezentativ, mai democratic şi, de presupus, mai eficient, de conducere, şi anume Consiliul Permanent (*Conseil Permanent*), în care fiecare ţară (pe atunci 35, între care şi România) era reprezentată de 1-2 membri şi 1-2 secretari naţionali. Semnificativ este faptul că deja la Londra numeroşi participanţi au fost înregistraţi ca *delegates of governments* (21*), universities* (27) *and learned societies* (39). Pe unii dintre aceştia îi regăsim încadraţi în categoria *Officers and Commitees*, ca membri ai Comitetului de onoare sau ai Consiliului Permanent (CP). Art. 3 al Statutului prevedea, de altfel, în chip expres că „*Ceux-ci* (membrii CP) *pouront être délégués par leurs gouvernements respectifs*". Cf. *Proceedings of the First International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences. London August 1-6 1932*, Oxford-Londra, 1934, p.1-8 (lista membrilor diferitelor organe şi a delegaţilor oficiali) şi 321-322 (Statutul).

[3] Din relatările unor colegi care au participat la al XVI-lea Congres Internaţional al Ştiinţelor Istorice din 1985 de la Stuttgart rezultă că delegaţia română, condusă de academicianul Ştefan Pascu şi de Mircea Muşat, activist la Secţia de Propagandă a CC al PCR, se reunea zilnic într-un parc al oraşului pentru astfel de „şedinţe" de coordonare.

participarea la un congres ţinut în „vestul capitalist" advers era pregătită cu maximă rigoare poliţienească, pentru a evita ceea ce se numeau „influenţele negative", „provocările", şi mai ales posibilele „dezertări". Congresele ţinute „acasă" sau într-o ţară socialistă „frăţească" erau supuse aceloraşi rigori, mai puţin ipoteza „dezertării", imposibilă în propria ţară şi în graniţele „lagărului socialist". Apărea în schimb controlul activităţii şi contactelor participanţilor străini. În plus, aceste congrese ofereau ocazia unei masive acţiuni de influenţare „pozitivă" a aceloraşi cercetători străini, prin vizite, recepţii, spectacole şi diverse manifestări propagandistice[4].

În diferitele ţări europene ale blocului comunist fenomenul evocat aici s-a manifestat diferit, în timp şi spaţiu; există evidente deosebiri între epoca stalinistă şi anii de *perestroika* şi *glasnost*, aşa cum este foarte clară diferenţa dintre ţările care în anii '60-'70 au cunoscut un „socialism cu faţă umană" *avant la lettre* (Polonia, Ungaria) şi cele rămase până la căderea comunismului, în 1989, sub regimuri autoritare, dogmatice, respingând schimbarea, precum RDG, România sau Bulgaria. Din acest punct, România este un exemplu extrem al influenţei negative pe care politica dictatorială comunistă a avut-o asupra dezvoltării ştiinţei, în particular asupra ştiinţelor socio-umane. Este motivul pentru care etapele succesive ale istoriei recente a arheologiei româneşti[5] ar trebui definite, în primul rând, prin raportare la istoria politică postbelică a ţării[6]. Privită dintr-o astfel de perspectivă, participarea specialiştilor români la congresele arheologice desfăşurate între 1945 şi 1989 în străinătate sau în România relevă, asemenea unui barometru sensibil,

[4] De exemplu, cu ocazia celui de al XV-lea Congres Internaţional de Ştiinţe Istorice de la Bucureşti, din anul 1980, coincizând cu masiva campanie propagandistică dedicată închipuiţilor „2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat şi independent". În cadrul congresului „campania Burebista" era menită să pună în umbră aniversarea a 1300 de ani de la întemeierea primului ţarat bulgar (cf. Fl. Constantiniu, *De la Răutu şi Roller la Muşat şi Ardeleanu*, Bucureşti, 2007, p. 388-392).

[5] M. Babeş, s.v. *Arheologia*, în EAIVR 1, 1994, p. 94-99 (reluare puţin actualizată a articolului din SCIVA 32, 1981, 3, p. 319-330); idem, *Von Odobescu bis Nestor. Der Werdegang des archäologischen Studiums in Rumänien bis zur kommunistischen Machtergreifung*, în: J.Callmer et all.(ed.), *Die Anfänge der ur- und frühgeschichtlichen Archäologie als akademisches Fach (1890-1930) im europäischen Vergleich*, Rahden/Westf., 2006, p. 237-248; D. Gheorghiu, C. Schuster, *The avatars of a paradigm: a short history of Romanian archaeology*, în: P.F. Biehl, A. Gramsch (ed.), *Archäologien Europas. Geschichte, Methoden und Theorien*, Münster - New York, 2002, p.289-301; cartea lui M. Anghelinu, *Evoluţia gândirii teoretice în arheologia din România. Concepte şi modele aplicate în preistorie*, Târgovişte, 2003, dedicată istoriei arheologiei preistorice româneşti sub aspect conceptual şi metodologic, a generat până în prezent, din păcate, prea puţine ecouri. Cartea deja citată a lui Florin Constantiniu (*supra*, nota 4) rememorează, prin prisma experienţelor personale, istoria vie a istoriografiei româneşti sub regimul comunist; pentru istoria arheologiei din aceeaşi vreme, ne reţine atenţia evocarea unor personalităţi ca I. Nestor, Em. Condurachi, D.M. Pippidi, Gh. Ştefan, C. Daicoviciu, sau a unor momente importante, precum cele legate de tratatul de *Istoria României* de la sfârşitul anilor '70.

[6] În ciuda criticilor ce i s-au adus, ne limităm aici a face trimitere la *Raportul final* elaborat de Comisia prezidenţială pentru analiza dictaturii comuniste din România, Bucureşti, 2006 (cf.www.presidency.ro/ static/ ordine/RAPORT_FINAL_CPADCR). A se vedea, în special, capitolul intitulat *Regimul comunist în România : repere istoriografice* (p. 21-29), unde se poate găsi o bogată şi actuală bibliografie istorică a epocii.

schimbările petrecute în situaţia politică globală („războiul rece", sciziunea sovieto-chineză) şi, în egală măsură, evoluţia politicii interne a regimului comunist român.

La început (**1945-1964**), ocupaţia sovietică, rusificarea culturală şi impunerea marxism-leninismului ca doctrină unică, pe de o parte, acţiunea unui regim intern dogmatic şi brutal, multă vreme aservit Moscovei, pe de alta, au avut ca efect o gravă rămânere în urmă şi o izolare aproape completă a arheologilor români. În ciuda unei finanţări destul de generoase a săpăturilor (Hăbăşeşti, Poiana, Suceava, Sărata Monteoru, Zimnicea, Popeşti, Histria, Garvăn, Sarmizegethusa dacică, Moreşti etc.), aceştia nu au putut să-şi prezinte rezultatele în cadrul unor reuniuni internaţionale importante, decât arareori şi doar spre sfârşitul acestei perioade. Specialiştii români, printre care unii bine cunoscuţi pe plan naţional şi internaţional în arheologia pre- şi protoistorică sau a migraţiilor, încă din perioada interbelică (Ion Nestor, Vladimir Dumitrescu, Radu Vulpe, Dorin Popescu, Gheorghe Ştefan, C.S. Nicolăescu-Plopşor), secondaţi acum de generaţia mai nouă, afirmată după război (M. Petrescu-Dîmboviţa, K. Horedt, Eug. Zaharia, Vl. Zirra, soţii Maria şi Eugen Comşa, S. Morintz, Gh. Diaconu, P. Diaconu, Al. Păunescu, M. Rusu, I.H. Crişan etc.) au lipsit la primele trei congrese CISPP, devenite UISPP (al III-lea la Zürich, 1950, al IV-lea la Madrid, 1954 şi al V-lea la Hamburg, 1958), făcându-şi o modestă apariţie abia la al VI-lea, din 1962, de la Roma[7].

[7] Pentru istoria congreselor UISPP până în 1966, v. S.J. De Laet, *Un siècle de collaboration internationale dans le domaine des sciences préhistoriques et protohistoriques*, în: *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques* 2, Praga, 1971, p. 1423-1439. Informaţiile, de care am dispus, privind participarea românească la primele patru congrese UISPP postbelice (III-VI) sunt extrem de puţine şi contradictorii, iar pentru congresele următoare (al VII-lea la Praga, 1966 şi al VIII-lea la Belgrad, 1971) se limitează la arhiva personală a lui I. Nestor, păstrată la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan". Importante documente au fost descoperite în arhivele fostei Securităţi, ajunse acum la CNSAS, şi au fost puse în circulaţie, în parte, de Ioan Opriş, *Istoricii şi Securitatea* I, Bucureşti, 2004 şi II, Bucureşti, 2006). Multe altele rămân inedite şi greu accesibile în arhivele Academiei Române şi ale Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice (instituţie dispărută după evenimentele din 1989). Cât de importantă ar fi cercetarea arhivei CC al PCR pentru problemele ce ne interesează o dovedesc amintirile lui Pavel Ţugui (*Istoria şi limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej. Memoriile unui fost şef de Secţie a CC al PCR*, Bucureşti, 1999), care se întemeiază pe astfel de documente şi, mai ales, pe date şi informaţii scrupulos consemnate de autor la vremea respectivă. Importante ar putea fi şi amintirile recent publicate de Mircea Petrescu-Dîmboviţa (*Amintirile unui arheolog*, Piatra Neamţ, 2006, p. 90-101), cuprinzând o serie de mici „dări de seamă" privind toate congresele UISPP la care a participat autorul, de la al V-lea (Hamburg, 1958) până la al XII-lea (Bratislava, 1991). Ceilalţi participanţi români sunt nominalizaţi selectiv, doar pentru congresele de la Hamburg – 1958 („peste zece arheologi români") şi de la Roma – 1962 („acelaşi număr ca şi la Hamburg"). La Hamburg ar fi participat I. Nestor, D. Berciu, R. Vulpe, K. Horedt, O. Necrasov, B. Mitrea, C.S. Nicolăescu-Plopşor, E. Comşa şi M. Comşa, iar la Roma C.S. Nicolăescu-Plopşor, D. Berciu, G. Cantacuzino, S. Morintz, Z. Székely, N. Vlassa, M. Moga şi E. Comşa. Dacă participarea prof. Petrescu-Dîmboviţa la toate (?) congresele amintite ne apare ca verosimilă, prezenţa unor numeroase „delegaţii" la Hamburg şi Roma este de pus la îndoială. Programul oficial al congresului de la Hamburg (*V. Internationaler Kongress für Vor- und Frühgeschichte. Hamburg. Offizielles Programm*, p. 69) ne oferă într-adevăr o listă de participanţi înscrişi până la 1 august 1958, între care apar 16 cercetători români, inclusiv aceia menţionaţi de Petrescu-Dîmboviţa. În volumul de acte ale acestui congres (*Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte. Hamburg vom 24. Bis 30. August 1958*, ed. G. Bersu, Berlin, 1961, p. 887-915) au fost însă publicate

La congresul de epigrafie din 1957 de la Roma a ajuns doar C. Daicoviciu, pentru ca la congresul de arheologie clasică ţinut de asemenea la Roma în septembrie 1958, să ajungă din nou profesorul C. Daicoviciu, rectorul Universităţii din Cluj, şi Em. Condurachi, directorul Institutului de Arheologie din Bucureşti[8]. Ambii erau încă din 1955 membri titulari ai Academiei Române, dar şi mai vechi membri ai Partidului Comunist (1945); compromisul politic practicat cu regimul l-a promovat pe cel dintâi în Consiliul de Stat al României, prezidat de dictatorul Gheorghiu-Dej, şi a făcut din cel de-al doilea un important diplomat academic, în fapt un agent de influenţă[9]. În aceeaşi vreme, eminentul epigrafist D.M. Pippidi trebuia să absenteze de la congresele de epigrafie greacă şi latină (al II-lea de la Paris, 1952, şi al III-lea de la Roma, din 1957) şi se mulţumea să semnaleze cititorilor români progresele din domeniu în recenzii ale actelor respectivelor congrese[10].

---

16 comunicări româneşti, toate marcate cu un asterisc care ne spune că textul a fost trimis spre citire, dar că „autorul nu a putut apare la congres" ! (p. 889: "*Der Stern neben der Zahl bedeutet, daß das Vorttragsreferat zum Vorlesen eingesandt wurde, der Verfasser aber zum Kongress nicht erscheinen konnte* "). Avem aici de-a face cu o situaţie tipică pentru acei ani, când, datorită severelor restricţii de călătorie impuse de regimul comunist, „participarea" la congrese doar prin expedierea comunicării a fost o modalitate frecvent folosită de arheologii români, pentru a se afirma sau a rămâne în ştiinţa internaţională. Nu şi-au trimis comunicările cu care se înscriseseră la congresul de la Hamburg, probabil într-un disperat semn de protest, I. Nestor şi Vl. Dumitrescu, ambii membri ai CP al UISPP. În ciuda afirmaţiei lui Petrescu-Dîmboviţa, se pare că aceasta va fi fost situaţia şi la Roma în 1962. Bănuim că, şi în acest caz, lista oferită de profesorul ieşean se bazează pe apariţia comunicărilor în volumele de acte şi nu pe prezenţa efectivă a autorilor la congres. Într-adevăr, în *Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protoistoriche* II-III, Firenze, 1965, au apărut 22 comunicări semnate de 27 autori români, dar câţi dintre aceştia au fost efectiv la Roma? Continuarea acestei cercetări în arhive ne-ar putea da un răspuns.

[8] Ţugui, *op. cit.*, p. 168-171. În 1957, participarea lui Em. Condurachi la congresul de la Roma a fost oprită de Leonte Răutu cu câteva ore înainte de plecarea avionului (!). În anul următor, pentru a preveni o situaţie similară, Condurachi îi scria lui P. Ţugui, şeful Secţiei de Ştiinţă şi Cultură a CC al PCR: „În schimb, mare va fi bucuria «prietenilor» noştri reacţionari din institut! Şi Nestor, şi Vulpe au putut merge şi desigur vor mai merge – şi în Suedia şi în Grecia. Cu atât mai bine dacă un membru de partid nu poate merge!" (p. 169).

[9] În recenta sa carte, de caracter memorialistic, academicianul Florin Constantiniu îl califică pe cel dintâi drept „unul dintre marii oportunişti ai istoriografiei româneşti" (*op. cit.*, p. 96), iar pe cel de al doilea drept „o rachetă politică" şi „ambasador istoriografic... cu o frenetică ativitate de comis-voiajor ştiinţific" (*ibidem*, p. 40 şi urm.). Misiunile numeroase şi variate îndeplinite de Condurachi de-a lungul multor ani explică şi faptul că el apare în actele Securităţii cu două nume conspirative: „Emilian", ca agent MAI 222 subordonat Direcţiei a II-a (Opriş, *Istoricii şi Securitatea*, I, p. 81-82 şi 300-302) şi respectiv „Victor", de asemenea agent 222, subordonat Direcţiei a III-a (*ibidem*, p. 35 şi 131-132, anexa nr. 19; 303 şi urm.). Pe lângă acţiunea externă (de exemplu, „prelucrarea" lui Dinu Adameşteanu, *ibidem*, p. 292 urm.), de la „Victor" au pornit către Securitate şi informaţii sau aprecieri scrise despre colegii din Institut (*ibidem*, p. 131-132). Despre personalitatea lui Em. Condurachi în viziunea elevilor şi colaboratorilor săi apropiaţi, precum R. Theodorescu, Zoe Petre, A. Vulpe, Al. Suceveanu, M. Petrescu-Dîmboviţa ş.a.), vezi grupajul ce-i este dedicat *In memoriam* în CAMNI 12, 2003, p. 9-42.

[10] D.M. Pippidi, SCIV 9, 1958, 1, p. 217-219; idem, SCIV 12, 1961, 1, p. 166-167.

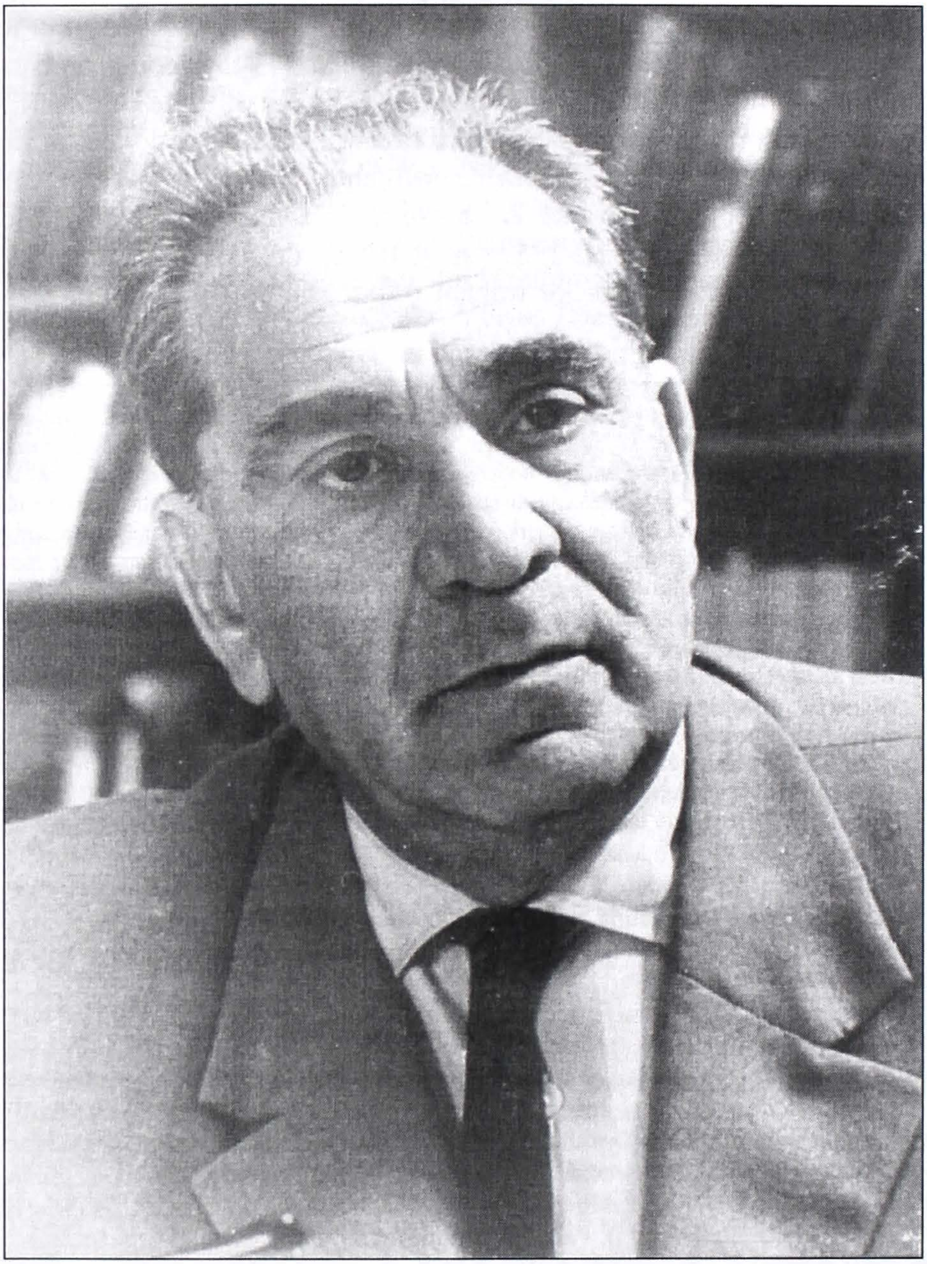

Fig. 1. Constantin Daicoviciu (1898-1973).

Fig. 2. Emil Condurachi (1912-1987).

De o mai mare atenţie s-au bucurat în ochii autorităţilor de la Bucureşti congresele mondiale de ştiinţe istorice, unde o absenţă a României ar fi fost bătătoare la ochi, contraproductivă. Pentru o mai mare vizibilitate şi pentru propaganda istorică, la Bucureşti au fost editate volume de contribuţii în limbi străine dedicate acestor congrese, sub titlul comun de serie *Nouvelles études d'histoire* (NÉH), prezentate la al X-lea Congres al ştiinţelor istorice de la Roma, din 1955 (I, 1955), la al XI-lea Congres de la Stockholm, din 1960 (II, 1960) etc., care oricum nu presupuneau că autorii vor şi participa. În fapt, marea majoritate rămâneau acasă, în spatele „cortinei de fier". Este şi cazul celui mai renumit reprezentant român al ştiinţelor pre- şi protoistorice, profesorul Ion Nestor, al cărui raport a fost tipărit la Stockholm, în actele Congresului al XI-lea, nu însă şi în NÉH II la Bucureşti, unde autorului i s-a refuzat viza de ieşire[11]. Doi ani mai târziu, în 1962, acelaşi Nestor era împiedicat de „circumstanţe neprevăzute" (exprimare eufemistică într-o scrisoare către Luigi Cardini) să participe la congresul al VI-lea al UISPP de la Roma, în ciuda protestelor sale curajoase şi chiar a intervenţiei directe a lui Massimo Pallotino (3 ianuarie 1962) pe lângă preşedintele Academiei Române. Această scrisoare ca şi altă corespondenţă întreţinută de Nestor cu conducătorii UISPP (De Laet, Cardini) a fost interceptată, copiată şi arhivată în dosarul său de Securitate[12]. Situaţia ne apare cu atât mai absurdă, cu cât Nestor, membru al Consiliului Permanent al UISPP, putuse participa la importanta reuniune a acestui organism din iulie 1956, de la Lund – reuniune care prilejuise transformarea organizaţiei congreselor de pre- şi protoistorie (CISPP) în *Uniune* (UISPP) şi revenirea ţărilor est-europene în cadrul ei[13]. Absurd este şi faptul că la acest al VI-lea congres al UISPP România urma să fie reprezentată doar de trei participanţi şi, previzibil, cu mic număr de comunicări[14]. Inutil probabil să mai

[11] I. Nestor, în *Rapports du XIe Congrès International des Sciences Historiques*, Stockholm, 1960, p. 129-138 şi 140-142. Despre felul în care „s-a stabilit orientarea generală a delegaţiei" vezi Ţugui, *op. cit.*, p. 173-176. Participarea românească la acest congres ne apare însă într-o lumină mai crudă în raportul detaliat, foarte critic, din 16 ianuarie 1961, al colonelului de Securitate N. Budişteanu (Opriş, *op. cit.*, p. 556-561). Dintre cei 17 membri ai delegaţiei, şase (profesorii Berza, Oţetea, Pippidi, Maciu, Petrovici şi Daicoviciu) s-ar fi făcut vinovaţi de manifestări, atitudini şi afirmaţii „duşmănoase", au avut contacte cu „fugari" şi „duşmani ai socialismului", au adus în ţară „materiale duşmănoase" etc.! Evident, unul sau mai mulţi delegaţi români, convertiţi în informatori ai Securităţii se aflau la originea acestor informaţii, care ar fi putut distruge o viaţă sau o carieră. Faptul că cei „turnaţi" nu şi-au pierdut poziţiile sau chiar au promovat, dovedeşte că în ciuda zelului securistic, conducerea politică a RPR înţelesese că nu se poate dispensa de marii specialişti şi era dispusă, la rândul ei, spre un compromis cu aceştia. Nestor, care apare pe lista de participanţi dată de Ţugui, lipseşte de pe lista colonelului Budişteanu pentru simplul motiv că a fost reţinut în ţară, deşi avea şi camera de hotel rezervată la Stockholm (*ibidem*, p. 85).

[12] *Ibidem*, p. 86-89.

[13] Ţugui (*op. cit.*, p. 119-120, 166-167 şi 169-170) relatează că această deplasare a fost posibilă doar cu înalta aprobare a şefului guvernului, Chivu Stoica, în ciuda opoziţiei lui Em. Condurachi şi M. Roller pe motivul că cei doi delegaţi, I. Nestor şi R. Vulpe, „nu sunt membri de partid".

[14] Dintr-o notă informativă a agentului „Drăgan Ion" (D. Berciu), datată 7 mai 1962, rezultă protestul lui Nestor, care ştia că vor fi doar trei delegaţi din România şi aprecia că „numai prin şase

precizăm că în toate aceste cazuri decizia de a aproba participarea la o reuniune internaţională, respectiv de a elibera un paşaport sau o viză de ieşire din ţară era un apanaj al puterii politice (PMR) şi al poliţiei politice (Securitatea), şi că circumstanţele politice interne şi internaţionale schimbătoare jucau un rol determinant.

În vremea la care ne referim autorităţile au preferat congresele iniţiate şi organizate în interiorul „lagărului socialist", care puteau fi mai uşor ţinute sub control, ca de exemplu, congresele EIRENE, iniţiate la Praga în 1957. Cel desfăşurat în septembrie 1960 la Eforie, purta titulatura de „Conférence internationale d'études classiques des pays socialistes" şi a reunit clasicişti, inclusiv arheologi, din RDG, CSSR, Polonia, Ungaria, Bulgaria, URSS şi România[15]. Dar şi în acest caz vigilenţa Securităţii a rămas trează, mai ales că, în chip excepţional, doi participanţi veneau din Vest; unul dintre ei era Sir Ronald Syme, a cărui întâlnire cu Ion Nestor, mijlocită de D.M. Pippidi, a fost cu scrupulozitate înregistrată[16]. Avem motive să bănuim că până şi colocviile bilaterale organizate împreună cu arheologii din ţările „frăţeşti", cu cei sovietici (primul în iunie 1958 la Chişinău, pe atunci RSS Moldovenească, cel de-al doilea în România, în octombrie 1962, cu 4 participanţi ruşi)[17] sau cu cei bulgari (noiembrie 1962, cu 30 de participanţi din Bulgaria)[18] erau privite cu suspiciune de conducerea politică şi erau supravegheate de serviciile secrete, mai ales atunci când temele discutate puteau sa aibă implicaţii politice. În fapt, începând încă din anii 1957-58, mai ales după retragerea trupelor sovietice, România începuse să se îndepărteze de „marele frate" de la Răsărit, tinzând spre înlocuirea aşa-numitului „internaţionalism socialist" cu o nouă orientare „naţional-comunistă", ajunsă la un nefericit apogeu în ultimul deceniu al regimului Ceauşescu, dar care la vremea respectivă a fost apreciată şi încurajată de lumea apuseană. Astfel, încă din acei ani, după perioada rusificării intense, când bibliografia citată, eventual tradusă sau recenzată era aproape exclusiv cea sovietică (vezi rubrica de recenzii din SCIV până în 1955), arheologia românească a început să se emancipeze, să se dezbare de dogmele marxismului primitiv, de preluarea servilă a ştiinţei sovietice şi să se deschidă eventual către Occident. Dezbaterile în jurul problemei formării limbii şi poporului român, redactarea şi apoi apariţia primului volum din tratatul *Istoria României* (I, Bucureşti, 1960) au venit să marcheze cu evidenţă această evoluţie. Inerţia sistemului politic comunist a făcut însă ca procesul să fie unul lent, contradictoriu şi, aşa cum s-a văzut mai tâziu, în anii '80, reversibil.

---

comunicări nu pot fi făcute, într-un for internaţional, cunoscute toate realizările, excepţional de importante ale arheologiei româneşti din ultimii 15 ani". În fapt, la Roma au fost trimise 22 de comunicări, dar numărul autorilor prezenţi a fost desigur foarte mic (cf. *supra*, nota 7).

[15] StCl III, 1961, p. 7-18. Cf. şi Ţugui, *op. cit.*, p.166 şi 168.

[16] Opriş, *op. cit.*, p. 59.

[17] S. Morintz, SCIV 14, 1963, 1, p. 227-235; Opriş, *op. cit.*, p. 83-84. De fapt, prima sesiune arheologică româno-sovietică a fost „seminarul de arheologie slavo-română", care a avut loc la Alcedar, în vara anului 1957; cf. E. Comşa, SCIV 9, 1958, 1, p. 160-162.

[18] M. Comşa, SCIV 14, 1963, 1, p. 235-237.

Fig. 3. Ion Nestor (1905-1974).

Fig. 4. D. M. Pippidi (1905-1992).

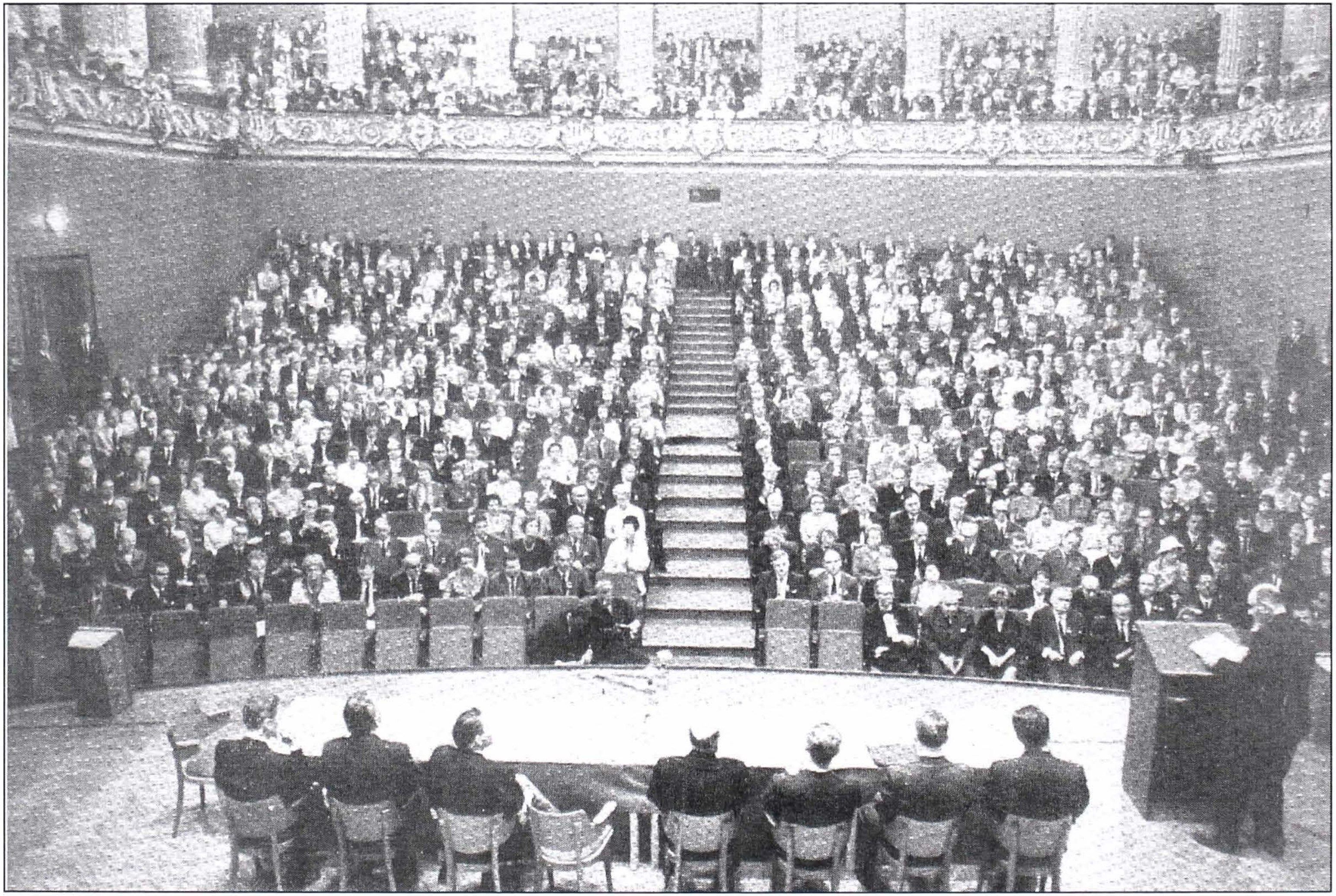

Fig. 5. Al VII-lea Congres al UISPP, Praga, august 1966. Şedinţa de deschidere.

De fapt, abia începând cu anul 1964, ultimul an de domnie a lui Gheorghiu-Dej, se poate vorbi de un veritabil dezgheţ şi de o anumită liberalizare internă, ideologică şi politică, marcată de manieră spectaculoasă prin amnistia generală, care a dus la eliberarea tuturor deţinuţilor politici. La fel de importantă şi spectaculoasă a fost, în aprilie 1964, declaraţia PCR privitoare la „problemele mişcării comuniste şi muncitoreşti internaţionale", de fapt despre sciziunea din sânul mişcării comuniste şi despre disputele dintre cele două puteri conducătoare ale acestei mişcări, Uniunea Sovietică şi China populară. Îmbrăcat într-o formă teoretizantă şi principială, acest document era de fapt o clară „declaraţie de independenţă" a României faţă de URSS. Continuând aceeaşi politică în anii următori, succesorul lui Gheorghiu-Dej, Nicolae Ceauşescu a ştiut să acumuleze un important capital politic, intern şi extern, menit să-i consolideze puterea. Pe plan extern, retorica pacifistă a liderului român şi concret stabilirea relaţiilor diplomatice la nivel de ambasade cu RFG (ianuarie 1967) şi cu statul Israel (august 1969), critica violentă, curajoasă, a invadării Cehoslovaciei (21 august 1968), care a pus capăt „primăverii de la Praga", precum şi alte manifestări de independenţă ale României faţă de URSS au adus regimului un spor considerabil de simpatie şi suport politic din partea liderilor occidentali. Între altele, vizitele oficiale făcute la Bucureşti de preşedinţii Charles de Gaulle (mai 1968) şi Richard Nixon (august 1969) poartă mărturie. În ciuda „Războiului Rece", care continua să opună cele două blocuri, în această nouă etapă **(1964-1977)** România părea a căuta şi a fi şi găsit o cale proprie, promiţătoare, de evoluţie.

Sub asemenea auspicii favorabile, era de aşteptat ca şi arheologia românească să realizeze deschiderea mult dorita, lipsită de obstacole, spre ştiinţa internaţională. Participarea la congrese în străinătate sau organizarea unor asemenea congrese în ţară deveniseră de acum posibile şi răspundeau interesului viu, multă vreme înăbuşit, al comunităţii ştiinţifice româneşti. Aşa se face că la numai doi ani de la schimbarea politică majoră din 1964, nu mai puţin de 79 români participau la cel de-al VII-lea Congres UISPP de la Praga, din august 1966, în calitatea de membri titulari sau asociaţi, prezentând 45 de comunicări[19]. Preparativele începuseră cu mai bine de un an înainte, în iunie 1965, când o „comisie de organizare" propunea conducerii Academiei Române constituirea unei „delegaţii oficiale" compusă din 28 colaboratori ai institutelor de arheologie ale Academiei Române. Concomitent, propuneri similare erau avansate de Centrul de Cercetări Antropologice al Academiei (1.07.1965) şi de Consiliul Muzeelor, autoritatea tutelară a arheologilor din muzeele istorice (21.03.1966). La congresul următor, al VIII-lea, al UISPP din 1971 de la Belgrad (în total 750 participanţi), prezenţa românească a fost mai puţin masivă (35 participanţi cu 6 rapoarte şi 20 comunicări), plasând totuşi România pe locul al treilea în ordinea numărului de participanţi, după Anglia şi RFG. Şi în acest

[19] În total, la congresul de la Praga au fost înscrise peste 1700 de persoane, dintre care cca 1400 au participat efectiv, şi au fost prezentate 470 de comunicări; cf. De Laet, *op. cit.* (*supra*, nota 7), p. 1435.

caz pregătirile au început cu mai bine de un an înainte de congres, prin demersul celor 4 membri români ai Consiliului Permanent al UISPP, I. Nestor, Vl. Dumitrescu, M. Petrescu-Dîmboviţa şi Maria Comşa, constituiţi într-un Comitet Naţional Român al UISPP ; în iulie 1970 aceştia cereau nou înfiinţatei Academii de Ştiinţe Sociale şi Politice (ASSP) să aprobe constituirea unei „delegaţii oficiale", cuprinzând 19 membri, să contribuie la finanţarea deplasării acestora la Belgrad şi să intervină pentru obţinerea unor facilităţi pentru participanţii pe cont propriu. Trebuie amintit, în acest context, că la vremea respectivă, din punctul de vedere al regimului vizelor şi al reglementărilor valutare, Iugoslavia era încadrată de autorităţile de la Bucureşti între ţările occidentale, de unde şi dificultăţile pentru români de a călători în acea ţară[20].

Pentru arheologia românească participarea la aceste congrese a reprezentat un mare progres, chiar un succes considerabil, dar nu trebuie omis a remarca perpetuarea, în noile condiţii, a tendinţelor dirigiste (centraliste, dogmatice) ale epocii abia încheiate. Principiul în sine al „delegaţiei oficiale", implicând înregistrarea şi aprobarea prealabilă a comunicărilor, participarea solidară, supravegherea desfăşurării lucrărilor şi, mai ales, raportarea detaliată a eventualelor „evenimente", a continuat să funcţioneze la Praga, ca şi la congresul următor, de la Belgrad. În fruntea delegaţiei române, la ambele congrese, s-a aflat un savant autentic, profesorul Ion Nestor, supravegheat sistematic de Securitate în anii 1959-1963, dar convins acum, probabil sub impresia noilor evoluţii politice din ţară, să accepte anumite însărcinări şi răspunderi pe linia reprezentării oficiale a arheologiei româneşti peste graniţe[21]. Însemnările manuscrise ale lui Nestor din timpul congresului de la Praga, ca şi raportul privind congresul de la Belgrad, semnat împreună cu M. Petrescu-Dîmboviţa (*supra* nota 20), trădează o atitudine de compromis între interesul pur ştiinţific al savanţilor pentru participarea la congrese şi pretenţiile puterii (ASSP era direct subordonată Secţiei de Propagandă a CC al PCR) de a controla îndeaproape şi a valorifica politic această participare. În

---

[20] Datele referitoare la congresele de la Praga şi Belgrad se întemeiază pe documentele aflate în două dosare din arhiva personală a lui Ion Nestor, păstrată la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" în custodia autorului. În dosarul *Congres Praga 1966. Hârtii depăşite din faza organizării şi note pt. raport* se întâlnesc liste dactilografiate de propuneri pentru „delegaţia oficială", dar şi pentru deplasarea „pe cont propriu", liste de comunicări propuse, rezumate ale comunicărilor (unele traduse, altele în româneşte), lista celor 45 comunicări ţinute, scrisă de mână de Nestor, 18 file de bloc-notes scrise de Nestor în timpul congresului pe marginea comunicărilor la care a asistat şi cu prilejul şedinţelor Consiliului Permanent UISPP şi care, evident, urmau a fi folosite la redactarea raportului oficial (absent din acest dosar). În dosarul *Congres Belgrad 1971* lipsesc note manuscrise ale lui Nestor, dar este prezentă corespondenţă oficială cu Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice (ASSP) din perioada de pregătire şi, cel mai important, un *Raport asupra delegaţiei române la cel de al VIII-lea Congres Interntional al Ştiinţelor Preistorice şi Protoistorice. Belgrad, 9-15 septembrie 1971* (8 pag. dactilografiate).

[21] Opriş, *op. cit.*, p. 82-83 şi 85. Despre personalitatea lui I. Nestor, vezi: Gh. Ştefan, Dacia NS 19, 1975, p. 5-8; Babeş, SCIVA 26, 1975, 1, p. 3-8; P. Roman şi D. Ciobanu (ed.), *In memoriam Ion Nestor*, Buzău, 2005; Constantiniu, *op. cit.*, p. 43-48 şi 88-92.

raportul citat se sublinia prezenţa activă a delegaţiei române, ai cărei membri „au ţinut de asemenea un permanent contact cu conducerea delegaţiei", dar era amintit şi cazul unora (Corneliu N. Mateescu, Exspectatus Bujor, Horia Dumitrescu) care nu s-au conformat, deoarece „au înţeles în mod greşit obligaţiile ce le revin în calitate de membri ai unei *delegaţii unice* (s.n. MB) la un congres internaţional". În acelaşi raport întâlnim şi informaţia că unii participanţi străini, ungurii László şi Csallány şi cercetătoarea bulgară Ž. Văžarova, „au formulat teze cu substrat politic"; semnalarea acestor cazuri este relevantă pentru sensibilitatea unor specialişti şi în special a autorităţilor române faţă de tezele considerate „duşmănoase" ale cercetării din cele două ţări vecine, chiar dacă în împrejurarea dată nu s-a ajuns la polemici.

În intervalul de timp analizat **(1964-1977)**, România a ajuns ea însăşi să organizeze reuniuni ştiinţifice cu o semnificativă participare internaţională. Cea dintâi, având ca temă generală *Sources archéologiques de la civilisation européenne* a avut loc la Mamaia, între 1 şi 8 septembrie 1968. Ea a fost organizată de către secretariatul general al AIESEE (Em. Condurachi), „sous le haut patronage et avec le concours financier de l'UNESCO" şi impresionează dacă nu atât prin numărul, atunci prin calitatea excepţională a *invitaţilor* străini (în total 28) veniţi din Franţa (P. Demargne, Paul-Marie Duval, P. Devambez, E. Frézouls, G.Ch. Picard), din Italia (M. Pallotino, D. Adameşteanu, L. Bernabò Brea, R. Bianchi Bandinelli), din Germania (W. Krämer, Vl. Milojcic, H. Schönberger), din Anglia (R. Syme, J.B Ward-Perkins), din Danemarca (O. Klindt-Jensen), din Iugoslavia (A. Benac, D. şi M. Garašanin), din Polonia (K. Michalowski, W. Hensel), din Ungaria (A. Mozsolics, T. Gerevich) şi din Bulgaria (St. Mihailov), dar şi din Spania, Elveţia, Norvegia, Suedia. Această participare selcctă, ca şi faptul că actele colocviului, cuprinzând textele a 18 comunicări, ca şi înregistrarea discuţiilor, au fost curând publicate[22], ne-ar putea permite să vorbim de un succes al ştiinţei, dacă întinderea cronologică a dezbaterii, de la neolitic la Evul Mediu nu ne-ar îndemna la prudenţă în aprecierea câştigului real al cercetării. În plus, la o privire mai atentă, devine chiar evident caracterul propagandistic al manifestării, semnificaţia ei politică. Un document recent publicat ni-l arată pe profesorul Condurachi, organizatorul colocviului, semnând o informare, din care rezulta că, sub impresia recentelor evenimente de la Praga, cei mai mulţi invitaţi i-au declarat că reprobau invadarea Cehoslovaciei şi că apreciau „poziţia fermă şi justă a României"[23]. Din aceeaşi informare rezultă că pentru Bianchi Bandinelli, membru al conducerii P.C. Italian şi director al Institutului Gramsci, s-a organizat chiar o primire la CC al PCR, prilej de discuţii politice cu un viitor ministru de externe al României, Ştefan Andrei. Indiferent de aceste gesturi politice, manifestate cu discreţie, se cuvine totuşi a arăta că participanţii credeau cu tărie în utilitatea unei asemenea reuniuni pentru cauza colaborării europene, chiar a atât de actualei „integrări europene". Citat după

[22] *Sources archéologiques de la civilisation européenne. Colloque international – Mamaia (Roumanie, 1-8 septembre 1968)*, Bucarest, 1970, 303 p.

[23] Opriş, *op. cit.*, p. 328 urm.

Condurachi, mimând subtil apolitismul: "*contrairement aux autres historiens, les archéologues ont, tout de même, cet immense avantage de pouvoir se pencher sur leur passé, avec un calme qui est celui des gens qui s'occupent des périodes bien révolues, de choses qui nous sont chères, mais qu'on peut quand même considérer d'une façon objective. Du moins, on s'en fait l'illusion*"[24]. Şi iată, replica lui Pierre Demargne, oscilând între speranţă şi realism: „*Ainsi nous allons parler de l'Europe. Faire l'Europe est une chose immensément difficile. Nous sommes en pleine crise* (invadarea Cehoslovaciei, MB) – *ce n'est pas la première, ce ne sera pas la dernière – mais l'Europe se fait. Rêver de l'Europe est chose facile et nous l'avons fait souvent; parler scientifiquement des problèmes européennes, disons que c'est „entre les deux", comme difficulté, plus proche sans doute du rêve que de l'action*"[25].

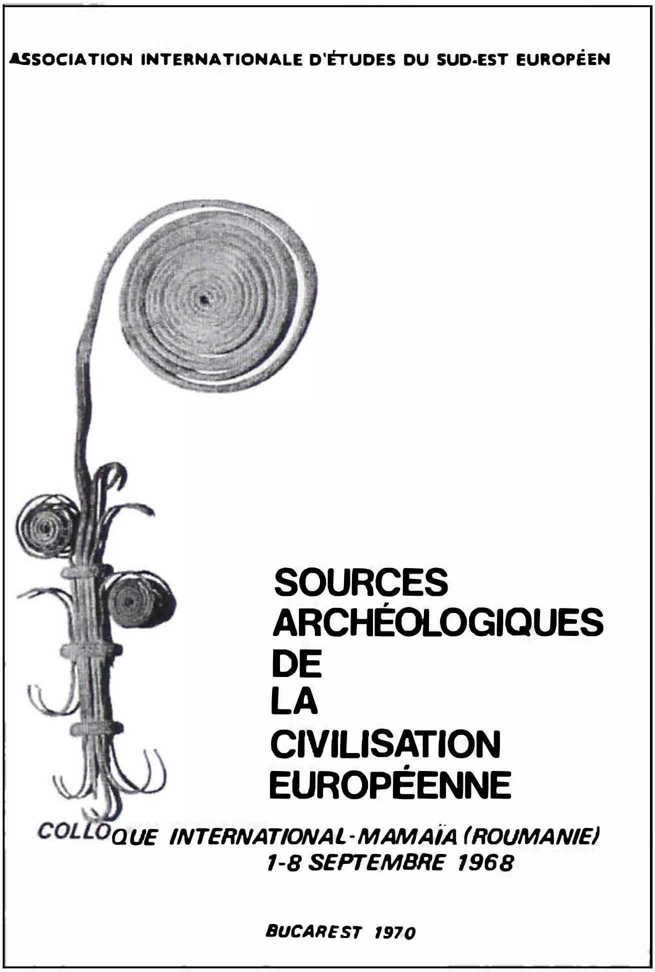

Fig. 6. Actele colocviului internaţional de la Mamaia, septembrie 1968.

[24] *Sources archéologiques de la civilisation européenne*, p. 9.
[25] *Ibidem*, p. 14.

Fig. 7. I. Nestor et M. Petrescu-Dîmboviţa la colocviul *Dacoromania* de la Freiburg i. Br./Schauinsland, decembrie 1971.

La puţin timp după acest colocviu, în decembrie 1971, propaganda istorică românească marca, aparent, un nou succes internaţional – un colocviu, de astă dată desfăşurat în străinătate (Schauinsland, lângă Freiburg i. Breisgau, R.F.G.), cu o temă de extremă importanţă ştiinţifică, dar şi politică: „Dazien nach dem Edikt von Aurelian (271) und die Entstehung des Rumänischen". Încadrată în seria colocviilor organizate de *Deutsch-Rumänische Studienvereinigung – Societatea Mihail Eminescu* din Freiburg, această manifestare s-a bucurat – calitativ şi numeric – de o excepţională participare românească (arheologii şi istoricii I. Nestor, R. Vulpe, D. Tudor, K. Horedt, M. Petrescu-Dîmboviţa, A. Bodor, Em. Popescu, Vl. Iliescu, lingviştii Al. Rosetti, I.I. Russu, C. Poghirc, A. Avram, S. Stati, etnologul M. Pop ş.a.), dar nu şi de o prezenţă corespunzătoare a savanţilor din Germania (P. Miron, J. Straub, G. Schramm) sau din alte ţări[26].

Adevărate şi ample congrese ştiinţifice ale ştiinţelor antichităţii au avut loc în România abia în anii '70, cu contribuţia determinantă a profesorului D.M. Pippidi, succesorul lui Em. Condurachi la direcţia Institutului de Arheologie din Bucureşti (IAB). Marele său prestigiu ştiinţific (membru al Royal Society şi al Academiei des Inscriptions et Belles-Lettres, preşedinte al Federaţiei Internaţionale de Studii

[26] Cf. Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität 1, 1973 – volum editat de Paul Miron, organizatorul colocviului, unde au fost publicate cele mai multe dintre comunicările susţinute.

Clasice-FIEC)[27] a făcut ca, fără a accepta compromisuri politice, Pippidi să obţină sprijinul autorităţilor române şi, totodată, să capete adeziunea comunităţii ştiinţifice naţionale şi internaţionale din două domenii de vârf care implică arheologia. Astfel, în septembrie 1972 la Mamaia avea loc al IX-lea Congres al frontierelor romane[28], iar peste cinci ani, în septembrie 1977, la Constanţa, Pippidi prezida cel de-al VII-lea congres internaţional al domeniului său predilect de cercetare, epigrafia greacă şi latină[29]. Prin tematica lor, aceste congrese erau însă mai puţin adecvate pentru o instrumentalizare politică şi de aceea li s-a acordat o mai mică atenţie decât celui de-al II-lea Congres internaţional de tracologie, găzduit la Bucureşti în septembrie 1976, sub „înaltul patronaj" al şefului statului Nicolae Ceauşescu[30]. Primul congres fusese convocat din iniţiativă bulgară în 1972 la Sofia, unde funcţiona deja un Institut de tracologie condus de profesorul Alexander Fol, bucurându-se de protecţia Liudmilei Jivkova, fiica şefului de stat şi al partidului comunist bulgar. În mesajul citit la deschiderea acelui congres, preşedintele Todor Jivkov declara: *„Ainsi sommes-nous fiers de vivre, d'oeuvrer et de déployer nos efforts dans les terres où cette grande civilisation des Thraces avait paru et avait donné ses fruits; nous sommes fiers d'être les héritiers et les continuateurs de l' ancienne culture des Thraces"* [31]. Tracologia, incluzând componenta sa arheologică, devenise o problemă politică şi un teren de concurenţă între români şi bulgari, ipoteticii urmaşi ai tracilor. Avansul bulgar în domeniu (incluzând succesul internaţional al expoziţiilor arheologice itinerante dedicate tracilor) apărea în ochii autorităţilor de la Bucureşti ca o încercare de a dovedi mai vechea şi mai nobila componentă tracică a naţiei vecine, de natură să pună cumva în umbră străvechiul substrat traco-geto-dac al etnogenezei româneşti. În mesajul adresat congresului de la Bucureşti, la rândul său Ceauşescu vorbea despre *„la conscience du rôle décisif que les Thraces, respectivement les Géto-Daces ont joué dans la formation du peuple roumain"*[32]. În lumina acestei dispute subterane trebuie privită şi decizia riscantă a acestor autorităţi (ASSP sub tutela CC al PCR), luată împotriva avizului specialiştilor,

[27] În calitatea sa de preşedinte al FIEC, profesorul Pippidi a fost în acei ani şi editorul actelor Congresului de studii clasice de la Madrid, din 1974: *Assimilation et résistance de la culture gréco-romaine dans le monde ancien*, Bucureşti-Paris, 1976. Despre personalitatea şi opera lui D.M. Pippidi, vezi Em. Popescu, Dacia NS 20, 1976, p. 5-18; P. Alexandrescu, Dacia NS 29, 1985, p. 167-171; vezi şi Constantiniu, *op. cit.*, p. 47-51 şi 379-380.

[28] Cf. *Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaine. Mamaia 6-13 septembre 1972*, édités par D.M. Pippidi, Bucarest, 1974; v. şi cronica congresului, de N. Gudea, SCIV 24, 1973, 2, p. 361-363.

[29] Cf. *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine (Constantza, 9-15 septembre 1977), Recueillis et publiés par D.M. Pippidi et Em. Popescu*, Bucureşti, 1977.

[30] Cf. C. Preda, Gh. Poenaru Bordea, SCIVA 28, 1977, 1, p. 3-18; idem, Dacia NS 21, 1977, p. 5-12.

[31] *Thracia* II, Sofia, 1974, p. 7.

[32] *Actes du IIe Congrès international de Thracologie (Bucarest, 4-10 septembre 1976)* I, Bucureşti, 1980, p. 8.

de a permite înscrierea în programul congresului a unor amatori semidocţi, în frunte cu milionarul italian de origine română Iosif Constantin Drăgan (la acea vreme favorit al familiei Ceauşescu), autorul unei cărţi-manifest a tracomaniei – *Noi, Tracii* (unde *noi* sunt evident exclusiv românii)[33].

Se conturau astfel tot mai accentuat presiunile naţionaliste, care aveau să marcheze viaţa comunităţii istorico-arheologice româneşti în perioada finală, de acută criză, a regimului Ceauşescu **(1977-1989),** perioadă caracterizată prin resuscitarea metodelor autoritare, a centralismului şi a controlului ideologic al partidului-stat. Spre deosebire de anii '50, nu mai era însă vorba de dogmele marxism-leninismului (cei doi clasici aproape că nici nu se mai găseau în librăriile din România), ci de ideologia naţionalistă, xenofobă şi protocronistă a regimului naţional-comunist românesc, având ca principală sursă, obligatoriu de citat, „operele” lui N. Ceauşescu. De-a lungul acestei perioade, participarea românilor la congresele internaţionale a fost redusă, atât din motive politice (răcirea relaţiilor cu vestul, în primul rând cu SUA, izolarea în interiorul lagărului socialist, în primul rând faţă de URSS, Ungaria şi Bulgaria), cât şi din motive economice (criza economică, plata datoriei externe). În acest deceniu, singura manifestare de amploare de la Bucureşti a fost al XV-lea Congres internaţional al ştiinţelor istorice din vara anului 1980, organizat după regulile tradiţionale ale regimului, care a încercat să profite de ocazie pentru afirmarea tezelor istorice favorite. Pentru antichitate şi Evul Mediu timpuriu, implicând desigur cercetarea arheologică, era vorba în primul rând de obsesivele teze ale autohtoniei şi continuităţii poporului român în spaţiul carpato-danubian, pornind de la geto-dacii epocii fierului, iar pe de alta parte de minimalizarea rolului elementelor etnice şi culturale alogene, precum sciţii, celţii, bastarnii, sarmaţii, goţii etc. Rezistenţa mai multor arheologi şi istorici, în frunte cu D.M. Pippidi, faţă de asemenea excese, a dus la căderea proiectului unui tratat oficial de *Istoria României* (1979-1980), dar nu a determinat regimul să renunţe la încercarea de a dirija istoriografia română în această direcţie[34]. Ocazia oferită de Congresul mondial al istoricilor nu putea fi pierdută şi,

[33] Între alte acţiuni compromiţătoare ale lui I.C. Drăgan se înscrie şi organizarea, respectiv finanţarea unor „simpozioane internaţionale de tracologie”, dintre care primele două au avut loc la Roma, la sediul *Fondation Européenne Dragan* în 1977 şi 1979, iar cel de-al treilea la Palma de Majorca în 1981. Lider activ al tracomaniei româneşti, Drăgan a reuşit să aducă la simpozioanele sale personalităţi ale ştiinţelor antichităţii, nu numai din România, ci şi din Bulgaria, Grecia şi mai ales Italia. La al II-lea simpozion, din 1979, la care Drăgan şi-a prezentat fanteziile despre „*Tartessos, une cité thrace en Ibérie*” şi despre o inscripţie din Rhode Island, care ar demonstra „legături între America şi spaţiul trac”, din România a participat o adevărată „delegaţie” incluzând pe Em. Condurachi, R. Vulpe, M. Petrescu-Dîmboviţa, A. Vulpe şi M. Irimia, cărora li s-a alăturat şi D. Adameşteanu; cf. *Actes du deuxième Symposium International de Thracologie (Rome, 12-15 novembre 1979)*, Milano, 1980. Despre tendinţa tracomană, mereu actuală, de exacerbare a vechimii şi răspândirii tracilor, respectiv geto-dacilor, vezi Babeş, *Renaşterea Daciei?*, „Observator cultural” 185, din 9-15 septembrie 2003, p. 12-15.

[34] Babeş, *Die rumänische Archäologie und die Versuchung des Nationalismus vor und nach der Wende*, în vol. *Auf der Suche nach Identitäten: Volk – Stamm – Kultur – Ethnos*, BAR International Series 1705, Oxford, 2007, p. 193-195.

astfel, aniversarea zgomotoasă *„Burebista 2050”*, organizată în timpul congresului, trebuia să demonstreze istoricilor veniţi din lumea întreagă vechimea bimilenară a statului condus de Nicolae Ceauşescu.

Pentru a evita o izolare deplină, în mai multe ocazii specialiştii români au fost nevoiţi să facă anumite compromisuri. În contextul unui adevărat „festival Burebista”, ei au reuşit să convingă autorităţile să aprobe trei colocvii bilaterale cu tematică geto-dacă: colocviul româno-britanic din mai 1980, de la Londra (organizatori D.M. Pippidi şi J.J. Wilkes)[35], colocviul româno-vest german din toamna aceluiaşi an, de la Bucureşti şi Piatra Neamţ (M. Petrescu-Dîmboviţa şi R. Hachmann)[36] şi colocviul româno-slovac de la Bucureşti din noiembrie 1981 (C. Preda şi S. Dušek)[37]. În fapt, sub titluri care răspundeau unor imperative politice (de exemplu, la Londra, „Dacii şi locul lor în istoria Europei în vremea lui Burebista”) şi care au fost acceptate cu multă înţelegere de partenerii străini, aceste colocvii au avut un caracter pur ştiinţific şi au permis arheologilor români să-şi păstreze contactele internaţionale, într-o vreme când România suferea rigorile unei crescânde izolări internaţionale. Ultimul colocviu care se înscrie pe această linie, înainte de căderea regimului ceauşist, este cel româno-german de la Bucureşti, din aprilie 1988, privind relaţiile Imperiului roman cu „celelalte popoare” în secolele I-IV e.n.[38]. Solicitudinea manifestată în acele împrejurări de personalităţi ale ştiinţei internaţionale, precum profesorii Syme, Wilkes, Hawkes sau Crawford din Anglia, Hachmann, Bierbrauer, Haffner, Wirth şi Untermann (Germania), Dušek, Lamiová-Schmiedlová şi Pieta (ČSSR), care au participat la aceste colocvii, a fost un veritabil act de solidaritate profesională, ce trebuie preţuit în special în condiţiile în care arheologii români se loveau de umilitoare bariere politice şi financiare, atunci când încercau să participe la marile congrese internaţionale, precum UISPP sau congresul de arheologie clasică.

Concluzii

Istoria congreselor şi a altor reuniuni arheologice internaţionale din perioada „Războiului Rece” abia urmează a fi scrisă; ea ar merita să constituie obiectul unui proiect amplu de cercetare, angajând cercetători de pe ambele părţi ale fostei „cortine de fier”. Izolarea a fost resimţită şi de unii şi de alţii şi, de aceea, amintirile şi experienţele tuturor celor implicaţi ar trebui salvate ca o importantă sursă de istorie orală. În al doilea rând, se impune studiul materialelor de arhivă, în cea mai mare parte inedite: arhivele organizatorilor de congrese, arhivele instituţiilor

---

[35] Babeş, SCIVA 31, 1980, 4, p. 645-647.

[36] C. Preda, Thraco-Dacica 2, 1981, p. 234; Babeş, SCIVA 45, 1994, 1, p. 85-86.

[37] Babeş, SCIVA 33, 1982, 2, p. 246-247; trei dintre comunicările oaspeţilor slovaci au fost publicate în Thraco-Dacica 3, 1982, p. 25-46 şi 196 (cronica).

[38] Babeş, SCIVA 39, 1988, 4, p. 411-412; comunicările au fost tipărite abia după Revoluţie, în ArhMold 17, 1994, p. 11-116.

participante, arhivele instanţelor politice sau ale serviciilor secrete, arhive personale. În al treilea rând, trebuie să ne întoarcem la actele publicate ale acestor reuniuni, la cronici şi comentarii care se referă la ele. În România, o echipă din cadrul Institutului de Arheologie din Bucureşti s-a angajat să întreprindă un asemenea studiu în cadrul proiectului internaţional AREA (2006-2008). Comunicarea de faţă prezintă primele rezultate ale acestei cercetări. Ea ne arată, în cazul concret al României, cât de sinuos, de contradictoriu a fost drumul arheologiei naţionale în a doua jumătate a secolului trecut, cât de mari au fost opreliştile ridicate de regimul totalitar şi cât de perseverente au fost strădaniile majorităţii arheologilor de a rămâne membri ai familiei arheologice europene[39].

L'ARCHÉOLOGIE ROUMAINE ET LES CONGRÈS INTERNATIONAUX A L'ÉPOQUE DE LA « GUERRE FROIDE »

RÉSUMÉ

Si les congrès internationaux (les CIAAPs, depuis 1866, par exemple) **[note 1]** étaient au début des réunions des savants participant à titre individuel, au long du temps, ceux-ci sont arrivés a solliciter la « générosité » des autorités nationales, qui souvent n'ont pas hésité de conditionner de manière politique leurs support. Au XXe siècle, dans les pays aux régimes autoritaires, cette éventualité est devenue souvent une triste réalité, avec des conséquences des plus défavorables pour les savants. Tout spécialement telle a été la situation dans les pays de l'ainsi-dit « camp communiste» à l'époque de ce qu'on appelle « la guerre froide » (**1945-1989**). Inévitablement, cette « guerre » a impliqué de manière massive le domaine idéologique, auquel, suivant le désir des dirigeants communistes, la recherche historique (y compris l'archéologie) devait être inconditionnellement subordonnée. À ce point de vue, les congrès internationaux représentaient la tribune et l'arène où « la délégation » officiellement constitué devait présenter de manière « monolithique » les thèses nationales et les défendre contre les opinions divergentes, voire critiques des savants « bourgeois » ou, parfois, même des collègues des autres pays communistes « fraternels ». Par conséquent, les membres de la « délégation » devraient être sélectionnés plutôt suivant le critère de la loyauté, que selon leurs compétences ; les communications étaient soumises à l'approbation préalable et certaines interventions orales concernant les ainsi-dites « thèses hostiles» étaient faites sur commande ; pendant le congrès « la délégation » était soumise à une rigide discipline, qui impliquait des séances, des rapports et des directives ad-hoc **[3]**.

[39] Comunicare prezentată la al XV-lea Congres UISPP de la Lisabona, în cadrul Sesiunii 75: *„Archéologues sans frontières". Towards a history of international archaeological congresses (1866-2006)*; cf. L. Oosterbeek, J. Raposo (eds.), XV Congress of the International Union for Prehistoric and Protohistoric Sciences, Book of Abstracts 2, Lisbon, 2006, p. 461-466. Varianta de faţă, în limba română, a fost prezentată la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" în cadrul Sesiunii AREA din 13 decembrie 2006.

La Roumanie est un exemple extrême de l'influence négative que la politique dictatoriale a eu sur le développement des sciences socio-humaines, y compris de l'archéologie. Au début **(1945-1964),** l'occupation soviétique, la russification culturelle et l'imposition du marxisme-léninisme en tant que doctrine unique, d'un coté, l'action d'un régime interne dogmatique et brutal **[6]**, de l'autre, ont eu pour effet un grave retardement et un isolement presque complet de l'archéologie roumaine. Les specialistes roumains, quelques-uns déjà reconnus avant la guerre par leurs collègues européens ont été absents au premiers trois congrès CISPP d'après la guerre (Zürich 1950, Madrid 1954 et Hambourg 1958). Ils y sont revenus seulement au VIe congrès, à Rome, en 1962 **[7]**. Au congrès international d'épigraphie de Rome, en 1957, participa seulement C. Daicoviciu, tandis qu'au congrès d'archéologie classique de Rome, en septembre 1958, ce sont le même Daicoviciu, recteur de l'Université de Cluj, et E. Condurachi, directeur de l'Institut Archéologique de Bucarest, qui ont participe. Tous les deux étaient membres de l'Académie Roumaine, mais aussi déjà des anciens membres du Parti Communiste (1945) ; le compromis politique, qu'ils ont conclu avec le régime a fait que le premier soit élu membre du Conseil d'Etat de la Roumanie communiste, présidé par le dictateur Gheorghiu-Dej, et que le second devient un important agent roumain d'influence dans les milieux académiques européennes, contrôlé par les Services roumaines d'informations **[8-9]**.

À la même époque, les autorités de Bucarest ont accorde une plus grande attention aux congrès mondiaux des sciences historiques. Pour gagner plus de visibilité on a édité une série de volumes comprenant des contributions dédiées à ces congrès (*Nouvelles études d'histoire*, I, 1955, à l'occasion du Xe congrès de Rome ; II, 1960, à l'occasion du XIe congrès de Stockholm etc., etc.). En fait la plupart des auteurs n'arrivaient pas à y participer ; tel fut le cas du grand spécialiste roumain des sciences préhistoriques et protohistoriques, Ion Nestor, qui malgré sa qualité honorable de rapporteur du XIe congrès de 1960 à Stockholm, manqua d'obtenir un passeport **[11]**. Deux ans plus tard, en 1962, le même Nestor était empêché par des « circonstances imprévues » de participer au VIe congrès UISPP de Rome, malgré ses protestations courageuses et l'intervention directe de Massimo Pallotino auprès du président de l'Académie Roumaine **[12-14]**. Il est facile à comprendre pourquoi, à la même époque, les autorités préféraient les congrès initiés et déroulés à l'intérieur du « camp socialiste », qui pouvaient être facilement tenus sous contrôle. C'est le cas des conférences d'études classiques EIRENE ; celle organisée en septembre 1960 à Eforie, près de Constanța, était même intitulée « Conférence internationale d'études classiques des pays socialistes » et venait de réunir les classicistes, y compris les archéologues, venus de la RDA, la Tchécoslovaquie, la Pologne, l'Hongrie, la Bulgarie, l'URSS et la Roumanie **[15-16]**. À juste raison on peut supposer que même les colloques bilatéraux organisés avec les partenaires des pays socialistes (tels l'URSS, la Bulgarie) étaient considérés avec suspicion par les dirigeants politiques et étaient surveilles par les services secrets **[17-18]**.

Après le départ de troupes soviétiques (1958), la Roumanie avait commencé à s'éloigner de l'URSS, le « grand frère » voisin, en essayant de remplacer l'ainsi-dit « internationalisme socialiste » avec une nouvelle ligne politique d'orientation « nationale-communiste ». Sous tels auspices, plutôt favorables, l'archéologie roumaine allait connaître dans les années **1964-1977** un certain épanouissement et une reprise des relations traditionnelles avec l'archéologie occidentale. C'est ainsi que, seulement deux années après l'important changement politique de 1964, 79 (!!) roumains ont pris part au VIIe Congrès UISPP de Prague (août 1966), en présentant 45 communications. La présence roumaine au congrès suivant, le VIIIe, de l'UISPP, en 1971 à Belgrade, a été plus faible ; quand même, avec 35 participants, 6 rapports et 20 communications, la Roumanie se situait en troisième position, après l'Angleterre et la RFA **[19-21]**. Pour l'archéologie roumaine, la participation à ces congrès a signifié certainement un grand progrès, on peut même dire un considérable succès, mais il ne faut pas, néanmoins, ignorer la perpétuation des tendances dirigistes, de l'époque passée. Le principe de la « délégation officielle », qui impliquait l'approbation préalable des communications, la participation solidaire, la surveillance du déroulement des travaux et surtout l'obligation de rapporter en détail certains « événements », a été toujours respecté à l'occasion des congrès de Prague et de Belgrade.

Dans l'intervalle analysé, de 1964 à 1977, la Roumanie a réussi elle même, pour la première fois, à organiser des réunions scientifiques avec une significative participation internationale. La première, ayant comme thème général les *« Sources archéologiques de la civilisation européenne »*, a eu lieu à Mamaia, en septembre 1968. Elle a fait une grande impression par la qualité exceptionnelle des 28 invites provenant de toute l'Europe **[22]**. Toutefois, une analyse poussée met en évidence le caractere propagandiste de cet colloque, sa signification politique. Un rapport dressé par l'organisateur du colloque, le prof. Condurachi, consignait la réaction critique de la majorité des participants concernant l'invasion tout recente de la Tchécoslovaquie et leurs appréciation positive de „la position ferme et juste de la Roumanie" **[23]**.

Des vraies et amples congrès des sciences de l'antiquité ont eu lieu en Roumanie seulement dans les années suivantes, avec la contribution déterminante du professeur D.M. Pippidi **[26]**, le successeur de Condurachi à la direction de l'Institut d'Archéologie de Bucarest. C'est ainsi qu'en septembre 1972 à Mamaia avait lieu le IXe Congrès international sur les frontières romaines, et que cinq ans après, en septembre 1977, à Constanța, Pippidi présidait le VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine, son domaine de recherche favori **[27-28]**. Par leurs thématique, ces congrès étaient moins adéquates pour une instrumentalisation politique, et c'est pourquoi qu'elles ont attiré moins l'attention, voire l'immixtion du pouvoir, par comparaison avec le IIe Congrès International de Thracologie, deroulé à Bucarest en septembre 1976 sous le „haut patronage" du chef de l'état Nicolae Ceaușescu **[29]**. À l'époque, le domaine de la thracologie, y compris sa componente archéologique, était devenu un terrain de concurence entre les

Bulgares et les Roumains - les hypothétiques héritiers des Thraces. L'avance de la propagande bulgare, surtout visible grace aux succès des expositions archéologiques bulgares à l'étranger, était ressenti à Bucarest comme un essai de prouver l'ancienne et la noble origine thrace du peuple voisin et comme une contestation de la théorie officielle de Bucarest sur le rôle du substrat thraco-géto-dace dans l'ethnogenèse des Roumains **[30-31]**. À la lumière de cette dispute bulgaro-roumaine on peut mieux comprendre la décision hasardée des autorités organisatrices du congrès, contraire à l'avis des spécialistes, d'admettre la participation de quelques amateurs, adeptes de la thracomanie, dont le plus connu était le millionaire italien d'origine roumaine Iosif Constantin Drăgan, un favori de la famille Ceauşescu, l'auteur d'un livre-manifeste de la thracomanie, intitulé *Noi, Tracii (Nous, les Thraces)* **[32]**.

L'étape finale du régime Ceauşescu (**1977-1989**) a connu de plus en plus tels excès nationalistes, favorisés d'ailleurs par l'isolement accru, politique, économique et culturel du pays **[33]**. A l'exception du XVe Congrès des sciences historiques (Bucarest, 1980) la Roumanie a été contournée par les grandes réunions internationales. Quelques colloques bilatéraux, organisés en collaboration avec les collégues ouest-allemands (1980 et 1988), anglais (1980) et slovaques (1981) **[34-37]** ont représenté une sorte de compensation et un encouragement pour les archéologues roumains essayant d'affirmer leurs appartenance à la famille des *archéologues sans frontières*.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Constantin Daicoviciu (1898-1973).
Fig. 2. Emil Condurachi (1912-1987).
Fig. 3. Ion Nestor (1905-1974).
Fig. 4. D. M. Pippidi (1905-1992).
Fig. 5. Séance d'ouverture du VIIIe Congrès de l'UISPP, Prague, août 1966.
Fig. 6. Les actes du colloque international de Mamaia, septembre 1968.
Fig. 7. I. Nestor et M. Petrescu-Dîmboviţa à l'occasion du colloque *Dacoromania* de Freiburg i. Br./Schauinsland, décembre 1971.

ÎNSEMNARI ARHEOLOGICE HISTRIENE

PETRE ALEXANDRESCU

Autorul respinge identificarea de către Catrinel Domăneanțu a unor alte zone sacre la Histria în afara celei de pe acropolă și a templului Cybelei. De asemenea, contrazice ipoteza avansată de Monica Mărgineanu Cârstoiu despre existența unui templu al lui Apollo pe amplasamentului *propylon*-lui.

1. Cu privire la două articole recente

Două articole recente ale lui Catrinel Domăneanțu mi-au atras atenția. Amândouă se referă la Zona Sacră a Istrosului, ale cărei monumente grecești au format, în 2005, obiectul unui volum din seria *Histria*. Unul dintre articole: *Histria. Topografia ariilor sacre în epoca greacă*[11], este o comunicare ținută cu ocazia aniversării a 90 de ani de la începuturile săpăturilor de la Histria; cel de-al doilea: *Două complexe arheologice din epoca arhaică redescoperite la Histria*[2]. Fără a aștepta apariția volumului VII al seriei *Histria*, aflat atunci deja sub tipar, C.D. a procedat la comentarea unor monumente din această zonă, în lipsa documentației și a rezultatelor îndelungatelor cercetări ale echipei sectorului. Rezultatele au fost pe măsură. În cele ce urmează voi trata cele două articole împreună.

După o introducere cu locuri comune, reproducând un plan general al zonei, vechi de 25 de ani și de mult depășit[3], autoarea trece la „examenul" câtorva monumente, cum ar fi de pildă *propylon*-ul sau templul lui Theos Megas. C.D. s-ar fi lămurit asupra funcției și restituirii grafice ale celor două monumente, efectuate de noi împreună cu arhitecta Anișoara Sion, dacă ar fi așteptat apariția volumului.

În continuare C.D. ia în discuție patru *bothroi* din Zona Sacră. Lăsând la o parte faptul că numărul lor este mult mai mare[4], C.D. are lacune de informație atunci când consideră că *bothroi*-i sacri conțin ofrande aduse unor divinități „chtoniene" (sic !). Dintre cei prezentați de autoare, doar trei sunt cu adevărat *bothroi*, pentru că cel definit ca „al treilea depozit votiv" era în realitate un depozit de descărcare a unor resturi și dărâmături din templul Afroditei, după prima

[1] C. Domăneanțu, SCIVA 54–56, 2003–2005, p. 85-102.

[2] Eadem, Pontica 39, 2006, p. 75–93.

[3] Ultima schiță a acestui plan, înaintea celui detaliat din *Histria* VII, la P. Alexandrescu, *Le temple de Théos Mégas redressé*, Dacia N.S .43-45, 1999-2001, p. 80, fig. 1.

[4] A. Sion, K. Zimmermann, P. Alexandrescu, *Bothroi, autels et bases*, în *Histria* VII, *La zone sacrée*, București, 2005, p. 198-214.

SCIVA, tomul 58, nr. 3-4, București, 2007, p. 345-351

distrugere scitică[5]. Dar C.D adaugă la această serie greacă şi puţul introdus în peretele de vest al *adyton*-ului templului lui Zeus. Faţă de informaţiile date de D.M. Pippidi[6], şi de rezultatele publicate în Raportul din Materiale 9, de Gabriella Bordenache, Victoria Eftimie şi Suzana Dimitriu[7], precum şi de studiul Alexandrei Bolomey[8], aş adăuga descoperirea în acest puţ a unor fragmente şi piese întregi din lemn în stare relativ bună de conservare, care acum umplu o ladă întreagă din depozitul Templu al şantierului. Printre acestea, se află bucăţi dintr-un jug şi un interesant platou întreg de lemn, care, morfologic, aminteşte ceramica Eastern Sigilatta A de la sfârşitul elenismului – începutul epocii romane. Păstrarea acestor piese de lemn până la descoperirea lor se datorează conservării în apa puţului. Nu avem nici un motiv de a schimba datarea în epoca romană, propusă anterior: „s-a golit complet acest puţ... făcându-se dovada definitivă a săpării acestuia în epoca romană"[9]. Puţul a fost prin urmare săpat după distrugerea definitivă a întregii zone sacre şi instalarea cartierului civil de locuinţe. Introducerea în epocă romană de puţuri în zidăriile unor construcţii mai vechi se poate constata, de pildă, chiar în imediata vecinătate, la peretele de vest al templului A[1], atribuit lui Apollo, unde se recunosc marginile unui puţ pătrat. Mi se pare posibil ca acesta să fi funcţionat o vreme ca fântână, asemeni celuilalt puţ care se află lângă latura de Nord a templului lui *Theos Megas*. Odată cu dezafectarea Zonei Sacre, poate prin schimbările pânzei freatice sau a calităţii apei, fântânile au fost părăsite şi transformate în gropi de gunoi[10].

În lista de *bothroi* alcătuită de C.D. se găseşte unul, greşit localizat de către autoare în punctul C. El era situat, mai probabil, după indicaţia Gabriellei Bordenache, în partea de nord-vest a peribolului (templul A[1], atribuit lui Apollo *Iètros*): „*Scavi del 1939 (!). Trovato in un profondo pozzo di scarico presso l'estremità nord del peribolo della zona sacra*"[11]. Prin „*pozzo di scarico*", puţ de descărcare, putem înţelege *bothros*, de vreme ce în apropierea lui directă K. Zimmermann a descoperit în 1991 un al doilea *bothros* conţinând printre altele fragmentele unor *kouroi*[12]. Cele două gropi de ofrandă erau în legătură cu templul şi cultul lui Apollo *Iètros*. Prin *peribol* se înţelegea, în faza de atunci a cercetărilor, latura de vest a templului A[1]. Gabriella Bordenache a adus noi date asupra locului de descoperire al *kouros*-ului, faţă de publicaţia din 1961[13], în Catalogul de sculpturi al MNA din 1969[14]. În intervalul dintre anii 1961 şi 1969, G. Bordenache, datorită vizitelor ei

[5] *Histria* VII, p. 95-96.
[6] *Histria* I, Bucureşti, 1954, p. 257-258.
[7] Materiale 9, 1970, p. 186.
[8] Studii şi Cercetări de Antropologie 2, 1965, p. 180 şi urm. şi fig. 1.-2.
[9] D.M. Pippidi în *Histria* I, p. 239 şi fig. 104
[10] Lipseşte încă din preocupările echipei histriene o ancheta asupra fântânilor şi a furnizării apei potabile în Cetate, preocupare strict legata de funcţiile şi cronologia apeductelor oraşului în epoca greacă şi romană.
[11] G. Bordenache, *Sculture greche e romane del Museo Nazionale di Antichità,* Bucureşti, 1969, p. 13
[12] M. Alexandrescu Vianu, *Histria* IX, Bucureşti-Paris, 2000, p. 32, cat. 3.
[13] Dacia N. S. 5, 1961, p. 187-189.
[14] Bordenache, *loc. cit.*

anuale în Occident, în special în Italia, a luat probabil contact cu Marcelle Lambrino, de la care aştepta informaţii cu privire la locul de descoperire al sculpturii. Este de asemenea probabil că Marcelle Lambrino i-a încredinţat atunci pagina 33 cu „Apollon archaïque" care lipseşte din Caietul 4 de schiţe Lambrino. M. Lambrino, după ce a extras această pagină, a indicat unde se mai află desenul/fotografia (?) statuii în albumul care, de asemenea, lipseşte din dosarul Lambrino. Am preluat în articolul meu din Pontica[15], şi în *Histria* VII[16], informaţia G. Bordenache asupra locului de descoperire al *kouros*-ului, împreună cu încercarea de identificare a poziţiei *bothros*-lui după desenele din Caietul 4 de schiţe Lambrino din anul 1940, coroborate cu ilustraţia şi desenul lui Dinu Theodorescu din *Histria* I, realizate în 1950, la reluarea săpăturilor din Zona Sacră. Toate împreună certifică localizarea *bothros*-lui în Zona Sacră a cetăţii. Este drept că în v*ulgata* şantierului a existat versiunea, neconfirmată, potrivit căreia locul de descoperire ar fi fost la punctul B/Lambrino, presupusul templu al lui Apollo[17].

C.D. presupune existenţa unei alte zone sacre în punctul B. Speculaţia lui C.D. se întemeiază pe afirmaţia Marcellei Lambrino privind descoperirea în acel punct a unui templu, cât şi pe mai multe pasaje din *Les vases archaïques d'Histria*, p. 356: «*Il semble qu'à l'époque archaïque il existait un temple, probablement sous l'emplacement appartenant à une basilique chrétienne.... C'est en B que l'on a trouvé les grandes amphores les plus anciennes (!) et les plus typiques, celles à engobe blanc. Il semble donc que ce temple ait été un des premiers construits, peut–être même le premier.... Mais c'est surtout la trouvaille d'une petite jambe votive en terre cuite qui indique l'offrande à un dieu guérisseur. Ce dernier témoinage de la fouille convient parfaitement à ce qu'on sait du culte d'Apollon Iétros à Histria. C'est pourquoi on est fondé à voir dans ce groupe de constructions le temple du grand dieu de la ville*[18]*... Au IVe s. av. J.-C., le sanctuaire d'Apollon Iétros d'Histria possédait un temple en marbre, deux statues en bronze, celle d'Apollon et celle de Latone, et un édifice orné d'une frise où figurent les quatre divinités*[19]*...Ces curieuses excavations* (este vorba de depozitele a, b, g pentru care vezi mai departe) *étaient situées dans l'enceinte du temple B, à quelque distance d'une construction qui pouvait être une chapelle votive. À cette endroit, on n'avait recueilli que quelques débris de vases d'époque hellénistique, lorsque à trois mètres environ de profondeur, on rencontra une couche compacte de terre jaune. Elle offrait une résistance inacutumée probablement parce que battue et pilonnée dans l'antiquité. Sous cette couche, on trouva d'abord le dépôt a, le plus riche des trois ; puis, séparés par la même terre argileuse, les deux autres dépôts*»[20]. În legenda de la figura 2, p. 16 (*aici fig. 1*) din *Les vases archaiques* : «*On aperçoit au fond le niveau de l'établissement grec primitif, qui est en general à quatre metres*

[15] Pontica 37-38, 2004-2005, p. 135-136.
[16] *Histria* VII, p. 210, nota 40.
[17] E. Condurachi, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, Bucureşti, 1960, p. 111.
[18] M. Lambrino, *op. cit.* p. 356.
[19] *Ibidem*, p. 358.
[20] *Ibidem*, p. 359.

environ de la surface actuelle». Relatarea este destul de confuză în ceea ce priveşte acest templu. Nu există date cu privire la un asemenea monument în punctul B cu atât mai puțin la divinitatea căreia a putut fi închinat. Dar în schimb descrierea de la p. 359 este remarcabilă din alt punct de vedere. Cele două straturi compacte *(une couche compacte probablement parce que battue et pilonnée... séparés par la même terre argileuses)* indică două podele de locuințe suprapuse, ca cele descrise şi ilustrate de Suzana Dimitriu, din X/1956, *Histria* II, pl. V. În punctul B avem deci de a face cu resturile unor locuințe dintr-un cartier civil[21]. După informațiile mele, săpăturile de mai mulți ani ale lui Mircea Angelescu au scos la lumină asemenea construcții civile[22].

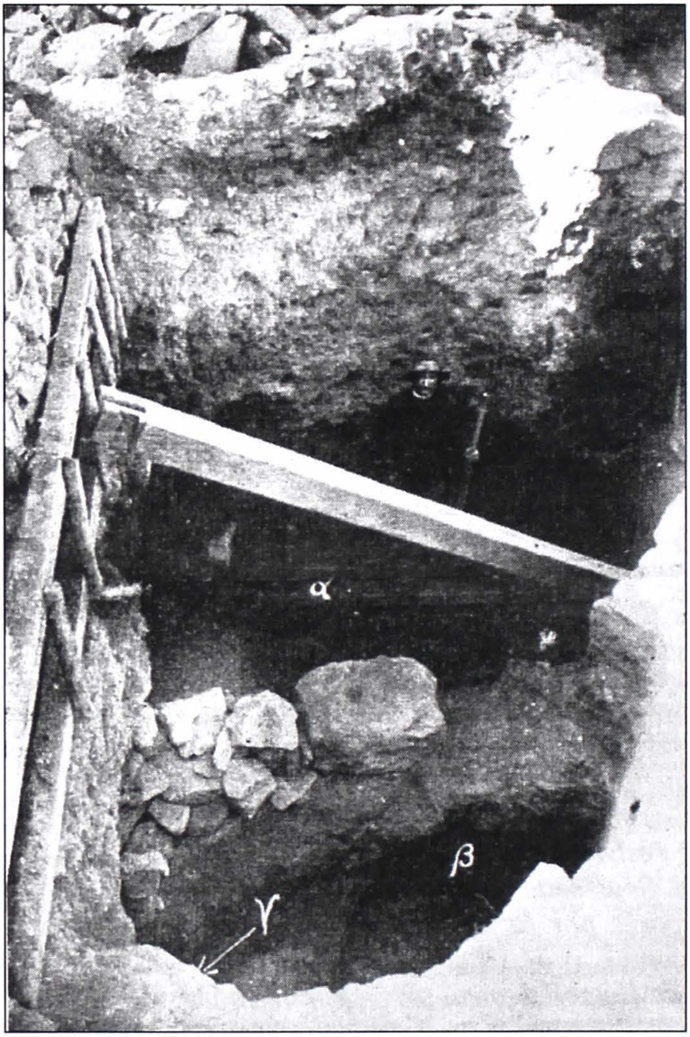

Fig. 1. Histria. Săpăturile Lambrino din punctul B, după M. Lambrino, *Les vases archaïques d'Histria*, p. 16, fig. 2.

[21] Textul confuz al Marcellei Lambrino, citat mai sus, a dat naştere unei întregi literaturi. Cf. Alexandrescu, în *Histria* VII, p. 62.
[22] CCA, Campania 2006, Bucureşti, 2007, p. 193.

Cât priveşte depozitele menţionate în text, acestea sunt tipice pentru un asemenea cartier. Depozitul **a,** situat între cele două „straturi", după inventarul descris de Marcelle Lambrino, conţine printre altele, ca element de datare, un fragment de cupă attică *Droop* din deceniul 530-520 a. Chr. (neilustrat).

În primul articol, C.D. avansează presupunerea unei alte arii sacre şi în punctul C. Ipoteza se întemeiază pe menţiunea, mai degrabă fugară, a Marcellei Lambrino[23]. De aici autoarea conchide asupra existenţei *„cu siguranţă a unei arii sacre a unei divinităţi pe care nu o putem identifica"*. Dar despre „templul" din punctul C, deci despre o „arie sacră", C.D. citează părerea lui D. Adameşteanu care nu crede în existenţa unei arii sacre în acel punct: „D. Adameşteanu, singurul care se pare că a reţinut informaţia potrivit căreia în C s-ar afla un alt templu, afirmă că nu găseşte elemente sigure pentru a vorbi de o arie sacră în acest punct".

Totuşi, *errare humanum est, perseverare diabolicum*. Cu tot avertismentul lui Dinu Adameşteanu, autoarea – în căutarea ipoteticului zid arhaic de incintă – a executat săpături în acel punct şi a dat peste vechile săpături, deja astupate de soţii Lambrino, şi a redescoperit o groapă, „cea mai veche din cele descoperite până în prezent la Histria", pe jumătate golită de aceştia, din care rămăsese necules material ceramic mai ales de la sfârşitul sec. VII a. Chr. – începutul celui următor. C.D. a considerat-o *bothros* aparţinând ipoteticului templu, din care nu a găsit nimic (de altfel, groapa nu este cea mai veche descoperită la Histria[24]). Pentru a-şi mobila noua zonă sacră C.D. a transportat aici *bothros*-ul care cuprindea *kouros-ul* de care a fost vorba mai sus. *Aşadar, acropola Histriei a rămas tot cu o singură zonă sacră.*

Descoperirile făcute de Suzana Dimitriu şi de Catrinel Domăneanţu, în anii 1966-1968 şi apoi, cu întreruperi, până de curând (!) sunt interesante şi au scos la iveală un sanctuar elenistic al Cybelei, perpendicular pe una din principalele căi de acces către acropolă (din nefericire, nepusă în valoare arheologic, dar vizibilă pe fotografiile aeriene). Dar lipsa, din păcate, a unei publicaţii complete, cu un plan detaliat se resimte încă. De data aceasta avem de a face cu o arie sacră, dar în aşezarea civilă şi nu pe acropolă.

În rezumat, ariile sacre ale autoarei se reduc la aceleaşi pe care le ştim de mult: una pe acropolă şi sanctuarul Cybelei din aşezarea civilă.

2. Cu privire la interpretarea unei piese de altar

Printre monumentele comentate de Monica Mărgineanu-Cârstoiu în importantul volum *Histria* XII, *Architecture grecque et romaine. Membra disiecta*, Bucureşti, 2006, la cat. III 1, figurează un splendid bloc de marmură albă[25]. Autoarea nu precizează că piesa a fost descoperită în Zona Sacră, între monumentul D (templul lui

[23] Lambrino, *op. cit.*, p. 94, 96.

[24] Despre *bothroi*-i din Zona Sacră, vezi *supra* nota 4.

[25] *Histria* XII, cat. III 1, p. 50-51, 391-397, fig. 107-109, pl. XVII, CXXI-CXXII.

Theos Megas) şi templul A[1] (atribuit lui Apollo *Iètros)* iar ulterior a fost transportată şi expusă în muzeul şantierului. Este unul dintre cele mai vechi monumente de marmoră din această zonă, deşi marmora ca atare este atestată în acest sector încă din prima jumătate a secolul al VI-lea a. Chr. sub forma unor deşeuri de atelier, înglobate în fundaţia templului Afroditei[26].

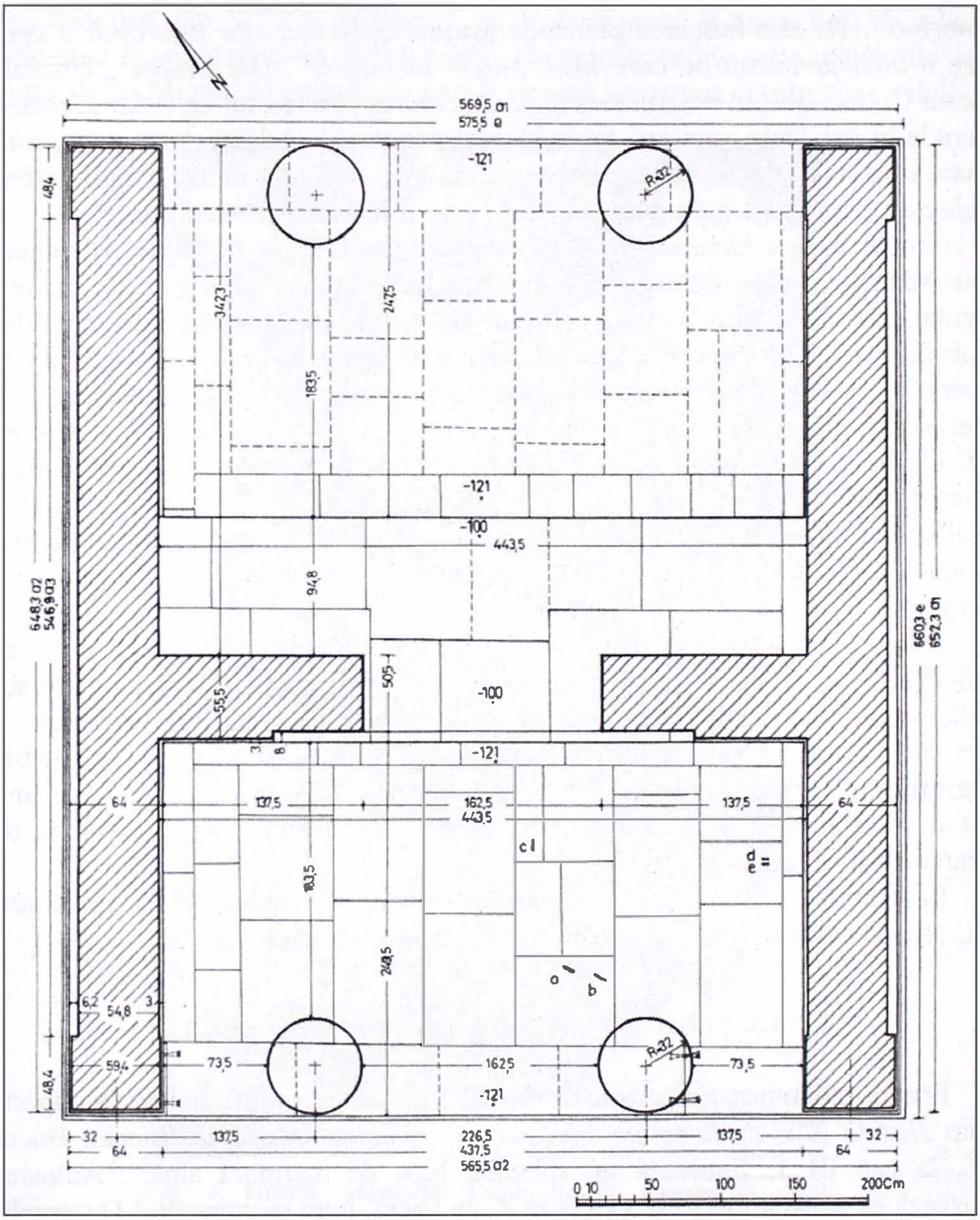

Fig. 2. Histria. Restituţia planului *propylon*-ului, variantă a arh. Anişoara Sion, după *Histria* VII, pl. 114.

[26] Alexandrescu, în *Histria* VII, p. 161.

M. Mărgineanu Cârstoiu încadreaza acest bloc în categoria *Blockaltar,* după A. Ohnesorg[27]. Dar prezentarea monumentului este incompletă şi confuză. Nu se înţelege dacă la măsurarea piesei s-a avut în vedere şi grosimea spărturii de pe latura din stânga. Nu se explică suficient lipsa astragalului de pe faţa din dreapta, doar ca rezultat al unei „intervenţii ulterioare", deşi în reconstituirile grafice nu se ţine cont de această absenţă. Încercarea de a plasa piesa pe diverse baze de altare, fără a ţine seamă de releveele detaliate apărute în *Histria* VII, realizate de arhitecta Anişoara Sion, şi fără a se avea în vedere cronologia arheologică (de pildă, altarul G aparţine începutului sec. III a. Chr.) nu este corectă[28].

Aş adăuga o observaţie. Descoperirea blocului de marmoră în apropierea templului atribuit lui Apollo *lètros*, precum şi calitatea excepţională a materialului pentru epoca arhaismului târziu (aş plasa ridicarea lui în perioada reconstrucţiei Zonei Sacre după atacul scitic) completează cunoştinţele noastre despre cultul zeului şi despre edificiilor sale. De aceea sunt convins că remedierea deficienţelor textului din *Histria* XII ar fi de natură să clarifice situaţia.

Autoarea unui volum care se vrea a fi un studiu asupra arhitecturii şi monumentelor de la Histria, neglijează (sau desconsideră?), atât studiul arheologic, cât şi releveele şi desenele de arhitectură din Zona sacră. Acestea din urmă realizate în număr foarte mare, pe întreg parcursul deceniilor de cercetare de către arh. Anişoara Sion au fost publicate în volumul despre Zona Sacră, apărut cu un an înainte.

OBSERVATIONS D'ARCHÉOLOGIE HISTRIENNE

RESUMÉ

Dans la première note, l'auteur rejette la proposition de Catrinel Domăneanţu d'identifier, à l'état actuel de la recherche, d'autres Zones Sacrées, que celles de l'acropole et du temple de Cybèle sur l'habitat civil, toutes les deux déjà bien connues.

Dans la seconde, il s'agit d'une pièce d'architecture en marbre, déterminée comme *Blockaltar,* par M. Mărgineanu-Cârstoiu, *Histria* XII, *Architecture grecque et romaine,* Bucarest, 2006, p. 50-51, dont la description et la restitution hypothétique soulèvent certaines difficultés. L'auteur s'oppose ensuite à la tentative d'imaginer un temple d'Apollon à la place du *propylon*, proposé par *Histria* VII.

LISTE DES FIGURES

Fig. 1. Histria. Les fouilles Lambrino, du point B, d'après Lambrino *Les vases archaïques d'Histria*, p. 16, fig. 2.

Fig. 2. Histria. Le plan du *propylon*, d'après Anişoara Sion, *Histria* VII, pl. 114.

---

[27] A. Ohnesorg, *Ionische Altare. Formen und Varianten einer Architekturgattung aus Insel- und Ostionien*, Berlin, 2005, p. 3-7, şi *passim*.

[28] Unele afirmaţii ale M. Mărgineanu Cârstoiu, de genul «l'existence des temples doriques à des emplacements *méconnus*» (sublinierea aparţine autoarei), la un an de la apariţia volumului *Histria* VII, sunt greu de înţeles.

UNELE OBSERVAŢII CU PRIVIRE LA TRATATUL „ISTORIA ROMÂNILOR” I, 2001

CONSTANTIN PREDA

S-a scris şi se va mai scrie despre noul tratat al *Istoriei Românilor*. O astfel de operă fusese proiectată şi parţial şi realizată, ca o a doua ediţie a celei apărute în 1960. Primele volume fuseseră redactate şi chiar tipărite, dar, din „raţiuni de partid” publicarea acestei noi ediţii a fost sistată. Proiectul avea să fie preluat imediat după revoluţie de către Academia Română, când s-au distribuit responsabilităţile şi s-au repartizat autorilor diferitele capitole ale tratatului. La un moment dat totul părea a fi uitat, până în 1998, când au avut loc schimbări la conducerea Academiei. Noul preşedinte, acad. Eugen Simion, împreună cu acad. Dan Berindei, devenit coordonatorul general al lucrării, au impulsionat activitatea, solicitând autorilor să se achite de obligaţiile asumate. Luaţi oarecum prin surprindere de această măsură, *unii* dintre autori au recurs la preluarea de texte mai vechi din proiectata ediţie a doua de dinainte de 1980 sau au redactat texte cu multe generalităţi, în care se vădeşte grabă şi chiar o oarecare tendinţă de improvizaţie. De aici aveau să izvorască unele suspiciuni şi chiar acuzaţii de plagiat, o sistematizare defectuoasă, repetări, suprapuneri tematice şi eludarea de neconceput a unor capitole importante.

A te angaja să aduci critici unei asemenea opere de mari proporţii echivalează cu asumarea unui mare risc, mai ales în cazul primului volum, care cuprinde perioade de timp atât de diferite între ele, fiecare cu specificul şi istoria ei. În cele din urmă ne-am asumat acest risc, constatând că, până în prezent, nimeni nu s-a angajat, cel puţin parţial, să atragă atenţia asupra diferitelor neajunsuri pe care le vădeşte acest prim volum şi care au nevoie să fie corectate. În acelaşi timp, suntem conştienţi şi de faptul că ne vom atrage resentimente, ca să nu spunem fulgere, chiar şi din partea unor buni colegi şi prieteni, pe care îi asigurăm că nu am avut nici pe departe intenţia de a-i supăra.

N-am vrea să trecem totuşi la analiza lucrării înainte de a ne exprima punctul de vedere cu privire la titlul şi scopul tratatului. Referitor la titlu, s-a optat pentru denumirea de *Istoria Românilor*, în loc de *Istoria României*. Justificarea dată de coordonatorul general în prefaţă, prin aceea că şi A.D. Xenopol şi N. Iorga au folosit această denumire, nu este acoperită nici istoric şi nici ştiinţific. Nu se ia în considerare nici de când îşi încep opera cei doi mari cărturari, cum este structurată aceasta, ce capitole tratează şi în ce perioadă şi condiţii istorice au conceput-o. O

SCIVA, tomul 58, nr. 3-4, Bucureşti, 2007, p. 353-364

istorie a românilor scrisă în prezent nu poate cuprinde preistoria, cu cele patru epoci ale sale. De fapt, despre români în mod normal nu putem vorbi înainte de secolele VII-VIII d. Chr. Aceasta nu înseamnă însă că nu trebuie să coborâm în timp până la origini, adică până la sinteza daco-romană şi chiar până la istoria şi civilizaţia geto-dacilor. În acelaşi timp, într-un tratat cu acest titlu ar trebui să se regăsească întreaga istorie a românilor de pretutindeni. Prin aceasta înţelegem includerea în tratat a unor mari capitole cu istoria completă a tuturor ramurilor de români din afara graniţelor actuale ale ţării, de la origini şi până în prezent, unde să se întâlnească evoluţia lor politică, economică, culturală, lingvistică etc., şi nu referiri sau aspecte cu totul generale şi limitate în timp. Coordonatorul general, care a optat şi a impus de fapt acest titlu, ar fi putut să aibă în vedere că aproape în toată lumea, cel puţin în cea europeană, se foloseşte denumirea de Istoria Franţei, Germaniei, Italiei, Angliei, Rusiei etc., şi nu a francezilor, germanilor, italienilor, englezilor, ruşilor etc. Un titlu cu numele locuitorilor ar putea să se justifice doar în cazul popoarelor care au migrat în Europa sau aiurea şi îşi au originile în alte regiuni, mai mult sau mai puţin îndepărtate (maghiari, bulgari). Nu este însă cazul românilor, *decât numai dacă acceptăm teoria lui R. Roesler, căreia, oricum, i se deschide astfel drumul.*

Un al doilea aspect la care am dori să ne oprim se referă la scopul pentru care a fost realizat acest tratat. Cu alte cuvinte, cărei categorii de cititori se adresează şi, prin urmare, cui îi foloseşte şi cine poate înţelege în mod efectiv cea mai mare parte a istoriei vechi a României, aşa cum este prezentată în vol. I. Este puţin probabil că un elev, student, un cititor oarecare, adică un om de cultură în general, ar putea să înţeleagă ceva din abuzul de termeni de specialitate, de date neesenţiale şi lipsite de sistematizare. O istorie trebuie să fie ca o poveste adevărată şi coerentă.

Am reţinut în ultima vreme că se pregăteşte o a doua ediţie a tratatului. Ne este greu să înţelegem de ce atâta grabă şi cine este interesat să publice o nouă ediţie la un interval aşa de scurt. Tratatul de istorie nu este un roman, care, după o vânzare rapidă, poate fi imediat republicat. O astfel de operă majoră are nevoie să se aşeze, să treacă o bună bucată de timp până să poată fi sesizate şi corectate, dacă nu toate, cel puţin principalele neajunsuri ale acesteia. Publicarea inexplicabil de grăbită a unei a doua ediţii poate fi considerată o evidentă greşeală. O rescriere a ei mai succintă s-ar dovedi mult mai utilă, istoria veche, de pildă, urmând a fi reunită într-un singur volum.

O privire de ansamblu asupra felului în care este structurat planul primului volum, cu suprapuneri şi repetări ale unor teme, cu contradicţii, cu introducerea unor denumiri noi de subcapitole şi rubrici, precum şi redactarea acestora, lăsată la discreţia autorilor, fiecare scriind ce a dorit şi cum a dorit, scoate la iveală o clară lipsă de coordonare. O astfel de stare de lucruri este recunoscută şi admisă de coordonatori, prin nota redacţiei de la p. 725, prin care se acordă autorilor libertatea de a redacta în mod diferit acelaşi capitol.

În ordinea firească a lucrurilor, primul capitol revine celei dintâi epoci a pietrei, cu titlul *Paleoliticul şi mezoliticul pe teritoriul României*. Nu avem intenţia şi nici căderea să întreprindem o analiză a textului acestui capitol. Constatăm însă existenţa unor deficienţe în privinţa planului şi a metodei. Introducerea ar fi trebuit să cuprindă o caracterizare generală a epocii şi istoricul cercetărilor din acest domeniu în România şi nu unele laturi ale paleoliticului pe plan internaţional, acestea urmând a se regăsi în subcapitolele rezervate fiecărei etape în parte. Ni se pare exagerat să se folosească, pentru această vreme, denumiri precum cele de economie şi de exploatare a resurselor naturale. Importanţa focului este aşa de mare încât i s-au acordat doar şapte rânduri.

Există neclarităţi şi incertitudini în ceea ce priveşte raportul dintre epipaleolitic şi mezolitic. De pildă, epipaleoliticul nu este prezent în titlul capitolului, el întâlnindu-se, totuşi, la subcapitole, precedând mezoliticul, acesta din urmă fiind definit ca „faza finală a unui epipaleolitic". De altfel, epipaleoliticul nici nu este clar definit şi nici nu se arată ce loc ocupă exact, apreciindu-se doar că acesta a evoluat odată cu începuturile „oscilaţiei Bölling". Dacă raportul dintre cele două denumiri nu poate fi bine stabilit, de ce nu s-a adoptat un titlu mai cuprinzător, cum ar fi cel de „fază de tranziţie", unde şi-ar fi găsit locul ambele etape?

Întreg textul despre paleolitic este, practic, sufocat de denumiri greu de reţinut şi nu neapărat şi utile, din geologie, anatomie, paleozoologie şi desigur din arheologie. Este greu de crezut că un cititor oarecare va putea, parcurgând textul acestui prim capitol, să-şi formeze o imagine cât de cât clară asupra începuturilor istoriei vechi a României.

Capitolul al II-lea revine, cum era dc aşteptat, celei de a doua epoci a pietrei, cu denumirea de „neo-eneolitic". Specialiştii au considerat că acest termen defineşte mai bine epoca, deşi folosirea cuprului nu reprezintă principala trăsătură a acesteia. În consecinţă este adoptată o altă periodizare a neoliticului faţă de cea tradiţională, ceea ce dă naştere, cel puţin aparent, la o anumită stare de echivoc. De exemplu, primele faze apar sub denumirile de „începuturile neoliticului, neoliticul timpuriu şi dezvoltat", următoarele revenind „neo-eneoliticului timpuriu şi dezvoltat" (p. 148), care cuprind unele suprapuneri cronologice şi de culturi. În cadrul acestei cronologii a dispărut etapa mijlocie. Cu sau fără voia noastră trebuie să recunoaştem că există, în această nouă schemă cronologică, o anumită derută, cel puţin pentru neavizaţi. În faza de început a neoliticului, distinctă de cea timpurie, este inclusă cultura „Schela Cladovei", care figurează la finalul epocii paleolitice, respectiv la mezolitic. Autorii acestor capitole trebuie să hotărască unde este locul acestei culturi.

Pentru domeniul vieţii spirituale, latura religioasă, se folosesc termeni diferiţi şi contradictorii totodată. În subcapitolul *Caracterele generale ale epocii*, se vorbeşte, în mod corect după părerea noastră, de „manifestări ale vieţii spirituale" (p. 119), pentru ca la p. 169-187 să se adopte, pentru aceeaşi epocă şi acelaşi conţinut al domeniului spiritual, noţiunile de „religie şi sisteme religioase". Pe un

spaţiu destul de întins se folosesc sintagme ca „Mama Universală”, „Marea Mamă”, „sistem dual” etc., denumiri preluate din neoliticul asiatic şi aplicate nepotrivit la a doua epocă a pietrei din România. În acelaşi subcapitol, sistemele religioase sunt tratate separat de religie, dar împreună cu organizarea socială. Tot aici se introduce termenul de colonizare, care ar sta la baza neoliticului din Balcani şi din nordul Dunării. Trebuie făcută totuşi deosebirea între denumirea de colonizare şi cele de migraţie, deplasare, mişcare etc., acestea din urmă fiind specifice epocii respective. Toate aceste probleme ne sunt înfăţişate pe întinsul a 18 pagini, un spaţiu care este dublu în raport cu cel folosit pentru eneoliticul dezvoltat. Nu avem căderea să pătrundem în esenţa acestor concepte de ordin religios aplicate şi neo-eneoliticului din România, dar nu putem să nu ne exprimăm serioase rezerve în această privinţă, cu atât mai mult cu cât în epoca următoare, cea a metalelor, se vorbeşte numai de „credinţe religioase” (p. 367).

Al III-lea capitol a fost atribuit epocii metalelor, cuprinzând perioada bronzului şi pe cea a primului fier – Hallstatt. În cazul acesta, planul este mai bine structurat. Societatea umană, sub diferitele ei forme de viaţă, poate fi clar urmărită în evoluţia sa firească, folosindu-se periodizarea tradiţională. Există şi aici unele necorelări. Conceptul de cultură este tratat la începutul epocii bronzului (p. 211-214) şi nu la primul capitol, unde, atât pentru paleolitic, cât şi pentru neo-eneolitic se foloseşte frecvent denumirea de „cultură arheologică”. Problema metalurgiei bronzului îşi avea locul mai degrabă la rubrica de consideraţii generale, iar cea a indo-europenizării, undeva între eneolitic şi epoca metalelor. Poziţionarea lor între primele două faze ale epocii bronzului lasă impresia că procesele respective au avut loc în acest interval de timp. De asemenea, nebuloasa mişcare de populaţii cunoscută sub numele de „Marea migraţie egeică” ar fi fost mai bine plasată în subcapitolul de consideraţii generale. Nici rubrica referitoare la „înflorirea şi declinul metalurgiei bronzului”, ca şi cea privind „începuturile utilizării şi prelucrării fierului”, nu-şi justifică amplasarea după perioada mijlocie a Hallstatt-lui.

Partea a II-a a volumului I este intitulată *La începuturile istoriei*, iar capitolul ce-i urmează, al IV-lea pe plan general, *Dacia înainte de romani.* În subtitlurile acestuia ne sunt prezentaţi, în ordine, tracii, vecinii şi în final geto-dacii. Cimmerienii, ca şi celţii, nu pot figura ca vecini ai traco-geţilor. Primii sunt menţionaţi sigur în zona Anatoliei şi destul de nesigur în părţile nord-pontice, iar ceilalţi au migrat din vestul Europei. Nu ne explicăm de ce geto-dacii nu apar imediat după traci, ca ramură nordică a acestora, şi urmează după vecini. În nici un caz nu se justifică o rubrică în care să se trateze despre asemănări şi deosebiri între geţi şi daci, atâta vreme cât izvoarele sunt mai mult decât limpezi în această privinţă. Deosebiri nu se cunosc, în afara celor presupuse de autor a fi de ordin lingvistic.

În legătură cu prezenţa sciţilor în teritoriile geto-dacilor, Dobrogea este ca şi absentă. De asemenea, grupul etnic al agatirşilor este localizat în Transilvania. În acelaşi an cu publicarea prezentului volum, apărea, în Ephemeris Napocensis 11,

2001, p. 5-14, un articol al nostru, unde am demonstrat cu argumente concrete că agatirșii n-au ajuns niciodată în Transilvania și că râul Maris nu poate fi identificat cu Mureșul de astăzi.

În capitolul al V-lea (p. 451) ne sunt înfățișate istoria și civilizația spațiului carpato-dunărean între mijlocul secolului VII și începutul secolului III a. Chr. Prezența unei rubrici despre perși nu se poate justifica. De fapt este vorba despre primele informații despre geți, ca urmare a campaniei lui Darius. Se acordă o mult prea mare importanță regatului odrisilor în raport cu lumea getică, mai ales că după supunerea lui de către Filip al II-lea n-a mai putut juca nici un rol. Argumentele aduse în sprijinul rolului acestuia, printre care se numără mormântul de la Agighiol și necropolele de tip Enisala nu se justifică. O datare așa de exactă a mormântului de la Agighiol este greu de acceptat. În plus, cum se explică descoperirile similare de la Cucuteni, Peretu, Poiana Coțofenești și Craiova? Totodată, trebuie făcută precizarea că în cadrul tuturor necropolelor de incinerație de tip Enisala-Murighiol nu se constată nici o schimbare de-a lungul întregii lor existențe.

Titlul subcapitolului 2 (p. 464) este oarecum ambiguu formulat, încât lasă impresia că sfârșitul primei epoci a fierului este altceva decât Hallstatt-ul târziu. În mod inexplicabil totuși, epoca hallsttatiană este oprită, în capitolul anterior, la perioada mijlocie, faza finală figurând în partea a doua a volumului, la capitolul *Începuturile civilizației*. Se poate astfel deduce că între cele două etape ale primului fier nu există un raport de continuitate directă și că ultima s-ar lega deci de începuturile epocii „Latène", cu care este tratată laolaltă. Cu sau fără voia noastră, grupul cultural de tip „Ferigile Bârsești" nu poate fi desprins de etapa mijlocie a epocii Hallstatt, din care derivă de altfel, și alăturat faciesurilor culturale și tratat împreună cu descoperirile de tip Alexandria, Bălănești, Stâncești, Curteni, Tariverde etc., și cu atât mai puțin de cele din așezările de la Coțofenii din Dos, Bâzdâna, Trivale-Moșteni, Albești, Mărgăritești, Orbeasca etc., care se găsesc în raporturi cronologice și culturale cu cele din siturile și necropolele din secolele IV-III a. Chr. și care nu au nimic de-a face genetic cu faza finală a Hallstatt-ului. Așezarea de la Alexandria nu poate, în nici un caz, să dateze încă din secolul VII a. Chr. Cronologic, așezarea de la Pleașov aparține perioadei clasice a civilizației geto-dacice. Nu are nici o legătură cu această perioadă timpurie. Printre altele, surprinde neplăcut și faptul că pentru menționarea repetată a unor descoperiri, precum cele de la Tariverde, Mărgăritești, Satu Nou, nu se face nici o trimitere la sursa de informații, în timp ce altele, mai mult sau mai puțin importante, se găsesc citate, atât în subsol, cât și la capitolul cu bibliografia generală, unde autorul excelează. O discuție așa de detaliată despre Zalmoxis (p. 429) nu se justifică într-un tratat, ci mai degrabă într-un studiu de specialitate.

Capitolul al VI-lea are în vedere spațiul carpato-dunărean în secolele III-II a. Chr. O astfel de cronologie nu se poate susține, deoarece secolul III se îmbină cu secolul IV (a se vedea p. 507-508), iar secolul II, pe care nu-l putem desluși destul de clar pe plan cultural, se apropie, cel puțin în faza sa târzie, de perioada clasică.

Sărăcia ştirilor literare pentru această vreme, invocată la p. 501, nu poate fi pusă pe seama migraţiei celtice în Balcani, deoarece, după destrămarea acesteia de către Antigonos Gonatas, celţii n-au mai constituit nici un pericol şi nici o piedică în evoluţia istorică a zonei respective, ţinta istoricilor antici fiind îndreptată acum spre bastarnii şi celţii din părţile de nord-est şi de est ale Daciei. Prin formularea titlului rubricii de la p. 507, *Cultura populaţiei băştinaşe* (sic) se renunţă la termenii de civilizaţie şi de geto-daci. Se situează oare sub nivelul celei din perioada anterioară?

Dacă putem vorbi pentru această vreme de o anumită manifestare culturală efectivă, concretă şi bine conturată, aceasta este reprezentată de importantul proces monetar geto-dacic, ca şi de cel al circulaţiei monetare, în general, pe teritoriul Daciei, un capitol de primă dimensiune culturală şi documentară lăsat complet în afară. Ne referim nu numai la numeroasele şi variatele tipuri monetare locale, ci şi la pătrunderea şi circulaţia unui însemnat număr de monede macedonene. Este în afara oricărei abordări ştiinţifice analiza raporturilor politice dintre coloniile vest-pontice şi unii dinaşti geţi, ca Zalmodegikos şi Rhemaxos, fără a pomeni de marile tezaure cu monede de aur de la Mărăşeşti, Anadol, Doroţkoe etc. Să fie vorba oare doar de o simplă întâmplare? Ne îndoim. Ni se pare mai mult decât o sfidare a unui proces esenţial al civilizaţiei geto-dacice, care este redus la formula generală de circulaţie a monedelor macedonene şi la emiterea de monede „barbare”. În concepţia autorului, geto-dacii, care figurează aici în civilizaţie, continuă totuşi să fie barbari. Cum s-ar putea explica absenţa unui subcapitol despre organizarea social-politică a geto-dacilor înainte de Burebista, care este bine cunoscută şi general folosită în istoriografie, pornind tocmai de la monetăria geto-dacică din a doua jumătate a secolul II a. Chr? Răspunsul l-am putea căpăta numai de la autor.

Aşezarea de la Pleaşov (jud. Teleorman), printre puţinele staţiuni ale cărei începuturi se plasează în mod sigur în a doua jumătate a secolului II, nu figurează nici aici şi nici la capitolul al VIII-lea, referitor la civilizaţia clasică, chiar dacă există rapoarte finale de săpături pentru situl respectiv.

Capitolul al VII-lea, rezervat *Coloniilor greceşti din Dobrogea*, se dovedeşte a fi cel mai complet şi judicios sistematizat şi cu bibliografie completă şi obiectivă. Chiar dacă ar fi de făcut unele observaţii, de regulă mărunte, acestea nu afectează câtuşi de puţin caracterul unitar şi clar al expunerii, bine documentată, în care figurează multiplele implicaţii de ordin istoric, cultural, economic şi politic ale procesului colonizării greceşti în zona de vest a Mării Negre. Capitolul respectiv a fost greşit plasat între cele două etape ale civilizaţiei geto-dacice, locul lui firesc urmând a fi fixat după epoca Hallstatt-ului şi începuturile celei de a doua epoci a fierului. Astfel s-ar putea mai bine înţelege raporturile dintre cele două civilizaţii, greacă şi autohtonă, despre care se vorbeşte în prealabil în capitolele VI şi VIII.

Ultimele capitole (VIII-X), în care sunt tratate problemele celor două secole de dinaintea cuceririi romane, se prezintă drept cele mai incoerent sistematizate, umbrite de subiectivism, contradicţii, suprapuneri tematice şi absenţa unor însemnate componente ale culturii acestei importante epoci din istoria geto-dacilor.

Referindu-ne mai întâi la felul în care a fost structurat, de fapt fracturat, planul celei mai importante perioade din istoria Daciei, se poate constata cu surprindere că Burebista a fost desprins şi izolat de epoca sa, conferindu-i-se un capitol special (VIII), iar urmaşii acestuia au fost intercalaţi printre acţiunile şi luptele romanilor la Dunărea de Jos şi din Dacia. Astfel, expediţiile lui Aelius Catus şi Ti. Plautius Silvanus Aelianus figurează la subcapitolul *Regalitatea dacică* (p. 668), iar regatul lui Decebal printre războaiele lui Domitian şi Traian cu dacii. Mai corect era să se spună „Războaiele daco-romane din vremea lui Domitian şi cele ale lui Traian şi Decebal". Într-o poziţie ilogică se află şi capitolul X, referitor la civilizaţia geto-dacică, din perioada sa clasică, situată după războaiele daco-romane şi cucerirea Daciei. Într-un astfel de capitol, care trebuia să preceadă celui referitor la relaţiile cu romanii, îşi aveau locul atât Burebista, cu toate realizările sale, cât şi urmaşii acestuia.

Revenind la fiecare dintre capitole, ar fi de relevat mai întâi câteva aspecte privind personalitatea lui Burebista. Ni se pare exagerat, dacă nu inutil, să se stăruie asupra „originii" transilvănene a lui Burebista. Nu dorim să ne angajăm într-o discuţie sterilă, dar ipoteza originii sale sud-carpatice se sprijină pe argumente mult mai plauzibile. Ar fi suficient să reamintim că în bazinul Argeşului se afla cea mai importantă uniune getică din această vreme, aceea a piefigilor, documentată pe de o parte de tipul monetar Vârteju-Bucureşti, iar pe de alta de marele număr de „davae" concentrate în acest spaţiu. În consecinţă, considerăm că ar fi îndeajuns să se menţioneze doar că în această privinţă există două opinii. Important rămâne faptul că, indiferent de unde a pornit acţiunea de unificare, Burebista îşi păstrează poziţia sa de cel mai mare rege al geto-dacilor. Textul lui Strabon, menţionat de autor, deşi este succint, se dovedeşte totuşi a fi edificator. De aici ştim noi că a reuşit unificarea, precum şi mijloacele folosite. Politica sa internă nu se reduce doar la actul unificării, ci şi la realizările pe plan economic, cultural şi artistic ale epocii sale. *Civilizaţia geto-dacă* (corect dacică) *din a doua jumătate a sec. II a. Chr. şi până la începutul sec. II p. Chr.*, reprezentând titlul ultimului capitol al vol. I (X), trebuia, aşa cum am mai spus, să preceadă războaielor daco-romane şi să-l includă şi pe Burebista. Din păcate, trebuie să recunoaştem că ne aflăm în faţa capitolului cel mai anarhic prezentat, nu numai cronologic, ci şi istoric, cu titluri adesea neadecvate, unele alese la întâmplare. Fiecare autor a scris ce a voit şi cum a voit, risipind orice idee de unitate. La „baza documentară" nu sunt nici cel puţin menţionate sursele antice, Strabon, Ptolemeu, Horaţiu, Ovidiu etc. (p. 725-727). Singurele şi cele mai importante surse de informaţii, orientându-ne după text şi notele de la subsol, sunt doar Gr. Tocilescu, V. Pârvan, R. Vulpe şi, bineînţeles, autorul capitolului respectiv, cu cele două mari „opere" ale sale, „strict" legate de problemă (p. 727, n. 1), în faţa cărora pălesc lucrările de sinteză şi monografiile lui I. H. Crişan, D. Berciu, H. Daicoviciu, Mioara Turcu, C. Preda şi multe altele, care, în mod normal trebuiau să figureze aici. Încercarea noastră de a găsi un fir călăuzitor şi de a desluşi o anumită logică în maniera în care este

înfăţişat subcapitolul *Aşezări* s-a dovedit a fi zadarnică (p. 727). Probabil că din dorinţa de a oferi cât mai multe date şi variante ale tipurilor de aşezări, s-a intrat într-o zonă mai complicată decât este în realitate. Termenii de „arhitectură civilă şi militară" nu se pot aplica la specificul aşezărilor din Dacia, pe care le întâlnim aici subordonate denumirilor amintite şi de unde decurg unele neclarităţi şi confuzii nedorite. Problema putea rămâne în sfera discuţiilor dintre specialişti şi nu inclusă într-un tratat de istorie. Nu este deloc potrivit a se folosi termenul de „arhitectură civilă" pentru locuinţele construite din paiantă sau cel de „arhitectură militară" pentru sistemul tradiţional de apărare, chiar şi în cazul „davae"-lor, constând din şanţ şi val de pământ, cunoscut încă din epoca neo-eneolitică. Eventual aici s-ar putea încadra cetăţile propriu-zise.

Importanţa „davae"-lor nu constă în sistemul lor de apărare, ci în rolul pe care l-au avut în societatea geto-dacică din această vreme, ele aflându-se în poziţia de centre unional-tribale, cu funcţii politice, economice, religioase etc. Aşa ne explicăm faptul că numele acestora au găsit răsunet în îndreptarul geografic al lui Ptolemeu, unele dintre ele fiind identificate cu situri arheologice importante (Tamasidava, Zargidava, Ziridava etc.). O schemă clară a clasificării tipurilor de aşezări din această epocă nu poate fi alta (pentru tratat), decât cea îndeobşte cunoscută şi folosită şi anume: aşezări simple, aşezări fortificate de tip „dava" şi cetăţi. Eventualele variante pot fi menţionate în cadrul fiecărui tip general în parte. „Fortificaţiile" liniare, „de baraj" (p. 735), cum le numeşte autorul, nu pot fi incluse în subcapitolul aşezări. În loc să ni se descrie aceste fortificaţii, două la număr, la rubrica respectivă, ne sunt înfăţişate elementele constitutive ale fortificaţiilor, aşezărilor şi cetăţilor.

Nici „arhitectura religioasă" nu-şi justifică locul aici. Aceasta trebuie repartizată la fiecare tip de aşezare şi mai ales în subcapitolul rezervat special religiei. Subcapitolele şi rubricile din paginile următoare excelează prin adoptarea unor noi titluri, să le spunem neinspirate, desprinse de realităţile istorico-culturale şi lipsite efectiv de conţinut. Seria este deschisă, în mod surprinzător, de un subcapitol nou, independent, rezervat „descoperirilor funerare"(p. 745), care nu se justifică în nici un fel, deoarece astfel de descoperiri trebuie să figureze la viaţa spirituală respectiv la religie, necropole şi practici religioase (p. 784). Există totuşi o explicaţie. Autorul are un articol cu acelaşi titlu de descoperiri funerare, citat atât în subsol (p. 746), cât şi la bibliografie.

Într-o situaţie similară se află şi subcapitolul următor, intitulat *Depozite şi tezaure* (p. 748). Ambele categorii de descoperiri trebuiau repartizate, după profilul lor, la rubricile de unelte, meşteşuguri sau prelucrarea argintului şi la monede. În cazul în care s-a formulat un astfel de titlu, revenea obligaţia autorului să prezinte depozitele şi tezaurele respective cu numele şi descrierea lor succintă şi să nu se fi rezumat doar la unele consideraţii mai mult decât generale, confuze şi irelevante. Unde sunt, de pildă, importantele tezaure cu vase şi obiecte de podoabă din argint de la Herăstrău, Coada Malului, Sâncrăieni, Lupu etc.? Nu reprezintă ele una din principalele componente ale civilizaţiei geto-dacice din această vreme?

Unde este subcapitolul despre monede, în care să se fi regăsit menţionate cel puţin principalele tezaure şi categorii monetare? Să fi uitat autorul că principalele şi aproape singurele dovezi certe de cultură, care datează din a doua jumătate a secolului II şi primele decenii ale secolului I a. Chr., sunt emisiunile geto-dacice de tip Vârteju-Bucureşti, Inoteşti-Răcoasa, Aninoasa, Dobreşti, Răduleşti-Hunedoara etc., pe temeiul cărora s-a stabilit pentru prima dată, în mod concret, configuraţia organizării social-politice a geto-dacilor, pe uniuni de triburi, bine localizate, din perioada premergătoare unificării lui Burebista?

Nici într-un singur paragraf nu şi-au găsit un loc cele cca 300 tezaure cu emisiuni din Macedonia Prima, Thasos, Apollonia, Dyrrhachium şi romane republicane, care pavează, pur şi simplu, teritoriul Daciei lui Burebista. Importantului proces monetar, care face trecerea de la monetăria greco-romană unional-tribală, la cea unică de tip roman republican, i s-a hărăzit aceeaşi soartă, fiind redus la două rânduri şi nu pentru a i se releva valoarea sa istorică, ci pentru a fi contestat, împotriva opiniei unanime a specialiştilor. În acelaşi stil propriu de evaluare a faptelor, este negată şi provenienţa locală a argintului, fără să se indice totuşi sursa străină avută în vedere (p. 749). La p. 773 se acceptă teza provenienţei locale a argintului, chiar dacă nu în totalitate. Ar fi cazul ca autorii să se pună totuşi de acord.

Este cu totul inexplicabilă excluderea celor două mari capitole despre remarcabilul proces monetar geto-dacic, unul din documentele de bază ale istoriei Daciei, bine cunoscut şi general folosit în toată literatura istorico-arheologică, şi înlocuirea lui cu tot felul de improvizaţii. Să fie vorba de ignoranţă sau de rea credinţă?

În continuare se merge pe aceeaşi linie a adoptării de subcapitole inventate, fără acoperire. Categorii importante de cultură materială, cum sunt ceramica, uneltele, obiectele de podoabă şi chiar importurile, sunt subordonate maiestosului titlu de *Tradiţie şi inovaţie* (p. 750). Toate acestea sunt reduse la câteva generalităţi, deşi pentru fiecare categorie în parte există date privind conţinutul lor. Se cunosc bine tipurile ceramice, tipurile de unelte prin depozitele de la Grădiştea şi Buneşti-Avereşti şi chiar cele ale armelor, fie numai dacă ne-am referi la cele reprezentate pe Columna traiană şi pe monede (sica, scut, chiar şi steagul-balaur), despre care autorul nu face nici o menţiune. Într-o formă uşor diferită şi într-un alt context, acestea se repetă în subcapitolul *Structura economică* (p. 762). Este mai mult decât o naivitate să atribuim anumite obiecte din tezaurele geto-dacice unor ateliere monetare romane, ceea ce nu se poate susţine nici cel puţin ca ipoteză.

Pentru aceeaşi perioadă sunt inserate două rubrici despre artă (p. 753, 756 şi 782-784). Nu este vorba, desigur, de două arte, ci de una singură, dar văzută de autori diferiţi. La prima rubrică (p.753) „se afirmă cu certitudine” că reprezentarea călăreţului din tezaurele de la Surcea şi Lupu reprezintă un „motiv cu vechi tradiţii din sec. V a. Chr.”, cu trimitere la inventarul mormintelor princiare de la Agighiol, Letnica şi Lovec (Bulgaria). Cu aceeaşi certitudine putem şi noi să afirmăm că nu există nici o legătură tradiţională, artistică, cronologică, geografică şi cu atât mai puţin genetică, între cele două manifestări de cultură spirituală. Este mai mult decât

improbabil că un anumit motiv artistico-religios s-a putut transmite după cca trei secole, de la Dunărea de Jos, peste Carpați, între două zone îndepărtate în timp şi spațiu, între care n-au existat nici cel puțin legături de natură economică.

Dacă autorul ar fi cunoscut articolul din Pontica 32, 1999, p. 83-88, ar fi aflat că arta mormintelor princiare este de origine scito-iraniană şi nu locală. Se pune întrebarea, pe deplin îndreptățită, de ce se recurge la o astfel de analogie mai mult decât forțată şi nu se ia deloc în calcul imaginea călărețului, care, timp de două secole, este prezentă pe toate monedele geto-dacilor? De altfel, despre noua interpretare a acestui curent artistic şi religios, pomenit şi la p. 437, 479 şi 495, ca şi despre caracterul ei „seducător" (p. 495), autorul nu consideră că este obligat să indice sursa din care s-a inspirat, nici în note şi nici în bibliografie. Se vede că, la unii autori, o astfel de metodă este ceva obişnuit, dacă mai luăm în considerare că la capitolul despre artă (p. 753-756), lucrarea specială a lui D. Berciu nu figurează la rubrica de bibliografie, în timp ce autorul îşi citează toate articolele sale, cu sau fără legătură cu tema, dând dovadă de lipsă de probitate ştiințifică şi aici. Ar fi putut să ştie că figurinele nu sunt obiecte artistice, pe care el însuşi le defineşte ca fiind „simulacre grosolane". Ele se încadrează totuşi la capitolul religie, rubrică la care sunt incluse mai înainte la p. 441. Despre artă la geto-daci se mai vorbeşte, în acelaşi subcapitol (p. 782-784), unde se insistă asupra coroplasticii şi toreuticii.

Poate că difuziunea geografică a culturii geto-dacice să-şi justifice locul în subcapitolul, numit inadecvat, *Dinamica culturii geto-dacice clasice* (p. 759). Cronologia însă apare oarecum „lipită". Se afirmă că perioada „clasică" începe cu a doua jumătate a secolului II a. Chr., fără să se precizeze exact în ce constau efectiv aceste începuturi din punct de vedere cultural, deoarece, până la unificarea lui Burebista, în afară de monede, care lipsesc „în mod normal", din aşezarea de la Pleaşov, şi ea absentă, şi de descoperirile din necropola de la Zimnicea, nu avem definită această fază. Problema sfârşitului „davae"-lor este tratată destul de diferit, indicându-se, aproape pentru fiecare „davă" o altă dată, fără explicații. Este exclus, după cum s-a mai spus, să existe astfel de diferențe, care presupun şi cauze diferite, greu de stabilit.

Se poate vorbi doar de o primă categorie care îşi încetează existența odată cu expediția lui Aelius Catus, şi o a doua, ce cuprinde aşezările ulterioare acestui eveniment, pentru care există date cronologice uşor diferite. În această privință, autorul are o grijă deosebită în a-şi cita un articol de cronologie, atât în subsol (p. 762), cât şi la bibliografie, dovedind o totală lipsă de corectitudine, uitând să menționeze şi articolul care, practic, desființează o astfel de cronologie şi cauzele invocate.

Structura economică (p. 762), în loc de viața economică, începe cu metalurgia fierului, rezultând că acest meşteşug, desigur deosebit de însemnat, depăşea agricultura, care era totuşi ramura de bază a economiei geto-dacice. Se impune o ierarhizare a principalelor ramuri ale economiei. Metalurgia fierului, prelucrarea argintului, eventual şi a altor metale, ca şi olăritul, se încadrează totuşi în sfera meşteşugurilor, toate la un loc constituindu-se într-o ramură. Se afirmă, printre altele, că în a doua

jumătate a secolului II a. Chr. se înregistrează o criză a argintului. Din câte cunoaştem, exact în această vreme se situează cele mai multe emisiuni monetare geto-dacice de argint şi o bună parte din orfevreria dacică. Se apreciază, credem noi cu destulă îndreptăţire, că argintul folosit de geto-daci era de provenienţă locală (p. 773), deşi celălalt autor se îndoieşte de existenţa unei surse locale (p. 749). Teza unui export de aur din Dacia a fost de mult considerată ca exclusă. Procesul monetar de tip roman republican nu poate, în nici un caz, să fie extins până la cucerirea Daciei. Numai aşa ne explicăm absenţa, aproape totală, a tezaurelor de după Augustus şi Tiberius, ca şi a celor la care ne-am fi aşteptat să fie îngropate în vremea războaielor daco-romane.

N-ar fi fost cazul ca, cel puţin în acest subcapitol, să se fi introdus şi o rubrică cu privire la organizarea social-politică a geto-dacilor din perioada premergătoare lui Burebista, mai ales că aceasta a fost bine stabilită pe cale numismatică?

Subcapitolul *Viaţa spirituală* (p. 779) era firesc să înceapă cu religia şi nu cu scrisul. Despre religie mai este o rubrică, destul de consistentă, la p. 429. Din ambele expuneri ar fi de reţinut semnele de întrebare, care continuă să persiste cu privire la raportul dintre Zalmoxis şi Gebeleizis, bine precizat totuşi de Herodot, care afirmă, fără echivoc, că „unii dintre traci îl numesc pe Zalmoxis şi Gebeleizis". Alte interpretări sunt simple speculaţii (a se vedea şi C. Preda, Pontica 27, 1994, p. 85-90).

Aici ar fi fost cazul să se relateze despre marii preoţi Deceneu şi Comosicus şi despre locul şi rolul lor în religia geto-dacilor, precum şi despre acei „ktistai" şi „polistai". Tot în cadrul acestui subcapitol s-ar fi cuvenit să fie incluse principalele probleme ale construcţiilor de caracter religios (arhitectura religioasă), precum şi descoperirile funerare. Marea Zeiţă este totuşi o invenţie.

Ultimele pagini ale volumului, considerate a ţine „loc de încheiere" au fost hărăzite, în mod ciudat „consecinţelor cuceririi traiane în lumina arheologiei" (p. 797). Este cu totul inexplicabilă alegerea unei teme de capitol şi nu una care să se refere la principalele probleme ale conţinutului primului volum. Chiar şi în această situaţie nu se poate trece cu vederea felul în care au fost ciuntite consecinţele cuceririi Daciei, fie ele şi restrânse doar la cadrul arheologic. Sintetizând cele expuse în această zisă încheiere, consecinţele acestui eveniment sunt reduse la dispariţia cetăţilor şi a aşezărilor de tip „dava", a locurilor de cult, a sacrificiilor umane şi la transformarea obiceiurilor funerare. Aspectele funerare apar şi aici ca o obsesie, ele constituind, la un loc, doar un singur punct. Dispariţia aşezărilor presupune şi dispariţia acestor practici funerare, ca şi unele transformări în domeniul respectiv. Este mai mult decât straniu să introduci în rândul principalelor caracteristici ale civilizaţiei geto-dacice „sacrificiile umane". Această practică, poate din sfera religioasă, care apare la geto-daci cu totul izolat şi departe de a fi clarificată, este tratată aici ca fiind una din trăsăturile principale ale civilizaţiei geto-dacice. Se poate astfel trage concluzia că geto-dacii, înainte de cucerirea romană, erau nişte „barbari avizi de sânge".

Pot fi oare reduse consecinţele cuceririi Daciei, fie şi numai în lumina arheologiei doar la aceste aspecte, în parte şi nesemnificative? Oare trasarea frontierelor, cu ridicarea de castre, care avea să împartă Dacia în două zone distincte, punerea bazelor noilor aşezări şi viitoare oraşe, ridicarea Columnei şi a Monumentului de la Adamclisi, capturarea aşa-zisului „tezaur al lui Decebal” ilustrat pe Columnă etc., nu se înscriu toate acestea în rândul urmărilor aceluiaşi eveniment, documentate arheologic? Sau toate acestea pălesc în faţa practicilor funerare? Datele privind consecinţele cuceririi Daciei nu pot fi separate arbitrar între ele. În complexitatea lor se regăsesc la începutul volumului al II-lea. În consecinţă, o încheiere de genul celei de la finele vol. I trebuie, oricum, eliminată.

*

Observaţiile noastre cu privire la *Istoria Românilor* de la începuturi şi până la cucerirea romană nu poate fi considerată o recenzie în adevăratul ei sens, care ar fi greu de realizat la o perioadă de timp aşa de îndelungată şi de complexă. Scopul intervenţiei noastre, mult mai puţin pretenţios, a fost acela de a atrage atenţia asupra unor probleme de ordin general, atât de metodă, cât şi de formă şi conţinut. Am stăruit ceva mai mult asupra celei de a doua părţi a volumului, în special asupra istoriei şi civilizaţiei geto-dacice (cap. VIII, X), datorită multiplelor implicaţii de ordin istoric general şi a prezenţei mai multor deficienţe, semnalate în rândurile de mai sus. Am reamintit, totuşi, referindu-ne la ansamblul prezentării, lipsa de coordonare, de coeziune şi de echilibru între unele capitole, neclarităţile, expunerile repetate ale aceleiaşi teme, abuzul de termeni de specialitate şi de autocitări bibliografice ale unora dintre autori etc.

Din toate aceste motive, care fac foarte greoaie înţelegerea acestei părţi a istoriei noastre naţionale, există temerea că cititorii din diferitele pături ale societăţii vor apela, pe mai departe, cel puţin la unele capitole ale primului volum al *Istoriei României* din anul 1960. Ne exprimăm o astfel de temere deoarece nu ne facem câtuşi de puţin iluzia că ediţia a doua va putea aduce schimbări radicale. Graba nesăbuită de a publica cu orice preţ o a doua ediţie, înainte de a aduce modificările necesare, ne face să credem că la baza acestei acţiuni stau cauze de ordin personal şi nu, cum ar fi normal, de interes general.

CRONICA EPIGRAFICĂ A ROMÂNIEI (XXVI, 2006)

CONSTANTIN C. PETOLESCU

Anul 2006 a comemorat un eveniment important din istoria Imperiului Roman: împlinirea a 1900 de ani de la cucerirea Daciei şi transformarea ei în provincie romană. Evenimentul a fost marcat în România prin câteva manifestări ştiinţifice: un colocviu desfăşurat la Universitatea din Timişoara (24-26 martie 2006), urmat de publicarea comunicărilor (vezi *infra,* nr. 1142); un colocviu internaţional la Cluj cu tema *Provinciile romane* (28 septembrie – 1 octombrie 2006); o expoziţie organizată de Muzeul Naţional de Istorie în colaborare cu Museo Nazionale Romano din Roma (catalogul expoziţiei: *infra,* nr. 1140) şi un simpozion desfăşurat la Muzeul Naţional de istorie (13-14 octombrie 2006), urmat în scurt timp de publicarea comunicărilor într-un volum (*infra,* nr. 1141); de asemenea, în cadrul manifestărilor ştiinţifice consacrate aniversării a 50 de ani de la crearea Institutului de Arheologie din Bucureşti (13-15 decembrie 2007), o secţiune a fost dedicată evenimentului cuceririi Daciei. Totodată, în sumarul revistei „Dacia" (50, 2006, p. 77-429), s-a publicat, sub titlul *Romanitas Daco-Moesica*, un important grupaj de articole strânse prin grija lui Fl. Matei-Popescu.

Cronica noastră recenzează un număr important de alte publicaţii periodice sau ocazionale, care ne fac cunoscut un lot consistent de inscripţii; între acestea, un loc aparte ocupă diplomele militare.

A) **DACIA**
(nr. 1140-1199)

Bibliografie – Generalităţi
(nr. 1140-1178)

1140. Paul Damian (ed.), Catalogul expoziţiei *Dacia Augusti Provincia. Crearea provinciei – Il catalogo della mostra,* Bucureşti, 2006; reţinem:

a) C. C. Petolescu, *Organizarea provincială a Daciei romane - L'organizzazione provinciale della Dacia romana,* p. 17-26;

b) L. Petculescu, *Armata romană în Dacia în timpul lui Traian – L'esercito romano nella Dacia ai tempi di Traiano,* p. 27-34.

SCIVA, tomul 58, nr. 3-4, Bucureşti, 2007, p. 365-388

1141. Eugen S. Teodor, Ovidiu Țentea (edd.), *Dacia Augusti Provincia. Crearea provinciei. Actele simpozionului desfăşurat în 13-14 octombrie 2006 la Muzeul Național de Istorie a României*, Bucureşti, 2006; reținem următoarele contribuții:

a) Vitalie Bârcă, *Sarmații – aliații dacilor în războaiele contra Romei*, p. 3-28;

b) Doina Benea, *Participarea trupelor din Pannonia la cucerirea Daciei*, p. 29-40;

c) Eduard Nemeth, *Garnizoane traianice la granița de vest a Daciei romane*, p. 41-50;

d) Coriolan Horațiu Opreanu, *Activitatea constructivă a legiunii III Flavia Felix la nordul Dunării, în anii 101-117 d. Chr.*, p. 51-74;

e) Florian Matei-Popescu, Ovidiu Țentea, *Participarea trupelor auxiliare din Moesia Superior şi Moesia Inferior la cucerirea Daciei*, p. 75-120;

f) Mihail Zahariade, Dan Lichiardopol, *Componența şi structura armatei romane în nordul Munteniei, între anii 101-117*, p. 121-134;

g) Ioan C. Opriş, *Fortificarea limesului dobrogean de la Dunărea de jos în preajma războaielor daco-romane*, p. 237-248;

h) Ioniță Augustin Petiş, *Centurionii legionari în Dacia traiană din perspectiva sistemului de promovare*, p. 249-260;

i) Sorin Nemeti, *Dacia in formam provinciae redacta*, p. 271-288;

j) Irina Nemeti, *Nudas Nymphas vidi... Imaginarul religios şi războaiele dacice*, p. 299-304;

k) Atalia Ştefănescu, *Politica religioasă imperială în timpul împăraților Traian şi Hadrian şi religia militarilor din Dacia romană*, p. 305-310;

l) Virginia Rădeanu, *Comportament epigrafic în Dacia Superior în secolul al doilea d. Chr. Studiu asupra dubletelor altar – bază de statuie*, p. 311-328;

m) Gică Băeştean, *Aprovizionarea cu apă în Colonia Dacica Sarmizegetusa*, p. 329-341;

n) Alexandru Barnea, *Despre Tropaeum Traiani. Oraşul antic*, p. 411-416.

1142. Doina Benea (ed.), *Simpozionul internațional* ***Daci şi romani.*** *1900 de ani de la integrarea Daciei în Imperiul Roman (Timişoara, 24-26 martie 2006)*, Timişoara, 2006; reținem:

a) Slobodan Dušanić, *The Arval Vows of AD 101 and Trajan's Dacian Wars*, p. 36-42;

b) D. Bondoc, *Northern Danubian Bridge-Heads from Oltenia, from the first War of Emperor Trajan against the Dacians (101-102 A.D.)*, p. 43-49;

c) Bogdan Muscalu, *Dacia şi Pannonia Inferior în cadrul evenimentelor din anii 107/108*, p. 50-55;

d) Florian Matei-Popescu, Ovidiu Țentea, *Trupele auxiliare din Germania Inferior şi războaiele dacice ale împăratului Traian*, p. 56-65;

e) Doina Benea, *Direcții romane de atac dinspre vest asupra regatului dacic*, p. 75-89;

f) Mihai Bărbulescu, *Un „semicentenar al Daciei" în anii 157-158 ?*, p. 126-135;

g) Cătălin Balaci, Mariana Crînguş Balaci, *Cu privire la începutul urbanizării în Dacia romană*, p. 147-153;

h) Atalia Ştefănescu, *The Dinasty of the Antonins and the Religion of the Soldiers in Roman Dacia*, p. 154-158.

i) Viorica Rusu-Bolindeț, *Reprezentări ale triumfului lui Traian asupra dacilor pe ceramica terra sigillata*, p. 184-206;

j) Žarko Petrović, *The Municipium D(robeta ?) and an Inscription found in Aquae (Prahovo)*, p. 234-236 (vezi *infra*, nr. 1180).

1143. D. Bondoc (ed.), *In honorem Gheorghe Popilian*, Craiova, 2006; reținem următoarele contribuții:

a) Doina Benea, I. Lalescu, Simona Regep-Vlascici, *Vicus-ul militar de la Praetorium (Mehadia) în sec. II-III*, p. 81-96;

b) D. Bondoc, *Roman painted Pottery discovered at Cioroiul Nou, Dolj County, Romania*, p. 128-141 (de reținut reproducerile de ştampile tegulare);

c) Ellen Kühnelt, *Note on the Roman Military Presence in the Crimea*, p. 207-216.

1144. György Németh, Péter Forisek (ed.), *Epigraphica III. Politai et Cives.* Studia sollemnia in honorem Geyzae Alfoeldy doctoris honoris causa Universitatis Debreceniensis (Hungarian Polis Studies, 13), Debrecen, 2006; reținem studiile:

a) I. Piso, *Die Augustalen in Sarmizegetusa,* p. 101-116;

b) R. Ardevan, *Römische Bürger Latinischer Abstammung in Dakien,* p. 117-136.

1145. *Colonia Dacica Sarmizegetusa,* I. *Le Forum Vetus de Sarmizegetusa,* I, publié sous la direction de Ioan Piso, Bucureşti, 2006: arheologia: Robert Étienne, Ioan Piso, Alexandru Diaconescu; epigrafia: I. Piso, p. 211-332 (106 inscripții, multe dintre ele fragmentare, până acum inedite; 20 ştampile tegulare; indici – concordanțe epigrafice şi indici tematici).

1146. Miroslava Mirković (ed.), *Römische Städte und Festungen an der Donau.* Akten der regionalen Konferenz organisiert von Alexander von Humboldt-Stiftung Beograd, 16.-19/ Oktober 2003, Belgrad, 2005; dintre articolele publicate, reținem:

a) I. Piso, *La Mésie Supérieure et les débuts de Sarmizegetusa,* p. 119-124;

b) R. Ardevan, *Colonia Claudia Aequum und Dakien – Epigraphische Beiträge,* p. 125-133;

c) Ioana Bogdan Cătăniciu, *À propos de civitates en Dacie,* p. 135-144;

d) Lenče Jovanova, *Scupi from the 1st to the 3rd Century according to new archaeological and epigrafic Discoveries,* p. 153-202;

e) Margarita Tatscheva, *Die Munizipalisierung in den Provinzen Moesia Superior und Moesia Inferior (Mitte des 2. - Mitte des 3. Jhs.),* p. 211-217 (dintre municipiile din Dobrogea lipsesc Tropaeum, considerat probabil mai vechi decât data menționată în titlu, şi Noviodunum).

f) Rumen Ivanov, *T. Flavius Valentinus aus Colonia Ulpia Oescensium (cursus honorum),* p. 215-217 (vezi *infra,* nr. 1198);

1147. Virgil Mihăilescu-Bîrliba, Cătălin Hriban, Lucian Munteanu (ed.), *Miscellanea romano-barbarica. In honorem septuagenarii magistri Ion Ioniță oblata,* Bucureşti, 2006; reținem pentru cronica epigrafică:

a) Doina Benea, *L'armée de la Dacie et la campagne de l'empereur Gordien en Orient,* p. 97-108;

b) Ioana Bogdan Cătăniciu, *The Limes in South-Eastern Dacie and the Abandonment of the Province,* p. 109-122.

1148. Lucrețiu Mihăilescu-Bîrliba, Octavian Bounegru (ed.), *Studia historiae et religionis Daco-Romanae. In honorem Silvii Sanie,* Iaşi, 2006 (v. încă *infra,* nr. 1201).

a) Radu Ardevan, Volker Wollmann, *Eine griechische Inschrift aus Ilişua (Dakien),* p. 259-267 (vezi *infra,* nr. 1193);

b) Carmen Ciongradi, *Ein Weihaltar aus Sarmizegetusa,* p. 269-275 (vezi *infra,* nr. 1184;

c) Lucrețiu Mihăilescu-Bîrliba, *Les origines de la population appartenant aux catégories sociales moyennes et humbles de la Dacie selon les sources épigraphiques,* p. 297-315;

d) Nicolò Giuseppe Brancato, *Mulieres Daciae romanae (Le donne della Dacia sulla base della documentazione epigrafica),* p. 349-368.

*

1149. R. Ardevan, Radu Zăgreanu, *O inscripție romană din Muzeul oraşului Gherla,* Anuarul Muzeului din Gherla. Arheologie – Istorie – Cultură, I-III, 2003-2005, Cluj, 2006, p. 59-63.

1150. Doina Benea, *Örtliche Lampenwerkstätten in der römischen Provinz Dakien,* Dacia (N.S.) 50, 2006, p. 337-360.

1151. Vasile Christescu, *Dacia sub Hadrian şi Antoninus Pius,* Argesis 15, 2006, p. 109-119 (republicare după „Convorbiri Literare", 69, 1936, 11-12, p. 442-451; note finale de C. C. Petolescu).

1152. George Cupcea, Felix Marcu, *The Size and Organization of the Roman Army and the Case of Dacia under Trajan,* Dacia (N.S.), 50, 2006, p. 175-194.

1153. Dan Dana, *Notes onomastiques daco-mésiennes,* Il Mar Nero 5, 2001-2003, p. 77-89.

1154. Idem, *The Historical Names of the Daciens and their Memory: New Documents and a Preliminary Outlock,* Studia Universitatis „Babeş – Bolyai". Historia 51, 2006, 1, p. 99-125.

1155. Dan Dana, Florian Matei-Popescu, *Le recrutement des Daces dans l'armée romaine sous l'empereur Trajan: une esquisse préliminaire,* Dacia (N.S.) 50, 2006, p. 195-206.

1156. P. Gherghe, L. Amon, *Rezultatele ultimelor campanii de cercetări arheologice din interiorul cetăţii romano-bizantine de la Sucidava (jud. Olt),* Drobeta 16, 2006, p. 201-206 (de reţinut două ştampile tegulare ale legiunilor V Macedonica şi XIII Geimina, aduse din atelierele de peste Dunăre, probabil în perioada constantiniană).

1157. Aurelia Grosu, *Noi contribuţii privind activitatea economică în vici militares. Vicus-ul de la Acidava,* Drobeta 16, 2006, p. 65-70 (de reţinut câteva ştampile tegulare şi pe diferite recipiente ceramice; vezi ILD, 146-148).

1158. Paul A. Holder, *Auxiliary Deployment in the Reign of Trajan,* Dacia (N.S.) 50, 2006, p. 141-174.

1159. J. E. Lendo, ***Contubernalis, commanipularis** and **commilito** im Roman Soldiers: Epigraphy Drawing the Distinction,* ZPE 157, 2006, p. 270-276 (pentru *contubernalis* citează cazul unui militar de la Tibiscum, atestat de inscripţia IDR, III/5. 559).

1160. Felix Marcu, *Scholae in the Forts of Dacia,* Dacia (N.S.) 50, 2006, p. 255-265.

1161. V. Marinoiu, *Fortificaţii şi unităţi militare în Gorj,* Drobeta 16, 2006, p. 55-64 (câteva ştampile tegulare de la Bumbeşti, deja cunoscute; vezi ILD, 92-95).

1162. Florian Matei-Popescu, Ovidiu Ţentea, *Participation of the Auxiliary Troops from Moesia Superior in Trajan's Dacian Wars,* Dacia (N.S.) 50, 2006, p. 127-140.

1163. Lucreţiu Mihăilescu-Bârliba, *Sclavi şi liberţi imperiali în provinciile romane din Illyricum (Dalmatia, Pannonia, Dacia şi Moesia),* Iaşi, 2004 (vezi suppl. epigr., p. 131-152, nr. 62-130, Dacia). Vezi *infra,* nr. 1205.

1164. Sorin Nemeti, *Two magic inscriptions from Dacia,* Hungarian Polis Studies 11, 2004, p. 43-50 (geme gnostice din colecţia Bibliotecii Academiei Române).

1165. Idem, *Magische Inschriften aus Dakien,* Latomus 64, 2005, 2, p. 397-403.

1166. Idem, *Bindus-Neptunus and Ianus-Geminus at Alburnus Maior (Dacia),* în *Studia historica.* Historia Antigua, Ediciones Universidad de Salamanca 22, 2004, p. 91-101.

1167. Idem, *Scenarios on the Dacians: The Indigenous Districts,* Studia Universitatis „Babeş – Bolyai". Historia 51, 2006, 1, p. 86-96. Vezi *infra,* nr. 1191.

1168. C. Opreanu, *Bellum Dacicum Traiani,* Dacia (N.S.), 50, 2006, p. 115-120.

1169. C. C. Petolescu, *Organizarea administrativă a Daciei romane,* Studii şi articole de istorie 71, 2006, p. 137-149. Vezi şi *supra*, nr. 1140.

1170. Idem, *Dacia e l'Impero. L'imagine della Dacia nel spazio geografico antico,* Dacia (N.S.) 50, 2007, p. 77-84.

1171. Idem, *Anthroponymie et histoire.* 1. *Agathyrsus;* 2. *Sardonius,* Dacia (N.S.) 50, 2007, 121-126.

1172. ***Victoria Dacica*** *a împăratului Traian,* Drobeta 16, 2006, p. 5-10.

1173. Idem, *Politica urbană a împăratului Hadrian la Dunărea de jos,* Argesis 15, 2006, p. 103-108.

1174. S. Sanie, *Cultele egiptene în Dacia romană,* ArhMold 27, 2004, p. 61-82.

1175. Karl Strobel, *Die Eroberung Dakiens – Ein Resümee zur Forschungsstand der Dakerkriege Domitians und Traians,* Dacia (N.S.) 50, 2006. p. 105-114.

1176. Atalia Ştefănescu, *The Religion of the Soldiers from Dacia during the Third Century,* Dacia (N.S.) 50, 2007, p. 267-274. Vezi nr. 1141 k şi 1142 h.

1177. Călin Timoc, *Neue Inschriften aus dem römischen Kastell von Tibiscum,* Analele Banatului, Arheologie – Istorie 14, 2006, 1, p. 277-281; vezi *infra,* nr. 1182-1183.

1178. Volker Wollmann, Radu Ardevan, *Disiecta membra. Inschriftenfragmente aus Dakien,* în vol. *Fontes historiae. Studia in honorem Demetrii Protase,* Cluj – Bistriţa 2006, p. 667-678.

Inscripţii recent descoperite sau revizuite (nr. 1179-1193)

1179 (= CIL III, 1582). **Cerneţi** (azi parte componentă a municipiului Drobeta Turnu Severin, jud. Mehedinţi). Fragment de lespede de marmură. Dimensiuni: 0,45 × 0,60 × 0,16 m. Litere înalte de 12 cm în r. 1, de 10 cm în celelalte. Se păstrează în curtea bisericii „Sfântul Nicolae" din Cerneţi.

V. Wollmann, R. Ardevan, *op. cit.* [*supra,* nr. 1178], p. 667-669, nr. 1, fig.1-2 (foto, desen).

M(agnae) D(eum) M(atri)
[I]ulia Ma[ter-]
[na] v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) p[or-]
[ti]cum imp[end-]
5 *[io] suo fecit.*

Inscripţia a fost adusă, cândva în cursul evului mediu, din apropiere, de la Drobeta.

O inscripţie (dispărută) cu conţinut asemănător este cunoscută dintr-o copie a lui Mezerzius (CIL III, 1582 = IDR II, 26): *M(atri) D(eum) M(agnae), / Iulia Maximil/la v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) por / ticum [de] suo fecit*; autorii consideră că este aceeaşi cu inscripţia descoperită în curtea bisericii din Cerneţi. Tot de la Cerneţi se cunosc alte două inscripţii, una transcrisă de L. F de Marsigli (CIL III, 1586 = IDR II, 51); vezi şi IDR II, 136 (= CIL III, 1587).

„Marea Mamă a Zeilor" mai este cunoscută la Drobeta printr-o altă inscripţie, şi aceasta ofranda unei femei (CIL III, 8016 = IDR II, 27).

1180. Fragment de lespede, probabil de calcar (partea superioară ruptă), descoperită prin anul 1960 la Prahovo (în antichitate: *Aquae*), în Serbia. Inscripţia este cuprinsă într-un cadru profilat, aşa cum se prezintă alţi *tituli* de la Drobeta. Nu se indică dimensiunile. Muzeul Naţional din Belgrad.

Žarko Petrović, în vol. *Daci şi romani* (v. *supra*, nr. 1142), p. 234-235, fig. 1 (foto).

[- - - - -]
mo, vet(erano), v(ixit) a(nnis) LXXX;
Cl(audia) Herete coniu-
gi pientissimo et si-
bi faciendum et
5 *Iul(ius) Martinus fil(ius),*
dec(urio), sacerdota-
les (!) *mun(icipii) D(robetae ?), cur-*
averunt

Editorul epigrafei consideră, pe bună dreptate, că este vorba de o „piatră călătoare", adusă în antichitate sau mai târziu de la Drobeta (mai puţin probabil de la Dierna) şi reutilizată ca material de construcţie.

Numele veteranului este pierdut; dar gentiliciul era *Iulius,* cel al fiului său. De asemenea, judecând după finalul cognomenului (*MO,* în cazul dativ), numele său ar putea fi *[Iulius Maxi?]mus.* Cel al soţiei sale este grecesc (editorul trimite spre comparaţie la IGB, III, 1603, 1714 şi 1851).

De ridicarea inscripţiei s-a îngrijit fiul defunctului: Iulius Martinus, consilier şi fost preot *(sacerdotalis)* al municipiului Drobeta; această formă o mai întâlnim în legătură cu exprimarea preoţiei cultului imperial din provincia Dacia: *sacerdotalis provinciae* (CIL III, 7962 = IDR III/2, 353, Sarmizegetusa), *sacerdotalis Daciae* (CIL III, 7688, Potaissa). Înseamnă că personajul nostru era preot al altarului imperial la Drobeta, *sacerdos arae Augusti.* Dintre titularii acestei preoţii, mai cunoaştem câteva personaje: trei în inscripţii de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa – M. Antonius Valentinus, *eq(ues) R(omanus), sacerdos arae Aug(usti) n(ostri), coronatus Dac(iarum) trium* (CIL III, 1433 = IDR III/2, 266), M. Cominius Quintus, *pontif(ex) et bis q(uin)q(uennalis) coloniae eq(uo) p(ublico), sacerdos arae Aug(usti)* (CIL III, 1513 = IDR III/2, 108), un al treilea într-o dedicaţie pentru împăratul Severus Alexander, pusă de *concilium provinciarum Daci[[arum]]* (urmează câteva rânduri martelate) *sacerdot(io) Ti. Cl(audi) Augustiani, eq(uo) p(ublico)* (IDR III/2, 79); alţi doi în inscripţii de la Apulum – P. Ael(ius) Antipater, *sac(erdos) arae Aug(usti)* (AnnÉp 1930, 8 = 1959, 304 = IDR III/5, 210) şi P. Ael(ius) Strenuus, *eq(uo) p(ublico), sacerd(os) arae Aug(usti), augur et II-viral(is) col(oniae) Sarm(izegetusae), augur col(oniae) Apul(ensis), dec(urio) col(oniae) Drob(etensis)* (CIL III, 1209 = ILS, 7147 = IDR III/5, 443); posibil un altul, într-o inscripţie de la Napoca: P. Aelius Maximus, *[II-vir q(uin)]q(uennalis) et fla[men col(oniae) Nap(ocensis)], a militiis, [sacerdos ar]ae Aug(usti) n(ostri), [coronatus Dac(iarum) I]II, dec(urio) [col(oniae) s(upra)] s(criptae)* (C. Daicoviciu, ActaMN 4, 1967, p. 469-470 = *Dacica,* Cluj 1970, p. 409-410; lectură reprodusă în AnnÉp 1971, 395; ILD, 554). Graţie inscripţiei de la Drobeta, ştim acum că şi în municipiile Daciei funcţiona un *sacerdos arae Augusti*; dar numai unii dintre aceştia (probabil doar cei deţinători ai demnităţii ecvestre) accedeau la rangul de *coronatus Daciarum trium* (în inscripţiile citate, M. Ant. Valentinus de la Sarmizegetusa şi, eventual, P. Ael. Maximus de la Napoca; dar calitatea acestuia de fost mare preot se exprimă tot prin termenul *sacerdotalis*: vezi inscripţiile de la Sarmizegetusa şi Potaissa, citate mai sus).

1181 (= IDR II, 82). **DROBETA.** Fragment de bloc de calcar descoperit în castru (unde fusese probabil reutilizat ca material de construcţie). Dimensiuni: 0,24 × 0,16 × 0,16 m. Muzeul Regiunii Porţilor de Fier, Turnu Severin.

R. Ardevan, Drobeta 16, 2006, p. 71-75 (cu foto şi desen; revizuire şi completare):

Quadr-
ubis A[u]-
r(elius) M(arci) f(ilius) [P]-
hiliscu[s]
5 *v(otum) s(olvit) l(ibens)*

Quadriviae erau divinități mărunte, ale răscrucii drumurilor, specifice mediului celtic și germanic. Despre prezența unui negustor din zona occidentală la Drobeta, vezi CIL III, 8014 (= IDR II, 22) (vezi și CIL III, 8015 = IDR II, 17 = ILD, 58).

1182. TIBISCVM (Jupa, mun. Caransebeș). Altar de calcar (lipsesc colțul drept superior și cel stâng inferior), descoperit în anul 2004, *in situ* într-o construcție (IV) din castrul de la Tibiscum. Frontonul este decorat cu acrotere și un fel de cunună. Dimensiuni: 0,87 × 0,55 × 0,34 m. Litere înalte de 4 cm; la sfârșitul primelor trei rânduri, *hederae*. Se păstrează în lapidariul Centrului de istorie și arheologie „C. Daicoviciu" al Universității din Timișoara.

C. Timoc, Analele Banatului (s.n.) 14, 2006, 1, p. 277-278, nr. 1, cu foto și desen.

Minervae
Aug(ustae) et
Genio n(umeri) Pal(myrenorum)
Tib(iscensium), Val(erius) Rufi-
5 *nus, actar(ius)*

Dedicantul făcea parte din oficiul comandantului trupei.

1183. *Ibidem.* Fragment de placă de marmură (spartă la rându-i în două), reutilizat probabil ca material de construcție; provine din săpăturile lui M. Moga. Dimensiuni: 0,24 × 0,25 × 0,03 m. Litere înalte de 4-4,5 cm; la sfârșitul r. 2, *hedera*.

C. Timoc, *loc. cit.* [*supra*, nr. 1182], p. 278-279, nr. 2, foto și desen.

[- - - - -]AES[- - -]
[- - - - -]PR•PR
[- - - - -]OR•C•R[- - -]
[- - - - -]GENT[- - -]

Este posibil o dedicație imperială, din inițiativa unui *[leg(atus) Aug(usti)] pr(o) pr(aetore)* necunoscut (r. 2). În rândul următor era numele unei trupe, posibil *[coh(ors) I Vindelic]or(um) c(ivium) R(omanorum [- - -]*, mai puțin probabil *numerus* de palmyreni de la Tibiscum (care nu apare în inscripții cu epitetul *c. R.*; vezi C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, București, 2002, p. 139-141, nr. 75). În ultimul rând păstrat trebuie să fi fost numele comandantului *(tribunus)* al acestei trupe.

1184. VLPIA TRAIANA SARMIZEGETVSA. Altar de gresie descoperit în cursul săpăturilor din anul 1996. Ușor deteriorat în partea superioară, partea inferioară lipsă (dar inscripția nu a fost afectată). Dimensiuni: 0,87 × 0,31× 0,26 m. Muzeul din Sarmizegetusa; inv. 1360 A.

Carmen Ciongradi, în *Studia historiae et religionis Daco-Romanae*, București, 2006 (vezi *supra*, nr. 1148), p. 269-275, fig. 2 a-c (foto, desen).

Nemesi
Iunia Abasca(nti)
coniuncx e[x]
visu
5 *v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*

Cognomenul *Abascantus* mai este atestat în Dacia la Mehadia (IDR III/1, 90) și Micia (IDR III/3, 103).

1185. Gherla (jud. Cluj). Fragment de stelă funerară din tuf vulcanic („de Dej"), descoperită în zona castrului de la Gherla. Se păstrează o parte din registrul superior, reprezentând o femeie cu copil în brațe; la dreapta capului acesteia este gravată litera *M* (înaltă de 8 cm). Dimensiuni: 0,57 × 0,555 × 0,18 m. Muzeul din Cluj.

V. Wollmann, R. Ardevan, *Disiecta membra*, în *Fontes historiae* [*supra*, nr. 1178], p. 669, nr. 2, fig. 3-4 (foto, desen).

[D(is)] M(anibus)
[- - - - - - - - - -]

1186. **Gherla** (jud. Cluj). Fragment de bloc de tuf vulcanic („de Dej"). Dimensiuni: 0,22 × 0,20 × 0,10 m. Litere înalte de 6 cm, cuvintele despărțite prin *hederae*; în r. 1, ligatura *M* + *A* + *X* (?).

V. Wollmann, R. Ardevan, *op. cit.* [*supra*, nr. 1178], p. 669-670, nr. 3, fig. 5-6 (foto, desen).

[- - -] P( ) Maxi[- - -]
[- - -]us [- - -]

1187 (= CIL III, 1608, printre piesele *"Daciae incertae"*). Lespede de gresie calcaroasă. Dimensiuni: 1,37 × 0,68 × 0,54 m. Inscripția cuprinsă într-un dublu chenar; câmpul epigrafic măsoară 1,19 × 0.50 m. Literele înalte de 5,5 cm; ligaturi: r. 4 *I* + *N* + *A*, 7 *A* + *R* și *E* + *N*, 9 *A* + *E*. Muzeul orășenesc Gherla.

R. Ardevan, R. Zăgreanu, Anuarul Muzeului din Gherla. Arheologie – Istorie – Cultură, Cluj, 2006, p. 59-63.

D(is) M(anibus)
Ailia Secundi-
na vix(it) an(nis) XIIII
et Aelia Crispina
vix(it) an(nis) IIII;
Aeli(i) Secundus
et Deccia paren-
tes fil(iis) pientiss(imis)
et Ael(ius) Co[n]s[iu]s
mar(itus)

În r. 7, cognomenul feminin *Deccia* este considerat de editori celtic. În r. 9, cognomenul personajului era citit în CIL: *Constas* (?); poate fi însă *Constans* (cu ligatura *A* + *N*; fotografia este neclară).

1188. Ilișua (jud. Bistrița-Năsăud). Fragment de lespede de calcar (?) descoperit în 1986 în *principia* castrului. Dimensiuni: 0,38 × 0,31 × 0,045 m. Litere înalte de 6 cm; rândul al treilea martelat.

V. Wollmann, R. Ardevan, *op. cit.* [*supra*, nr. 1178], p. 670-671, nr. 4, fig. 7-8 (foto, desen-reconstituire).

[- - - - - - -]
ala [Fronto-]
nian[a Phi-]
[[lippia[na]]] de-]
vota [numi-]
ni m[aiesta-]
[tique eius]

Este o dedicație către împăratul Filip Arabul a trupei din garnizoana castrului de la Ilișua, *ala I Tungrorum Frontoniana* (despre trupă, toate datele: C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, București, 2002, p. 78-80, nr. 15).

1189. ***Ibidem.*** Fragment de bloc din tuf vulcanic, descoperit la circa 250 m depărtare de castru. Dimensiuni: 0,23 × 0,385 × 0,30 m. Litere înalte de 6 cm; în r. 1 și 2, ligatura *A* +*E*.

V. Wollmann, R. Ardevan, *op. cit.* [*supra*, nr. 1178], p. 671-672, nr. 5, fig. 9-10 (foto, desen).

[- - - - - - - - - - - - -]
T(itus) Ael(ius) Celer,
praef(ectus) eq(uitum),
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Acest prefect, comandant al alei *I Tungrorum Frontoniana*, cu garnizoana la Ilişua, mai apare într-o inscripţie dedicată Fortunei Redux (CIL, III, 789; cf. H. Devijver, PME, A 28).

1190. ***Ibidem.*** Fragment de lespede de gresie nisipoasă, descoperită în aceleaşi împrejurări cu piesa de la nr. 1189. Dimensiuni: 0,27 × 0,23 × 0,75 m. Litere înalte de 7,5 cm; înaintea literelor din r. 1 o *hedera*, în r. 2 cuvintele despărţite printr-un semn triunghiular.

V. Wollmann, R. Ardevan, *op. cit.* [*supra*, nr. 1178], p. 672-673, nr. 6, fig. 11-12 (foto, desen-reconstituire).

[- - - - -] Ro[cius]
[Satu]rio, m(iles) [num(eri)]
[Palm(yrenorum)] Poro[liss(ensium)],
[p(ientissime)] p(osuit)

1191. ***Ibidem.*** Fragment de altar (despicat în două; se păstrează partea stângă); descoperit în 1989, în cursul arăturilor. Decorat în partea superioară cu fronton triunghiular şi frunză de acant. Dimensiuni: 0,95 × 0,32 × 0,32 m. Litere înalte de 6,5 cm, în ultimul rând 5,5 cm; ligaturi: r. 1 *T+I*, 2 *C+O*, 6 *N+T+E*, *E+T* şi *A+E*.

D. Protase, C. Gaiu, G. Marinescu, *Castrul roman şi aşezarea civilă de la Ilişua*, Bistriţa 1997, p. 35; preluată în ILD, 800; ameliorare: V. Wollmann, R. Ardevan, în *Fontes historiae* [titlul complet: *supra*, nr. 1178], 2006, p. 673-675, nr. 7.

[De]o Terri-
[- - - - -]rcoba(e)
[Au]r(elius) Sal(vius)
[et A]el(ius) No-
5 *[mu]s magg(istri)*
[Pude]nte et Ael-
[ian(o)] co(ns(ulibus)

Într-un studiu încă inedit, urmând să apară în EphNap 16, 2006, S. Nemeti şi M. Bărbulescu propun în r. 1-2: *[Geni]o terri/[t(orii) A]rcoba(darensis)* (vezi S. Nemeti, în *Dacia Augusti provincia* [titlul complet *supra*, nr. 1141], p. 276, nota 46). Toponimul este atestat de Ptolemeu (III, 8, 4); S. Nemeti *(loc. cit.)* crede că *Arcobadara* este numele aşezării *(vicus)* de la Ilişua.

Inscripţia datează, pe baza numelor consulilor, către sfârşitul secolului al II-lea.

1192. ***Ibidem.*** Fragment de stelă funerară din calcar cochilifer (?), descoperit în apropiere de *principia* castrului. Dimensiuni: 0,50 × 0,26 × 0,115 m. Litere înalte de 5 cm.

V. Wollmann, R. Ardevan, *op. cit.* [*supra*, nr. 1178], p. 675, nr. 8, fig. 15-16 (foto, desen).

N[- - - - -]
O R[- - - - -]
N·E T[- - - - -]
F N[- - - - -]
5 *P[- - - - -]*

1193. ***Ibidem.*** Placă de gresie descoperită în anul 2001 în urma arăturilor din zona castrului. Dimensiuni: 0,395 × 0,245 × 0,09 m. În registrul superior erau redate trei reprezentări umane (aproximativ jumătatea inferioară a corpului); registrul inferior este ocupat de câmpul inscripţiei (0,214 × 0,081 m).

R. Ardevan, V. Wollmann, în *Studia historiae et religionis Daco-Romanae,* Bucureşti, 2006 (vezi *supra,* nr. 1148), p. 259-267, fig. 1, 3 (foto), 2 (desen), 4 (desenul inscripţiei).

ΖΑΜΑΙ ΙΝΙϹΘΗϹ	Ζαμαννίσθης
ΕΥΧΙΝ ΘΕΟΙϹ	εὐχὴν (!) θεοῖς
Χ. / ΟΙϹ	χ[θονί]οις [- - -]

În ceea ce priveşte originea dedicantului, investigaţia autorilor, sprijinită şi de limba inscripţiei, duce spre zona orientală a Imperiului. Θεοὶ χθόνιοι par a fi Hades, Demeter şi Persephona.

Inscripţii externe privitoare la istoria Daciei
(nr. 1194-1199)

1194. Provenienţă necunoscută (probabil din Bulgaria). Diplomă militară, apărută în comerţul de antichităţi din Germania; acum la Muzeul din Sofia. Amândouă tăbliţele, încă nedesfăcute; dimensiuni: 18,1 × 14,7 cm; litere înalte de 0,5-0,9 cm.
Nicolay Sharankov, Archaeologia Bulgarica 10, 2006, 2, p. 37-46.

Tabella I extrinsecus:

Imp(erator) Vespasianus Caes(ar) Aug(ustus) tr(ibunicia) pot(estate) co(n)s(ul)
causari qui militaverunt in leg(ione) II Ad-
iutrice p(ia) f(idele) qui bello inutiles facti ante
emeritis stipendis (!) *exauctorati sunt et*
dimissi honesta missione quorum
nomina subscripta sunt ip[si]s liberis poste-
risq(ue) eorum civitatem dedit et conubium cum
uxoribus quas tunc habuissent cum II (!)
civitas iis data aut siqui caelibes essent
iis quas postea duxissent dum taxat sing- (sic)
guli singulas. (sic)
Imp(eratore) Vespasiano Caes(are) Aug(usto) II Caesare Aug(usti)
f(ilio) Vespasiano co(n)s(ulibus), non(is) Mart(iis). Recogn-
itu(m) ex tabula aenea quae ficta est Romae in
Capitolio ante emeritorum (sic !) *ante aram gentis Iuliae extrisecus podium lateris*
dexteriori contra signum Liberis Patris
tabula II. Zurazis Decebali f(ilius) Dacus.

Tabella II extrinsecus:

C. Vetidi Rasia-	*ni Philippens(is)*
Ti. Claudi Cli-	*nae Philippens(is)*
C. Flamini Re -	*gilli Apresis*
C. Iuli Pudentis	*Philippensis*
L. Valeri Capit-	*onis leg(ionis) II miss(icii)*
L. Peticius Bas-	*sus leg(ionis) II miss(icius)*
P. Rutili Nor-	*bani leg(ionis) II p(iae) f(idelis)*

Datare: 7 martie 70. *Zurazis*, fiul lui *Decebalus*, a fost recrutat desigur dintre pescarii daci de pe malul Dunării, din Moesia (din Dobrogea sau *ripa Thraciae*) şi înrolat în flota de la Ravenna, ai cărei marinari au fost apoi înrolaţi de împăratul Vespasian în legiunea *II Adiutrix.* Din această unitate

a fost *exauctoratus*, lăsat la vatră înainte de termen, probabil cu mult înainte de cuvenita *honesta nissio*. De reținut numele tatălui său: *Zurazis*, nume geto-dacic; a se compara cu *Zyraxes*.

Dacă admitem că Zurazis se născuse cel mai târziu pe la anul 50, tatăl său se născuse şi el cam prin anii 20-30 p. Chr. Se infirmă astfel aberanta construcție a unor istorici (ultimul şi cel mai înverşunat: V. Lica, *Scripta Dacica*, Brăila, 1999), după care *Decebalus* ar fi un supranume («Siegname») al lui Diurpaneus (vezi critica acestei teorii: C. C. Petolescu, SCIVA 58, 2007, 1-2, p. 11-19 = idem, *Contribuții la istoria Daciei romane*, I, Bucureşti 2007, p. 91-98; D. Dana, în vol. *Dacia Felix. Studia Michaeli Bărbulescu oblata*, Cluj, 2007, p. 42-47).

1195. Fragment de diplomă militară *(tabella I)*. Dimensiuni: 7,8 × 5,5 cm. Litere înalte de 4-4,5 mm.

W. Eck, A. Pangerl, Dacia (N.S.) 50, 2006, p. 102-104, nr. 4, pl. 4 (foto).

Extrinsecus

[Imp(erator) Caesar divi Trai]ani Parthici f(ilius)
[divi Nervae nepos Trai]anus Hadrianus
[Aug(ustus) pontif(ex) maxim(us) trib(unicia)] potest(ate) X co(n)s(ul) III
[equitib(us) et peditib(us)] qui militaverunt in
[ala - - - - - et c]ohortibus tribus
[- - - - - et I Mon]tanor(um) et III Britton(um)
[veteranor(um) et sunt i]n Moesia Superiore
[sub - - - - - et in co]hort(e) II Dacorum
[- - - - - quinis et v]icenis pluribus[ve]
[emeritis stipendis dimis]sis honesta mis[sione quor(um)]
[nomina subs]cripta sunt ip[sis liberis]
[posterisque] eorum civita[tem dedit et]
[conubium cum u]xoribus qu[as tunc habuissent]
[cum est ci]vitas iis da[ta aut si qui caelib(es)]
[essen]t cum iis q[uas postea duxissent - - -]

Intus:

[- - - dimissis h[onesta missione quorum]
nomina subscr[ipta sunt ipsis liberis]
poster(isque) eor(um) civit[atem dedit et conubium cum]
uxorib(us) quas tunc [habuissent cum est civitas]
iis data aut [si qui caelibes essent cum]
iis qua[s postea duxissent - - -]

După demnitățile împăratului (*intus*, r. 3), fragmentul de diplomă datează din anii 125/126.

Diploma consemnează trei cohorte din armata Moesiei Superior (dar numele primei trupe este pierdut), precum şi o *cohors II Dacorum*; din cauza lacunei ce urmează, localizarea trupei de daci este necunoscută. Se poate invoca, spre analogie, diploma de la Gherla din 10 august 123 (IDR, I, 7), care menționează trupe din două provincii (aproximativ) vecine – trei din Dacia Porolissensis şi una din Pannonia Inferior, participante probabil la expediția parthică (prin această diplomă se repara astfel nedreptatea făcută unui număr de veterani omişi de constituțiile imperiale anterioare). Aşadar, trupa de daci poate fi *cohors II Aug(usta) Dac(orum) p(ia) f(idelis) (milliaria) eqq(uitata)* din inscripția de la Teutoburgium din Pannonia Inferior (CIL III, 10255 = 6450; IDRE II, 289). De remarcat că gentiliciul imperial al trupei este omis în diploma din 125/126 (el nu pare a fi fost nici *Ulpia*, nici *Aelia*). Trupa din inscripția de la Teutoburgium este *Augusta*, ceea ce ar putea să însemne că a fost creată pe timpul primului împărat roman (dacă nu cumva ascunde numele unui împărat din secolul I, a cărui memorie a fost damnată); vezi totuşi IDRE, I, 224 (= CIL, VII, 825): *c[o]h(ors) I*

Aelia Daco[r]um Aug(usta). Nu credem că este aceeaşi cu *cohors II Aur(elia) Dacorum* dintr-o inscripţie de la Poetovio din Pannonia Superior (IDRE, II, 265).

1196. Loc de descoperire necunoscut. Diplomă militară *(tabella I)*; mici porţiuni lipsă. Dimensiuni: 14,2 × 12 cm.

W. Eck, A. Pangerl, Chiron 36, 2006, p. 221-230, nr. 4; reţinem din textul diplomei:

[coh(ortis) I] Ulp(iae) Dacor(um) cu[i p]raest
[Ti. Clau]dius Ti. f. qui Maximus Neapol(is)
ex pedite
[M. Ulp]io Damusi f(ilio) Canuleio Daco.

Diploma reproduce o *constitutio* imperială din 22 martie 129, privitoare la armata provinciei *Syria*. Posesorul diplomei era un dac, recrutat de împăratul Traian îndată după terminarea primului război dacic. El poartă un nume după sistemul roman *(tria nomina)*: *paenomen*-ul şi *nomen*-ul sunt ale împăratului Traian, dar cognomenul reproduce un vechi şi cunoscut (celebru) nume roman; înseamnă că tatăl său, *Damusius*, era un personaj important, eventual chiar nobil filoroman.

Trupa de daci apare în alte trei diplome ale provinciei Syria, în aceeaşi publicaţie, p. 237-243, nr. 8-10.

1197. Diplomă militară *(tabella I)*; provenienţa necunoscută, posibil din Bulgaria. Se păstrează într-o colecţie privată (nemenţionată).

Peter Weiß, ZPE 156, 2006, p. 245-251, nr. 1.

Diploma datează între 10/31 decembrie 130 şi începutul anului 131 şi a fost emisă pentru un veteran din armata provinciei Britannia; între cohorte, pe locul 2, apare *I Ael(ia) Dac(orum) (milliaria)* (despre această trupă, vezi cartea noastră, *Auxilia Daciae*, Bucureşti, 2002, p. 148-151, nr. 83).

1198. OESCVS (Moesia Inferior). Bază de statuie de calcar, descoperită într-o construcţie din partea de est a forului Coloniei Ulpia Oescus, înaltă de 1,74 m. Litere îngrjit lucrate, care scad în înălţime, de la 5 la 4 cm. Sus se păstrează lăcaşurile unde erau fixate picioarele unei statui de bronz. Muzeul oraşului Pleven.

R. Ivanov, in *Römische Städte*, Belgrad, 2005 (v. *supra*, nr. 1146, f), p. 219-222.

T(ito) Flavio T(iti) f(ilio) Pap(iria tribu)
Valentino, eq(uiti) R(omano),
flam(ini) et II-viral(i)
col(oniae), praef(ecto) salt(us),
patron(o) colleg(ii)
fabror(um) coloni-
ar(um) Oes(censium) et Apul(ensium),
patrono col(oniae) Ulp(iae)
Oescensium,
bono civi et ama-
tori rei p(ublicae) ob meri-
ta eius in republ(ica)
conlata sp(lendidissimus) ordo
ex suo

Personajul onorat este pentru prima dată cunoscut în prosopografia Daciei. Menţionarea coloniei *Apulensis*, dar fără indicarea gentiliciului imperial, permite datarea inscripţiei către sfârşitul secolului al II-lea – primele decenii ale secolului al III-lea.

1199. SCVPI (Moesia Superior). Stelă funerară descoperită în anul 1996, în cursul săpăturilor în necropola de est a oraşului roman; lucrată din travertin. Descoperită în poziţie secundară, fiind

reutilizată la o construcție de la începutul secolului al IV-lea. Sus, stela prezintă un mic coronament rotunjit; cea mai mare parte a suprafeței pietrei este ocupată de câmpul inscripției, cuprinsă într-un cadru profilat. Dimensiuni: 1,65 × 0,70 × 0,20 m.

L. Jovanova, în *Römische Städte* (v. *supra*, nr. 1146), p. 156-157, fig. 2 (foto).

D(is) M anibus) Timoni Das-
si, dec(urionis) coh(ortis) II Aur(eliae)
Dard(anorum) interfec-
ti a Costobocos (!),
vix(it) annis L, m(i)li(tavit) annis
XXIII; Postumia Spes
coniugi bene merenti
posuit

Editoarea nu departajează toate rândurile, în special în partea finală; fotografia este de dimensiune mică și obscură, nepermițând remarcarea ligaturilor și departajarea tuturor rândurilor.

Costobocii apar printre populațiile care au atacat Imperiul pe timpul împăratului Marcus Aurelius (SHA, *Vita Marci*, 22, 1); după ce au trecut Dunărea, au incendiat un cartier mărginaș al cetății Histria, au produs alte nenorociri locuitorilor orașului Tropaeum (unde un *duumvir* și un alt locuitor au fost uciși de costoboci; vezi IDRE II, 336-338); înaintând de-a lungul prispei balcanice, spre vest, au ajuns în Dardania (cum rezultă din inscripția de la *Scupi*-Scopje). Aici au avut o ciocnire cu o trupă romană: *cohors II Aurelia Dardanorum equitata* (despre această trupă, vezi: J. Beneš, *Auxilia Romana in Moesia atque in Dacia*, Praga, 1978, p. 30-31, nr. 80/43); un subofițer *(decurio)* al acestei trupe, căzut în cursul hărțuielilor cu năvălitorii, a fost înmormântat la Scupi, de unde probabil era originar. Scăpând de urmărire, costobocii au trecut prin Macedonia, ajungând până în Grecia centrală (vezi urmările, pe baza descoperirilor epigrafice: IDRE I, 18 și 69; II, 366, 432).

B) **MOESIA INFERIOR**
(Dobrogea)
(nr. 1200-1227)

Bibliografie – Generalități
(nr. 1200-1208)

1200. Victor Cojocaru (ed.), *Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest*, Iași, 2005 (550 pag.). Reținem:

a) Ligia Ruscu, Carmen Ciongradi, *Die Beziehungen zwischen den Städten in Moesia Inferior und der Provinz Dakien*, p. 269-290;

b) Alexander Falileyev, *Celtic Presence in Dobrudja: Onomastic Evidence*, p. 291-303;

c) Marius Alexianu, *Les inscriptions bilingues privées de Tomis et de Histria*, p. 305-312;

d) Roxana Curcă, Nelu Zugravu, *«Orientaux» dans la Dobroudja romaine. Une approche onomastique*, p. 313-329;

e) Lucrețiu Mihăilescu-Bîrliba, Valentin Piftor, *Les familles d'Ancyre à Troesmis*, p. 331-337.

1201. Lucrețiu Mihăilescu-Bîrliba. Octavian Bounegru (ed.), *Studia historiae et religionis Daco-Romanae. In honorem Silvii Sanie*, Iași, 2006 (vezi încă *supra*, nr. 1148):

a) Roxana-Gabriela Curcă, *Traits dialectaux ioniques dans les inscriptions d'Histria*, p. 61-68;

b) Alexandru Barnea, *Eroul Cavaler*, p. 99-103;

c) Iulian Moga, *Le Très-Haut et la hiérarchie des Anges*, p. 139-170;

d) Victor Henrich Baumann, *Culte romane agreste – divinități arhaice pe teritoriul Dobrogei – Silvanus și Priapus*, p. 225-242;

e) Cecilia Stoian Symonds, *Interférences artistiques dans les représentations de la déesse Hécate dans les provinces romaines du Bas-Danube*, p. 243-257 (face apel şi la sursele epigrafice);

f) Al. Avram, *Une inscription de Tomis redécouverte à Caen*, p. 277-283 (IGR I, 604 = ISM II, 153);

g) Octavian Bounegru, *Notes sur les petits commerçants de la Mésie et de la Thrace à l'époque romaine*, p. 317-326;

h) Dan Aparaschivei, *Municipium Tropaeum Traiani. Instituţii şi elite*, p. 325-348;

i) Margarita Tatscheva, *Über die Sugambrerkohorten in den Provinzen an der Unteren Donau*, p. 369-377 (bibliografia finală trebuie să includă şi repertoriul lui Fl. Matei-Popescu, *Trupele auxiliare în Moesia Inferior*, SCIVA 52-53, 2001-2002, p. 173-242);.

j) Florian Matei-Popescu, *Legiunea V Macedonica în Moesia înainte de Domitian*, p. 379-399;

k) Maria Bărbulescu, Adriana Câteia, *Une inscription funéraire chrétienne récemment découverte à Constantza*, p. 439-448. Vezi *infra*, nr. 1225.

*

1202. Dan Aparaschivei, *Flaminii municipali şi cultul imperial în provinciile Moesia Inferior şi Moesia Superior*, ArhMold 29, 2006, p. 67-77.

1203. Iulian Bîrzescu, *Histria. Graffiti din „zona sacră". Dedicaţii către divinităţi*, SCIVA 54-56, 2003-2005, p. 201-210 (pentru Zeus, Hera, Phorhys, Afrodita, Hermes, Dionysos, Apollo).

1204. Valentin Bottez, *Quelques aspects du culte mithriaque en Mésie Inférieure*, Dacia (N.S.) 50, 2006, p. 285-296.

1205. Lucreţiu Mihăilescu-Bârliba, *Sclavi şi liberţi imperiali în provinciile romane din Illyricum (Dalmatia, Pannonia, Dacia şi Moesia)*, Iaşi, 2004 (cu un *supplementum epigraphicum*, pentru Moesia Inferior: p. 159-161, nr. 144-149). Vezi *supra*, nr. 1163.

1206. L. Mihăilescu-Bîrliba, Costel Chiriac, *Deux fibules à inscription de Mésie Inférieure*, Dacia (N.S.) 50, 2006, p. 423-429.

1207. Falko v. Saldern, *Ein kaiserliches Reskript für Entlassung eines Angehörigen des Vigiles*, ZPE 156, 2006, p. 293-307: discuţie pe marginea tăbliţei publicate de Barbara Pferdehirt, *Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, Mainz, 2004, p.192-194, nr. 75.

Documentul priveşte pe M. Aurelius Mucianus *ex Moesia Inferiore*, din *cohors II vigilum Philippiana*, lăsat la vatră de împăratul Filip Arabul şi fiul său: *propter adversum corporis valetudinem sacramento solvi volimus*.

1208. Tadeusz Sarmowski, *Ti. Plautius Silvanus, Tauric Chersonesos and Classis Moesica*, Dacia (N.S.) 50, 2006, p. 85-92.

Inscripţii recent descoperite sau revizuite
(nr. 1209-1227)

1209-1211. Loc de descoperire necunoscut. Fragmente de diplome militare, apărute în comerţul de antichităţi din Germania; nu se menţionează colecţiile unde se păstrează (vezi nota 1: «Alle Diplome befinden sich in Privatbesitzt».). Vezi şi nr. 1195.

Werner Eck, Andreas Pangerl, *Neue Diplome für die Auxiliartruppen in den Moesischen Provinzen von Vespasian bis Hadrian*, Dacia (N.S.) 50, 2006, p. 93-108.

1209. Fragment de diplomă militară *(tabella I).* Dimensiuni: 9 × 8,4 cm. Litere înalte de 5-6 mm. W. Eck, A. Pangerl, *loc. cit.*, p. 93-97, nr. 1, pl. I (foto).

Extrinsecus:

Imp(erator) Caesar Vespasia[nus Aug(ustus)]
pontifex maxim[us tribunicia]
potestat(e) IIII im[p(erator) X p(ater) p(atriae) co(n)s(ul) IIII]
designat(us) V [censor]
trierarchis et rem[igibus qui mili-]
tant in classe quae [est in Moesia sub]
Sex(to) Vettuleno Ceri[ale, praefecto ... -]
nino qui sena et vi[cena stipendia]
aut plura merueran[t item vete-]
ranis dimissis hon[esta missione]
ex eadem classe eme[ritis stipendiis]
quorum nom[i]na su[bscripta sunt]
ipsis liber[is posterisque eorum civi-]
[tatem...

Intus:

Imp(erator) Caesar Vespas[ianus Aug(ustus)]
pontifex maximu[s tribunicia potestat(e) IIII]
imp(erator) X p(ater) p(atriae) co(n)s(ul) IIII [des(ignatus) V]
trierarchis et re[migibus qui militant in]
classe quae e[st in Moesia sub Sex(to)]
Vetuleno Cer[iale et - - - - -]
q[ui sena] et vi[cena stipendia aut]
[plura meruerant - - -]

Pe baza demnităților imperiale, diploma datează din anul 73. Lăsarea la vatră s-a petrecut pe timpul guvernării Moesiei de către Sex. Vettulenus Ceriaslis (vezi B. E. Thomasson, *LP,* I, col. 125, nr. 5); numele său era urmat de cel al prefectului flotei moesice, din care a rămas numai partea finală, la ablativ: *NINO.* Inscripția este importantă pentru menționarea flotei de la Dunărea de jos *(classis Flavia Moesica)* încă de la începutul domniei împăratului Vespasian; dar lăsarea la vatră a unor veterani arată că o escadră navală exista pe Dunăre de mai multă vreme – poate încă din anul 46, când probabil s-a creat o *praefectura ripae Danuvii,* care dispunea fără îndoială și de flotă militară.

1210. Fragment de diplomă militară *(tabella II).* Dimensiuni: 12,8 × 16,5 cm. Litere înalte de 6-6,5 mm.

W. Eck, A. Pangerl, *loc. cit.*, p. 97-99, nr. 2, pl. 2 (foto)

Intus:

(civitatem) dedit et conubium cum uxoribus
quas tunc habuissent cum est civitas
iis data aut siqui caelibes essent cum iis
quas postea duxissent dumtaxat singuli
singulas a(nte) d(iem) XIX k(alendas) Sept(embrias)
Q. Fabio Barbaro, A. Caecilio Faustino co(n)s(ulibus)
alae I Flaviae Gaetulorum cui praest
Q. Planius Sardus C(ai) f(ilius) Pup(iena tribu) Truttedius Pius
gregali
Dolazeno Mucacenthi f(ilio) Bess[o]

et Deneusi Esiaetralis filiae uxori eius [B]ess(ae)
et Flavo f(ilio) eius
et Nene fil(iae) eius
et Benzi fil(iae) eius
Descriptum et recognitum ex tabula ae-
nea quae fixa est R[omae in muro - - -]

Extrinsecus:

C. Tuticani	*Satur[-]*
L. Nesulnae	*Pro[-]*
P. Lusci	*Amandi*
Sex. Fufici	*Alexandri*
C. Tuticani	*Heli*
Ti. Claudi	*Feli[c]is*
C. Valeri	*Eucarpi*

Data: 14 august 99; în acest an, la cârma provinciei se afla *Q. Pomponius Rufus* (B. E. Thomasson, *LP.* 1, col. 131, nr. 65).

Fiind vorba de tăbliţa a doua, diploma ne face cunoscută numai o trupă de cavalerie, *ala I Flavia Gaetulorum* şi numele prefectului ei (personaj nou cunoscut în prosopografia miliţiilor ecvestre). Posesorul diplomei era un trac din neamul bessilor; privilegiile consemnate în diplomă se extindeau asupra soţiei veteranului, din acelaşi neam, precum şi a celor trei copii ai lor.

1211. Fragment de diplomă militară *(tabella I)*. Dimensiuni: 5,5 × 12,4 cm. Litere înalte de 4-5 mm.

W. Eck, A. Pangerl, *loc. cit.*, p. 99-102, nr. 3, pl. 3 (foto).

Extrinsecus:

Imp(erator) Caesar divi Nervae f(ilius) Nerva Traianus
Optimus Aug(ustus) Germ(anicus) Dacic(us) Parthic(us) pontif(ex) maxim(us)
trib(unicia) pot(estate) XX imp(erator) XII proco(n)s(ul) co(n)s(ul) VI p(ater) p(atriae)
equitibus et peditibus qui militaverunt in
alis duabus et cohortibus quinque quae ap-
pellantur (1) *II Hispanorum et Arvacor(um) et* (2) *Atectori-*
[gi]ana Gallor(um) et (1) *I Tyrior(um) sagittar(iorum) et* (2) *I millia-*
[ria] Britton(um) et (3) *I Sugambrorum tiron(um) et* (4) *I N[- - -]*
[- - - - - - - - - - -] et (5) *II Flav(ia) Numidarum e[t sunt]*
[in Moesia I]NF[eriore - - -]

Intus:

Imp(erator) Cae[sar divi Nervae f(ilius) Nerva Traianus]
Optim(us) A[ug(ustus) Germ(anicus) Dacic(us) Parthic(us) pontif(ex) maxim(us)]
trib(unicia) po[testate XX imp(erator) XII proco(n)s(ul) co(n)s(ul) VI p(ater) p(atriae)]
equitibu[s et peditibus qui militaverunt in alis]
duab(us) e[t cohortibus quinque quae appellantur (1) *II Hispanorum et]*
Arvacor(um) et (2) *[Atectorigiana Gallor(um) et* (1) *I Tyrior(um)]*
sagit(tariorum) et (2) *I ∞ [Britton(um) et* (3) *I Sugambrorum tironum et* (4) *I N - - - et]*
(5) *II Flav[ia Numidarum et]*
sunt in Moe[sia Inferiore sub]

Pompeio F[alcone quinis et vicenis]
pluribus(ve) s[tipendis emeritis dimisis]
honest(a) m[issione quorum nomina subscripta]
sunt ips[is - - - - -]

Pe baza demnităţilor împăratului Traian, diploma datează din anul 116. *Q. Pompeius Falco* este atestat la cârma provinciei şi prin alte documente epigrafice (B. E. Thomasson, *LP*, I, col. 132, nr. 73).

Despre trupele menţionate în această diplomă, vezi repertoriul întocmit de Fl. Matei-Popescu (SCIVA 52-53, 2001-2002, p. 173 şi urm.); dar cohorta de pe locul 4 nu era probabil *I Flavia Commagenorum* (vezi reconstituirea autorilor de la p. 102 sus). De reţinut că prin această diplomă avem prima menţiune a cohortei *II Flavia Numidarum* în Moesia Inferior (despre această trupă nu se ştia sigur din care provincie a fost adusă în Dacia; vezi C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, Bucureşti, 2002, p. 118, nr. 52).

1212. Loc de descoperire necunoscut (probabil din sudul Dobrogei). Două fragmente de diplomă militară (cel de-al doilea fragment este rupt în două, dar lipit), făcând parte din prima tăbliţă. Dimensiuni: primul fragment măsoară 3,8 × 3,1 cm, cel de-al doilea 6,5 × 5,7 cm. Se păstrează într-o colecţie privată (Ionel Matei, Bucureşti).

C. Chiriac, L. Mihăilescu-Bîrliba, I. Matei, *Un nouveau diplôme militaire de Mésie Inférieure*, Pontos Euxeinos, 10. Beiträge zur Archäologie und Geschichte des antiken Schwarzmeer- und Balkanraumes (edd. Sven Conrad, Ralph Einicke, Andreas E. Furtwängler, Henryk Löhr, Anja Slawisch), Langenweißbach, 2006, p. 383-390.

Autorii transcriu textul de pe ambele tăbliţe în capitale, apoi fac o reconstituire prin combinarea celor două texte; noi preferăm o prezentare a textului de pe fiecare faţă a tăbliţei.

Tabella I extrinsecus
Fragmentul nr. 1:

[Imp(erator)] Caesar divi Had[riani f(ilius), divi]
[Traiani] Parthici nep(os) d[ivi Nervae pronep(os)]
[T. Ael]ius Hadrianus [Antoninus Aug(ustus Pius]
[pon]t(ifex) max(imus) tr(ib(unicia) pot(estate) X[ ]
[equi]tibus qui milita[verunt in alis quae]
[appell]antur I Gallo[rum Atectorigiana - - -]
[-]
[-]

fragmentul nr. 2:

[quinis et vicenis pl[uribusve stipendis eme-]
ritis d[i]missis hon[esta missione per Fla-]
vium Flavianum [proc(uratorem)]
cum essent in exp[editione Mauretaniae Tin-]
gitan(ae) quorum no[mina subs-]
cr[ipta sunt - - -]

Tabella I intus (fragmentele alăturate):

[Imp(erator) Caesar divi] Hadrian[i f(ilius)]
[divi Traiani Parth(ici) nep(os) divi] Nervae pr[onepos]
[T. Ael(ius) Hadrianus] Ant[onin]us Aug(ustus) [Pius pont(ifex)
max(imus) tr(ibunicia) pot(estate)
XVIIII [im]p(erator) II [co(n)s(ul) IV p(ater) p(atriae)]
equitibu[s qui] militav[erunt in alis quae app(ellantur)]

I Gall[rum Atec]torig(iana) e[t - - - et I]
Vespas[iana D]ardanor(um) et [- - - et]
sunt in [Moes]ia Infer[iore sub Vitrasio Pollione dimis(sis)]
hone[sta missione quin(is) et vicen(is)] pluribusv[e stipendis - - -]

Diploma menționează cel puțin patru trupe din armata provinciei Moesia Inferior, având ca guvernator pe *Vitrasius Pollio* (pe la anul 157; vezi B. E. Thomasson, *Laterculi praesidum*, I, 1985, col. 134-135, nr. 87); ele participaseră la o expediție în Mauretania Tingitana, după care unii dintre combatanți fuseseră *d[i]misi hone[sta missione]* de către *Flavius Flavianus*, procuratorul acestei provincii (identic poate cu cel din diploma fragmentară CIL XVI, 182 din a. 156-157). Editorii noii diplome observă că formula *cum essent in expeditione* se mai întâlneşte în alte două diplome militare privind trupe de cavalerie trimise într-o expediție peste mări: diploma din 11 august 150 (CIL XVI, 99) privind două *alae* din Pannonia Superior şi alte trei din Pannonia Inferior, din care s-au făcut „lăsări la vatră" *cum essent in expedition(e) Mauretan(iae) Caesar(i)ens(is)*, de către procuratorul acestei provincii, *Porcius Vetustinus* (B. E. Thomasson, *LP*, col. 411, nr. 14); altă diplomă din 24 septembrie 151 (B. Pferdehirt, RGZM, p. 92-96, nr. 32), pentru cei din şase *alae* din Pannonia Superior şi două din Noricum, *dimis(is) ho[nest(a) mission(e) per Va]rium Clem[entem, proc(uratorem) cum ess(ent) in exp]edit(ione) M[aur(etaniae) Cae]sar(iensis)* (despre procuratorul mențioat, vezi B. E. Thomasson, *LP*, col. 411, nr. 15).

Despre trupele menționate în această nouă diplomă, vezi: Fl. Matei-Popescu, SCIVA 52-53, 2001-2002, p. 177-179, nr. 2: *ala I Vespasiana Dardanorum* (un prefect al acestei trupe apare într-o inscripție din Africa Proconsularis: AnnÉp, 1949, 37; vezi H. Devijver, PME, Inc. 149); p. 183-185, nr. 4: *ala I Gallorum Atectorigiana*.

1213. **HISTRIA**. Placă de calcar (la origine, probabil, o stelă funerară), reutilizată ca material de construcție la „basilica cu criptă", descoperită în cursul săpăturilor în anul 2004. Dimensiuni: 1,14 × 0,58 × 0,22 m. Litere înalte de 3,5-4 cm. Se păstrează în Muzeul cetății Histria.

Irina Achim, Fl. Matei-Popescu, SCIVA 54-56, 2003-2005, p. 195-196, fig. 1-2 (foto).

Εὐκλῆς
Ἀπολλωνίου

Antroponimul *Eukles* mai apare la Histria (ISM I, 191, B 21); patronimicul este banal. Autorii datează inscripția, după scris, în secolul III a. Chr.

1214 (= ISM I, 250). **HISTRIA**. Cu ocazia săpăturilor de la obiectivul menționat în nota precedentă, s-a redescoperit o altă inscripție funerară, reutilizată de asemenea ca material de construcție; considerată a fi pierdută

D. M. Pippidi, SCIV 19, 1968, p. 436-437, nr. 6 (preluată în SEG 24, 1149; ISM I, 250); redescoperită de Irina Achim, SCIVA 54-56, 2003-2005, p. 188, fig. 11; I. Achim, Florian Matei-Popescu, *loc. cit.*, p. 199, fig. 3.

Autorii reconfirmă lectura primului editor (D. M. Pippidi).

1215-1217. Florian Matei-Popescu, *Note epigrafice I*, SCIVA 54-56, 2003-2005, p. 303-312.

1215. (= ISM I, 75). **HISTRIA.** Fragment de inscripție (calcar), descoperit în anul 1939 în cursul săpăturilor efectuate de Scarlat Lambrino; dispărut; cunoscut numai pe baza unei fotografii, aflată în arhiva Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan" din Bucureşti.

D. M. Pippidi, SCIVA 33, 1982, 1, p. 39, nr. 11; Florian Matei-Popescu, SCIVA 54-56, 2003-2005, p. 303-308, nr. 1, fig. 1 (fotografia fragmentului epigrafic) şi 2 (fotografie după carnetul de săpături al lui Sc. Lambrino).

În urma restudierii inscripției și confirmat de notița din carnetul de săpătură al lui Scarlat Lambrino, Fl. Matei-Popescu recunoaște în r. 3 numele unui cunoscut legat al Moesiei Inferioare din timpul lui Antoninus Pius:

[Imp(eratori) Caes(ari) divi Hadriani f(ilio), divi Traiani Parthici nep(oti), divi
Nervae pronep(oti) T(ito) Aelio Hadriano Antonino Augusto Pio]
[pont(ifici) max(imo), trib(unicia) p]ot(estate) X[VIII co(n)s(uli) IIIi imp(eratori)
II, p(atri) p(atriae) et M(arco) Aurelio Vero Caesari co(n)s(uli) II],
[T(ito) Flavio] Longino [Q(uinto) Marcio Turbone leg(ato) Aug(usti) pr(o)
pr(aetore), Histrianorum civitas]
['Αὐ]τοκράτορι Καίσαρι θεοῦ 'Αδριανοῦ υἱῷ θεοῦ Τραιανοῦ Παρθικοῦ
υἱωνῷ θεοῦ Νέρουα ἐγγόνῳ Τ(ίτῳ) Αἰλ(ίῳ)]
5 'Αδ]ριανῷ 'Αντω[νείνῳ Σεβαστῷ Εὐσεβεῖ ἀρχιερεῖ μεγίστῳ etc.

Dedicația este adresată de cetatea Histrienilor împăratului Antoninus Pius și lui Marcus Aurelius Verus Caesar, în anul 155, pe când era legat al Moesiei T. Flavius Longinus Q. Marcius Turbo. Acest guvernator mai este atestat prin alte două inscripții descoperite la Histria (ISM, I, 151-152), precum și la Tomis (ISM II, 56 = CIL III, 7542; ISM II, 57), Tropaeum (CIL III, 13735) și Montana (CIL III, 7449) (vezi B. E. Thomasson, *Laterculi praesidum*, Göteborg 1984, col. 134, nr. 86). Judecând după spațiul liber de dinainte de *LONGINO* și faptul că primele trei litere sunt parțial distruse, s-ar putea ca numele acestui personaj să fi fost parțial martelat, așa cum se observă și pe o inscripție de la Tomis (ISM II, 56; probabil urmare a adversității viitorului împărat Lucius Verus față de memoria lui Q. Marcius Turbo, presupus tată adoptiv al legatului Moesiei Inferioare).

1216. HISTRIA. Fragment de placă de marmură descoperită în therme, unde a fost folosită probabil ca material de construcție. Se păstrează în lapidariul Muzeului cetății Histria.

Al. Suceveanu, *Histria*, VI. *Les thermes romaines*, București, 1982, p. 131-132; revizuire: Fl. Matei-Popescu, *loc. cit.*, p. 308-310, nr. 2, fig. 3 (foto).

Lectura lui Al. Suceveanu:

[- - -] E [- - -]
[- - -]ΑΥΔ[- - -]
[- - -]Ε ·ΔΑΡΔ[- - -]

Revăzând piatra, Fl. Matei-Popescu observă că prima literă din r. 3 ar putea fi *sigma*, propunând următoarea lectură:

...Ε...
[...Κλ]αύδ[ιος...]
["επαρχος? ἱππεὺς? οὐετερανὸς? εἴλη]ς Δαρδ[ανῶν...]

Autorul citat consideră că este vorba de *ala I Vespasiana Dardanorum*, aparținând armatei provinciei Moesia Inferior (vezi despre această trupă, cu toate datele epigrafice: Florian Matei-Popescu, SCIVA, 52-53, 2001-2002, p. 177-179, nr. 2).

1217. Bază paralelipipedică de calcar, decorată pe una din fețe cu ghirlandă, rozetă și capete de berbec. Decorul continuă și pe partea din dreapta, fiind însă martelat; deasupra acestuia se păstrează o inscripție conținând doar două rânduri. Se păstrează în lapidariul din curtea Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București.

Gabriella Bordenache, *Sculture greche e romane del Museo Nazionale di Antichità di Bucarest*, I, București 1969, p. 129, nr. 289, pl. 135 (îl consideră altar; transcrie doar primul rând al inscripției); reluare: Florian Matei-Popescu, SCIVA 54-56, 2003-2005, p. 310-311, nr. 3, fig. 4-5 (foto).

Q(uintus) Iul(ius) Fel(ix)
dec(urio) c[ol(oniae)]

După demonstrația noului editor al piesei, acest monument provine de la Oescus, fiind transportat poate în antichitatea târzie peste Dunăre, eventual la Sucidava (unde va fi fost folosit ca material de construcție, dovadă fiind martelarea ghirlandei de pe fața cu inscripție).

1218. Beidaud (jud. Tulcea). Plăcuță de bronz cu inscripția realizată prin punctare Diam. = 5 cm.

Dan Aparaschivei, Ionel Matei, *O plăcuță cu inscripție din zona Beidaud, jud. Tulcea,* ArhMold 27, 2004, p. 89-95.

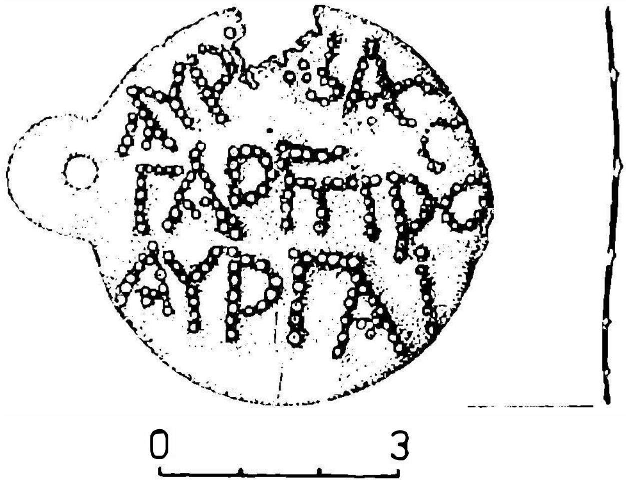

Editorii întregesc în r. 1 (inscripția de pe margine, partea de sus): ΑΥΡ(ήλιος) ΒΑΣΣΟ[ς]; în partea de jos: Γ(άιος ΑΥΡ(ήλιος) ΠΡ(όκλος); la mijloc: ΑΥΡ(ήλιος ΓΑΙ(ος.

1219. Independența (jud. Tulcea). Inscripția din basilica episcopală cu cripta martirilor; pe un perete al criptei descoperitorul a putut distinge o parte din inscripția cu vopsea roșie.

M. Zahariade, *The Halmyris Episcopal Basilica and the Martyrs 'Crypt,* Il Mar Nero, 5, 2001-2003, p. 152 și fig. 19 (desen).

Descoperitorul pare a fi distins în r. 5 al inscripției: ACTIO, identificat cu unul din cei doi martiri, Epictet și Astion, uciși pe la anul 290 (vezi Emilian Popescu, *Saints Epictète et Astion, martyrs à Halmyris,* în vol. *Christianitas Daco-Romana,* București 1994, p. 92-99).

1220-1226. Maria Bărbulescu, Adriana Câteia, *Inscripții inedite din Dobrogea,* Pontica 39, 2006, p. 205-218.

1220. Fragment de stelă de marmură (partea superioară) descoperită în anul 1979 între localitățile **Vadu** și **Traian** (jud. Constanța), spre malul mării, în urma unor lucrări agricole. Stela este prevăzută în partea superioară cu un fronton triunghiular în relief și cu acrotere. Dimensiuni: 0,305 × 0,26 (- 0,315) × 0,105 m. Litere înalte între 1,8-2,5 cm. MINAC, inv. 29708.

M. Bărbulescu, A. Câteia, *op. cit.*, 205-207, fig. 1 (foto).

Λεπτίνας
Σατύρο(υ)

„Leptinas al lui Satyros”.

Autoarele datează inscripția, în special pe criterii paleografice, în prima jumătate a secolului IV a. Chr.

1221. Valul lui Traian (jud. Constanța). Fragment de stelă de marmură. Dimensiuni: 0,49 × 0,45 × 0,15 m; litere înalte de 2,5-2,7 cm. MINAC, inv. 43456.

M. Bărbulescu, A. Câteia, *op. cit.*, p. 207-208, nr. 2, fig. 2 (foto).

᾿Αρτεμίδωρε καὶ Α[-----]
οἱ Φαρνάκου ὑιο[ι, χαίρετε. Χαῖρε]
καὶ σύ γε ὦ πα[ροδεῖτα]

Traducere: „Artemidore şi A[...], fii ai lui Pharnakes, fiți fericiți ! Fii fericit de asemenea şi tu, trecătorule.".

Autoarele datează inscripția în sec. I a. Chr.– I p. Chr. Numele *Pharnakes* (utilizat aici ca patronimic) este iranian, fiind cunoscut în cetățile din spațiul vest şi nord-pontic (sursele epigrafice: *loc. cit.*, p. 208).

1222. Valul lui Traian (jud. Constanța). Fragment de lespede de calcar, cu inscripția cuprinsă în *tabula ansata* (parțial păstrată). Dimensiuni: 0,30 × 0,56 × 0,14 m; litere înalte de 4 cm. MINAC; inv. 43457.

M. Bărbulescu, A. Câteia, *op. cit.*, p. 208-209, nr. 3, fig. 3 (foto).

[-----]
βαλος [-----]
νος ζή[σας κα-]
λῶς ἔτ[η...χαῖρε]

„[?Dece]balos al lui... care a trăit în mod onorabil...ani. Salutare!"

Autoarele au în vedere întregirea numelui *Dekebalos* sau *Areibalos*, ambele prezente în epigrafia tomitană (ISM II, 125; IDRE II, 348 = AnÉp 1992, 1495).

1223. TOMIS. Fragment de lespede funerară descoperită în 1987 pe str. Mircea cel Bătrân, refolosit la o construcție modernă. Dimensiuni: 0,304 × 0,226 × 0,172 m; litere înalte de 4 cm. MINAC, inv. 35805.

Maria Bărbulescu, A. Câteia, *op. cit.*, p. 209, nr. 4, fig. 4 (foto).

[----------]
[-----ζήσα]ς [ἔτη]
[-----] χαῖρε
[παροδεῖτα]

Traducere: „...care a trăit...ani. Salutare, trecătorule".

Autoarele datează inscripția, pe criterii paleografice, în secolele II-III p.Chr.

1224. TOMIS. Fragment de lespede de marmură descoperită în 1985 în zona Farului genovez. Dimensiuni: 0,302 × 0,362 × 0,079 m; litere înalte de 1,9-2,1 cm. MINAC, inv. 35802.

M. Bărbulescu, A. Câteia, *op. cit.*, p. 209-217, fig. 5 (foto).

᾿Αγατῇ τύχῃ
Κυρίῳ θεῷ μεγάλω Σεράπιδι κα[ὶ]
μ[υριωνύμα Εἴσιδι καὶ ᾿Ανούβιδι καὶ [τοῖς]
συννάοις ἐπηκόοις [θεοῖς]
5 [..]ανθήιος εὐχαρ[ιστήριον]
[ἀ]νέθηκ[εν]

Traducere: „Noroc bun ! Stăpânului, marelui zeu Serapis şi Isidei, cea cu o mie de nume, şi lui Anubis şi zeilor îndurători [cinstiți] împreună cu ei în acelaşi templu, [...?] anteios a consacrat drept mulțumire [acest monument]".

Autoarele remarcă limbajul inscripției, asemănător cu cel al dedicației, tot din Tomis, din anul 160, a lui Carpion, fiul lui Anoubion, în numele asociației Alexandrinilor (ISM II, 153); aceasta le îndreptățeşte să dateze această nouă dedicație pentru zeii egipteni (alexandrini) în a doua jumătate a secolului al II-lea.

1225. TOMIS. Fragment de lespede (stelă funerară) de marmură, cu depuneri calcaroase, fracturată în partea superioară; de asemenea, partea inferioară a textului epigrafic a fost pierdută. A fost descoperită întâmplător în anul 1993, în cursul unor lucrări (pentru montarea unui cablu electric) în centrul oraşului Constanţa, în apropierea străzii Traian, nu departe de marea basilică din sectorul V al oraşului Tomis *(intra muros).* Piesa a fost deplasată, în condiţii necunoscute, din necropola creştină. Dimensiuni: 0,58 × 0,46 × 0,045 m. Litere înalte de 2 cm; autoarele remarcă anumite aspecte de grafie şi mai multe ligaturi. Muzeul Naţional de Istorie şi Arheologie, Constanţa; inv.3 453.

Stela este prevăzută cu două acrotere, în care au fost redate cruci latine, precum şi cu un fronton boltit (în care era gravată altă cruce, acum distrusă). În centrul reliefului a fost redată monograma lui Christos, înscrisă într-un cerc, terminată la bază în formă de ancoră stilizată şi conţinând la mijloc literele Α şi ω; cercul este încadrat de vrejuri de iederă. Dedesubtul cercului cu monograma sunt redate alte trei cruci (asemănătoare cu cele din acrotere, specifice secolelor V-VI); cea din mijloc desparte în două primul rând al inscripţiei.

Maria Bărbulescu, Adriana Câteia, în *Studia historiae et religionis Daco-Romanae*, Bucureşti, 2006 (titlul complet: *supra*, nr. 1202), p. 439-448, fig. 1 (foto).

Τίτολο(ν)
᾽Ιούλ(ιος)᾽Ατζεῖς βιξιλάρις
ὅπου κῖτε ἡ γυνή μου μακα-
ρία Βονόσα καὶ Τίτω πρόσ(ει)-
σιν ἵνα ἡγ̣ηώριθ̣η τῷ μντημῖον
ὑπὲρ τῆς μνημοσύνης αὐτῆς.
ὅτι ἐζαμένο(υ) μου ἔτ(η) κα΄, ὅτι...

Traducere: „Epitaf. Iulius Atzeis, vexilar, în locul unde odihneşte soţia mea, fericita Bonosa, şi Titus se asociază pentru a ridica mormântul în amintirea ei; deoarece eu am trăit 21 de ani, pentru că...".

Autoarele remarcă o serie de particularităţi lingvistice: în r. 1, este cuvântul latin *tutulus,* la acuzativ, cu pierderea lui ν (precum în latineşte a lui *m*); 2 βιξιλάρις = *vixillarius* (amplă documentare a autoarelor); 5 τῷ μιντημῖον (pentru μνημεῖον = *memoria,* cu sensul de „mormânt"; vezi IGLR, 27); mai departe, r. 6, μινημοσύνη, are sensul de „aducere aminte, amintire". Datarea propusă: secolele V-VI.

1226. TROPAEVM. Fragment de altar descoperit în anul 2005 în cursul săpăturilor de pe Cetate (sectorul A), reutilizat ca material de construcţie. Dimensiunile feţei cu inscripţia: circa 0,20 × 0,165 m.

Mihai Severus Ionescu, Emiko Sakamoto, Simona Pastor, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2005,* Bucureşti, 2006, p. 32.

Deae Seices[i ?]
Eutyces M[y ? - -]
[- - - - - - - - - -]

Dedicaţie pentru o divinitate enigmatică.

1227. TROPAEVM (sau o localitate învecinată). Fragment de stâlp miliar, descoperit în condiţii necunoscute, aflat în depozitul din Casa Cetăţii (situat în vecinătatea porţii de vest). Dimensiuni nementionate.

Adriana Panaite, SCIVA, 57, 2006, 1-4, p. 67, fig. 5 (foto).

[- - -]REL[? - - -]
[- - -]AVGG[- - -]
[- - -]FECI[- - -]

După editoare, inscripția datează din epoca primei tetrarhii. În r. 1 (cel păstrat) era probabil numele împăratului *M. Aurelius Valerius Maximianus*, asociatul la putere al împăratului Diocletian; ei sunt cei doi Augusti la care se referă binecunoscuta abreviere din r. 2. În r. 3, *[viam] fece[? erunt]* ar arăta că după cei doi *Augusti* nu mai urmau şi cei doi Cezari – ceea ce ar însemna că aceştia nu fuseseră încă asociați, deci inscripția ar data între anii 286-293.

Addendum

1228. Păcuiul lui Soare (jud. Constanța). Bloc de calcar descoperit în anul 1993 pe plaja Dunării; desprins fără îndoială dintr-un zid al cetății, unde fusese reutilizat ca material de construcție. Dimensiuni: 0,50 ×0,40 (-0,60) × 0,38 m. Literele poartă urme de vopsea roşie; dar înălțimea lor nu este menționată. Se păstrează în Muzeul Dunării de Jos, Călăraşi.

P. Diaconu, SCIVA 58, 1-2, 2007, p. 161-163, fig. 1 (foto).

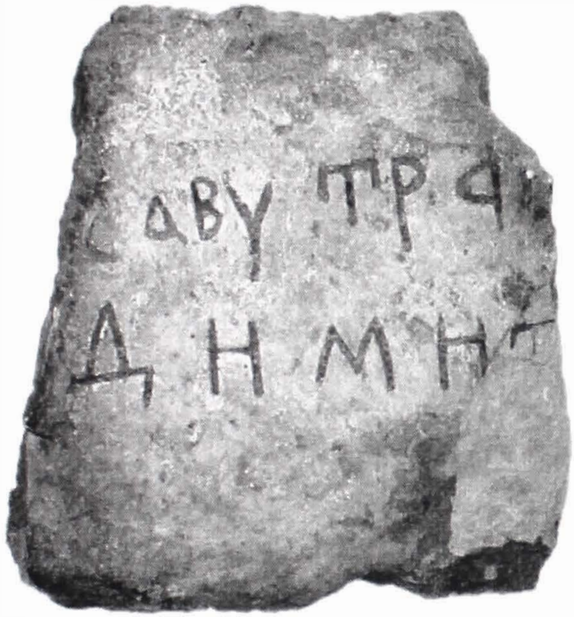

În paginile numărului precedent, revista noastră a publicat, sub semnătura regretatului arheolog şi istoric, Petre Diaconu, un scurt articol referitor la o inscripție provenită din dărâmăturile cetății bizantine de la Păcuiul lui Soare. De conținutul acestei contribuţii am aflat la sfârşitul anului 2005, când colega noastră, doamna Oana Damian, colaboratoarea domnului Petre Diaconu şi continuatoarea sa la săpăturile din cetatea amintită, a predat acest articol redacției revistei SCIVA. Din păcate, deteriorarea gravă a sănătății dlui P. Diaconu, apoi decesul său (2007), nu ne-a permis a-i face cunoscută opinia noastră în legătură cu acest material.

După părerea editorului, ar fi vorba de o inscripție greacă târzie (secolul X), dar păstrând numele unor martiri din secolul al IV-lea. Doi dintre ei (Sava şi Dimitrie) sunt foarte cunoscuți; celălalt (de fapt, al doilea în textul epigrafic), *Trai[anos]*, mai puțin cunoscut, dar atestat şi el în sursele patristice. După autor, cele trei nume ar fi în cazul genitiv, opinie determinată probabil de forma CABY din primul rând; dar numele sfântului în greacă este Σάββας, iar genitivul Σάββα.

În realitate, inscripția este slavă. Literele (în special A, Y, T, Д) găsesc frapante analogii în inscripția din anul 943 de la Mircea Vodă (Studii, IV, 1951, 3, p. 122-128; vezi şi *DID*, III, Bucureşti, 1971, p. 69), precum şi în inscripțiile rupestre de la Murfatlar (jud. Constanța) (vezi *DID*, III, p. 212).

După P. Diaconu, această inscripție datează din secolul al X-lea; analogiile invocate de noi ne îndreaptă chiar spre prima jumătate a acestui secol. Editorul atrăgea atenția asupra persistenței numelui Traian până în secolul al XI-lea. Noi mai remarcăm pe CABY *(Savu)*, prin urmare un nume străromân, asemeni celorlalte două din această importantă epigrafă.

În privința caracterului inscripției, suntem de părere că este o piatră funerară, ridicată dintr-un cimitir din sudul Dobrogei şi reutilizată ca material de construcție la fortificația bizantină construită după anul 971 (vezi P. Diaconu, EAIVR, III, 2000, p. 281-282).

PROF. DR. WALTER MEIER-ARENDT – *DOCTOR HONORIS CAUSA* AL UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI

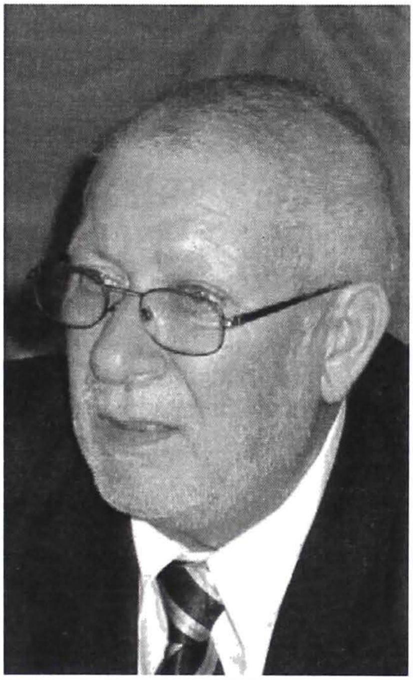

La 23 noiembrie 2006, Amfiteatrul Nicolae Iorga al Facultății de Istorie a găzduit o ceremonie ieșită din comun, în cadrul căreia profesorului Walter Meier-Arendt (Frankfurt pe Main) i-a fost decernat titlul de *doctor honoris causa* al universității bucureștene. După profesorii Bernhard Hänsel – Berlin (București, 2002) și Siegmar von Schnurbein – Frankfurt (Timișoara, 2002) și alături de prof. Wolfram Schier – Berlin (Timișoara, 2006), dl Meier-Arendt se înscria printre primii arheologi germani onorați cu acest titlu de către o universitate românească după cel de-al Doilea Război Mondial. Deși mult întârziată datorită imprejurărilor istorice potrivnice, acordarea acestor înalte titluri academice a venit, în anii din urmă, să consfințească vechimea și importanța colaborării româno-germane în câmpul arheologiei și să exprime recunoașterea și recunoștința noastră față de unele personalități reprezentative ale prestigioasei școli arheologice germane, care ne-au ajutat atât înainte, cât și după 1989.

La festivitatea din 23 noiembrie 2006 a luat parte prof. dr. Ioan Pânzaru, rectorul Universității din București, care a rostit o scurtă alocuțiune de salut. Textul omagial (*laudatio*), redactat de prof. dr. Mircea Babeș, directorul Seminarului de Arheologie, a fost prezentat de decanul Facultății de Istorie, prof. dr. Gh. V. Nistor. După un emoționant cuvânt de mulțumire, *prof. dr.h.c.* Walter Meier-Arendt a susținut, în limba română (!), o conferință în care investigarea practică a problemelor neoliticului european, domeniul favorit al celui onorat, se îmbina armonios cu reflecția teoretică. Publicând în paginile sale atât textul original german, cât și varianta rostită în românește, revista SCIVA se alătură celor care în persoana lui Walter Meier-Arendt salută un cercetător pasionat, un muzeograf de prestigiu și, nu în ultimul rând, un mare prieten al arheologiei românești. (*Mircea Babeș*)

SCIVA, tomul 58, nr. 3-4, București, 2007, p. 389-392

LAUDATIO

La iniţiativa Seminarului de Arheologie „Vasile Pârvan" din cadrul Facultăţii de Istorie, Universitatea din Bucureşti a adoptat hotărârea de a decerna titlul de doctor honoris causa dlui prof. dr. Walter Meier-Arendt, eminent arheolog german, vechi colaborator şi prieten al şcolii arheologice româneşti. În calitatea mea de decan îmi revine plăcuta însărcinare de a reprezenta conducerea Facultăţii la această sărbătoare şi de a rosti tradiţionala laudatio *în onoarea ilustrului nostru coleg de la Frankfurt pe Main.*

Dl Meier-Arendt, în prezent pensionar – poziţie care în lumea academică germană este onorată cu titlul latinesc de emeritus, *a făcut de-a lungul a patru decenii o carieră remarcabilă, mult apreciată, în cercetarea arheologică, muzeologie şi învăţământul de specialitate din Germania. Cariera sa, funcţiile şi dovezile de recunoaştere profesională sunt înscrise într-un bogat* curriculum vitae *ce ne oferă cea mai bună dovadă a meritelor pe care şi le-a câştigat prin muncă perseverentă în arheologia germană şi internaţională. Walter Meier-Arendt s-a născut la Frankfurt pe Main la 12 iunie 1938, ca fiu al lui Johannes Meier şi al soţiei sale Irma, născută Riedel. Copilăria sa s-a desfăşurat sub semnul apocalipsei. La sfârşitul războiului, oraşul său – oraşul lui Goethe, cu monumentele sale simbolice: Domul, Paulskirche, Roemer – zăcea în ruine. Din fericire, catastrofei i-a urmat reconstrucţia, mizeriei bunăstarea, „miracolul economic german", iar dictaturii democraţia. După bacalaureatul obţinut la Frankfurt în martie 1958 şi după un an petrecut în străinătate, în Orientul Apropiat, Walter Meier-Arendt urmează cursurile universităţilor din Freiburg/Breisgau şi din oraşul natal, Frankfurt. Interesul său se împarte între Filosofie, Anglistică şi Slavistică, Istoria Antică şi Istoria Evului Mediu, dar opţiunea decisivă pentru drumul său viitor în ştiinţă avea să fie în favoarea Arheologiei Pre- şi Protoistorice. La 24 iulie 1965 el susţinea la Universitatea din Frankfurt teza de doctorat (Dr. phil.) în* Vor- und Frühgeschichte, *realizată sub conducerea reputatului său profesor Günter Smolla.*

Calificarea astfel obţinută îi deschidea drumul spre o carieră arheologică plină de succes. A debutat ca arheolog , în 1965-1966, în cadrul Serviciul de protecţie a monumentelor arheologice (Bodendenkmalpflege) *din Darmstadt/Hessa, pentru a trece curând, la 1 ianuarie 1967, la una dintre cele mai prestigioase instituţii muzeale din Germania, Muzeul Romano-Germanic* (Römisch-Germanisches Museum) *din Köln. Avea să lucreze acolo până în 1980, urcând treptele ierarhice, de la referent şi custode de expoziţie până la funcţia de director adjunct. A desfăşurat acolo o extrem de bogată activitate muzeografică, ilustrată mai ales prin expoziţiile tematice, unele aduse din străinătate, precum „Romanii la Rin" (1967), „Roma la Dom" (1970), „Bulgaria în Preistorie" (1978), „Lepenski Vir" (1981). Din această vreme datează şi primele sale legături şi proiecte realizate în comun cu arheologii români. Dl Meier-Arendt a contribuit atunci într-o considerabilă măsură la organizarea şi prezentarea, cu mare succes de public, a expoziţiilor* „Römer in Rumänien" *(Romanii în România – 1969) şi* „Die Daker" *(Dacii – 1980) în prestigiosul muzeu arheologic din vecinătatea Domului din Köln. Din partea*

românească principalul partener era Muzeul de Istorie a Transilvaniei, condus succesiv de Constantin şi Hadrian Daicoviciu.

A ocupat apoi, între anii 1980 şi 2001, aşadar timp de peste două decenii, poziţia de director al Muzeului Arheologic din Frankfurt – una dintre cele mai importante instituţii de profil din Germania, deţinătoare a unui patrimoniu bogat, în special relevant pentru preistoria, epoca romană provincială şi epoca migraţiilor în spaţiul Rin-Main, dar şi a unor colecţii de importanţă internaţională provenind din Orientul Apropiat şi Mijlociu (bronzurile din Luristan). Pe lângă expoziţia de bază mereu înnoită, găzduită de fosta mănăstire a Carmelitelor din centrul istoric al oraşului, în atenţia prof. Meier-Arendt au stat mereu expoziţiile temporare, cca 30 la număr, menite să ilustreze arheologia altor ţări. Cu mari eforturi şi cu o temeinică competenţă ştiinţifică şi organizatorică, el a reuşit să organizeze la Frankfurt expoziţii dedicate arheologiei Irlandei, Italiei, Elveţiei, Ungariei, Bulgariei şi, nu în ultimul rând, României. Expoziţia „Goldhelm, Schwert und Silberschätze. Reichtümer aus 6000 Jahren rumänischer Vergangenheit" *(Coif de aur, sabie şi comori de argint. Bogăţii din 6000 de ani de trecut românesc,* ianuarie-aprilie 1994*) a fost organizată în colaborare cu Muzeul Naţional de Istorie a României din Bucureşti şi a prilejuit expunerea unor piese arheologice excepţionale, provenind din muzeele din Bucureşti, Constanţa, Deva, Sibiu, Alba Iulia, Piatra Neamţ, Oradea şi Cluj-Napoca. Ea a constituit un succes memorabil, atrăgând peste 48 000 vizitatori şi provocând numeroase ecouri elogioase în presa germană. Catalogul cu acelaşi titlu, care, pe lângă descrierea şi ilustrarea pieselor expuse, reunea o serie de studii româneşti de sinteză (inclusiv cele semnate de profesori ai universităţii noastre: regretata Ligia Bârzu, Mircea Babeş, Alexandru Barnea), a fost editat sub redacţia prof. Meier-Arendt şi a rămas o lucrare arheologică de referinţă, frecvent citată în literatura de specialitate. Organizând această expoziţie, prof. Meier-Arendt mergea pe linia mai vechilor sale preocupări de la Köln, amintite mai sus, de popularizare a arheologiei româneşti în Germania.*

Om de muzeu cu înaltă calificare şi vastă experienţă, dl. Walter Meier-Arendt s-a afirmat în măsură crescândă şi ca un apreciat profesor în domeniul său de specialitate. Susţinând în 1973 la Ruhr-Universität Bochum disertaţia sa de habilitaţie, el a dobândit venia legendi *şi a devenit chiar în anul următor profesor invitat al acestei universităţi, pentru a deveni mai târziu, în 1984, profesor onorific (habilitat) la Universitatea Johann Wolfgang Goethe din Frankfurt pe Main.*

Cu toţii ştim însă că un profesor trebuie să fie înainte de toate un cercetător. Prof. W. Meier-Arendt este un respectat om de ştiinţă tocmai în domeniile în care a activat ca muzeograf şi profesor şi în care a adus numeroase contribuţii, şi anume pre- şi protoistoria. În lista sa de lucrări întâlnim cu prioritate studii şi rapoarte de cercetare privind neoliticul central şi vest-european, în particular privind cultura ceramii lineare (Bandkeramik)*; aici se încadrează şi lucrările monografice din 1966 şi 1975, realizate ca disertaţie de doctorat, respectiv habilitaţie. Alături de acestea, o serie de volume şi articole au fost dedicate epocii bronzului, primei epoci a fierului şi epocii romane în spaţiul Rin-Main. Interesul său pentru România explică publicarea unui interesant articol dedicat chiar etnogenezei*

dacilor (în vol. Ethnogenese der europäischen Völker, *Stuttgart/New York,1986), iar cercul său larg de preocupări este ilustrat şi de unele contribuţii teoretice privitoare la conceptele de cultură şi de etnos (la care de altfel se va referi şi în prelegerea pe care o va prezenta astăzi). Numeroasele recenzii pe care le-a publicat ne dezvăluie un spirit critic, cu un larg cerc de informaţie ştiinţifică.*

Meritele ştiinţifice, în general cele profesionale ale dlui prof. W. Meier-Arendt şi-au găsit adesea, în diferite forme, recunoaşterea, începând cu titlurile ştiinţifice de Dr. phil. *(1965) şi* Dr. habil. *(1973), care în Germania şi în alte ţări ale Europei reprezintă condiţia* sine qua non *pentru debutul unei cariere ştiinţifice sau didactice-universitare.*

Amintim, de asemenea, cooptarea sa ca membru corespondent (1974), apoi ca membru titular al Institutului Arheologic German (1984) şi ca reprezentant al Primarului general al oraşului Frankfurt în Comisia Romano-Germanică, instituţie de vârf a arheologiei germane, cu sediul de peste un secol în metropola de pe Main.

Îndelungatele preocupări ştiinţifice şi muzeistice legate de România, contribuţiile sale repetate, eficiente, la popularizarea rezultatelor cercetării arheologice româneşti, s-au bucurat deja nu numai de recunoaşterea obştei noastre arheologice, ci şi de onoruri oficiale. Profesorul Walter Meier-Arendt a fost distins încă din 1970 cu Ordinul Meritul Cultural, cl. III, iar în decembrie 2000 cu Ordinul Naţional „Pentru Merit" , în grad de Comandor.

Dincolo de aceste onoruri oficiale, cărora vine astăzi să li se adauge decernarea titlului de Doctor honoris causa, *trebuie relevată latura umană, cordialitatea relaţiilor personale dezvoltate între profesorul Meier-Arendt şi numeroşi arheologi români, care au găsit în persoana sa un sprijinitor competent şi influent. Nu întâmplător, încă din anul 1997 Muzeul Naţional de Istorie a României a ţinut să-şi exprima recunoştinţa, numindu-l „Membru de onoare al Muzeului Naţional de Istorie a României"*

Chiar şi după ieşirea sa la pensie, profesorul Meier-Arendt a păstrat cele mai bune relaţii cu România şi a găsit chiar noi modalităţi de a sprijini arheologia românească. Cea mai impresionantă manifestare o constituie generoasa donaţie făcută în anul 2004 bibliotecii Seminarului de Arheologie „Vasile Pârvan". Ea cuprinde peste 1000 de volume şi periodice arheologice – practic întreaga sa bibliotecă de specialitate, cu domenii de greutate în epoca neolitică, perioada provincial-romană şi muzeologie. Multe dintre publicaţiile donate sunt unicate în România. Donaţia Meier-Arendt stă deja de doi ani la dispoziţia tuturor celor interesaţi şi va reprezenta mereu o mărturie impresionantă de generozitate şi solidaritate între oamenii de ştiinţă.

Decernarea acestui titlu, astăzi, în acest cadru solemn, reprezintă o atât de meritată încununare a operei şi activităţii unui eminent cercetător şi a unui devotat prieten al arheologiei şi muzeologiei româneşti. Ea reprezintă totodată un gest sincer de recunoştinţă.

Să-i mulţumim noului Doctor honoris causa *al Universităţii din Bucureşti, dorindu-i din inimă sănătate şi viaţă lungă!*

(Bucureşti, 23 noiembrie 2006)

DESPRE NOȚIUNEA DE CULTURĂ ÎN NEOLITICUL EUROPEAN[1]

WALTER MEIER-ARENDT

În amintirea lui Günter Smolla

A atribui anumite culturi unor popoare cunoscute reuşeşte doar pentru antichitatea clasică şi pentru perioada imediat precedentă, numită de cercetătorii francezi „protohistoire". Astfel, poate fi descris cu suficientă siguranță, într-o măsură mai mică sau mai mare, continuțul material şi spiritual al culturilor grecilor, romanilor, etruscilor, tracilor, dacilor, germanilor şi celților, iar evoluțiile istorice pot fi reconstruite până în secolele VII-VI a. Chr., chiar dacă nu totdeauna cu deplină certitudine. Desfăşurările istorice anterioare acestei perioade nu pot fi reconstruite de arheologia preistorică. În absența izvoarelor scrise, lipsesc denumirile de popoare. Ca urmare, de aici înapoi în timp, arheologia dispune ca bază de lucru doar de descoperirile din pământ, deci de elementele neperisabile ale culturii materiale[2].

În lipsa unor informatii mai precise, culturile neolitice şi ale epocii bronzului din Europa sunt întotdeauna denumite fie după ceramica lor specifică, fie după primul loc de descoperire al unui inventar ceramic tipic, care ulterior revine identic şi în alte situri arheologice. Prin acesta au fost definite aşa numitele „culturi". Dacă se cartau locurile de descoperire, se obțineau anumite arii de răspândire ale fiecăreia dintre aşa numitele „culturi". Oricare dintre arheologii care se ocupă de problemele neoliticului are în fața ochilor asemenea hărți de răspândire, de exemplu pentru Europa centrală şi de sud-est: pentru neoliticul timpuriu ceramica liniară (*Linienbandkeramik, le Rubané*) şi ceramica cu benzi punctate (*Stichbandkeramik,*

[1] La baza reflecțiilor din această comunicare se află într-o măsură considerabilă rezultatele săpăturilor îndelungate în tell-ul de la Csöszhalom: Pál Raczy, Walter Meier-Arendt et al., *Polgár Csöszhalom (1989-2000): Summary of the Hungarian-German Excavations on a Neolithic Settlement in Eastern Hungary*, în: *„Mauerschau". Festschrift für Manfred Korfmann*, Remshalden-Grundbach, 2, 2002, p. 833-860. Despre permanentele discuții fructuoase cu P. Raczky (Budapesta) în legătură cu Csöszhalom şi cu interpretarea rezultatelor obținute acolo îmi amintesc cu adâncă prietenie şi recunoştință. Comunicarea de față are la bază textul uşor modificat şi întregit al prelegerii autorului susținută la Facultatea de Istorie a Universității din Bucureşti la data de 23 noiembrie 2006.

[2] Meier-Arendt, *Zum Kultur- und Ethnos-Begriff in der prähistorischen Archäologie*, în *Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag*, Budapesta, 2003, p. 23-38 (cu literatură suplimentară).

SCIVA, tomul 58, nr. 3-4, Bucureşti, 2007, p. 393-399

Culture de la céramique pointillée), Starčevo şi Criş/Körös, pentru perioade mai târzii „culturile” Rössen, Großgartach, Michelsberg, Lengyel, Tisa, Vinča, Herpály-Csöszhalom, Iclod, Petreşti, Cucuteni etc. În acest context ne frapează faptul, că ariile de răspândire ale acestor aşa-zise „culturi” sau „grupe” devin cu atât mai restrânse, cu cât acestea sunt mai târzii. Se scapă însă din vedere faptul că aici ar putea fi vorba doar de o regionalizare condiționată de timp, marcând – atunci ca şi astăzi – evoluția culturală.

Alte elemente ale culturii materiale, în afară de ceramică, nu sunt cartate sau sunt cartate doar parțial împreună cu ceramica, cu toate că o „cultură materială” constă din mult mai mult decât doar din olărie; ca să nu mai pomenim despre componentele culturii realizate din materiale perisabile sau chiar despre cultura spirituală. Dacă însă cartăm *alte* caracteristici ale unei aşa-numite „culturi”, definite de arhelogi prin ceramică, şi anume fiecare element caracteristic în sine, obținem de regulă arii de răspândire care nu se suprapun identic cu zona de răspândire a ceramicii, a formelor şi ornamentelor acesteia.

Din aceste reflecții se desprind două întrebări:

Pe de o parte, generalizând puțin: De ce devin ariile de răspândire ale culturilor noastre cu atât mai restrânse, cu cât sunt mai recente?

Pe de altă parte: De ce, când sunt cartate, elementele constitutive ale unei aşa-numite culturi arheologice nu au aceeaşi răspândire, ci prezintă multiple întretăieri în toate direcțiile? Unde sunt deci granițele unor asemenea „culturi”?

Aceste întrebări generează încă una: De ce apar întotdeauna elemente comune – uneori mai multe, alteori mai puține – între „culturile” definite prin ceramica lor?

După cum arată în continuare câteva exemple, astfel de întrebări sunt îndreptățite. Renunțarea de a le prezenta în detaliu este aici intenționată, fiind determinată de convingerea că nu rareori detaliile tulbură percepția esențialului.

Ariei întinse de răspândire a Ceramicii liniare, din bazinul Parisului până în părțile vestice ale Ucrainei şi în anumite zone ale României, îi urmează varianta sa foarte târzie în Franța de vest şi de nord-vest, secvența Hinkelstein-Großgartach-Rössen[3] în Germania de sud-vest şi centrală, cultura Michelsberg în Germania de sud-vest[4], „grupa” sau „cultura” Oberlauterbach în Bavaria[5], precum şi Ceramica cu benzi punctate în Boemia[6].

---

[3] Meier-Arendt, *Die Hinkelstein-Gruppe. Der Übergang vom Früh- zum Mittelneolithikum in Südwestdeutschland*, Römisch-Germanische Forschungen 35, 1975.

[4] Jens Lüning, *Die Entwicklung der Keramik beim Übergang vom Mittel- zum Jungneolithikum im süddeutschen Raum*, Ber RGK 50, 1969, p. 1-9 (cu literatură suplimentară).

[5] P. M. Bayerlein, *Die Gruppe Oberlauterbach in Niederbayern*, Materialhefte zur Bayerischen Vorgeschichte 53, 1985.

[6] Maria Zápotocká, *Die Stichbandkeramik in Böhmen und in Mitteleuropa*, în: H. Schwabedissen (ed.), *Die Anfänge des Neolithikums vom Orient bis Nordeuropa*, vol. Vb. *Östliches Mitteleuropa*. Fundamenta A3 (1970), p. 1-66.

Complexului Starčevo-Körös-Criş îi urmează Vinča cu variantele ei cronologice A, B, C şi D, iar în Ungaria de est Esztár, Szakálhát, Tisa I-III, precum şi paralel cu Tisa: Herpály şi Lengyel, în Ungaria de vest Lengyel I-III, în Transilvania succesiunea Vinča-Turdaş (=Vinča B) – Vinča-Lumea Noua – Ariuşd – Petreşti – Iclod cu învecinata cultură de Cucuteni. Dacă se cartează elementele componente ale „culturilor" materiale (în afară de ceramică) aparţinând unităţilor arheologice numite mai sus, atunci se obţin arii de răspândire ale elementelor diferite şi ale celor comune, care se intersectează de multe ori şi care de regulă nu corespund răspândirii ceramicii, care chipurile defineşte „cultura".

Aceste „culturi" sau „grupe" reprezintă în parte o succesiune cronologică, în parte o învecinare geografică. Dacă vom întreba „de ce astfel", nu ni se va indica cumva o regionalizare progresivă, ci vom primi explicaţia elementelor comune ca fiind „influenţe" sau, mai bine chiar, ca „importuri". Aceste „culturi" sau „grupe" sunt însă mereu prezentate ca entităţi bine definite, cu toate că, fară excepţie, graniţele acestor entităţi nu pot fi fixate, din cauză că prezintă zone de suprapunere. Iată câteva exemple despre felul în care unele detalii ale aşa-numitelor culturi, în cursul evoluţiei, se suprapun atât cronologic, cât şi geografic sau revin în mai multe dintre aşa-numitele „culturi":

1. Casele lungi ale culturii Ceramicii liniare (neoliticul timpuriu), ale culturii Ceramicii cu benzi punctate şi din complexul Großgartach/Rössen (neoliticul mijlociu) prezintă *în principiu* aceleaşi caracteristici arhitectonice.

2. Uneltele de piatră sunt *în principiu* aceleaşi pornind din Bazinul Parisului şi până în regiunea culturii Cucuteni. Acest fapt este logic, ele servind unor îndeletniciri identice sau asemănătoare.

3. Planurile caselor din aşezările de tip tell din Bazinul Carpatic sunt *în principiu* asemănătoare sau aproape identice, ca de exemplu la Vinča, Parţa, Gomolava, Polgár-Csöszhalom, Ocna Sibiului şi Ariuşd. De altfel, dintre acestea, planurile caselor mai recente nu sunt altceva decât continuări îmbunătăţite ale arhitecturii neoliticului mijlociu. Casele de pe tell-urile aşa numitei culturi Herpály prezintă o tehnică de construcţie unitară, care se întinde în toate nivelurile, până la orizontul Proto-Tiszapolgár, cu care sfârşeşte neoliticul în zona Tisa-Criş[7].

4. Jertfe „de zidire" (*Bauopfer*) ne sunt cunoscute din numeroasele faciesuri neolitice transilvănene. Judecând după descoperirile respective, cultul taurului pare să fi fost larg răspândit, dincolo de aşa-numitele „graniţe culturale". Să amintim aici doar, pe de o parte, de Parţa, în Banat, şi, pe de altă parte, de Čatal Hüyük, în Anatolia.

---

[7] Se cunosc prea puţine aşezări bine cercetate *lângă* tell-uri, ca de exemplu Polgár-Csöszhalom: Raczky, Meier-Arendt et al., *op. cit.*, p. 834-840 cu p. 836, fig. 2. Judecând după situaţia de la Polgár-Czöszhalom, construcţiile *din incinta* tell-ului se deosebesc foarte mult de cele de *lângă* tell, deşi tell-ul şi aşezarea învecinată aparţin fără îndoială aceeaşi epoci şi formează *împreună* o unitate. Două alte întrebări rezultă din această observaţie: 1) înconjoară, oare, mai multe aşezări cu cronologii diferite acelaşi tell, fiind atribuite tell-ului „central"? şi 2) reprezintă oare construcţiile de pe tell tipuri speciale din cauza spaţiului limitat şi mai ales datorită presupusei lor funcţii speciale?

5. Ornamentica cu bitum, de exemplu pe ceramica variantei Herpály în zona Körös-Criş, nu se limitează nicidecum la siturile acestui facies, având în vedere faptul că sursele de bitum se află în Ardeal şi nu în regiunea Körös-Cris.

Ca exemplu referitor la măsura în care o aşezare – (toate aşezările?) – este prinsă într-o rețea temporală şi spațială de relații, amintim tell-ul Polgár-Czöszhalom[8], aflat pe valea Tisei superioare, cam la jumătatea distanței dintre Miskolc şi Debrecen. Înaintea celui de-al Doilea Război Mondial, Ida Bognár-Kutzián a întreprins aici o săpătură de proporții mai mici. Ca de obicei, în funcție de ceramică s-a construit apoi o ipotetică grupă culturală „Czöszhalom", cu o întindere relativ minusculă, deşi – după ideea centrală a lucrării de față – această grupă ceramică nu poate reprezenta decât *un aspect* în cadrul unei super-culturi (*Gesamtkultur*), mult mai vast răspândite în neoliticul târziu al Europei centrale şi de sud-est. Natural, la rândul ei, această cultură unitară nu apare în spațiul dat fără rădăcini, ci este rezultatul unei evoluții şi constituie originea altora noi. După principiile de ordonare ale arheologiei preistorice, Czöszhalom se încadrează în orizontul Vinča C şi D1, Ariuşd-Petreşti-Iclod în Transilvania, Herpály I – III, precum şi Tisa II şi III în regiunea Körös-Criş. Acestei linii îi corespunde în Ungaria de vest Lengyel I şi II. Toate aceste culturi şi grupe aparțin, după cum au arătat între timp numeroasele date obținute pe baza analizelor cu radiocarbon (C-14), perioadei dintre anii de la circa 3 700 şi, cel mult, 4 000 a. Chr.

Acest fapt este posibil doar dacă între aceste aşa-numite „culturi" şi „grupe" există mai mult decât doar o relație de vecinătate. Aici este vorba mai degrabă – chiar dacă aceasta va fi destul de greu de demonstrat – de componente individuale ale unui spațiu cultural, care se arată din multe puncte de vedere ca fiind unitar. De altfel, nici astăzi, diferitele regiuni ale Europei nu ființează învecinate una cu alta, dar în mod izolat şi fără legături între ele.

Czöszhalom ne dă şi mai mult de gândit, dacă analizăm bogatul material descoperit prin săpături. Multe obiecte provin din zone îndepărtate[9]. În terminologia arheologică ele sunt tratate ca „importuri". În acest caz, ele sunt însă mai degrabă dovezi ale unei culturi neolitice târzii mai cuprinzătoare, care dispunea doar de stiluri diferite de ceramică şi pe care, la rândul ei, arheologia le foloseşte ca să ordoneze materialul găsit din punct de vedere cronologic şi geografic. Stilurile ceramice au avansat astfel pe neobservate, datorită semnificației lor pentru cronologie şi ca elemente de diferențiere, la rangul de elemente constitutive principale ale culturilor arheologice.

Situl arheologic Czöszhalom este vast: Acestui tell îi aparține o aşezare întinsă. Înainte de toate trebuie însă remarcat faptul că el îşi extinde legăturile până departe, după cum indică obiectele găsite: silex de culoarea ciocolatei şi ceramică din Polonia Mică, ceramică şi bitum din Transilvania, ceramică de stil Herpály, Tisa şi Vinča, radiolarit şi ceramică din vestul Ungariei precum şi – bineînțeles –

[8] Raczky, Meier-Arendt et al., *op. cit.*, p. 841-843.

[9] *Ibidem*, p. 836, fig. 2.

obsidian din munţii învecinaţi Tokay. Czöszhalom este integrat într-o adevărată reţea de legături. Fără a putea intra aici în detalii, apare posibil şi acceptabil că fiecare aşezare care a fost locuită o perioadă destul de îndelungată şi care este bine cercetată prin săpături arheologice – bineînţeles nu numai în Bazinul Carpatic – să aparţină unei reţele similare de legături.

Ce însemnătate mai au atunci culturile denumite ca atare în funcţie de ceramică?

Faptul că ceramica îşi schimbă adesea stilul este logic, căci ea este fragilă şi de aceea, de regulă, a fost produsă local şi frecvent înlocuită. Din acest motiv, autorul îşi pune de multă vreme întrebarea, de ce tocmai ceramica serveşte ca element constitutiv al unei culturi arheologice? De o cultură ţin *mai multe*, nu numai cultura materială, silexul şi rămăşitele aşezărilor. În schimb, există cel puţin două criterii bazate pe elemente bine cunoscute şi mai durabile decât ceramica, care este atât de fragilă şi uşor de înlocuit. Aceste elemente sunt oarecum înrudite între ele şi se regăsesc aproape identice pe spaţii vaste. Ele sunt, de asemenea, mai ales, indicatori ai culturii non-materiale, au legătură cu cultul, cu modul de gândire şi cu obiceiurile de viaţă ale celor care le-au creat. Ele sunt astfel mult mai conservatoare şi, prin urmare, mult mai rezistente la schimbări.

Aceste două criterii sunt sistemele de şanţuri circulare şi tell-urile, ambele fiind documentate la Csöszhalom. Situl de la Czöszhalom se compune dintr-un mic tell şi o întinsă aşezare învecinată. Faptul deosebit este că pe acest tell au fost ridicate 21 mici clădiri, care cu sigurantă au datări diferite. Tell-ul era prevăzut la interior cu o palisadă şi era înconjurat de 5 şanţuri circulare concentrice[10]. Asemenea celor 21 de construcţii din interior, cele 5 şanţuri concentrice aparţin unor faze constructive diferite, au deci vârste diferite. Interes maxim prezintă faptul că aici, la Czöshalom, se întâlnesc ambele fenomene, reprezentând elemente ale culturii nonmateriale, şi care, de aceea, erau mai durabile decât obiectele de uz cotidian, mai puternic supuse modei. Ele trebuie privite ca fiind constante supraregionale ale culturii şi prezintă de altfel, la stadiul actual al cercetării, arii de răspândire clar deosebite între ele.

Mai întâi: Sistemele de şanţuri apar din Germania centrală şi Bavaria până la Tisa, ba chiar, după o informaţie încă neconfirmată, până în Transilvania. Acestea ar trebui încadrate din punct de vedere cronologic în principal, cu uşoare abateri în sus sau în jos, în neoliticul târziu[11]. Fie aici amintit doar unul din numeroasele exemple şi anume Těšetice-Kyiovice în Boemia[12]. Probabil că, mai timpuriu, şi în interiorul unor astfel de sisteme de şanţuri circulare se aflau coline artificiale şi construcţii ca acelea din Czöszhalom, dar care astăzi nu mai pot fi recunoscute din cauza eroziunii. Aceasta este în tot cazul ipoteza cercetătorilor cehi Podborský

[10] *Ibidem*, p. 836, fig. 2.

[11] Jörg Petrasch, *Mittelneolithische Kreisgrabenanlagen in Mitteleuropa*, BerRGK 71, 1990, p. 407 urm. (cu o amplă literatură suplimentară).

[12] V. Podborský, *Těšetice-Kyjovice 4. Rondel osady lidu s moravskou malovanou keramikou*, Brno, 1988; Petrasch, *op. cit.*, p. 561, fig. 25; Raczky, Meier-Arendt et al., *op. cit.*, p. 871, fig. 4.

şi Videjko. Coline înconjurate de şanţuri se semnalează şi în complexul Cucuteni-Tripolje.

În al doilea rând: tell-urile. La nord de Dunăre-Sava şi de Carpaţi, respectiv între Sava şi Dunăre se cunosc tell-uri neolitice aflate de-a lungul Tisei, al Dunării şi în Ardeal[13]. John Chapman, care a cercetat aprofundat tell-urile şi semnificaţia lor în perioada de formare, le interpretează ca o mărturie absolută a fidelităţii anumitor comunităţi faţă de locul lor geografic; din motive cultice, probabil în virtutea unui puternic cult al strămoşilor[14], aceste comunităţi erau „obligate" să locuiască în acelaşi loc. Fenomenul rămâne desigur valabil şi pentru sistemele de şanţuri concentrice. Logica acestei afirmaţii poate fi susţinută de următorul exemplu: în mod similar, din antichitate şi până în epoca modernă, după distrugerea vechiului edificiu, bisericile creştinătăţii au fost reconstruite pe exact acelaşi loc. Dacă lucrurile stau aşa, o astfel de comunitate – vorbind din punct de vedere arheologic – putea să cunoască mai multe faze ale stilului de ceramică şi totuşi să reprezinte una şi aceeaşi cultură. Aceasta dovedeşte că pentru definirea unei culturi neolitice ceramica este, în sensul propriu al cuvântului, inadecvată.

Czöszhalom ne arată că, cel puţin aici, ambele fenomene – tell şi şanţ circular – sunt legate între ele, chiar dacă unul prezintă o răspândire preponderentă estică, iar celălalt mai curând vestică. Posibil, această diferenţiere este, în parte, doar aparentă, căci adesea s-a arătat din motive bine întemeiate, că spaţiile înconjurate de şanţuri circulare erau rezervate unor activităţi deosebite, după cum arată micul tell din Czöszhalom. O funcţie de apărare ele nu aveau. La Czöszhalom diametrul măsoară doar 80 de metri.

Atât tell-urile, cât şi şanţurile circulare sunt în tot cazul mărturii vizibile ale culturii nonmateriale şi prin aceasta ale unei culturi mai rezistente la modificări, ale unei culturi cu aspecte identice sau similare, mult mai întinse geografic, care transcende ceramica, uneltele din piatră şi tipurile de locuinţe. Prin aceasta nu se afirmă *nicidecum* că toate detaliile „culturilor" noastre ceramice – rămânând ca exemplu la neoliticul târziu – nu se lasă împărţite în orizonturi temporale (vertical) sau în regiuni geografice (orizontal), sarcina arheologiei fiind desigur ordonarea marii mulţimi de descoperiri şi stabilirea unor cronologii cât mai fine.

Fiecare „element" al unei culturi date, aflate într-un orizont temporal şi într-un spaţiu geografic dat se transformă după legităţi proprii în timp şi spaţiu, fără ca noi să putem cunoaşte motivele acestor transformări. Unele dintre elemente se modifică rapid şi des, ca de exemplu ceramica. Alte elemente rămân în timp şi spaţiu, multă vreme, fie neschimbate, fie se modifică foarte lent, ca de pildă

[13] Florin Gogâltan, *Die neolithischen Tellsiedlungen im Karpatenbecken. Ein Überblick*, în: *Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag*, Budapesta, 2003, p. 223-262.

[14] John Chapman, *The Early Balkan Village*, în S. Bökönyi (ed.), *Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connection*. Varia Archaeologica Hungarica 2, Budapest, 1989, p. 33-53; Idem., *The Origins of Tells in Eastern Hungary*, în: P. Topping (ed.), *Neolithic Landscapes*, Oxford, 1997, p. 139-164.

contextele (*Befunde*) care reprezintă mărturiile elocvente ale conținutului nonmaterial al unei culturi. Aici se încadrează exemplul complexelor de șanțuri circulare și al tell-urilor.

Cultura este, asemenea istoriei, un proces evolutiv continuu. Astfel fiind, arheologia deslușește din așa-zisa „cultură" sau din „culturile" unui trecut foarte îndepărtat, dintr-o anumită regiune și dintr-o anumită perioadă doar o umbră arheologică scheletică. De aceea, pentru arheologia preistorică o definire clară a conceptului de cultură aplicat la neolitic nu este posibilă. Ca urmare, îndoielnică este și strădania de a prezenta, altfel decât doar în mod aproximativ și nesigur, granițele în timp și spațiu ale diferitelor culturi arheologice.

Traducere Ana Popescu von Bülow

ZUM BEGRIFF DER KULTUR IM NEOLITHIKUM EUROPAS[1]

WALTER MEIER-ARENDT

Dem Andenken an Günter Smolla

Bestimmte Kulturen bekannten Völkern zuzuordnen gelingt nur für die klassische Antike und die ihr unmittelbar vorausgehende Zeit, welche die französische Forschung „protohistoire" nennt. So kann man mit verlässlicher Sicherheit im mehr oder weniger ausreichenden Umfang die materiellen und geistigen Inhalte der Kulturen der Griechen, Römer, Etrusker, Thraker, Daker, Germanen und Kelten beschreiben und die geschichtlichen Abläufe bis in das 7./6. vorchristliche Jahrhundert rekonstruieren – wenn auch nicht immer mit absoluter Sicherheit. Die zeitlich weiter zurückliegenden Geschichtsabläufe vermag die prähistorische Archäologie nicht zu rekonstruieren. Es fehlen Völkernamen, da schriftliche Überlieferung endet. Folglich hat die Archäologie von hier ab zeitlich rückwärts nur die Bodenfunde als Arbeitsgrundlage zur Verfügung, also die unvergänglichen Teile der materiellen Kultur[2].

Da also präzisere Informationen fehlen, werden die neolithischen und bronzezeitlichen Kulturen Europas immer benannt entweder nach der Keramik oder nach dem ersten Fundort mit typischem – dann auch an anderen Fundorten identisch wiederkehrendem keramischen Inventar. Dieses definierte die so genannten „Kulturen". Kartierte man die Fundorte, so erhielt man bestimmte Verbreitungsgebiete einzelner so genannten „Kulturen". Jeder, der sich als Archäologe mit Fragen des Neolithikums beschäftigt, hat solche Verbreitungskarten z. B. für

[1] Den Überlegungen in diesem Beitrag liegen in beträchtlichem Maße die Ergebnisse der langjährigen Grabungen am Tell von Csöszhalom zugrunde: Pàl Raczky, Walter Meier-Arendt et al., *Polgàr-Csöszhalom (1989-2000): Summary of the Hungarian-German Excavations on a Neolithic Settlement in Eastern Hungary*, in: *„Mauerschau". Festschrift für Manfred Korfmann*, Remshalden-Grundbach, Band 2, 2002, 833-860. – Der ständigen fruchtbaren Gespräche mit P. Raczky (Budapest) über Csöszhalom und die Interpretation der dort gewonnenen Ergebnisse erinnere ich mich in Freundschaft und Dankbarkeit. – Dem Beitrag liegt der geringfügig abgeänderte und ergänzte Text eines Vortrags des Verfassers in der Historischen Fakultät der Universität Bukarest am 23. 11. 2006 zugrunde.

[2] Meier-Arendt, *Zum Kultur- und Ethnosbegriff in der prähistorischen Archäologie*. In: *Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag*, Budapest, 2003, 23-38 (mit weiterer Literatur).

SCIVA, tomul 58, nr. 3-4, Bucureşti, 2007, p. 401-407

Mittel- und Südosteuropa vor Augen: für das Frühneolithikum die Linienbandkeramik und Stichbandkeramik, Starčevo und Criş/Körös, für spätere Zeitabschnitte die so genannten „Kulturen“ von Rössen, Großgartach, Michelsberg, Lengyel, Theiss, Vinča, Herpály-Csöszhalom, Iclod, Petreşti, Cucuteni usw. Es fällt in diesem Kontext auf, dass die Verbreitungsgebiete dieser so genannten „Kulturen“ oder „Gruppen“ umso kleiner werden, je jünger sie sind. Dass es sich hierbei lediglich um zeitlich bedingte und damals wie heute die Kulturentwicklung prägende Regionalisierung handeln kann, wird übersehen.

Weitere Objekte der Sachkultur, außer der Keramik, werden entweder nicht oder nur teilweise mit der Keramik zusammen kartiert, obschon eine „Sachkultur“ aus wesentlich mehr besteht als nur Keramik; ganz zu schweigen von den Teilen der Sachkultur aus vergänglichen Materialien oder gar der geistigen Kultur. Kartiert man nun *andere* Charakteristika einer von Archäologen durch die Keramik definierten so genannten „Kultur“, und zwar jedes Charakteristikum für sich, so erhält man in der Regel Verbreitungsgebiete, die nicht deckungsgleich (identisch) sind mit dem Verbreitungsgebiet der Keramik, ihren Formen und Ornamenten.

Zwei Fragen ergeben sich aus dieser Überlegung:

Zum Einen und ein wenig generalisierend: Warum werden die Verbreitungsgebiete unserer Kulturen umso kleiner, je jünger sie sind?

Zum Anderen: Warum sind die Einzelbestandteile einer von uns so genannten archäologischen Kultur nicht deckungsgleich, wenn man sie kartiert, sondern zeigen vielfache Überschneidungen nach allen Richtungen? Wo also sind die Grenzen solcher „Kulturen“?

Aus diesen Fragen folgt eine weitere: Warum gibt es immer Gemeinsamkeiten – manchmal mehr und manchmal weniger – zwischen den einzelnen durch ihre Keramik definierten „Kulturen“?

Solche Fragen sind durchaus berechtigt, wie einige Beispiele zeigen, wobei auf Details ganz bewusst verzichtet wird, da hinter Details nicht selten das Grundsätzliche nicht mehr zu erkennen ist.

Auf das weite Verbreitungsgebiet der Linienbandkeramik vom Pariser Becken bis in die westlichen Teile der Ukraine und in Teile Rumäniens folgen ihre sehr späte Variante in West- und Nordwest-Frankreich, die Sequenz Hinkelstein-Großgartach-Rössen[3] in Südwest- und Mitteldeutschland, die Michelsberger Kultur in Südwest-Deutschland[4], die „Gruppe“ oder „Kultur“ von Oberlauterbach in Bayern[5], sowie die Stichbandkeramik in Böhmen[6].

---

[3] Meier-Arendt, *Die Hinkelstein-Gruppe. Der Übergang vom Früh- zum Mittelneolithikum in Südwestdeutschland.* Römisch-Germanische Forschungen, Band 35 (Berlin), 1975.

[4] Jens Lüning, *Die Entwicklung der Keramik beim Übergang vom Mittel- zum Jungneolithikum im süddeutschen Raum.* BerRGK 50, 1969, 1-9 (mit weiterer Literatur).

[5] P. M. Bayerlein, *Die Gruppe Oberlauterbach in Niederbayern.* Materialhefte zur Bayerischen Vorgeschichte 53, 1985.

[6] Maria Zápotocká, *Die Stichbandkeramik in Böhmen und in Mitteleuropa.* In: H. Schwabedissen (Hrsg.), *Die Anfänge des Neolithikums vom Orient bis Nordeuropa, Band Vb. Östliches Mitteleuropa.* Fundamenta A3, 1970.

Auf den Komplex Starčevo-Körös-Criş folgt Vinča mit seinen chronologischen Varianten A, B, C und D, und in Ost-Ungarn Esztár, Szakálhát, Theiß I-III, sowie parallel zu Theiß: Herpály und Lengyel, in West-Ungarn Lengyel I-III, in Transsilvanien die Abfolge Vinča-Turdaş (=Vinča B) - Vinča-Lumea Noua - Ariuşd-Petreşti - Iclod mit der östlich benachbarten Cucuteni-Kultur. Kartiert man die Einzelelemente der Sach-„Kulturen“ (minus Keramik) der oben genannten archäologischen Einheiten, so erhält man Verbreitungsgebiete von Unterschiedlichem und Gemeinsamem, die sich vielfach überschneiden und sich in der Regel nicht mit der Verbreitung der angeblich „Kultur“ definierenden Keramik decken.

Teilweise repräsentieren diese „Kulturen“ oder „Gruppen“ ein zeitliches „Nacheinander“, teilweise ein geographisches „Nebeneinander“. Fragt man nach dem „Warum“, so wird nicht etwa auf eine zunehmende Regionalisierung hingewiesen, sondern Gemeinsamkeiten werden als „Einflüsse“ oder gerne auch als „Importe“ erklärt. Stets aber werden alle diese „Kulturen“ und „Gruppen“ als gut definierte Entitäten präsentiert obschon die Grenzen dieser Entitäten ohne Ausnahme sich nicht kartieren lassen, da sie ineinander übergehen. Einige Beispiele, wie einige Details der so genannten Kulturen in der Entwicklung sowohl zeitlich als auch geographisch ineinander übergehen oder in mehreren so genannten „Kulturen“ wiederkehren:

1. Im Prinzip folgen die Langhäuser der frühneolithischen Linienbandkeramik, der mittelneolithischen Stichbandkeramik und des mittelneolithischen Komplexes Großgartach/Rössen dem gleichen Schema.

2. Im Prinzip gleichen sich die Steingeräte vom Pariser Becken bis in die Region der Cucuteni-Kultur. Das ist nur logisch, denn sie dienten zur Verrichtung gleicher oder ähnlicher Tätigkeiten.

3. Die Grundrisse der Häuser der Tell-Siedlungen des Karpatenbeckens sind einander im Prinzip ähnlich oder sie sind nahezu gleich, wie z.B. Vinča, Parţa, Gomolava, Pólgar-Csöszhalom, Ocna Sibiului und Ariuşd. Zudem sind die Grundrisse der jüngeren dieser Häuser nichts anderes als verbesserte Fortsetzungen der Architektur des mittleren Neolithikums. Die Häuser auf den Tells der so genannten Herpály-Kultur zeigen in allen Niveaus eine einheitliche Bautechnik bis hin zum Prototiszapolgár-Horizont, mit dem das Neolithikum im Theiss-Criş-Gebiet endet.[7]

4. Bauopfer sind aus vielen Facies des neolithischen Transsilvanien bekannt. Der Stierkult scheint nach entsprechenden Funden weit und über so genannte

[7] Man kennt zu wenig gut untersuchte Siedlungcn *neben* den Tells, wie z.B. Polgár-Csöszhalom: Raczky, Meier-Arendt et al., a.a.O., 834-840 mit 836 (Abb. 2). Nach dem Befund von Polgár-Czöszhalom unterscheiden sich die Bauten *auf* dem Tell signifikant von jenen *neben* dem Tell obwohl Tell und benachbarte Siedlung zweifelsfrei zeitgleich sind und *nur* zusammcn eine Einheit bilden. Zwei erweiternde Fragen ergeben sich aus dieser Beobachtung: 1.) Umgeben vielleicht mehrere Siedlungen einen Tell, die mit gewissen zeitlichen Untcrschieden dem „zentralen“ Tell zugeordnet waren? – Und 2.) sind die Bauten *auf* dem Tell etwa Sondertypen auf Grund des beschränkten Raumes und vor allem wegen ihrer vermutbaren Sonderfunktion?

„Kulturgrenzen“ hinweg verbreitet gewesen zu sein. Erinnert sei nur an Parța im Banat einerseits und Čatal Hüyük in Anatolien andererseits.

5. Die Verzierung mit Bitumen, z.B. der Keramik der Herpály-Variante im Bereich von Körös-Criş ist bei weitem nicht auf die Fundorte dieser Facies beschränkt, zumal die Bitumenvorkommen in Siebenbürgen liegen und nicht im Körös-Criş-Gebiet.

Als Beispiel, wie sehr eine Siedlung – (alle Siedlungen?) – in ein Beziehungsnetz aus Zeit und Raum eingebettet sind, gelte der Tell von Polgár-Csöszhalom[1], der an der oberen Theiss, etwa auf halber Entfernung zwischen Miskolc und Debrecen liegt. Vor dem zweiten Weltkrieg führte Ida Bognár-Kutzián hier eine kleinere Grabung durch. Wie üblich nur nach der Keramik konstruierte man dann eine sehr hypothetische Czöszalom-Gruppe mit einem im Vergleich winzigen Verbreitungsgebiet obschon – hierhin zielt dieser Beitrag – diese keramische Gruppe wohl nur *eine* Erscheinung im Rahmen einer sehr viel weiter verbreiteten südostmitteleuropäischen und südosteuropäischen spätneolithischen Gesamtkultur darstellen dürfte. Diese Gesamtkultur ihrerseits steht natürlich nicht wurzellos im Raum, sondern hat eine Entwicklung durchgemacht und ist ihrerseits Wurzel für Neues. Nach dem Ordnungsprinzip der prähistorischen Archäologie gehört Czöszhalom in den Horizont von Vinča C und D1, Ariuşd-Petreşti-Iclod in Transsilvanien, Herpály I bis III sowie Theiss II und III in der Körös-Criş- Region. In West-Ungarn entspricht diesem Horizont Lengyel I und II.

Alle diese Kulturen und Gruppen gehören nach den inzwischen zahlreichen C-14-Daten in die Zeit zwischen 3700 und bestenfalls 4000 v. Chr. Das ist nur vorstellbar, wenn zwischen diesen so genannten „Kulturen“ und so genannten „Gruppen“ ein mehr als nur nachbarschaftlicher Zusammenhang besteht. Hier handelt es sich eher – auch wenn es nur schwer zu beweisen sein dürfte – um Einzelkomponenten eines in vieler Hinsicht zusammenhängenden Kulturraumes. Auch heute stehen die einzelnen Regionen Europas nicht isoliert und beziehungslos nebeneinander.

Czöszhalom gibt noch mehr Anlass zum Nachdenken, wenn man das reiche Fundmaterial analysiert. Vieles kommt aus entfernten Regionen[8]. In der archäologischen Terminologie spricht man von „Importen“. Eher aber sind es Belege in diesem Falle einer umfassenderen spätneolithischen Kultur, die lediglich verschiedene regionale Keramikstile besaß, die die Archäologie dann dazu benutzt, zeitliche und regionale Ordnung in das Fundmaterial zu bringen. Unbewusst wurden diese Keramikstile dann wegen ihrer Bedeutung für die Chronologie und als Unterscheidungsmerkmal zu den Hauptkonstituanten für archäologische Kulturen.

Der Fundplatz Czöszhalom ist groß: zu dem Tell gehört eine ausgedehnte Siedlung. Vor allem aber ist er weit vernetzt, was sich durch Fundmaterial belegen lässt:

[8] Raczky, Meier-Arendt et al., a.a.O., 841-843.

Schokoladensilex und Keramik aus Kleinpolen, Keramik und Bitumen aus Siebenbürgen, Keramik des Herpály- und des Theiß- sowie des Vinča-Stiles, Radiolarit und Keramik aus West-Ungarn und – natürlich – Obsidian aus den benachbarten Tokay-Bergen. Czöszhalom ist eingebunden in ein wahres Beziehungsnetz. Ohne das hier näher ausführen zu können erscheint möglich und denkbar, dass jeder lange genug besiedelte und gut ausgegrabene Platz – und natürlich nicht nur im Karpatenbecken – in ein ähnliches Beziehungsnetz gehört.

Und was bedeuten dann noch die nach der Keramik definierten so genannten Kulturen?

Dass Keramik besonders häufig ihren Stil ändert, ist logisch, denn sie ist fragil, wurde daher in der Regel vor Ort hergestellt und häufig ersetzt. Der Verfasser fragt sich daher seit langem, warum Keramik als Konstituante einer archäologischen Kultur dient. Zu einer Kultur gehört *m e h r*, nicht nur die Sachkultur, Silex und Siedlungsreste. Hingegen gibt es mindestens zwei durchaus bekannte Kriterien, die langlebiger sind als die kurzlebige und leicht ersetzbare Keramik. Diese Kriterien gehören irgendwie zusammen und kehren fast identisch über weite Räume wieder, sind Hinweise vor allem *a u c h* auf die nichtmaterielle Kultur, haben Bezug zum Kult, zur Denkweise und zu den Lebensgewohnheiten ihrer Erbauer. Sie sind daher wesentlich konservativer und folglich wesentlich änderungsresistenter.

Diese beiden Kriterien sind die Kreisgrabensysteme und die Tells, und beide sind für Csöszhalom nachgewiesen. Czöszhalom war ein Tell mit benachbarter ausgedehnter Siedlung. Das Besondere ist, dass auf diesem kleinen Tell 21 kleine Gebäude errichtet worden waren, die sicher unterschiedlich zu datieren sind und dass er von einer Palisade im Innern und 5 konzentrischen kreisförmigen Gräben umgeben war[9]. So wie die 21 Bauten im Innern gehören auch die 5 konzentrischen Kreisgräben verschiedenen Bauphasen an, haben also unterschiedliches Alter. Von höchstem Interesse ist, dass in Czöszhalom sich diese beiden Phänomene treffen, die Elemente der nichtmateriellen Kultur repräsentieren und daher sicher dauerhafter waren als die stärker der Mode unterworfenen Dinge des täglichen Bedarfs. Sie sind als überregionale Konstanten von Kultur zu betrachten und haben zudem deutlich unterschiedliche Verbreitungsgebiete, wenn man dem heutigen Forschungsstand glauben kann.

Zum Ersten: Die Kreisgrabensysteme finden sich von Mitteldeutschland und Bayern bis an die Theiss, und nach einer bisher unbestätigten Information sogar bis Transsilvanien. Zeitlich wären sie überwiegend mit leichten Abweichungen nach oben oder unten in das Spätneolithikum zu datieren[10]. Nur eines der vielen Beispiele, hier aus Těšetice-Kyiovice in Böhmen sei noch erwähnt[11]. Möglicherweise

---

[9] Ebd., 836, Abb.2.

[10] Jörg Petrasch, *Mittelneolithische Kreisgrabenanlagen in Mitteleuropa*. BerRGK 71, 1990, 407ff. (mit umfangreicher weiterer Literatur).

[11] V. Podborský, *Těšetice-Kyjovice 4. Rondel osady lidu s moravskou malovanou keramikou*, Brno (1988). J. Petrasch , a.a.O, 561, Abb. 25.

befanden sich früher auch im Innern solcher Kreisgrabensysteme künstliche Hügel und eine Bebauung wie in Czöszhalom, die erosionsbedingt heute nicht mehr erkennbar sind. Das jedenfalls vermuten die tschechischen Forscher Podborský und Videjko. Von Gräben umgebene Hügel werden auch vom Cucuteni-Tripolje-Komplex berichtet.

Zweitens: Die Tells. Nördlich von Donau/Save und Karpaten bzw. zwischen Save und Donau sind neolithische Tells entlang der Theiss, der Donau und aus Siebenbürgen bekannt[12]. John Chapman, der sich intensiv mit Tells und ihrer Bedeutung in der Zeit ihrer Entstehung beschäftigte, deutet sie als Zeugnis absoluter Ortstreue bestimmter Gemeinschaften, die über lange Zeit aus kultischen Gründen, vielleicht aufgrund eines mächtigen Ahnenkultes „verpflichtet" waren, an gleicher Stelle zu siedeln[13]. Das gilt wohl auch für die Kreisgrabensysteme. Ein Beispiel für die Logik dieser Vermutung: auch die christlichen Kirchen wurden von der Antike bis in die beginnende Neuzeit nach der Zerstörung des älteren Baus exakt auf dessen Platz neu errichtet. Wenn das so war, so konnte eine solche Gemeinschaft – archäologisch gesprochen – durchaus mehrere Stilphasen der Keramik erleben, und dennoch blieb es stets dieselbe Kultur. Dies ist ein gutes Beispiel dafür, dass Keramik für die Definition zumindest einer neolithischen Kultur im echten Sinne des Wortes ungeeignet ist.

Czöszhalom zeigt, dass diese beiden Phänomene, „Tell" und „Kreisgraben" zumindest hier zusammengehören, auch wenn das eine mehr östlich, das andere mehr westlich seine schwerpunktmäßige Verbreitung hat. Vielleicht ist diese Unterscheidung aber teils auch nur scheinbar, denn stets wird mit guten Gründen darauf hingewiesen, dass von Kreisgräben umgebene Areale besonderen Aktivitäten vorbehalten waren so wie der kleine Tell von Czöszhalom. Verteidigungsfunktion hatten sie nicht. Der Durchmesser von Czöszhalom beträgt nur 80 m.

Beide, Tells wie Kreisgrabenanlagen, sind jedenfalls sichtbare Zeugnisse der nichtmateriellen und somit stärker veränderungsresistenten Kultur einer räumlich weiter zu fassenden gleichen oder ähnlichen Kultur jenseits von Keramik, Steingeräten und Haustypen.

K e i n e n f a l l s soll damit gesagt sein, dass alle Details unserer keramischen „Kulturen", und bleiben wir jetzt beim Spätneolithikum als einem Beispiel, sich nicht in Zeithorizonte (vertikal) oder geographische Regionen (horizontal) gliedern lassen, denn es ist das Anliegen der Archäologie, große Mengen von Funden zu ordnen und Feinchronologien zu erarbeiten.

---

[12] Florin Gogâltan, *Die neolithischen Tellsiedlungen im Karpatenbecken. Ein Überblick*. In: *Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag*, Budapest, 2003, 223-262.

[13] John Chapman, *The Early Balkan Village*. In: S. Bökönyi (Ed.), *Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connection*. Varia Archaeologica Hungarica 2, Budapest, 1989, 33-53. – Ders., *The Origins of Tells in Eastern Hungary*. In: P. Topping (Ed.), *Neolithic Landscapes*, Oxford, 1997, 139-164.

Jedes „Element" einer gegebenen Kultur in einem gegebenen Zeithorizont und in einem gegebenen geographischen Raum wandelt sich nach seinen eigenen Gesetzlichkeiten in Raum und Zeit, ohne dass man überhaupt die Gründe für diesen Wandel kennt. Die einen Elemente wandeln sich schnell und oft, z.B. die Keramik. Andere Elemente bleiben in Zeit und Raum lange entweder gleich oder wandeln sich nur langsam, z.B. Befunde, die auch für die nichtmateriellen Inhalte einer Kultur aussagekräftig sind. Hierzu gehören beispielsweise Kreisgrabenanlagen und Tells.

Wie die Geschichte, so ist auch Kultur ein ewig fortschreitender Prozess. Weil das so ist, erfasst die Archäologie von so genannter „Kultur" oder „Kulturen" einer weit zurückliegenden Vergangenheit in einer bestimmten Region zu einer bestimmten Zeit nur einen skeletthaften archäologischen Schatten. Einen festen Kulturbegriff der prähistorischen Archäologie für das Neolithikum zu definieren ist daher unmöglich. Folglich ist auch das Bestreben fraglich, mehr als nur grob und fehlerhaft Grenzen archäologischer Einzelkulturen in Zeit und Raum verlässlich darzustellen.

CEZAR BOLLIAC, *Excursiuni arheologice*, antologie, prefață și realii de N. Georgescu, studiu introductiv, note, comentarii și glosar de Mariana Marcu, notă asupra ediției, verificarea și colaționarea realiilor de Doina Rizea, București, 2005, 222 p. + 3 pl.

Contribuțiile aduse de-a lungul timpului la relevarea rolului însemnat pe care Cezar Bolliac l-a avut în înrădăcinarea științei arheologice în România pot fi numărate pe degetele unei singure mâini[1]. Iată de ce orice apariție editorială cu această temă poate fi considerată un adevărat eveniment, cu atât mai mult volumul pe care ni-l propune Editura Floare albastră, acesta fiind prima carte integral dedicată preocupărilor arheologice ale lui Bolliac.

Volumul este structurat astfel: prefață, studiu introductiv, notă asupra ediției, șase capitole conținând articole din seria celor publicate de Bolliac în presa vremii („Curierul Românesc", „Trompeta Carpaților") sau în broșuri, referitoare la excursiunile lui arheologice, urmat de realii, note și comentarii, un glosar și trei planșe (facsimil după „Trompeta Carpaților") reprezentând piese arheologice din colecția lui Bolliac.

Prefața (p. 5-12) face referiri la legătura strânsă dintre pasiunea arheologică a lui Bolliac și crezul său politic (afirmarea „românismului", patriotismul sincer, afirmarea ideii naționale), la modul cum înțelege el misiunea omului de cultură în epocă. Este just subliniată latura educativă și patriotică a săpăturilor lui Bolliac, evidențiată prin motivarea și cointeresarea oamenilor simpli, obișnuiți, în cercetarea de teren, precum și prin popularizarea arheologiei, Bolliac publicându-și principalele descoperiri în „Trompeta Carpaților".

Studiul introductiv (p. 13-27) prezintă într-un tablou generos personalitatea complexă a lui Cezar Bolliac: date biografice, preocupările literare și politice, personalitățile timpului cu care a intrat în contact și care i-au marcat existența (Eliade Rădulescu, Ion Câmpineanu, Nicolae Bălcescu, frații Golești etc.). În creionarea începuturilor arheologiei ca pasiune și ca știință la noi, alături de Bolliac sunt evocați Al. Odobescu și B. P. Hașdeu.

Suntem nevoiți să atragem atenția asupra unor afirmații unde se impunea o minimă doză de prudență, dar și asupra unor inexactități ce-și fac simțită prezența încă din aceste pagini de început. Data nașterii lui Bolliac este considerată certă, 25 martie 1813 (p. 13), deși există serioase dubii în această privință[2]. Mai departe aflăm că stolnicul Petrache Peretz, tatăl vitreg al lui Bolliac, „își avea moșia Talpa Ogrăzilor (sic!) sau Perețu la Stoienești-Giurgiu". De fapt, este vorba de două proprietăți total diferite pe care stolnicul Peretz le poseda la mijlocul sec. al XIX-lea: Talpa-Ogrăzile (în comuna Talpa-Ogrăzeni din plasa Glavacioc) și Stoeneștii de Sus (cătun din comuna Stoenești, pe dreapta Câlniștei, lângă Tangâru)[3]. De asemenea, suntem asigurați că Bolliac își face studiile la Sf. Sava, până la 1830, continuate la Paris în perioada 1831-1833. În realitate, presupusele studii ale lui Bolliac la Paris nu sunt dovedite de nimic, și probabil că abia din 1831 (an în care iese din „miliția pământeană") el învață la la Sf. Sava[4].

Din *Nota asupra ediției* (p. 28-30), unde Bolliac este considerat „un Schliemann al românilor" (p. 28), aflăm că acestei cărți îi vor mai urma încă două, corpusul operei arheologice a lui Bolliac (programat spre a vedea lumina tiparului încă din anul 1988, la Editura Meridiane) fiind structurat astfel într-o serie de trei volume. Sunt amintite și numele tuturor celor care au fost

[1] G. Potra, *Cezar Bolliac numismat și arheolog*, Cronica numismatică și arheologică, 1944, aprilie-iunie; C. Bolliac, *Opere* II (ed. îngrijită de A. Russu), București, 1956, p. 225-288; O. Papadima, *Cezar Bolliac*, București, 1966, p. 314-348; D. Măndescu, CICSA 3, 2001, p. 17-28.

[2] Papadima, *op. cit.*, p. 19-20.

[3] *Ibidem*, p. 27.

[4] *Ibidem*, p. 49 și urm.

implicaţi de-a lungul anilor în „şantierul Bolliac", demers materializat prin apariţia acestui prim volum: N. Georgescu, M. Ungheanu, M. Moraru, R. Florescu, I. Lupan, M. Marcu.

Capitolul I (p. 31-45) este descrierea primei excursiuni arheologice a lui Bolliac, efectuată în luna iulie 1845, alături de A. T. Laurian şi de D. Bolintineanu, pe traseul: Bucureşti – Giurgiu – Pietroşani – Zimnicea – Svištov – Piatra – Turnu Măgurele – Nikopole – Flămânda – Izlaz – Celei – Brastavăţ – Caracal – Valea Negrului – Piteşti – Câmpulung – Cetăţeni – Nămăieşti. Cum realiile sunt absente la acest prim capitol, cititorului nu i se indică sursa primei apariţii a acestui „reportaj de călătorie" intitulat *Din itinerarul domnului Bolliac*: „Curierul Românesc", anul XVII, 1845, nr. 85, p. 224 şi urm. Discutabilă rămâne decizia editorilor de a fragmenta acest itinerariu unitar al lui Bolliac, segmentul argeşean şi muscelean fiind alocat unui capitol separat, neinclus în acest volum, pe motiv că monumentele studiate de Bolliac în aceste locuri ar fi fost preponderent medievale.

Pentru cititorul mai puţin iniţiat în problematica arheologică poate că ar fi fost necesar să se precizeze într-o notă însemnatul potenţial arheologic al unor oraşe precum Svištov şi Nikopole, ceea ce putea explica în bună măsură insistenţa cu care Bolliac cerea autorităţilor otomane aprobările necesare studierii monumentelor arheologice de pe malul drept al Dunării. Tot într-o notă s-ar fi putut aminti şi despre cearta dintre Bolliac şi Laurian survenită în timpul acestei călătorii, explicându-se astfel şi lunga serie de ironii, aparent de neînţeles, lansate ulterior de Bolliac la adresa lui Laurian (p. 53, 72 şi urm.)

Capitolul II (p. 46-96), *Călătorie arheologică în România de la 20 martie până la 22 aprilie 1858*, cuprinde traseul: Talpa – Netoţi – Râca – Orbeasca – Roşiorii de Vede – Lăceni – Turnu Măgurele – Flămânda – Nikopole – Cercelari – Ghighen – Nikopole – Turnu Măgurele. Realiile la acest capitol lipsesc, aşa că nicăieri nu se menţionează faptul că textul a fost publicat iniţial sub formă de broşură, în 1861[5].

[5] Cezar Bolliac, *Callĕtorie archeologică în România*, Bucuresci, 1861 (pe pagina de titlu, anul apariţiei este 1858).

Evocarea acestei călătorii conţine cel puţin două premiere în literatura arheologică românească, pe care editorii volumului erau datori să le sesizeze şi să le comenteze: prima descriere a unui „val vitrificat"[6], destul de exactă şi sugestivă (Netoţi, p. 47), precum şi prima semnalare a unui sistem de cetăţi preromane (getice) din Muntenia: Netoţi, Râca, Orbeasca de Sus (p. 46-47). Ciudat şi de neînţeles este faptul că Bolliac le plasează pe Vedea, când în realitate acestea sunt pe Teleorman. Din nou editorul nu reacţionează. Nici măcar nu se precizează într-o notă că Netoţi/Nedaţi sau Talpa-Netoţi sunt vechile denumiri ale localităţii Trivalea Moşteni (jud. Teleorman), iar săpăturile moderne efectuate aici, ca şi la Orbeasca de Sus (jud. Teleorman) de către E. Moscalu[7] au confirmat pe deplin aserţiunile lui Bolliac. Acelaşi lucru se poate spune despre Râca (jud. Argeş), sit recent sondat de subsemnatul[8].

Capitolul III (p. 96-157) redă *Relaţiunea către ministrul Cultelor şi Instrucţiunii Publice* pe care Bolliac o înaintează la sfârşitul excursiunii din vara anului 1869 făcută pe traseul: Giurgiu – Alexandria – Calomfireşti – Frumoasa – Zimnicea – Calafat – Turnu Măgurele – Nikopole – Băneasa – Celei – Caracal – Reşca – Bucovăţ – Valea Rea – Răcari – Filiaşi – Turnu Severin – Oraviţa – Topolniţa – Zidina Dachilor – Târgu Jiu – Porceni. În toamna aceluiaşi an, „relaţiunea" era publicată atât în „Trompeta Carpaţilor", nr. 758 din 8/20 sept 1869, p. 3-4, precum şi într-o broşură separată.

Remarcabil este faptul, nesemnalat în notele explicative, că în această călătorie Bolliac este însoţit de inginerul topograf Danielescu care realizează planuri de situaţie pentru o serie de situri importante: tellul de la Calomfireşti, cetăţile de la Frumoasa şi de la Zimnicea, castrele de la Băneasa şi de la Răcari etc. Despre aceste planuri, anexate raportului original către ministrul cultelor şi instrucţiunii publice, se afirmă că au fost distruse în timpul bombarda-mentelor asupra Bucureştiului din timpul celui de-al doilea război mondial (p. 133). Ele nu au fost incluse nici în articolul din

[6] E. Moscalu, CAMNI 3, 1979, p. 339-348; M. Babeş, SCIVA 48, 1997, 3, p. 224 şi urm.

[7] Moscalu, C. Beda, CAMNI 3, 1979, p. 361-373.

[8] Măndescu, Argesis 15, 2006, p. 55-66.

„Trompeta Carpaților" și nici în broșura ce reia descrierea călătoriei din 1869. Sunt păstrate însă la Biblioteca Academiei.

Capitolul IV intitulat *Arheologie. Mortologi* (p. 158-168), reia articolul *Archeologia* publicat în „Trompeta Carpaților", nr. 1066, 20 mai / 1 iunie, 1873, p. 1. Este vorba de descrierea unei a doua călătorii arheologice făcută de Bolliac în primăvara anului 1873, de astă dată în zona Olteniei vestice: Turnu Severin – Schinteiești – Mortologi.

Aflăm că uneori, chemat de treburi în capitală, Bolliac desemnează împuterniciți locali să-i continue săpăturile, precum acel Miculescu de la Schinteiești, despre care Bolliac este sigur că „va urma săpătura cu îngrijire pe planul ce i-am indicat". Numărul „localităților dace" (siturilor preromane) descoperite de Bolliac până atunci ajunsese la 17 (p. 170). Peste numai un an, lista acelor „localități unde abundă ceramica dacică și preistorică", apărea sensibil îmbogățită, având 27 de puncte[9].

Capitolul V (p. 169-1999) cuprinde raportul adresat de Bolliac *Domnilor membri ai Comitetului Arheologic din București* la finalul călătoriei arheologice din vara anului 1872 (București – Galați-Tirighina – Iglița – Zimnicea – Turnu Măgurele – Ghighen – Celei – Vădastra), publicată inițial în „Trompeta Carpaților", nr. 1010 din 21 august/1 sept. 1872, p. 2-3, cu o planșă ocupând în întregime ultima pagină (p. 4) a gazetei.

După cum arată și titlul raportului, acesta era destinat Comitetului Arheologic (al cărui președinte era Bolliac) și nu ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice (Gh. Costaforu). Relațiile lui Bolliac cu ministerul (și, de altfel, cu întreg guvernul conservator), de la care nu mai primea sprijin financiar pentru călătoriile sale, se răciseră subit în ultimul timp în urma criticilor vehemente aduse aplicării legii rurale[10]. Scopul declarat al călătoriei din 1872, făcută, în aceste condiții, pe cheltuială proprie, a fost cercetarea „localităților dace" (practic, tot ce era anteroman) (p. 169).

Unul dintre principalele obiective ale acestei campanii a fost „Câmpul Morților" de la Zimnicea, necropolă descoperită de Bolliac cu un an înainte, în 1871. „Recolta" unei săptămâni de intense săpături s-a dovedit a fi remarcabilă: 63 de urne și un mormânt de inhumație. Descrierea fantezistă pe care Bolliac o face unor morminte de incinerație în urnă descoperite de el în această necropolă (p. 174), cu ale lor cinci-șase vase băgate succesiv unele într-altele (situație, practic, imposibilă și neconfirmată de cercetările ulterioare), este de înțeles dacă ne gândim că gazeta sa se adresa în primul rând oamenilor obișnuiți, fără o specializare minimă în domeniu, pentru care elementele de senzațional jucau un rol decisiv în apropierea de arheologie și în sensibilizarea față de valorile acesteia[11]. Nu poate decât să ne consterneze nota prin care Mariana Marcu (în continuare M. M.) contribuie la lămurirea pasajului respectiv (nota 10, p. 193): „Remarcabilă observația făcută de Bolliac în privința ritualului din necropola dacică de la Zimnicea".

De la sfârșitul acestei călătorii datează, probabil, prima descriere a unei stratigrafii în literatura arheologică românească (Vădastra, p. 181), premieră pe lângă care editorii volumului trec cu indiferență.

Capitolul VI (p. 200-217) cuprinde articolul intitulat *Archeologia*, publicat în „Trompeta Carpaților", nr. 1059, 1/13 aprilie 1873, p. 1-2. Este vorba de descrierea călătoriei arheologice efectuate de Bolliac în primăvara anului 1873: București – Vădastra – Celei – Izlaz – Zimnicea.

Este cea de-a treia campanie de săpături pe „Câmpul Morților" de la Zimnicea, încheiată extrem de fructuos: peste o sută de urne au fost descoperite atunci (p. 209). Motivat probabil și de rezultatele bogate ale campaniei, Bolliac face în acest articol o adevărată pledoarie pentru arheologia de teren, în detrimentul aceleia de cabinet (să nu uităm că el se află în plină etapă a disputei cu Odobescu pe tema „lulelelor preistorice", declanșată în luna februarie a aceluiași an). Extrem de mulțumit și satisfăcut de descoperirea și recuperarea unui urcioraș fragmentat, dar complet în necropola de la Zimnicea, Bolliac își roagă cititorii să arate îngăduință față de entuziasmul său sincer și

[9] Bolliac, *Ceramica Daciei. Câmpul morților de la Zimnicea*, Trompeta Carpaților, anul XII, 1874, nr. 1137, p. 2.

[10] Papadima, *op. cit.*, p. 330-331.

[11] Măndescu, CICSA 3, 2001, p. 26.

debordant: „Să-mi fie permisă această mică mândrie de explorator, căci ea nu are alt merit decât observarea, răbdarea şi gingăşia pipăirii" (p. 210).

Un glosar (p. 218-221) şi trei planşe (ultimele două nefiind altceva decât reluări fragmentare ale celei dintâi, ce reproduce o pagină din „Trompeta Carpaţilor", nr. 1010, 2 august/ 1 septembrie 1872, ilustrând piese din colecţia arheologică a lui Bolliac) încheie volumul.

În a doua parte a intervenţiei noastre vom încerca să atragem atenţia asupra notelor şi comentariilor Marianei Marcu. Să o spunem de la bun început: prin neajunsurile, erorile şi lacunele cu care este presărat, setul de note explicative viciază rezultatul final al muncii unei întregi echipe, rezultat concretizat în volumul aici recenzat.

Notele redactate de M. M. conţin o serie de inexactităţi precum: „generalul Nicolae Odobescu" (nota 5, p. 43) – un amalgam mai puţin reuşit între generalul Nicolae Mavros şi Alexandru Odobescu; la nota 14, p. 88 suntem asiguraţi că râul Oescus din antichitate s-ar numi astăzi „Iscu, Iscru" (sic!) (corect Isker), iar localitatea antică omonimă „se numeşte acum Ghighiu din Bulgaria" (corect Ghighen). De asemenea, pentru autoarea notelor, „Cetatea de Floci din evul mediu" este anticul Carsium (nota 46, p. 93). Cele două situri au însă locaţii complet diferite, primul pe malul stâng al Dunării, în jud. Ialomiţa, cel de-al doilea pe malul celălalt, în jud. Constanţa, la Hârşova. Pentru a se lămuri cu privire la importanţa sitului de la Zimnicea, cititorul interesat este îndrumat către studiile publicate de A. D. Alexandrescu în „Dacia", S. N. şi în „Materiale şi cercetări arheologice" (nota 6, p. 149), numai că oricât s-ar strădui cititorul să caute studiile în cauză în ultimul periodic citat, nu ar găsi, desigur, nici măcar unul.

Exprimările confuze şi aproximative sunt şi ele prezente: la nota 1, p. 190, ne este propusă „o periodizare modernă a preistoriei noastre antice", iar la nota 27, p. 196 se vorbeşte despre „a 2-a epocă a fierului". La nota 27, p. 197, siturile din cea de-a doua epocă a fierului de la Zimnicea şi Talpa sunt plasate în epoca geto-dacică clasică. Deşi este mai presus de orice îndoială faptul că cel puţin în cazul sitului de la Zimnicea urmele de locuire din epoca geto-dacă clasică sunt bine conturate, atât Zimnicea, cât şi Trivalea Moşteni (fostul Netoţi, la care de fapt face referire M. M.) sunt centre getice reprezentative pentru perioada preclasică (sec. IV-III a.Chr.).

Mai grave şi fără circumstanţe atenuante pentru un arheolog (aşa cum pretinde a fi M. M.) sunt erorile generate de necunoaşterea situaţiei certe din teren în cazul unor situri îndeobşte cunoscute: la nota 7, p. 193 afirmă că Bolliac face săpături la Zimnicea pe locul unui castru roman (!? – este adevărat că în zonă există totuşi un castru roman, ba chiar două, însă peste Dunăre, la Svištov – anticul Novae), iar, după ce în nota 4, p. 149, nu este sigură dacă situl de la Calomfireşti poate fi considerat preistoric sau dacic, la nota 35, p. 199, M. M. înclină să accepte ambele ipoteze, bănuind că la Calomfireşti „vor fi existat mai multe nivele de locuire, preistorice şi dacice". În realitate, situl cercetat de Bolliac la Calomfireşti este un tell eneolitic gumelniţean, pe malul stâng al Vedei, astăzi cunoscut drept tellul de la Ţigăneşti, jud. Teleorman[12]. Tot din timpul călătoriei arheologice din 1869 datează şi prima semnalare a tellului gumelniţean de la Alexandria-„Gorgan", sit pe care Bolliac îl găseşte cu „o foarte adâncă groapă în centru", despre care afirmă cât se poate de explicit că a fost „făcută de căutătorii de comori" (p. 97). Explicaţia pe care o dă M. M. acestei situaţii cade ca un trăsnet în nota 2, p. 133: situl de la Alexandria se înscrie între „gorganele din sudul României, cu mijlocul excavat" (!?), denumite cu un termen cât se poate de sugestiv „movile găunoase" (Silvia Păun) şi care nu este exclus să fi avut rolul de... observatoare astronomice! Sporind şi mai mult misterul, M. M. afirmă că „arheologia încă nu a cercetat acest tip de monumente, spre a le delimita de formaţiunile naturale" şi spre a le data (p. 134-135)! Zecile de telluri eneolitice (pentru că trebuie să afle şi M. M. că situl de la Alexandria-„Gorgan" este o aşezare de tip tell aparţinând fazelor A2 şi B1 ale culturii Gumelniţa[13]) explorate de la Bolliac încoace în

[12] I. Pătraşcu, Argesis 12, 2003, 39-40, fig. 9/1.

[13] I. Spiru, RevMuz 6, 1969, 2, p. 169; Pătraşcu, Argesis 11, 2002, p. 19; idem, Argesis 12, 2003, p. 39, 46, fig. 3/1; R. Andreescu, P. Mirea, Şt. Apope, CAMNI 12, 2003, p. 72; Mirea, Argesis 14, 2005, p. 8-9, 17-18, 22, nr. catalog 17, fig. 10/12-16; 11/2, 4, 7-10; 12-13/1-8; 14-15/1-6, 8-9; 16/2-5, 7; Mirea, Pătraşcu, *Alexandria. Repere arheologice şi numismatice*, Ploieşti, 2006, p. 14-15, 38-39, fig. 4/1-2; 19/12-16; 20/2, 4, 7-10, 12-17; 21-22/1-8; 23-24/1-6, 8-9; 25/2-5, 7.

Câmpia Română o contrazic, însă ce mai contează...? Pentru ca tabloul să fie complet, adăugăm şi confundarea dezinvoltă a limesului transalutan cu Brazda lui Novac de N. Este foarte clar pentru oricine că atunci când arată că „din josul satului Flămânda se începe Troianul, din marginea Dunării. Şi merge până la Ruşii de Vede..." (p. 39), Bolliac se referă la limesul transalutan. Dusă în eroare probabil de denumirea „Troian" folosită de Bolliac[14], M. M. crede că este vorba de Brazda lui Novac de N (nota 6, p. 43), despre care aflăm cu surprindere că porneşte „de pe la satul Flămânda de lângă Drobeta Turnu Severin până la Chiojd şi Brăila"! În realitate, satul Flămânda se află în jud. Teleorman şi marchează capătul sudic al limesului transalutan[15] şi nicidecum Brazda lui Novac de N, care trece pe la circa 80 km către N.

Referinţele bibliografice la care recurge M. M. pentru explicarea unor personaje sau fapte istorice, pe lângă faptul că în cea mai mare parte sunt depăşite, sunt uneori dintre cele mai neconcludente. De exemplu, pentru Ioniţă Asan (nota 20, p. 89), din bogata literatură istoriografică, fie ea românească ori bulgară, autoarea notelor a găsit de cuviinţă să facă trimitere la Emil Grigoraş, *Criptografia şi istoria românească*, Bucureşti, 1924. În ceea ce-l priveşte pe regele tribal Syrmos (nota 50, p. 94), condamnabilă este şi maniera total necritică în care M. M. preia „atestarea epigrafică" a acestuia în plăcuţa figurată de la Călienii Vechi, certificarea acestei descoperiri, în viziunea autoarei notei, întemeindu-se pe un articol apărut în 2003 în reputatul periodic „Dacia Magazin", material pe care îl datorăm la fel de reputatei autorităţi în domeniu, Mihaela Lascoiu. În treacăt fie spus, dacă tot acorda credit acestui foarte probabil fals modern, aşa cum s-a şi întâmplat de altfel, M. M. putea face măcar referire la prima lui publicare[16].

[14] Pentru „Troian", vezi: C. C. Petolescu, Thraco-Dacica 4, 1983, 1-2, p. 143-145; I. Bogdan Cătăniciu, *Muntenia în sistemul defensiv a Imperiului Roman. Sec. I-III p.Chr.*, Alexandria, 1997, p. 89; C. Croitoru, Argesis 12, 2003, p. 109.

[15] Bogdan Cătăniciu, *op. cit.*, p. 78 şi urm, fig. 26-27; Croitoru, *Fortificaţii liniare romane în stânga Dunării de Jos (sec. I-IV p.Chr.)* I, Galaţi, 2004, p. 59 şi urm.

[16] N. Ursulescu, Şt. Tofan, Sargetia 30, 2001-2002, p. 99-106.

În cazul notei 3, p. 135, nu vedem rostul acestei extrem de lungi, plate şi în mare măsură depăşite divagaţii despre mithraism (p. 135-149). Întinsă pe nu mai puţin de 15 pagini şi reuşind să strice un echilibru şi-aşa destul de precar în economia notelor, despre această intervenţie chiar M. M. recunoaşte că este „destul de insolită ca extensie pentru o notă".

Din păcate, autoarea notelor rămâne insensibilă la savurosul parfum de epocă ce răzbate atât de bogat din scrierile arheologice ale lui Bolliac. Poate că unele pasaje ar fi meritat din plin intervenţii suplimentare în note, ilustrând cum nu se poate mai sugestiv, sub pana lui Bolliac, frânturi de viaţă arheologică românească din a doua jumătate a sec. al. XIX-lea: şampania care curge la Pietroşani „în memoria legiunii I Italica" (p. 32), furnicile agitate ce ieşeau din sarcofagele romane „cu ouăle în gură", speriate de ciocanele şi dălţile meşterilor ţigani plătiţi de Bolliac să spargă ţintele de fier şi plumb ale capacelor, la Celei (p. 110), sacul de voiaj cu inventar arheologic de pe „Câmpul Morţilor" de la Zimnicea, furat pe Dunăre, la bordul „batelului Boreas", între Zimnicea şi Turnu Măgurele (p. 174, 186-188) etc.

Libera exprimare în note îi oferă autoarei prilejul de a-şi expune cu generozitate şi fără nici un fel de menajamente orientarea sa dacomană, curent pseudo-ştiinţific cu mare priză la cercurile de amatori şi nu numai. În nota 1, p. 86, ca şi în nota 24, p. 90, M.M. simte nevoia de a reacţiona la faptul că Bolliac îl numeşte pe împăratul Traian drept „eroul roman". Poziţia autoarei este fermă: „eroul de necontestat" este Decebal, iar Traian este... „agresorul". Aceeaşi atitudine o întâlnim şi în nota 24, p. 90, unde M. M. acuză vehement termenul de „fiară" cu care Bolliac cutezase să-i descrie pe daci, fără să recunoască subtila figură de stil : „cinci ani de luptă ai eroului (Traian, n. n.) ce a cutezat să atace fiara în vizuina ei". Pe măsură ce parcurgem notele suntem saturaţi de şabloane vetuste, rigide şi prăfuite precum „statul dac centralizat şi independent" (nota 2, p. 87), „războaiele de cotropire ale imperiului roman asupra statului dac" (nota 24, p. 90), faptul că „religia zalmoxiană era religia de stat închegată a geto-dacilor, realmente monoteistă" este repetat cu obstinaţie (nota 2, p. 87; nota 24, p. 90; nota 3, p. 135; nota 21, p. 154), iar unele aserţiuni sunt de-a dreptul halucinante: „poporul

nostru, numindu-se de la un moment dat valah şi român, reprezintă acelaşi neam vechi traco-geto-dac, autohton de milenii...", „cercetările recente au repus în drepturi şi în lumină sorgintea traco-getică a neamului nostru care n-a pierit în luptele cu romanii..." (nota 22, p. 89), „ascendența cu precădere geto-dacică a românilor, cărora li s-a schimbat în timp doar numele, nu şi filiera etnogenetică" (nota 24, p. 90).

Însă zona cea mai sensibilă a notelor explicative este reprezentată de curajoasele incursiuni lingvistice ale autoarei, împănate cu etimologii care mai de care mai fanteziste, dar în egală măsură absolut savuroase pentru cititorul cu o minimă inițiere în domeniu. „Codul" Marianei Marcu în asiduul efort de descifrare şi interpretare ale sensurilor ascunse dintr-o lungă serie de toponime locale este, nici mai mult, nici mai puțin decât limba greacă şi în subsidiar limba traco-getă cu care se asemăna (p. 152, 191, 213), căci, nu-i aşa, „este destulă greacă în latină" (p. 152)! Aşadar: Caracal, despre care crede că a ajuns la o „clarificare pe plan lingvistic" (p. 153) ar însemna „mâncătorul dealului" (p. 152, nota 19). Spre a întări această originală „clarificare", ne este servită şi o „tabletă lingvistică" (p. 153) despre... căruța despre care se spune că s-ar fi răsturnat prin acele locuri, căruță care era, de fapt, un car supraîncărcat cu „piroşti - bani de aur" (evident, etimologia este tot din greacă, atât de strâns înrudită cu traco-geta!) răsturnat tocmai acolo, pe versanții abrupți ai Caracalului... Şi cum n-ar fi fost de ajuns, autoarea reconstituie, cum altfel decât „fără teama de a greşi prea mult", arhaismul „*cărăcălie". Comentariile sunt de prisos.

Consecventă cu promisiunea făcută ca în comentarii va interveni de fiecare dată când e nevoie, spre desluşirea altor sensuri unde Bolliac „a greşit", M. M. nu ezită să îşi etaleze talentul şi înclinația către etimologie şi sensurile inițiale ale toponimelor. „Cetatea Lătinilor" nu este altceva decât „cetatea tăietorilor de piatră" (p. 154, nota 22) (cu puțină insistență în studiul scrierilor vremii, M. M. ar fi putut afla că în limbajul popular al sec. al XIX-lea, „latinii", ca şi „jidovii" sunt sinonime pentru „uriaşi", „representanții unei vechi generații de giganți"[17]), Jidava (toponim inexistent „fabricat" de C. D. Aricescu şi intens promovat de D. Tudor; în realitate, forma corectă este „Jidova"[18]) de lângă Câmpulung este o alăturare a particulelor jid+dava (p. 156, nota 28), la fel cum Hunedoara este hunie+doru (p. 191, nota 5)! Nu putem încheia această serie de etimologii „descifrate" decât cu aceea a Vădastrei, la fel de ingenioasă: vad+a+stra = „aşezare consolidată prin înălțare" (nota 8, p. 213-214), despre care autoarea afirmă cu sentimentul succesului obținut din lucrul bine făcut: „Iată că termenii ce alcătuiau acest toponim îi luminează sensul care exprimă configurația locului".

La finalul acestei succinte treceri în revistă a influenței total nefaste pe care notele Marianei Marcu au reuşit să o confere acelui „şantier Bolliac" de care amintea editoarea, cum am putea interpreta afirmațiile Doinei Rizea din debutul volumului (*Notă asupra ediției*, p. 30): „Notele cu care (Mariana Marcu, n. n.) însoțeşte textul bolliacesc arată un erudit atent la ultimele mişcări de idei în domeniu; d-na Marcu s-a documentat şi la biblioteci din străinătate, cu ajutorul Internetului..." (p. 30) ?

Regretabile sunt şi nepermis de desele greşeli de tipar, mulțimea acestora demonstrând pe de o parte că transcrierea textelor lui Bolliac, efectuată în 1986 de către N. Georgescu, nu a mai fost corectată cu atenție („Mauros"-p. 14, corect Mavros; „stalmus"-p. 67, corect Haemus; „Giurgiu"-p. 78, corect „Gigiu" = Ghighen; „pasibil"-p. 95, corect posibil; „forlă"-p. 111, corect formă; „Cezat"-p. 189, corect Cezar; „moişii"-p. 189, corect moşii; „subt"-p. 205, corect sunt; „degresiune"-nota 2, p. 166, corect digresiune), iar pe de altă parte că tehnoredactarea finală a fost făcută de cineva care nu era familiarizat cu terminologia comună a celei de-a doua jumătăți a sec. al XIX-lea („spusele mele"-p. 169, corect spezele mele; „vraje"-p. 170, corect uvraje; „este timp"-p. 173, corect estimp).

În concluzie, cu ce rămânem după parcurgerea acestui volum? Avem de a face cu o situație clasică gen „intenția a fost lăudabilă, însă finalizarea lasă de dorit". Fără îndoială, intenția şi disponibilitatea editurii (Floare albastră) şi a reprezentantei acesteia (Doina Rizea) de a împlini un deziderat mai vechi, şi anume

[17] L. Şăineanu, *Studii folklorice. Cercetări în domeniul literaturei populare*, Bucureşti, 1896, p. 115.

[18] Petolescu, T. Cioflan, Argesis 7, 1995, p. 17, 28, nota 1.

strângerea într-un corpus a literaturii arheologice semnate de Cezar Bolliac, este meritorie şi lăudabilă din toate punctele de vedere. Numai că, aşa cum apare din titlul primului volum apărut din seria de trei programate, acest corpus pare a fi incomplet, limitat la „excursiunile arheologice" ale lui Bolliac, or opera arheologică a acestuia este mult mai vastă[19]: articole de teoretizare, precum cele dedicate ceramicii preistorice de la Vădastra[20] şi ceramicii getice de la Zimnicea[21], prezentări de colecţii, materiale de promovare a arheologiei în societatea contemporană prin intermediul celor mai variate modalităţi (inclusiv prin anunţuri la „mica publicitate"[22]), la care se adaugă articolele de numismatică... Sperăm ca toate acestea să-şi găsească locul în paginile următoarelor două volume.

Cea mai valoroasă secţiune a volumului rămâne textul bolliacesc în sine, transcris cu acribie din publicaţiile vremii de către Nicolae Georgescu. Păcat că tehnoredactarea finală (efectuată de Mariana Ioniţă) a „reuşit" să ştirbească pe alocuri integritatea acestuia. Punerea acestor texte la dispoziţia celor interesaţi, într-o formă extrem de accesibilă, constituie adevăratul succes al volumului. Regretabil este însă modul cum informaţia primară a fost prelucrată, interpretată şi explicată în notele Marianei Marcu, veriga slabă în lanţul recuperărilor (ca să o parafrazez pe D. Rizea). Cel mai dureros rămâne faptul că diminuarea valorii de ansamblu a corpusului operei arheologice a lui Bolliac i se datorează tocmai unui arheolog.

Dragoş Măndescu

JOHAN CALLMER, MICHAEL MEYER, RUTH STRUWE, CLAUDIA THEUNE (ed.), *Die Anfänge der ur- und frühgeschichtlichen Archäologie als akademisches Fach (1890-1930) im europäischen Vergleich – The beginnings of academic pre- and protohistoric archaeology (1890-1930) in a European perspective*, Berliner Archäologische Forschungen 2, Verlag Marie Leidorf GmbH, Rahden/Westf., 2006, 335 p., inclusiv 120 fig. şi 1 tabel.

Volumul, de o remarcabilă ţinută grafică, însumează 25 de contribuţii prezentate în martie 2003 în cadrul unei conferinţe internaţionale găzduite de Universitatea Humboldt din Berlin. Prilejul pentru organizarea acestei prestigioase reuniuni ştiinţifice a fost oferit de aniversarea unui secol de la inaugurarea primelor cursuri de „arheologie germană" (în fapt de arheologie pre- şi protoistorică) la o universitate din Germania. Este vorba de Universitatea din Berlin, unde în primăvara anului 1903 Gustav Kossinna îşi începea activitatea de „profesor extraordinar" în acest nou domeniu academic. Cum rezultă din titlul volumului şi al conferinţei respective, cadrul tematic şi cronologic este acela al începuturilor învăţământului universitar de arheologie pre- şi protoistorică, plasate la scară europeană, în mare, între anii 1890 şi 1930. Cum era şi de aşteptat, cele mai multe comunicări (8) se referă la Germania, la prestigioasele ei centre universitare (Berlin, Köln, Marburg, Tübingen) şi la marii profesori care au fondat învăţământul arheologic german (Gustav Kossinna, Max Ebert, Gero von Merhart, Herbert Kühn). Alte 15 comunicări tratează, fiecare în parte, istoricul învăţământului de pre- şi protoistorie în diferite ţări şi centre academice ale Europei (în ordinea din sumarul cărţii): Elveţia, Finlanda, Danemarca, Suedia, Ţările Baltice (Lituania, Letonia, Estonia – temporar sub stăpânire rusească), Rusia,

[19] Măndescu, CICSA 3, 2001, p. 17-28.

[20] Bolliac, *Ceramica preistorică a Daciei. Vodastra*, „Trompeta Carpaţilor", anul XIV, 1876, nr. 1225, p. 1-2, cu planşă la p. 4.

[21] 21 Idem, *Ceramica Daciei. Câmpul morţilor de la Zimnicea*, „Trompeta Carpaţilor", anul XII, 1874, nr. 1137, p. 1-2, cu planşă la p. 4.

[22] Un anunţ cu titlul *Monede şi medalie antice* apare la pagina de mică publicitate (de regulă ultima pagină, a patra) în gazeta „Trompeta Carpaţilor" pe toată durata anului VII (1869), iar altul, intitulat *Antichităţi de mare valoare*, apare frecvent în ultima treime a anului XIV (1876), începând cu nr. 1263 (26 septembrie).

strângerea într-un corpus a literaturii arheologice semnate de Cezar Bolliac, este meritorie şi lăudabilă din toate punctele de vedere. Numai că, aşa cum apare din titlul primului volum apărut din seria de trei programate, acest corpus pare a fi incomplet, limitat la „excursiunile arheologice" ale lui Bolliac, or opera arheologică a acestuia este mult mai vastă[19]: articole de teoretizare, precum cele dedicate ceramicii preistorice de la Vădastra[20] şi ceramicii getice de la Zimnicea[21], prezentări de colecţii, materiale de promovare a arheologiei în societatea contemporană prin intermediul celor mai variate modalităţi (inclusiv prin anunţuri la „mica publicitate"[22]), la care se adaugă articolele de numismatică... Sperăm ca toate acestea să-şi găsească locul în paginile următoarelor două volume.

Cea mai valoroasă secţiune a volumului rămâne textul bolliacesc în sine, transcris cu acribie din publicaţiile vremii de către Nicolae Georgescu. Păcat că tehnoredactarea finală (efectuată de Mariana Ioniţă) a „reuşit" să ştirbească pe alocuri integritatea acestuia. Punerea acestor texte la dispoziţia celor interesaţi, într-o formă extrem de accesibilă, constituie adevăratul succes al volumului. Regretabil este însă modul cum informaţia primară a fost prelucrată, interpretată şi explicată în notele Marianei Marcu, veriga slabă în lanţul recuperărilor (ca să o parafrazez pe D. Rizea). Cel mai dureros rămâne faptul că diminuarea valorii de ansamblu a corpusului operei arheologice a lui Bolliac i se datorează tocmai unui arheolog.

Dragoş Măndescu

JOHAN CALLMER, MICHAEL MEYER, RUTH STRUWE, CLAUDIA THEUNE (ed.), *Die Anfänge der ur- und frühgeschichtlichen Archäologie als akademisches Fach (1890-1930) im europäischen Vergleich – The beginnings of academic pre- and protohistoric archaeology (1890-1930) in a European perspective*, Berliner Archäologische Forschungen 2, Verlag Marie Leidorf GmbH, Rahden/Westf., 2006, 335 p., inclusiv 120 fig. şi 1 tabel.

Volumul, de o remarcabilă ţinută grafică, însumează 25 de contribuţii prezentate în martie 2003 în cadrul unei conferinţe internaţionale găzduite de Universitatea Humboldt din Berlin. Prilejul pentru organizarea acestei prestigioase reuniuni ştiinţifice a fost oferit de aniversarea unui secol de la inaugurarea primelor cursuri de „arheologie germană" (în fapt de arheologie pre- şi protoistorică) la o universitate din Germania. Este vorba de Universitatea din Berlin, unde în primăvara anului 1903 Gustav Kossinna îşi începea activitatea de „profesor extraordinar" în acest nou domeniu academic. Cum rezultă din titlul volumului şi al conferinţei respective, cadrul tematic şi cronologic este acela al începuturilor învăţământului universitar de arheologie pre- şi protoistorică, plasate la scară europeană, în mare, între anii 1890 şi 1930. Cum era şi de aşteptat, cele mai multe comunicări (8) se referă la Germania, la prestigioasele ei centre universitare (Berlin, Köln, Marburg, Tübingen) şi la marii profesori care au fondat învăţământul arheologic german (Gustav Kossinna, Max Ebert, Gero von Merhart, Herbert Kühn). Alte 15 comunicări tratează, fiecare în parte, istoricul învăţământului de pre- şi protoistorie în diferite ţări şi centre academice ale Europei (în ordinea din sumarul cărţii): Elveţia, Finlanda, Danemarca, Suedia, Ţările Baltice (Lituania, Letonia, Estonia – temporar sub stăpânire rusească), Rusia,

---

[19] Măndescu, CICSA 3, 2001, p. 17-28.

[20] Bolliac, *Ceramica preistorică a Daciei. Vodastra*, „Trompeta Carpaţilor", anul XIV, 1876, nr. 1225, p. 1-2, cu planşă la p. 4.

[21] 21 Idem, *Ceramica Daciei. Câmpul morţilor de la Zimnicea*, „Trompeta Carpaţilor", anul XII, 1874, nr. 1137, p. 1-2, cu planşă la p. 4.

[22] Un anunţ cu titlul *Monede şi medalie antice* apare la pagina de mică publicitate (de regulă ultima pagină, a patra) în gazeta „Trompeta Carpaţilor" pe toată durata anului VII (1869), iar altul, intitulat *Antichităţi de mare valoare*, apare frecvent în ultima treime a anului XIV (1876), începând cu nr. 1263 (26 septembrie).

Polonia, Cehia, România, Serbia, Austria, Italia, Franța, Spania și Olanda). De o factură aparte este comunicarea dedicată primei femei care, în 1939, a ocupat poziția de profesor de preistorie la universitățile din Cambridge și Oxford: Dorothy Garrod. Aparte este, desigur, și contribuția organizatorului conferinței, profesorul berlinez Johan Callmer, care, așa cum o arată și titlul (*Coming of Age? The Establishment of Pre- and Protohistoric Archaeology as an Academic Discipline*), oferă o viziune de ansamblu a nașterii și maturizării învățământului în materie la scară europeană, înglobând unele dintre rezultatele comunicărilor gândite în limite naționale. Dintre participanți, respectiv autorii textelor cuprinse în acest volum menționăm doar pe cei mai cunoscuți: germanii Ulrike Sommer, Heinz Grünert, Ulrich Veit și Achim Leube, elvețianul Marc-Antoine Kaeser, suedeza Bo Gräslund, rușii Lev Klein și Igor Tihonov, polonezul Zbigniew Kobylinski, austriacul Otto H. Urban, italianul Renato Peroni, francezul Alain Schnapp, olandezul Martijn Eickhoff și englezoaica (de origine spaniolă) Margarita Diaz-Andreu. Din România a participat Mircea Babeș, cu comunicarea *Von Odobescu bis Nestor. Der Werdegang des archäologischen Studiums in Rumänien bis zur kommunistischen Machtergreifung* (*De la Odobescu la Nestor. Devenirea studiului arheologic în România până la instaurarea puterii comuniste*, p. 237-248). Cele mai numeroase texte sunt în limba germană (15), iar restul (10) în limba engleză, toate însă prevăzute cu rezumate în ambele limbi. Fiecare text este însoțit de propria listă bibliografică și, de cele mai multe ori, de o ilustrație relevantă pentru tema tratată: portrete de personalități, fotografii de săpături, clădiri sau vederi interioare ale unor instituții de învățământ, coperte sau pagini semnificative ale unor publicații, documente facsimilate. Astfel, contribuția despre România face cunoscute pentru întâia oară într-o publicație internațională portretele lui Odobescu, Tocilescu, Pârvan, Andrieșescu și Nestor, un facsimil al Programei cursului de arheologie al lui Odobescu (1877), imagini din Seminarul lui Pârvan și din acela de preistorie al lui Andrieșescu etc.

Volumul prezentat constituie de acum înainte un instrument indispensabil pentru toți cei care, urmărind evoluția arheologiei în special sub aspectul studiului acestei discipline, sunt în căutarea unor repere dincolo de granițele de atunci sau de astăzi, în funcție de care performanțele, dar și lipsurile științei naționale să își găsească o explicație realistă și eventuale soluții de viitor. Cititorul român, interesat și poate chiar îngrijorat de starea învățământului arheologic din țară, va găsi în acest volum sugestii numeroase sau, cel puțin, o importantă materie de gândit. Căci, este evident, performanțele și lipsurile despre care vorbeam mai sus își au originea în nivelul calitativ și cantitativ al acestui învățământ.

Mircea Babeș

MICHAEL L. GALATY, CHARLES WATCHINSON, (ed.), *Archaeology under Dictatorship*, New York – Boston – Dordrecht – London – Moscow, Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2004, 218 p., numeroase figuri.

Volumul de față a apărut după o sesiune de conferințe ținută la a 67-a întâlnire a Societății Americane de Arheologie la Denver (Colorado) (p. VII-VIII). Acesta cuprinde 9 capitole, ce reprezintă tot atâtea contribuții ale unor specialiști din diverse țări. O mică introducere și un index general o întregesc. Aproape toate articolele sunt însoțite de ilustrații.

Principalul subiect privește relația arheologiei cu regimurile totalitare din jurul Mediteranei în secolul XX. Cazurile analizate privesc Italia fascistă (patru contribuții), Albania comunistă, Spania franchistă, Turcia kamalistă, Grecia lui Metaxas și a coloneilor (ultimele cu câte o singură contribuție). Pe de o parte este studiată manipularea culturii materiale de către regimurile totalitare, pe de altă parte se arată în multe cazuri rolul pe care l-au jucat arheologii în interpretarea acesteia.

Primul capitol, scris de cei doi editori ai volumului, are două părți distincte. În prima, după definiția dictaturii, sunt discutate probleme

Polonia, Cehia, România, Serbia, Austria, Italia, Franța, Spania și Olanda). De o factură aparte este comunicarea dedicată primei femei care, în 1939, a ocupat poziția de profesor de preistorie la universitățile din Cambridge și Oxford: Dorothy Garrod. Aparte este, desigur, și contribuția organizatorului conferinței, profesorul berlinez Johan Callmer, care, așa cum o arată și titlul (*Coming of Age? The Establishment of Pre- and Protohistoric Archaeology as an Academic Discipline*), oferă o viziune de ansamblu a nașterii și maturizării învățământului în materie la scară europeană, înglobând unele dintre rezultatele comunicărilor gândite în limite naționale. Dintre participanți, respectiv autorii textelor cuprinse în acest volum menționăm doar pe cei mai cunoscuți: germanii Ulrike Sommer, Heinz Grünert, Ulrich Veit și Achim Leube, elvețianul Marc-Antoine Kaeser, suedeza Bo Gräslund, rușii Lev Klein și Igor Tihonov, polonezul Zbigniew Kobylinski, austriacul Otto H. Urban, italianul Renato Peroni, francezul Alain Schnapp, olandezul Martijn Eickhoff și englezoaica (de origine spaniolă) Margarita Diaz-Andreu. Din România a participat Mircea Babeș, cu comunicarea *Von Odobescu bis Nestor. Der Werdegang des archäologischen Studiums in Rumänien bis zur kommunistischen Machtergreifung* (*De la Odobescu la Nestor. Devenirea studiului arheologic în România până la instaurarea puterii comuniste*, p. 237-248). Cele mai numeroase texte sunt în limba germană (15), iar restul (10) în limba engleză, toate însă prevăzute cu rezumate în ambele limbi. Fiecare text este însoțit de propria listă bibliografică și, de cele mai multe ori, de o ilustrație relevantă pentru tema tratată: portrete de personalități, fotografii de săpături, clădiri sau vederi interioare ale unor instituții de învățământ, coperte sau pagini semnificative ale unor publicații, documente facsimilate. Astfel, contribuția despre România face cunoscute pentru întâia oară într-o publicație internațională portretele lui Odobescu, Tocilescu, Pârvan, Andrieșescu și Nestor, un facsimil al Programei cursului de arheologie al lui Odobescu (1877), imagini din Seminarul lui Pârvan și din acela de preistorie al lui Andrieșescu etc.

Volumul prezentat constituie de acum înainte un instrument indispensabil pentru toți cei care, urmărind evoluția arheologiei în special sub aspectul studiului acestei discipline, sunt în căutarea unor repere dincolo de granițele de atunci sau de astăzi, în funcție de care performanțele, dar și lipsurile științei naționale să își găsească o explicație realistă și eventuale soluții de viitor. Cititorul român, interesat și poate chiar îngrijorat de starea învățământului arheologic din țară, va găsi în acest volum sugestii numeroase sau, cel puțin, o importantă materie de gândit. Căci, este evident, performanțele și lipsurile despre care vorbeam mai sus își au originea în nivelul calitativ și cantitativ al acestui învățământ.

Mircea Babeș

MICHAEL L. GALATY, CHARLES WATCHINSON, (ed.), *Archaeology under Dictatorship*, New York – Boston – Dordrecht – London – Moscow, Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2004, 218 p., numeroase figuri.

Volumul de față a apărut după o sesiune de conferințe ținută la a 67-a întâlnire a Societății Americane de Arheologie la Denver (Colorado) (p. VII-VIII). Acesta cuprinde 9 capitole, ce reprezintă tot atâtea contribuții ale unor specialiști din diverse țări. O mică introducere și un index general o întregesc. Aproape toate articolele sunt însoțite de ilustrații.

Principalul subiect privește relația arheologiei cu regimurile totalitare din jurul Mediteranei în secolul XX. Cazurile analizate privesc Italia fascistă (patru contribuții), Albania comunistă, Spania franchistă, Turcia kamalistă, Grecia lui Metaxas și a coloneilor (ultimele cu câte o singură contribuție). Pe de o parte este studiată manipularea culturii materiale de către regimurile totalitare, pe de altă parte se arată în multe cazuri rolul pe care l-au jucat arheologii în interpretarea acesteia.

Primul capitol, scris de cei doi editori ai volumului, are două părți distincte. În prima, după definiția dictaturii, sunt discutate probleme

generale privitoare la arheologie în diverse regimuri totalitare. În a doua parte este dat exemplu Albania din epoca lui Enver Hoxha şi de după. Referitor la aceasta este de menţionat interesul pentru tipul de colaborare al arheologului cu regimul comunist, acest fapt fiind adesea marcat de „acomodare şi colaborare" (p. 6). Din cauza aservirii complete a arheologiei albaneze la ideologia de stat, în Albania s-a încercat şi s-a reuşit promovarea unei singure versiuni a trecutului, arheologia albaneză fiind pentru aceasta puternic sprijinită financiar. Pe baza unor surse bine alese, respectiv scrierile lui Hoxha, un interviu cu Muzafer Korkuti, actualul director al Institutului de Arheologie de la Tirana, care a făcut carieră în epoca comunistă, şi numeroase articole şi lucrări de arheologie albaneze, autorii remarcă, că versiunile oficiale ale trecutului nu au fost automat discreditate după căderea unui dictator, ci dimpotrivă şi mai puternic susţinute (p. 8-9).

A doua contribuţie, scrisă de D. J. Ian Begg, priveşte cercetările în Egipt ale arheologilor din Italia fascistă. Scopul acestui studiu a fost să examineze efectele finanţării, ca reflecţie a politicii externe fasciste, în particular pe o săpătură, aleasă fiind cea a sitului greco-roman de la Tebtunis din deşertul egiptean, la sud de Fayyum. Săpătura respectivă a fost condusă de Carlo Anti de la Universitatea din Padova (p. 19). Principalul scop al reluării săpăturilor a fost relevarea unui oraş tipic agrar din perioada greco-romană din Egipt. Bazându-se pe arhivele, care au aparţinut directorului de campanie Gilbert Bagnani şi pe alte surse din arhivele de stat Ian Begg trasează în circa 10 pagini cercetările lui Anti între anii 1930 şi 1936. Cu toate că Tebtunis a dat la acea dată a doua mare colecţie de papiri după Oxyrhynchus, finanţarea a încetat în 1936 datorită lipsei de descoperiri de monumente romane vizibile (p. 29).

Următorul articol, scris de Oliver Gilkes priveşte din nou Albania, de data asta însă fiind vorba de o altă perioadă, respectiv 1924-1943, şi de o cu totul altă situaţie. În prim-plan este relaţia între politica Italiei fasciste şi interpretarea antichităţilor din Albania, ca şi misiunile italiene în această ţară. Sunt amintite succint cele câteva misiuni începând cu 1924. Cu referiri speciale apare cea a lui Luigi Ugolini, trimis în Albania de Roberto Paribeni (p. 43), şi mai ales săpăturile de la Butrint, cărora li se dedică de altfel un subcapitol special (p. 44-50). Privitor la relaţiile între ideologia fascistă şi monumentele din Albania interesant este faptul că până în 1930 descoperirile erau văzute ca o „prietenie de 3000 de ani", după 1930 când regele Zog a încercat să renunţe la tratatul cu Italia, săpăturile ilustrau Romanità (p. 46). După invadarea Albaniei şi detronarea lui Zog în 1939 interesul faţă de monumentele de aici a scăzut în Italia.

Următoarele două capitole privesc interesul arheologiei italiene în Libia. În vreme ce Stefan Altekamp se ocupă cu precădere de primele trei decenii ale secolului al XX-lea, Massimiliano Munzi se concentrează mai ales pe legătura dintre imperialismul italian şi ideologia Romanità.

După o introducere binevenită, în care se discută despre arheologia clasică şi despre cum s-a ajuns la naţionalizarea acesteia (p. 55-7), urmează un rezumat amplu al arheologiei coloniale italiene în Libia scris de Altekamp: prima expediţie italiană în 1910 (Federico Halbherr la Cyrene), ocuparea Libiei la sfârşitul anului 1911 şi crearea a două *soprintendenze* la Tripoli şi Benghazi (p. 57-64). Acelaşi autor remarcă faptul că, deşi primele expediţii s-au concentrat în Kyrenaika, încet-încet a crescut interesul italienilor pentru Tripolitania, unde nu sunt aşezări greceşti. Justificarea politico-culturală pentru cucerirea Libiei a fost dată de nevoia de a transfera moştenirea arheologică în mâini europene. Cu toate acestea multe monumente antice au fost distruse (de exemplu folosirea de spolii de la Leptis Magna la fortificaţiile italiene).

Pe lângă latura ideologică a contribuţiei sale, Altekamp punctează şi câteva contribuţii ale arheologiei italiene din prima decadă a secolului trecut la îmbunătăţirea metodelor de cercetare, cum ar fi folosirea fotografiilor aeriene de către Giacomo Boni în 1899/1900, în contextul relaţiei strânse dintre armata italiană şi arheologi (p. 66-67). Un alt lucru pozitiv al arheologiei coloniale a fost gospodărirea patrimoniului, statuată prin lege încă din 1909. Tot din această perioadă săpătura stratigrafică ca metodă a devenit normă.

Ultimul subcapitol al lui Altekamp priveşte relaţia între fascism şi arheologie, relaţie epuizată într-o pagină şi jumătate (p. 69-70), deşi cum reiese din titlul articolului perioada analizată ar fi 1912-1942. Dintr-o comparaţie între misiunile italiene în Libia înainte şi în

epoca lui Mussolini a rezultat că după 1922, deşi bugetul de săpătură era mai mare, interesul arheologilor era mai mic (p. 66). Trebuie amintit că despre acest subiect S. Altekamp a scris o carte: *Rückkehr nach Afrika. Italienische Kolonialarchäologie in Libyen 1911-1943*, Köln: Böhlau 2000.

Faţă de Altekamp, Munzi se ocupă cu precădere de rolul jucat de arheologie în construirea ideologiei, a dreptului istoric al Romei asupra Libiei (p. 73). Primul exemplu citat referitor la folosirea ideologiei Romanità ca instrument politic este în contextul războiului italo-turc din 1911-1912 (p. 74). Sunt date numeroase exemple din artă şi mai ales poezie pentru a arăta retorica reîntoarcerii Romei (p. 76-77), spre mijlocul deceniului al treilea din secolul trecut vechea Romă devenind arhetipul mitico-istoric pentru noua Italie. Aproape integral arheologii italieni au aderat la directivele ideologice fasciste. Datorită granturilor ministeriale ei puteau efectua săpături de dimensiuni uriaşe, obiectivele lor fiind restrânse la epoca romană (p. 80). În timpul fascismului experimentele stratigrafice pe care le încercase Boni la începutul sec. XIX au fost abandonate.

Pentru a arăta legătura strânsă dintre ideologia fascistă şi arheologie, Munzi foloseşte numeroase exemple din epocă, cum ar fi: manualele şcolare pentru libieni, în care rolul Romei în Tripolitania era supradimensionat (p. 83); vizitele lui Mussolini în Libia în 1926 şi 1937; filmul *Scipione l'Africano* al lui Carmine Gallone produs la Cinecittà în 1937, un an după cucerirea Etiopiei, comparaţie între Scipio, care i-a bătut pe cartaginezi, şi Mussolini, care i-a bătut pe etiopieni (p. 85); inscripţii pe piatră latineşti, unde guvernatorii italieni apar drept proconsuli sau praeses (p. 86); o serie de timbre şi medalii cu antichităţile libiene (p. 89-93). Mitul Romei a jucat un rol important în timpul războiului african început în 1940, pe care Mussolini l-a numit „al 4-lea război punic" (p. 95).

După al doilea război mondial romano-centrismul a fost abandonat în arheologia italiană (p. 73), soprintendenza Tripolitania fiind supusă administraţiei militare britanice. După crearea Regatului Unit al Libiei în 1951, arheologii italieni au rămas ca sfătuitori (p. 97), moştenirea clasică fiind preluată de noul stat, aşa cum o arată de exemplu apariţia pe bancnote a templului lui Zeus de la Cyrene sau a arcului lui Traian de la Leptis Magna (p. 98).

A şasea contribuţie, scrisă de Margarita Díaz-Andreu şi Manuel Ramírez Sánchez, are ca temă gospodărirea arheologiei de teren în timpul lui Franco în Spania (1936/1939-1975) şi efectele dictaturii asupra arheologiei. Articolul se concentrează asupra activităţii serviciului de arheologie de teren (Comisaría General de Excavaciones Arquelógicas), îndeosebi din perioada 1940-1950 (p. 109). În acest context este remarcată personalitatea lui Martínez Santa Olalla (p. 112-115). Autorii încearcă şi o paralelă între *comisaría* şi Institutul arheologic german (p. 123-125), observând că serviciul spaniol s-a izolat destul de repede din punct de vedere al vieţii ştiinţifice.

Următorul capitol, scris de Wendy M. K. Shaw, analizează cu precădere Turcia kemalistă (1923-1938). Nevoia de a vedea „adevăratele surse ale propriei istorii" (Atatürk) a dus în Turcia la direcţii proprii de cercetare. Astfel, hetitologia a devenit dintr-o dată cea mai importantă disciplină. Prima săpătură din timpul republicii a avut loc la Ahlatlibel, 16 km de Ankara, într-un sit hitit. Au urmat săpături de preistorie. În 1935 descoperirea unor discuri solare la Alacahöyük, făcută de Remzi Oguz Arık, a fost legată de civilizaţia sumeriană, la fel cum făceau filologii în aceeaşi perioadă (p. 146). Tezele istorice turce, iniţiate într-o lucrare din 1930, *Un compendiu al istoriei turcilor*, arătau că primii turci au migrat din Asia Centrală în China, apoi în India unde au dat naştere civilizaţilor Mohenjo Daro şi Harappa etc. (p. 135). Departamentul de arheologie clasică însă a fost fondat destul de târziu, în 1946 la Istanbul. Începând cu anii '50 ai secolului trecut turcii au început să sape situri greceşti şi romane (p. 133).

Al optulea capitol priveşte arheologia în Grecia din timpul dictaturilor secolului XX. Cele două autoare, Dimitra Kokkinidou şi Marianna Nikolaidou, din prisma arheologiei ca instrument ideologic al unei naţiuni triumfătoare, folosesc două exemple: „statul nou" al lui Metaxas (1936-1941) şi „revoluţia naţională" a coloneilor (1967-1974) (p. 155). Bazată pe o dublă tradiţie: Grecia antică şi Bizanţul, naţiunea greacă de după 1820 a avut una dintre prerogativele oficiale încă din primii ani de independenţă patronajul culturii materiale. Astfel, primul muzeu a fost fondat în 1829, iar în 1833 se năştea Serviciul arheologic care era responsabil pentru cercetarea, protecţia şi gospodărirea

monumentelor. Din 1837 săpăturile au fost sponsorizate de Societatea arheologică din Atena (p. 138). Pe acest fundal şi preluând modele ce au la bază disciplina Joannis Metaxas a încercat crearea „statului nou".

Pentru a explica folosirea arheologiei în scopuri ideologice, autoarele articolului se apleacă mai ales asupra conflictului dintre personalităţile vremii, respectiv Georgios Oikonomos şi apoi Spyridon Marinatos din partea Serviciului arheologic pe de o parte, iar pe de altă parte Christos Karouzos, care dorea înnoirea arheologiei în Grecia (p. 166-167). Acelaşi scenariu a existat şi în perioada de după 1967, când Marinatos a primit mână liberă să „salveze" arheologia de dezastrul „noii arheologii" (p. 176). Datorită importanţei ideologice a arheologiei, mulţi arheologi greci au fost persecutaţi de către regimul militar (p. 176-177).

Capitolul final al acestui volum a fost scris de Bettina Arnol. Având ca bază articolele anterioare, autoarea pune mai multe întrebări privitoare la relaţia dintre sistemele politice şi arheologie.

Rezumând, volumul de faţă se înscrie în categoria lucrărilor de reflecţie asupra scopului arheologiei în societate şi a raportului acesteia cu factorii politici. Majoritatea exemplelor privesc prima jumătate a secolului al XX-lea, perioadă a centralizării statale în jurul unui lider. Cu excepţia Albaniei, aceasta însă tratată superficial, cazurile analizate sunt ale unor dictaturi de o relativ scurtă durată. Concentrându-se pe practica arheologică sub dictatură, cartea de faţă nu încearcă să sugereze că alte sisteme politice nu ar dori să controleze trecutul, ci doar că acestea acţionează mult mai puţin efectiv.

Iulian Bîrzescu

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIŢA, *Amintirile unui arheolog*, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, XVII, Piatra Neamţ, 2006, 266 p. (text 152. p., ilustraţie 116 p.).

Volumelor (nu prea multe) cu amintiri ale lumii arheologice, li s-a adăugat recent şi cel al profesorului dr. Mircea Petrescu-Dîmboviţa. Cartea domniei-sale a fost organizată după cum urmează:

Cuvânt înainte (p. 7-14) este o prezentare pe scurt a întregului cuprins al cărţii, capitol de capitol.

Capitolul I – „*Despre părinţii mei din Galaţi, sora din Bucureşti şi familiile mele din Bucureşti şi Iaşi*" – este o evocare surprinzător de detaliată a familiei arheologului, cu incursiuni genealogice precise, pornind de la părinţii săi până la a treia generaţie, cuprinzând date legate de onomastica familiei, studiile fiecărui membru şi locul de reşedinţă (p. 15-18).

Capitolul II –„*Elev la liceul Vasile Alecsandri din Galaţi*" (p. 19-22) – este o cronică densă, dar totuşi bogată în detalii ale aspectelor vieţii de liceu, o evocare succintă a profesorilor care i-au marcat cariera viitoare; este vorba îndeosebi de Aeţiu Hogaş, fiul scriitorului Calistrat Hogaş, şi de scriitorul Anton Holban, primul fiind şi acela care i-a insuflat pasiunea pentru arheologie.

Capitolul III – „*Student la Bucureşti şi profesorii pe care i-am avut*" (p. 23-54) – a fost concepută ca o serie de evocări laudative ale profesorilor pe care i-a avut la Universitatea din Bucureşti, de la arheologi (Ion Andrieşescu, Ion Nestor – cu o activitate descrisă cu multă admiraţie şi respect pe nouă pagini (!), Vladimir Dumitrescu, George Murnu, Scarlat Lambrino) la istorici (Nicolae Iorga, Constantin C. Giurescu, Petru P. Panaitescu, Gheorghe Oprescu) şi geografi (Simion Mehedinţi şi Vintilă Mihăilescu). Sunt de asemenea evocaţi câţiva dintre colegi (Cornelia Bodea şi Alexandru Baciu de la Facultatea de Filosofie şi Litere şi Dan Dragnea de la Facultatea de Drept). Este păcat că autorul nu ne-a lăsat mai multe detalii asupra unor evenimente ale vieţii sale studenţeşti (în afara câtorva rânduri despre excursii în Grecia şi Turcia şi a unor vacanţe la Sinaia), care să ne permită să reconstituim atmosfera acelor ani, detalii care ar fi fost fără îndoială interesante.

Capitolul IV – „*Activitatea de militar*" (p. 55-68) – ne oferă date asupra perioadei de după obţinerea licenţei în Filosofie şi Litere, respectiv Drept (1937); este vorba de cursurile efectuate la Şcoala militară pentru ofiţeri în rezervă de artilerie de la Craiova (noiembrie 1939 – mai 1940), şi mai ales de participarea la o serie de operaţiuni din timpul celui de-al Doilea Război

monumentelor. Din 1837 săpăturile au fost sponsorizate de Societatea arheologică din Atena (p. 138). Pe acest fundal şi preluând modele ce au la bază disciplina Joannis Metaxas a încercat crearea „statului nou”.

Pentru a explica folosirea arheologiei în scopuri ideologice, autoarele articolului se apleacă mai ales asupra conflictului dintre personalităţile vremii, respectiv Georgios Oikonomos şi apoi Spyridon Marinatos din partea Serviciului arheologic pe de o parte, iar pe de altă parte Christos Karouzos, care dorea înnoirea arheologiei în Grecia (p. 166-167). Acelaşi scenariu a existat şi în perioada de după 1967, când Marinatos a primit mână liberă să „salveze” arheologia de dezastrul „noii arheologii” (p. 176). Datorită importanţei ideologice a arheologiei, mulţi arheologi greci au fost persecutaţi de către regimul militar (p. 176-177).

Capitolul final al acestui volum a fost scris de Bettina Arnol. Având ca bază articolele anterioare, autoarea pune mai multe întrebări privitoare la relaţia dintre sistemele politice şi arheologie.

Rezumând, volumul de faţă se înscrie în categoria lucrărilor de reflecţie asupra scopului arheologiei în societate şi a raportului acesteia cu factorii politici. Majoritatea exemplelor privesc prima jumătate a secolului al XX-lea, perioadă a centralizării statale în jurul unui lider. Cu excepţia Albaniei, aceasta însă tratată superficial, cazurile analizate sunt ale unor dictaturi de o relativ scurtă durată. Concentrându-se pe practica arheologică sub dictatură, cartea de faţă nu încearcă să sugereze că alte sisteme politice nu ar dori să controleze trecutul, ci doar că acestea acţionează mult mai puţin efectiv.

Iulian Bîrzescu

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIŢA, *Amintirile unui arheolog*, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, XVII, Piatra Neamţ, 2006, 266 p. (text 152. p., ilustraţie 116 p.).

Volumelor (nu prea multe) cu amintiri ale lumii arheologice, li s-a adăugat recent şi cel al profesorului dr. Mircea Petrescu-Dîmboviţa. Cartea domniei-sale a fost organizată după cum urmează:

Cuvânt înainte (p. 7-14) este o prezentare pe scurt a întregului cuprins al cărţii, capitol de capitol.

Capitolul I – „*Despre părinţii mei din Galaţi, sora din Bucureşti şi familiile mele din Bucureşti şi Iaşi*” – este o evocare surprinzător de detaliată a familiei arheologului, cu incursiuni genealogice precise, pornind de la părinţii săi până la a treia generaţie, cuprinzând date legate de onomastica familiei, studiile fiecărui membru şi locul de reşedinţă (p. 15-18).

Capitolul II –„*Elev la liceul Vasile Alecsandri din Galaţi*” (p. 19-22) – este o cronică densă, dar totuşi bogată în detalii ale aspectelor vieţii de liceu, o evocare succintă a profesorilor care i-au marcat cariera viitoare; este vorba îndeosebi de Aeţiu Hogaş, fiul scriitorului Calistrat Hogaş, şi de scriitorul Anton Holban, primul fiind şi acela care i-a insuflat pasiunea pentru arheologie.

Capitolul III – „*Student la Bucureşti şi profesorii pe care i-am avut*” (p. 23-54) – a fost concepută ca o serie de evocări laudative ale profesorilor pe care i-a avut la Universitatea din Bucureşti, de la arheologi (Ion Andrieşescu, Ion Nestor – cu o activitate descrisă cu multă admiraţie şi respect pe nouă pagini (!), Vladimir Dumitrescu, George Murnu, Scarlat Lambrino) la istorici (Nicolae Iorga, Constantin C. Giurescu, Petru P. Panaitescu, Gheorghe Oprescu) şi geografi (Simion Mehedinţi şi Vintilă Mihăilescu). Sunt de asemenea evocaţi câţiva dintre colegi (Cornelia Bodea şi Alexandru Baciu de la Facultatea de Filosofie şi Litere şi Dan Dragnea de la Facultatea de Drept). Este păcat că autorul nu ne-a lăsat mai multe detalii asupra unor evenimente ale vieţii sale studenţeşti (în afara câtorva rânduri despre excursii în Grecia şi Turcia şi a unor vacanţe la Sinaia), care să ne permită să reconstituim atmosfera acelor ani, detalii care ar fi fost fără îndoială interesante.

Capitolul IV – „*Activitatea de militar*” (p. 55-68) – ne oferă date asupra perioadei de după obţinerea licenţei în Filosofie şi Litere, respectiv Drept (1937); este vorba de cursurile efectuate la Şcoala militară pentru ofiţeri în rezervă de artilerie de la Craiova (noiembrie 1939 – mai 1940), şi mai ales de participarea la o serie de operaţiuni din timpul celui de-al Doilea Război

Mondial. Dincolo de informaţiile oficiale oferite, capitolul capătă culoare prin inserarea unor pagini din jurnalul de front din anul 1941. Eventuale date despre activitatea la Odessa, în cadrul Serviciului de capturi al armatei, ar fi sporit interesul acestui capitol.

Capitolul V – „*Activitatea didactică*" (p. 69-71) – prezintă pe scurt cariera profesorală a autorului, de la încadrarea sa ca asistent onorific la Catedra de Arheologie şi Preistorie a Universităţii Bucureşti în 1938, până la obţinerea titlului de profesor universitar titular la Facultatea de Istorie şi Geografie a Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi, în 1956. Sunt menţionate cele două manuale universitare publicate, unul ca singur autor (1978), celălalt în colaborare (1995).

Capitolul VI – „*Activitatea de cercetare ştiinţifică*" (p. 73-138) – a fost organizat în cinci subcapitole: A. *Instituţii din care am făcut parte şi cu care am colaborat*, B. *Cercetarea de teren*, C. *Publicaţii* (a. În ţară, b. În străinătate), D. *Participări la mnifestări ştiinţifice (naţionale, internaţionale)*, E. *Activitatea din cadrul Comisiilor mixte româno-ucraineană şi ucraineano-română de istorie, arheologie, etnografie şi folclor*, fiind o trecere în revistă succintă, chiar uşor birocratică, a activităţilor profesionale, bogate şi variate, desfăşurate într-o îndelungată şi merituoasă carieră în cadrul instituţiilor amintite.

Capitolul VII – „*Titluri şi distincţii*" (p. 139-141) a fost divizat în trei părţi: A. *Titluri în ţară*, B. *Titluri în străinătate*, C. *Distincţii*. În chip special trebuie amintite titlurile de membru titular al Academiei Române (1996) şi de membru corespondent al Institutului Arheologic German (1978), ca şi calitatea de membru al Consiliului Permanent al UISPP în anii 1964-1991.

Capitolul VIII – „*Mulţumiri şi recunoştinţă*" (p. 143-147) este capitolul în care autorul îi aminteşte şi adresează mulţumiri tuturor celor care i-au influenţat viaţa şi cariera: familia, profesorii, colegii, colaboratorii şi foştii studenţi.

Abrevieri – p. 149-151

Ilustraţia (p. 152-266) cuprinde numeroase fotografii de familie, fotografii ale personalităţilor vremii din lumea ştiinţifică şi universitară, fotografii de pe şantiere sau din excursii şi stagii de studiu din ţară şi străinătate, fotografii cu oaspeţi străini la Iaşi, imagini de la congrese naţionale şi internaţionale. Datorită numărului mare de fotografii inedite şi a importanţei persoanelor sau situaţiilor înregistrate pe peliculă, această parte a cărţii prezentate are o deosebită valoare documentară.

Mai mult o enumerare a principalelor realizări ale profesorului şi arheologului Mircea Petrescu-Dîmboviţa decât o scriere memorialistică plină de amintiri, impresii şi judecăţi personale, volumul se înscrie ca o nouă pagină adăugată „arhivei" vieţii arheologice din România în secolul al XX-lea, cu precădere în perioada ultimilor 70 de ani. Ne-am fi dorit însă poate mai multe amintiri despre arheologi şi şantiere, în defavoarea unor liste de publicaţii şi onoruri ştiinţifice, pe care le cunoaştem şi le respectăm cu toţii.

Adina Boroneanţ

FLORIN CONSTANTINIU, *De la Răutu şi Roller la Muşat şi Ardeleanu*, Bucureşti, 2007, 520 p.

Lucrarea lui Florin Constantiniu este o împletire (autorul foloseşte termenul de hibrid, p. 11) de istorie a istoriografiei româneşti în perioada comunistă (Leonte Răutu şi Mihail Roller au fost ideologi şefi ai istoriografiei perioadei staliniste, în timp ce Mircea Muşat şi Ion Ardeleanu, de la secţia de propagandă a Comitetului Central al P. C. R., s-au erijat în purtătorii mesajului naţional-comunist afirmat după 1971) şi memorialistică. Soluţia aleasă este explicată de autor, la începutul lucrării: „în perioada comunistă au fost numeroase situaţii, când atitudini sau decizii de mare interes nu au lăsat nici o urmă scrisă" (p. 11). Mai departe autorul introduce termenul de „istoriografie orală", termen, la o primă vedere, paradoxal, având în vedere că al doilea element al cuvântului istoriografie provine de la verbul „*graphein*" (= a scrie), dar destul de bine argumentat de autor (p. 11-12). În aceste condiţii, o mărturie, cum

Mondial. Dincolo de informaţiile oficiale oferite, capitolul capătă culoare prin inserarea unor pagini din jurnalul de front din anul 1941. Eventuale date despre activitatea la Odessa, în cadrul Serviciului de capturi al armatei, ar fi sporit interesul acestui capitol.

Capitolul V – „*Activitatea didactică*" (p. 69-71) – prezintă pe scurt cariera profesorală a autorului, de la încadrarea sa ca asistent onorific la Catedra de Arheologie şi Preistorie a Universităţii Bucureşti în 1938, până la obţinerea titlului de profesor universitar titular la Facultatea de Istorie şi Geografie a Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi, în 1956. Sunt menţionate cele două manuale universitare publicate, unul ca singur autor (1978), celălalt în colaborare (1995).

Capitolul VI – „*Activitatea de cercetare ştiinţifică*" (p. 73-138) – a fost organizat în cinci subcapitole: A. *Instituţii din care am făcut parte şi cu care am colaborat*, B. *Cercetarea de teren*, C. *Publicaţii* (a. În ţară, b. În străinătate), D. *Participări la mnifestări ştiinţifice (naţionale, internaţionale)*, E. *Activitatea din cadrul Comisiilor mixte româno-ucraineană şi ucraineano-română de istorie, arheologie, etnografie şi folclor*, fiind o trecere în revistă succintă, chiar uşor birocratică, a activităţilor profesionale, bogate şi variate, desfăşurate într-o îndelungată şi merituoasă carieră în cadrul instituţiilor amintite.

Capitolul VII – „*Titluri şi distincţii*" (p. 139-141) a fost divizat în trei părţi: A. *Titluri în ţară*, B. *Titluri în străinătate*, C. *Distincţii*. În chip special trebuie amintite titlurile de membru titular al Academiei Române (1996) şi de membru corespondent al Institutului Arheologic German (1978), ca şi calitatea de membru al Consiliului Permanent al UISPP în anii 1964-1991.

Capitolul VIII – „*Mulţumiri şi recunoştinţă*" (p. 143-147) este capitolul în care autorul îi aminteşte şi adresează mulţumiri tuturor celor care i-au influenţat viaţa şi cariera: familia, profesorii, colegii, colaboratorii şi foştii studenţi.

Abrevieri – p. 149-151

Ilustraţia (p. 152-266) cuprinde numeroase fotografii de familie, fotografii ale personalităţilor vremii din lumea ştiinţifică şi universitară, fotografii de pe şantiere sau din excursii şi stagii de studiu din ţară şi străinătate, fotografii cu oaspeţi străini la Iaşi, imagini de la congrese naţionale şi internaţionale. Datorită numărului mare de fotografii inedite şi a importanţei persoanelor sau situaţiilor înregistrate pe peliculă, această parte a cărţii prezentate are o deosebită valoare documentară.

Mai mult o enumerare a principalelor realizări ale profesorului şi arheologului Mircea Petrescu-Dîmboviţa decât o scriere memorialistică plină de amintiri, impresii şi judecăţi personale, volumul se înscrie ca o nouă pagină adăugată „arhivei" vieţii arheologice din România în secolul al XX-lea, cu precădere în perioada ultimilor 70 de ani. Ne-am fi dorit însă poate mai multe amintiri despre arheologi şi şantiere, în defavoarea unor liste de publicaţii şi onoruri ştiinţifice, pe care le cunoaştem şi le respectăm cu toţii.

Adina Boroneanţ

FLORIN CONSTANTINIU, *De la Răutu şi Roller la Muşat şi Ardeleanu*, Bucureşti, 2007, 520 p.

Lucrarea lui Florin Constantiniu este o împletire (autorul foloseşte termenul de hibrid, p. 11) de istorie a istoriografiei româneşti în perioada comunistă (Leonte Răutu şi Mihail Roller au fost ideologi şefi ai istoriografiei perioadei staliniste, în timp ce Mircea Muşat şi Ion Ardeleanu, de la secţia de propagandă a Comitetului Central al P. C. R., s-au erijat în purtătorii mesajului naţional-comunist afirmat după 1971) şi memorialistică. Soluţia aleasă este explicată de autor, la începutul lucrării: „în perioada comunistă au fost numeroase situaţii, când atitudini sau decizii de mare interes nu au lăsat nici o urmă scrisă" (p. 11). Mai departe autorul introduce termenul de „istoriografie orală", termen, la o primă vedere, paradoxal, având în vedere că al doilea element al cuvântului istoriografie provine de la verbul „*graphein*" (= a scrie), dar destul de bine argumentat de autor (p. 11-12). În aceste condiţii, o mărturie, cum

este cea de față, devine foarte importantă pentru reconstituirea istoriei disciplinei în perioada comunistă și, pe alocuri, chiar pentru reconstituirea unor evenimente de istorie generală a epocii.

Lucrarea este structurată pe capitole, divizate la rândul lor în subcapitole, după cum urmează: *Alegerea unei cariere* (p. 15-153), în care este prezentată perioada studenției autorului, desfășurată în anii stalinismului; *„The making of a historian" !?* (p. 169-234), în care este discutată perioada dintre anul 1957, când autorul a fost angajat la Institutul de Istorie, și începutul afirmării unui curent național în cadrul Partidului Comunist, la începutul anilor '60; *Istoriografia română sub semnul comunismului național* (p. 235-285)[1], în care tratează scurta perioada de dezgheț a ultimilor ani ai lui Gheorghiu-Dej și a primilor ani ai lui Ceaușescu (deși autorul în mod curios, dar poate perfect justificat din perspectiva istoriei contemporane, încheie acest capitol odată cu moartea lui Gheorghiu Dej din martie 1965); *Istoria sunt eu: sigiliul ceaușist pe istoriografia română* (p. 287-439), partea cea mai consistentă a lucrării, atât din punct de vedere cantitativ, cât și din punct de vedere al calității informațiilor (ca sursă primară) și al ideilor prezentate, având în vedere că este epoca în care autorul însuși a devenit unul din cei mai importanți istorici ai României[2]. La sfârșitul lucrării, după o scurtă *Încheiere* (p. 441-445) sunt inserate o serie de anexe (p. 449-503), și este oferit un indice de nume și persoane (p. 505-520).

Având în vedere dimensiunile lucrării și bogăția problemelor tratate este aproape imposibil de făcut o caracterizare generală, care să surprindă locul și rolul acestei lucrări în bibliografia istoriografiei românești. Fără îndoială, există anumite disproporții în tratarea unor subiecte, dar ele au fost generate de gradul de implicare sau nonimplicare al autorului, așa încât mă voi mărgini în cele ce urmează la a prezenta modul în care disclipinele care au legătura directă cu revista de față, istoria veche și arheologia, sunt prezentate în paginile lucrării și cum sunt caracterizați unii sau alții dintre oamenii ce au activat în cele două domenii în perioada tratată de autor.

Dintre profesorii pe care autorul i-a avut la Facultatea de Istorie din București, sunt amintiți Emil Condurachi, Ion Nestor, Gheorghe Ștefan, D. M. Pippidi. La aceștia se adaugă Eugen Comșa, asistentul lui Nestor la cursurile: „Bazele arheologiei" și „Istoria comunei primitive". Acesta din urmă a fost protagonistul unei anecdote care arată, în modul cel mai direct, deruta studenților din acei primi ani de comunism. La un examen, având în vedere că Nestor se distanța destul de mult de vederile clasicilor marxiști, o studentă l-a întrebat pe Comșa: „Să scriu cum a spus Engels sau cum a spus tovarășul profesor?" (p. 45).

Dintre primii trei profesori prezentați, de caracterizarea cea mai bună are parte Ion Nestor, despre care afirmă că „nu se sfia să polemizeze cu clasicii marxism-leninismului" (p. 43) și despre care observă: „Prin ținuta sa, profesorul Ion Nestor era un autentic senior la științei", deși din relatările unor întâmplări se poate deduce și o anume superbie a acestuia (definită chiar de autor ca „superbia nestoriană", p. 47).

Emil Condurachi și Gheorghe Ștefan nu au parte de observații măgulitoare. Primului, deși îi este recunoscută „avuția intelectuală", i se reproșează „o frenetică activitate de comis-voiajor" (p. 40), iar celui de al doilea modestia intelectuală (p. 47).

D. M. Pippidi nu era propriu-zis profesor la Facultatea de Istoric în acei ani, el l-a înlocuit numai pe Condurachi, absent, ținând câteva cursuri de istorie elenistică caracterizate de autor ca „o reîntoarcere miraculoasă în învățământul universitar din perioada precomunistă" (p. 51).

[1] Vezi și discuția de la p. 227-228, unde autorul a preluat ideea lui lui François Fejtö, conform căreia naționalismul este o deviere minoră care „nu comportă nici o punere în discuție teoretică a modelului sovietic de organizare economico-socială".

[2] Vezi de altfel la anexe republicarea textului acestuia din revista „Luceafărul" 28, 1985, 18, p. 1: *„Independența – bunul nostru cel mai de preț"*, p. 484-487, un exemplu de istoriografie imaginară din epoca ceaușistă, din care foarte elocvent mi se pare următorul citat: „Apărarea neatârnării însoțește întreaga noastră istorie de la stămoșii geto-daci, care, singurii între traci, s-au împotrivit împăratului Darius I pentru că prețuiau, înainte de orice, libertatea și până astăzi, când politica externă a României socialiste se identifică deplin cu proclamarea viguroasă a principiului independenței".

La sfârşitul anului I, autorul, împreună cu doi colegi, ambii viitori arheologi, Petre Diaconu şi Gheorghe Bichir, a participat la campania de săpături arheologice de la Dinogetia – Garvăn (p. 70-73), moment în care l-a cunoscut şi pe Ion Barnea, responsabilul adjunct al şantierului, la acea dată (responsabil era Ion Nestor) şi, după caracterizarea autorului, „un foarte bun specialist în arheologie romano-bizantină" (p. 72).

Autorul se opreşte apoi asupra criticii formulate de Ion Nestor asupra cursului universitar de istorie veche a R. P. R., întocmit de Dumitru Berciu (Studii 5, 1952, 1, p. 120-132), critică despre care afirmă că, la acea dată, „a reprezentat un şoc benefic" (p. 89) şi că era pentru prima dată când lua „contact cu o polemică autentic ştiinţifică" (p. 89). Observă apoi cum Ion Nestor, folosind referinţele la clasicii marxism-leninismului, drept armă, dar continuând vânarea greşelilor de substanţă sau de detaliu ale lui D. Berciu, a reuşit o „execuţie în toată regula", prilej pentru autor de a afla pentru prima dată „ce înseamnă spirit critic" (p. 91).

De evaluări critice are parte şi Constantin Daicoviciu, observând că acesta „altminteri un specialist remarcabil în domeniul istoriei vechi, a fost unul din marii oportunişti ai istoriografiei româneşti" (p. 96). Într-adevăr, locul şi rolul fostului profesor clujean este în continuare subiect de dezbatere şi patimă printre istorici şi arheologi. Nu i se pot nega merite importante în formarea multora dintre istoricii şi arheologii epocii romane din Dacia, cum nu i se poate nega calitatea ştiinţifică, aşa cum totuşi nu se pot oculta subiectivismul şi derapajele sale politice, într-o direcţie sau alta. Elocventă în acest sens este disputa acestuia cu Şerban Papacostea, relatată de autor într-un subcapitol, o împletire a subiectivismului cu încercarea de impunere pe cale politică a unor concepte istoriografice (p. 354-358).

Un alt subiect interesant atins de autor este apariţia volumului I din *Istoria României*, în anul 1960, volum ce trata antichitatea şi începutul evului mediu. Pe bună dreptate autorul atrage atenţia asupra faptului că din punct de vedere marxist cunoştinţele multora dintre istoricii din generaţia mai veche se opreau la paragraful 2 al capitolului IV din *Cursul scurt de istorie al Partidului Comunist (bolşevic)*, viziunea schematică a lui Stalin asupra materialismului istoric (p. 241), observând: „Autorii tratatului se autoînşelau în privinţa noii perspective din care priveau trecutul românilor; nu era vorba de marxismul îmbogăţit de Gÿorgy Lukács şi Antonio Gramsci, ci de cel sărăcit de Stalin" (p. 242). De altfel, în România, dar şi în alte ţări din blocul socialist (cu anumite excepţii din U.R.S.S. sau R.D.G.), nu au existat abordări din perspectivă autentic marxistă, care să pună la temelia devenirii istorice factorul economic şi forţele de producţie, ci mai degrabă au fost preluate mecanic anumite sloganuri şi teme dragi istoriografiei sovietice din anii '50, care au fost de cele mai multe ori adăugate la începutul sau la sfârşitul articolelor, conţinutul nefiind în esenţa sa alterat.

Mai departe, subscriu în totalitate la caracterizarea generală a primului volum din tratat: „Primul volum al tratatului apărea, aşadar, raportat la contextul politico-ideologic al epocii, o lucrare echilibrată în înţelesul că tributul plătit de autori exigenţelor regimului era minim, iar tratarea problemelor de istorie rămânea, în cea mai mare parte, fidelă vechilor orientări, cu introducerea – firească – a aportului noilor descoperiri" (p. 243). Se revenise aşadar la vechile orientări, în care continuitatea era cuvântul de ordine (de fapt acest concept nu a fost părăsit pe de-a întregul nici în plină epocă stalinistă) şi mai mult decât atât se tranşa definitiv apartenenţa etnică a culturii Dridu. Aceasta devine o „cultură românească", şi aşa a rămas până astăzi în bibliografia arheologică[3]. Lăsând la o parte discuţiile în jurul conceptului de cultură arheologică, cred totuşi că nu este posibilă identificarea unui popor doar pe baza unei expresii arheologice.

Referindu-se apoi la perioada în care Nicolae Ceauşescu s-a aflat la conducerea P. C. R. şi a României, autorul afirmă: „S-a ajuns astfel la un prim paradox al istoriografiei române în perioada Nicolae Ceauşescu: într-o ţară comunistă, marxism-leninismul a fost estompat

---

[3] Vezi şi L. Boia, *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, ediţia III, Bucureşti, 2006, p. 203-206, cu observaţia pertinentă, dar neîmpărtăşită până azi de marea majoritate a arheologilor conform căreia o cultură arheologică nu este o expresie etnică: „de fapt cercetarea unor vestigii materiale nu ne permite să tragem concluzii (în orice caz, nu concluzii indiscutabile) cu privire la limba pe care o vorbeau cei în cauză" (p. 206).

până la eliminare" (p. 289). Totuşi nu înţeleg mirarea autorului, întrucât această direcţie este o consecinţă directă a modului în care în perioada stalinistă această ideologie fusese receptată schematic şi vulgar şi, mai mult decât atât, a faptului că P. C. R., fără bază naţională la început, a adoptat mesajul naţionalist pentru a-şi construi o legitimitate naţională. Evident, aceste direcţii ale regimului şi-au găsit aliaţi şi în câmpul istoric, sensibil la ideologia naţionalistă. Paradoxul vine mai degrabă din faptul că deşi istoricii au crezut că mesajul naţional în istoriografie este o formă de rezistenţă faţă de ideologia comunistă, pe termen lung el s-a dovedit mai degrabă o formă de susţinere a acesteia[4]. De altfel, chiar autorul observă foarte bine că: „Recuperarea identităţii naţionale a generat exaltarea autohtonismului, continuităţii şi unităţii românilor" (p. 291) şi, aş adăuga eu, ca o consecinţă directă, derapajele specifice unui astfel de mod de a privi istoria.

Excelentă este în schimb observaţia asupra unui alt paradox al epocii despre care este vorba aici. Deşi contactul direct cu istoriografia occidentală era din ce în ce mai slab, în România s-au publicat numeroase traduceri ale operelor unor istorici occidentali, în primul rând francezi, reprezentanţi ai Şcolii de la *Annales*, cum ar fi: Fernand Braudel, Jacques Le Goff, Georges Duby ş.a. Paradoxul vine şi din faptul că, evident cu anumite excepţii, contactul nemijlocit cu alte feluri de a scrie istoria nu a adus şi în România alte direcţii istoriografice, în afară de cea naţională.

Un subcapitol din capitolul despre istoriografia din vremea lui Ceauşescu este dedicat tracomaniei, fenomen care a atins apogeul în anul 1980, când s-au sărbătorit 2050 de ani de la „întemeierea statului dac independent şi centralizat al lui Burebista" (p. 388-392). În general, tracomania a fost privită în câmpul arheologic şi istoric ca o anomalie, dar nu trebuie uitat faptul că ea nu este, la urma urmei, decât un derapaj al ideologiei naţionaliste a autohtonismului şi a continuităţii. Totuşi puţini au fost cei care au marşat direct la acest curent, mulţi dintre ei neavând nici o legătură cu disciplina (e. g. Iosif Constantin Drăgan).

În final, aş dori să amintesc una din concluziile autorului care mi-a atras în mod deosebit atenţia. Astfel, autorul observă că: „după începutul distanţării de Moscova, marxism-leninismul a dispărut treptat ca fundament ideologic al cercetării istorice, istoriografia română îndreptându-se spre un pozitivism nemărturisit. Repet aceasta pentru că, în absenţa unor puternice constrângeri ideologice, este de neînţeles totala respingere de astăzi a oricărei discuţii despre fundamentele teoretice ale cunoaşterii istorice" (p. 443). Este una din puţinele declaraţii de acest tip publicate în România post-decembristă. Sunt de acord cu această afirmaţie, şi mai mult decât atât, adaug că ea este valabilă şi pentru domeniul istoriei vechi şi al arheologiei.

Având în vedere faptul că nu de puţine ori la criticile şi întrebările tinerilor se răspunde cu un omniscient: „Nu ştiţi cum era!", aş încheia prezentarea mea cu speranţa că din ce în ce mai mulţi istorici şi arheologi vor urma exemplul prof. Fl. Constantiniu şi îşi vor publica memoriile. Înţeleg acest demers ca pe o formă de fixare în scris a acelei „istoriografii orale" de care autorul a vorbit la începutul lucrării sale.

Florian Matei-Popescu

[4] Vezi şi observaţiile lui Boia, *op. cit.*, p. 132: „Naţionalismul devine argumentul istoric şi politic decisiv. Uniţi în întreaga lor istorie, uniţi în jurul partidului unic şi al Conducătorului, românilor li se infuzează vocaţia *unităţii*, cu alte cuvinte a subordonării individului faţă de organismul naţional şi totodată a delimitării stricte a propriei naţiuni faţă de celelalte. Instrument politic de legitimare şi de dominare, naţionalismul a beneficiat de amalgamul dintre tradiţia naţionalistă autentică şi scopurile specifice urmărite de dictatura comunistă. S-a părut că este o recuperare, acolo unde în primul rând a fost o *manipulare*".

ABREVIERI

ACIAC	Akten des XII. Internationalen Kongresses für christliche Archäologie, Bonn 22.–28. September 1991, vol. I, [Jahrbuch für Antike und Christentum. Ergänzungsband, 20, 1–2, Münster, 1995]
AISC	Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj
AnnÉp	L'Année Épigraphique, Paris
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iaşi
BerRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main
CAMNI	Cercetări arheologice. Muzeul Naţional de Istorie, Bucureşti
CCA	Cronica cercetărilor arheologice, Bucureşti
CEpR	C.C. Petolescu, Cronica epigrafică a României, SCIVA, Bucureşti
CIL	*Corpus Inscriptionum Latinarum*, 17 vol., 1956 -1863 sqq, Berlin
DAD	Dosar Arhivele Dobrogene, arhiva MNA
DID	*Din istoria Dobrogei*, Bucureşti, 1965-1971
EAIVR	*Enciclopedia Arheologiei şi Istoriei Vechi a României*, sub red. C. Preda, Bucureşti, 1994
ED	Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romena di Roma, Bucureşti-Roma
EIR	*Enciclopedia istoriografiei româneşti*, Bucureşti, 1978
IDR	*Inscripţiile Daciei Romane*, Bucureşti
IDRE	C.C. Petolescu, *Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la* Dacie romaine *(Ier – IIIe siècles)*, I *Les provinces occidentales*, Bucureşti, 1996; II *Zones de CIL III et VIII*, Bucureşti, 2000
IGLR	Em. Popescu, *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976
ISM	*Inscripţiile din Scythia Minor*, Bucureşti
RESEE	Revue des Études Sud-Est Éuropéennes, Bucureşti
RMM-MIA	Revista Muzeelor şi Monumentelor, seria Monumente Istorice şi de Artă, Bucureşti
SAI	Studii şi articole de istorie, Bucureşti
SCIM	Studii şi Materiale de istorie Medie, Bucureşti
SCIV(A)	Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie
SHA	Scriptores Historiae Augustae
StCl	Studii Clasice, Bucureşti
VDI	Vestnik Drevneij Istorij, Moskva
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn

REVISTE PUBLICATE
ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
MATERIALE ŞI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
EPHEMERIS NAPOCENSIS
ARHEOLOGIA MOLDOVEI
ARHIVELE OLTENIEI
STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
– SÉRIE BEAUX-ARTS
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES

La publication „STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE" paraît 4 fois par an. Toute commande de l'etranger sera adressée à: EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, P.O. Box 5–42, Bucureşti, România, 050 711, Tel. 4021-318 81 46, 4021-318 81 06; Fax: 4021-318 24 44; E-mail: edacad@ear.ro, web: www.ear.ro; RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P.O. Box 33-57, Fax: 4021-318 70 02, 4021-318 70 03 Tel. 4021-318 70 00, 4021-318 70 01, Bucureşti, România; ORION PRESS IMPEX, 2000 S.R.L., P. O. Box 77–19, sector 3, Bucureşti, România, Tel./Fax: 4021-610 6765, Tel./Fax 4021-210 6787; Tel.: 0311 044 668; E-mail: office@orionpress.ro.

Adresse du Collège de rédaction: str. Henri Coandă nr. 11, RO-010 667, Bucarest, Roumanie, Tel. 4021-212 88 69, Fax: 4021-212 88 62 4021-212 88 62 E-mail: mirceababes@yahoo.com et redactie_iab@yahoo.com

LUCRĂRI DE ARHEOLOGIE ŞI DE ISTORIE VECHE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

D.M. PIPPIDI, **Inscripţiile din Scythia Minor** I, 1984, 544 p.
MIHAI SÂNPETRU, **Tropaeum Traiani. Monumentele romane,** 1984, 198 p.
I.T. DRAGOMIR, **Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni,** 1984, 194 p.
DAN GH. TEODOR, **Civilizaţia romanică la est de Carpaţi în secolele V–VII e.n. Aşezarea de la Botoşana–Suceava,** 1984, 182 p.
N. CONSTANTINESCU, **Curtea de Argeş (1200–1400). Asupra începuturilor Ţării Româneşti,** 1984, 170 p.
GH. BICHIR, **Geto-dacii din Muntenia în epoca romană,** 1984, 188 p.
C. PREDA, **Geto-dacii din Bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprâncenata,** 1986, 200 p.
EUGEN COMŞA, **Neoliticul pe teritoriul României. Consideraţii,** 1987, 198 p.
IORGU STOIAN, **Inscripţiile din Scythia Minor** II, 1987, 436 p.
MIHAIL ZAHARIADE, **Moesia Secunda, Scythia şi Notitia Dignitatum,** 1988, 200 p.
MIRCEA D. MATEI, **Civilizaţia urbană românească. Contribuţii (Suceava până la mijlocul secolului al XVI-lea),** 1989, 222 p.
D.M. PIPPIDI, **Studii de istorie şi epigrafie,** 1990, 278 p.
GH. SĂULESCU, **Descrierea istorico-geografică a cetăţei Caput Bovis (Capul Boului seau Ghertina),** 1991, 128 p.
ALEXANDRU PĂUNESCU, **Ripiceni–Izvor. Paleolitic şi mezolitic,** 1993, 228 p.
M. MACREA, N. GUDEA, I. MOŢU, **Praetorium. Castrul şi aşezarea romană de la Mehadia,** 1993, 214 p.
ALEXANDRU SUCEVEANU, **Alexandru cel Mare,** 1993, 340 p.
EUGEN COMŞA, **Figurinele antropomorfe din epoca neolitică pe teritoriul României,** 1995, 224 p.
MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIŢA, MARILENA FLORESCU, ADRIAN C. FLORESCU, **Truşeşti. Monografie arheologică,** 1999, 842 p.
MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIŢA, **Realizări şi perspective în cercetarea culturii Cucuteni** (Discurs de recepţie), 2001, 40 p.
EUGEN COMŞA, GHEORGHE CANTACUZINO, **Necropola neolitică de la Cernica,** 2001, 254 p.
PETRE ALEXANDRESCU, **Histria VII. La zone sacrée,** 2005, 551 p., 124 pl., 75 fig., 15 pliante.
ADRIAN IONIŢĂ, **Spaţiul dintre Carpaţii Meridionali şi Dunărea Inferioară în secolele XI-XIII,** 2005, 228 p.
CONSTANTIN C. PETOLESCU, **Inscripţii latine din Dacia (ILD),** 2005, 332 p.

ISSN 1220-4781

S C I V A, tomul 58, nr. 3–4, Bucureşti, iulie–decembrie, 2007, p. 187–426